

અર્પણ પત્રિકા

શ્રીરણુછોડરાયજીને ચરણે.

જે દ્વારકાધીશ બેઠાણા ઉપર પ્રસન્ન થઈ ડોકોર પધાર્યા, જે શ્રીદ્વારકાધીશ
નરસિંહ મેહેતાનાં સધળાં કારજ કરી આપ્યાં, અને જે દ્વારકાધીશ પર્વત
મેહેતાને ઘેર પધાર્યા, તે સ્વરૂપે ત્રિવિધ છતાં પણ વસ્તુતઃ તે
એક અદ્વિતીય શ્રીરણુછોડરાયજી છે; જેને ત્રિકમદાસજીએ પૂર્ણ
ભાવ અને શ્રદ્ધાથી ભજ્યા અને જેની આશા પરિપૂરણ
કરી, તે પ્રભુને જ તેના જયગુણ ગાનારૂં આ પુસ્તક
સમર્પી અમે કૃતકૃત્ય થવા અભિલાષા રાખીએ
છીએ, અને એ જ શ્રીરણુછોડરાયજી આ
પુસ્તક વાંચનારાઓની, મનન કરનારાઓની,
ભક્ત જનોની આશા પરિપૂરણ કરે!
એવી પ્રાર્થના છે.

નટવરલાલ ઇચ્છારામ દેસાઈ

નયનસુખરાય વિનોદરાય મજસુદાર

પ્રસ્તાવના

આ ગ્રન્થ પ્રકટ કરવાનો પ્રસંગ અનાયામ ભગવદ્ગુણો પ્રાપ્ત થયો છે, એટલા માટે પ્રસ્તાવનામાં યત્કિંચિત્ કથન કરવાની જરૂર મને લાગે છે. સંવત ૧૯૮૫ના વર્ષનું ગુજરાતી પ્રેસનું પચાગ તૈયાર કરતી વખતે તેમાં રામેતા મુગ્ધ કઈ ધાર્મિક બોધપ્રદ આખ્યાન આપવાનો નિયાર કરતો હતો, તેવામાં ગુજરાતના ભક્તોમાંથી એકાદ ભક્ત ચરિત્ર આપ્યું હોય તો ઠીક થાય, એવો વિચાર સ્પુર્થો તે ઉપરથી પર્વત મેહેતાનું આખ્યાન આપવાનું મન થયું. એ સંબંધમાં મળી તેટલી સામગ્રી એકઠી કરીને એ ભક્તચરિત્ર છાપ્યું. તે સાથે પરમ ભગવદ્ગીય કવિ વૈષ્ણવ ત્રિકમદાસનું મળેલું પર્વતાખ્યાન છાપ્યું અને બૃહત્ભવ્યદોહનના આઠમા ભાગમાંથી કવિ વિશ્વનાથ જાનીના નરસિંહ મેહેતાના ચરિત્રમાંથી પર્વત મેહેતાને લગતો ભાગ કાઢી છાપ્યો, અને આખ્યાન-ચરિત્ર બન્ધુ તેટલું સંપૂર્ણ બતાવ્યું. તે પછી ઓળખીતા-ઓમાં મજકુર પંચાગ ભેટ તરીકે મોકલ્યું. ધણી વરસ પૂર્વ, લગભગ ૧૯૧૮-૧૪માં અમારા પ્રેમના શાસ્ત્રીજી પ્રાણજીવન હરિહરે અમરેલીના વૈષ્ણવ મજમુદાર જયસુખરાયભાઈની મુમઘમાં મુલાકાત થોડી કરાવેલી તે યાદ આવ્યા, અને માગેજના ભગવદ્ગત્વનિષ્ણાત કાશીરામ શાસ્ત્રી અને તેમના પુત્ર કેશવરામ શાસ્ત્રીની ઓળખ થતા એમણે પર્વતપદ્મીશીની એક પ્રત, તથા જયસુખરાયભાઈએ સરકત ભાષામાં કાશીરામ શાસ્ત્રી પાસે કરાવેલા પર્વતાખ્યાનની નકલો આપી તે ઉપરથી મેં પચાગની એક નકલ અમરેલી મુકામે જયસુખરાયભાઈના પુત્ર વિનોદરાયભાઈ ઉપર મોકલી, અને તે પછી તેમનો પ્રસન્નતાનો પત્ર આવ્યો. પચાગ છપાયા પછી મારો વિચાર એવો હતો કે આટલું નાનું આખ્યાન છટું છપાવ્યું હોય તો લોકોમાં ઠીક ગવાતું પંચાગું સચવાયેલું રહે, તેની પછી એક જાહેર ખબર આપી,

અને કામ છાપવા માંડ્યું, એટલામાં અમરેલીથી રા. રા. વિનોદરાયભાઈનો, ત્રિકમદાસનું એકલુ પર્વતાખ્યાન છપાવે છે તો તે માથે તેનાં કાળ્યે, પદો વગેરે છપાવે તો કેવું સાર, એવો ખત આવ્યો. મેં પણ હા કાળ્યો અને કાળ્યો નક્ક કરી મોકલી આપવા જણાવ્યું. તેમણે તે પછી પોતાના પુત્ર નયનસુખરાયભાઈની યોગખાણ કરાવી અને નયનસુખરાયભાઈએ કાળજીપૂર્વક ત્રિકમદાસનાં તમામ કાળ્યો, પદો અને ચરિત્ર-એ સહિ લખી મોકલ્યાં, અને રફતે રફતે, કંઈક નરસિંહ મેહેતાની, મામેરાની બહેલની ઝડપે છાપવાનું કામ આગળ ચાલ્યું. આ કારણે લીધે પાનાં ૧૯-૨૦-૨૧ ઉપર જે કેટલીક હકીકત મેં હુંકમાં લખી છે, તે લંખાણ ચરિત્ર ઉપરથી સુધારી વાંચવા વિનંતિ છે. એમાં નહિ છપાયલાં કાળ્યો તરીકે ગણાવેલા રૂકમણિ-બ્યાદ અને ડાકેર લીલા એ બન્ને આ અન્યમાં સુભાગ્યે છપાયલા જણાશે. આ અન્યનાં પ્રથમ ૪૮ પાનાંનું લખાણ મારા હાથનું છે. પછીનો સમાપ્તિ સૂચીનો ભાગ નયનસુખરાયભાઈના લખેલો છે. અને રૂકમણિ-બ્યાદની સૂક્ષ્મ ટીકા (પર્યાય) તેમની જ લખેલી છે. માત્ર ગુજરાતી કાવ્યવિભાગમાં એક એ ટેકાણે ટીપ્પણીઓ કરી છે, તે વિષેની જોખમદારી મારી છે. તેમ પરિશિષ્ટોના લેખોની જોખમદારી પણ મારી છે. આમાં બાઈ નયનસુખરાયે મને ઘણી સહાય કરી છે તે માટે તેમનો ઉપકાર માનું છું.

આ પુસ્તક તૈયાર કરતી વખતે મને ઘણા ગૃહસ્થોએ વિવિધ પ્રકારની માહિતી આપી સહાય કરી છે, તે માટે તે સર્વેનો ઉપકાર માનું છું. તેમાં કેટલાકનાં તો નામો મારે અત્રે જણાવવાં જ નોંધએ. માંગરોળના શાસ્ત્રી કેશવરામ અને તેમના પિતા કાશીરામ, તથા વૈષ્ણવ રંગપ્રસાદ પ્રમુલાલ; 'શુદ્ધાદૈત માર્તપદ'ના તંત્રી શાસ્ત્રી વસંતરામ, જૂનાગઢની ચોરા કમિટિના સભ્યો અને તેના સેક્રેટરી શ્રીનરસિંહ પ્રસાદભાઈ, તથા છેલ્લરાંકર કૃપાશંકર તથા જૂનાગઢનિવાસી વૈષ્ણવ ગોવર્ધનદામ ઈંદ્રજીભાઈ, એ સર્વેએ મને

વિવિધ પ્રકારે સહાય કરી છે. વળી રા. રા. નયનસુખરાયભાઈનું નામ પણ મારી સાથે સપાદક તથા લેખક તરીકે મુકવાની પરવાનગી આપવા માટે રા. રા. વિનોદરાયભાઈ અને પૂન્યશ્રી જયસુખરાયભાઈ એ સર્વનો આભાર જણાવ્યો તેમ નથી.

આ ગ્રંથ સાથે નરસિંહ મેહેતાની ભક્તિ અને રા. રા. ગોવર્ધનરામ ભાઈએ પૂછેલા પ્રશ્ન “એ જ્વાળા ક્યાંથી પ્રકટી?” એ વિષે વિવેચન કરી એક લંબાણુ લેખ લખવાનો મારો વિચાર હતો, પણ કેટલીક સાધન સામગ્રીની ત્રુટકતાને લીધે બની શક્યું નથી તે માટે દિલગીર છું.

આ ગ્રંથ પહેલી વાર છપાતો હોવાથી કેટલીક અજ્ઞાનતાથી ભૂલો વગેરે રહી ગઈ છે, તે સુધ વાચકોને સુધારી લેવા વિનંતિ છે. ત્રિકમદાસજીના હસ્તાક્ષર મેળવી આપવા માટે રા. રા. વિનોદરાય જયસુખરાય મજીમદારનો આભાર માનું છું.

છેવટે જેમ રણછોડરાયજીના ત્રણે સ્વરૂપો ભક્ત ત્રિકમદાસજી ઉપર સદા કૃપાળુ દયાળુ અને પ્રસન્ન રહેતાં અને તેની આગા પરિપૂરણ કરતાં તેમ આ ગ્રંથની વાચનાઓ ઉપર પણ રહ્યા અને સારી આશાઓ પૂરણ કરે એજ રણછોડરાય પ્રત્યે પ્રાર્થના છે.

નિરૂપકૃપાભિનાયિ

નટવરલાલ ઈન્દોરારામ દેસાઈ

અનુક્રમણિકા

અધ્યાય

વિષય

પૃષ્ઠ

ખંડ ૧લો-પર્વત મેદુતાનું આખ્યાન. (સચિત્ર)

૧ લો.	સત્સંમતતાપ અને પર્વત મેદુતાને ભક્તિની પ્રાપ્તિ	...	૩
૨ લો.	પર્વત પચ્ચીશી અને પર્વતવરા	...	૧૬
૩ લો.	નરસિંહ મેદુતાની પધારમણી અને ભગવાને તેમને પાણી પાચુ તે પ્રસંગ	...	૪૬

ખંડ ૨જો-ભક્ત શ્રીત્રિકમદાસનું ચરિત્ર

૧ લો.	કવિ રેવારીકરકૃત ત્રિકમદાસનું ચરિત્ર-૬૦ ચદ્રાવળા છંદમાં	...	૫૦
૨ લો.	ભવાનીદાસનું ચરિત્ર	...	૬૨
૩ લો.	ત્રિકમદાસનું ચરિત્ર (૧)	...	૭૦
૪ થો.	પરબતનાથ શ્રીરણુછાડરાયજીની જીનાગદમાં પધારમણી	...	૭૭
૫ મો.	ત્રિકમદાસનું ચરિત્ર (ચાલુ ૨) (સં. ૧૮૩૮ થી ૧૮૪૫)	...	૮૨
૬ ઠો.	ત્રિકમદાસનું ચરિત્ર (ચાલુ ૩) (સં. ૧૮૪૬ થી ૧૮૫૪)	...	૮૮
૭ મો.	ત્રિકમદાસનો પરિવાર	...	૯૬
૮ મો.	ત્રિકમદાસનું હરિશરણ યત્ન	...	૯૬

ખંડ ૩જો-ત્રિકમદાસનાં કાવ્યો

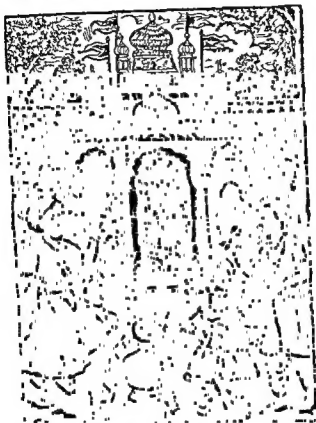
૧.	ત્રિકમદાસનાં ગુજરાતી કાવ્યો	...	૧૦૫
૨.	કાકોરક્ષીલા (મજબાપામાં-સચિત્ર)	...	૧૨૫
૩.	ત્રિકમદાસનાં મજબાપામાં કાવ્યો	...	૧૪૦
૪.	ત્રિકમદાસનો રૂકમણી ખ્યાલ (ફારસીમાં)	...	૧૯૭

પર્વતાખ્યાન

પર્વત પરચીશી

લક્ષ્મી ત્રિકમદાસનું ચરિત્ર

શ્રી માક્ષપુરી દ્વારિકામાં રણછોડરાયનું મંદિર

નરસિંહ મહેતા દ્વારિકામાં પર્વત મહેતાને હાથમાં હવેલી
વાની ભગવાનને અર્પણ કરવાની પ્રતિજ્ઞા લેવડાવે છે

શ્રીદ્વારિકાનાથની જય ! શ્રીરણુછોડરાય સદા પ્રસન્ન રહો !!

શ્રીપરમ ભક્તરાજ નરસિંહ મહેતાના કાકા

પર્વત મહેતાનું આખ્યાન

ખંડ પહેલો

અધ્યાય ૧ લો

સતસંગ પ્રતાપ અને પર્વત મહેતાને ભક્તિની પ્રાપ્તિ

વેદે શ્રીદ્વારિકાધીશં મત્તકલ્પદુર્મ સદા ।

વિદ્યાય દ્વારિકાં યો વૈ રાજતે મદ્ગલે પુરે^૧ ॥

ભ કાળનેાને કદપવૃક્ષ જેવા, જે દ્વારિકાને તજીને સૂક્ષ્મ સ્વરૂપ લઇને સદા માંગરોળ વિષે વિરાજમાન છે, એવા દ્વારિકાધીશ શ્રીરણુ-છોડરાય પ્રભુને પ્રેમપૂર્વક વંદન કરું છું. આ ઘોર કળિકાળમાં ત્રિવિધ તાપ-વડે તપાયમાન થયેલાઓ માટે ભગવાન શ્રીકૃષ્ણચંદ્રની અદ્ભુત લીલાએનું

અમૃતપાન કર્યુંપુટદ્વારા કરતું એ પ્રાણી માત્ર માટે ધન્ય છે. આ ભગવાન જ એવા છે કે જેનું ઉત્તમોત્તમ ચરિત્ર સાંભળીને કોઈપણ વૃક્ષ થતું નથી; માટે તેમનું વિવિધ ચરિત્ર વારંવાર સાંભળવાની જરૂર છે.

હાપરયુગના અંતમાં અને કળિયુગના પ્રારંભમાં શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને પોતે અવતાર ધરીને પૃથ્વીનો બાર ઉતાયો, અને પછી પોતાના પ્રિયભક્તજનોનું હિત કરવાની ઇચ્છાએ ચતુર્ભુજ રૂપ ધરીને કુબાવી દીધેલી દ્વારાવતીનો બચી ગયેલો એક ભાગ, જે યજ્ઞ યાજ્ઞથી દ્વારાવતી નગરીને નામે પ્રસિદ્ધ થયે તેમાં નિરંતર નિવાસ કરીને રહેવા લાગ્યા. આ કળિકાળમાં પાપ પ્રુદ્ધિવાળા જીવોને મુક્તિ આપવા માટે અને સાંભળવા માત્રથી પાપનું હરણ કરનારા ભગવાન જેવું અન્ય કોઈ સાધન નથી, એમ જાણી પોતે પૃથ્વી વિષે રહ્યા; અને પોતાનું પ્રત્યક્ષ દર્શન આપી સ્મરણ કરનારા એવા ધણા જનોને પોતાના પદે પહોંચાડ્યા.

ભગવાન બાબકાર પરમહંસ પરિવ્રાજકાર્યાર્થ શ્રીઆદ્યશંકરાચાર્ય ભરત-ખંડમાંથી બૌદ્ધ, જૈન, શ્વેત્યજ, યવન વગેરે વેદને પ્રમાણ તરીકે નહિ માનનારા નાસ્તિકોના મતોનું ખંડન કરી દિગ્વિજય કરી, શ્રીદ્વારિકાપુરીમાં પધાર્યા ત્યારે, સર્વત્ર વાસુદેવને જ જોનારા એવા યાત્રી ભક્ત જે પોતાના આત્મા છે,^૨ એવા શંકરાચાર્યને પોતાના દર્શને આવેલા જોઈ ભગવાને તેમના ઉપર અતિ પ્રસન્નતા દર્શાવી, અને પોતાનું ‘જગદ્ગુરુ’ એવું બિરુદ^૩ શ્રીશંકરાચાર્યને પ્રેમભાવથી આપ્યું, ત્યારથી શ્રીશંકરાચાર્ય “જગદ્ગુરુ” કહેવાણા. જ્યારે ભગવાન દ્વારિકાનાથ શંકરાચાર્યને બેટલા ત્યારે તેમણે કહ્યું કે, “મેં અર્જુનને કુરુક્ષેત્રમાં ઉપદેશ આપતી વખતે, આ જગતમાં સર્વત્ર એક વાસુદેવને જોનારો જે પુરુષ છે તે ખરો મહાત્મા છે, તેજ ખરો યાત્રી

૨ જ્ઞાની ત્વાદૈવ મે મતમ્. ગીતા. અ. ૭ શ્લોક. ૧૮.

૩ કૃષ્ણં વેદે જગદ્ગુરુમ્ ગીતાનું માહાત્મ્ય.

બક્ત છે, અને તેવો પુરુષ મળવો પણ દુર્લભ છે એમ કહ્યું હતું. વળી એવા
 જ્ઞાની તો પ્રત્યક્ષ મારો આત્મા જ છે; મારા અને એનામાં ભેદ નથી. તમે
 શ્રીમદ્દેશ્વરની કૃપાથી તે અનુભવ્યું છે, તેથી હું પ્રસન્ન છું. તમે મારા જ
 સ્વરૂપ શ્રીઆસ નારાયણની આજ્ઞાથી બ્રહ્મસૂત્ર ઉપર ભાષ્ય રચ્યું છે, અને
 તેમાં સ્મૃતિ તરીકે મારા ઉપદેશનો આદર કર્યો છે, તેથી હું અતિ પ્રસન્ન
 છું. તેથી મારી આજ્ઞા છે કે મારા ઉપદેશ ઉપર પણ તમે અદ્વૈત ભાષ્ય લખો.”
 શ્રીશંકરાચાર્યે વિનયપૂર્વક જણાવ્યું કે, “હે કૃપાળુ નાથ ! જો કે તમારો અને
 મારો અભેદ છે છતાં પણ હું તમારો જ છું; તમે મારા નથી; તમે તો
 સર્વોત્તરમાં છો. તરંગ તો સમુદ્રનો જ હોય, કંઈ સમુદ્ર તરંગનો ન હોય.” દેહ-
 ભાવે હું આપનો દાસ છું, જીવભાવે તો તમારો અંશ છું; માત્ર આત્મ-
 ભાવે—બ્રહ્મભાવે આપણો અભેદ છે; એવી તમારી કૃપાદષ્ટિથી મારી નિશ્ચિત
 મતિ થઈ છે. આપના કૃપાઅળથી જ આપનાં વચન ઉપર ભાષ્ય લખાશે.” આ
 પ્રમાણે ભગવદ્ વ્યાજ્ઞાનુસાર શ્રીમદ્ ભગવદ્ગીતા ઉપર ભાષ્ય લખ્યા પછી શ્રીદ્વારિ-
 દાનાથની આજ્ઞાથી જ ભરતખંડના તેમના ચારે ધામમાં શ્રીઆદિ શંકરાચાર્યે
 મઠો સ્થાપ્યા; તેમાં પહેલો મઠ શ્રીદ્વારિકામાં જ સ્થાપ્યો અને તેને શ્રીશારદામઠ
 એવું નામાભિધાન આપ્યું. આ મઠ અद्याપિ પર્યંત ભગવાન્ રણુછોડરાયની
 કૃપાથી ચાલુ જ છે. શ્રીશંકરાચાર્યે તે પછી પશ્ચિમે જગન્નાથપુરીમાં ગોવર્ધન-
 મઠ, ઉત્તરે બદરીનારાયણના આશ્રમમાં જ્યોતિર્મઠ, અને દક્ષિણે વિષ્ણુકાંચી
 નગરી પાસે શૃંગેરીમઠ સ્થાપ્યો. શ્રીદ્વારિકાપુરીના શારદામઠ ઉપર પ્રથમ
 અભિષેક શ્રીસુરેશ્વરાચાર્યનો થયો, અને તેમણે ભગવાનનો ભક્તિપૂર્વક સેવા-
 પ્રકાર સ્થાપી વૈષ્ણવોની પરંપરા ચલાવી.

૪ સત્યપિ ભેદાપગમે નાથ તવાહં ન મામકીનસ્ત્વમ્ ।

સામુદ્રો હિ તરત્ત્વ. વચન સમુદ્રો ન તારત્ત્વઃ ॥

સાકારઆર્યકૃત ષડ્પદી. શ્લો. ૩.

પૂજ્યપાદ શ્રીસુરેશ્વરસ્વાયના સમયમા “વૈષ્ણવપદ કોને કહેવું?” તે સંબંધમા, શ્રીશકરાચાર્યરચિત પચીકરણ ઉપર રચેના તેમના વાર્તિકમાથી નીચેના શ્લોકો પ્રાપ્ત થાય છે, જે દરેક નિઃશાસ્ત્રએ મનન કરવા જેવા છે -

વાચ્યવાચકનિર્મુક્તં દેયોપાદેયવર્જિતમ્ ।

પ્રજ્ઞાલબ્ધનમાનન્દં વૈષ્ણવં પદમશ્રુતે ॥ ૬૨ ॥

હદ પ્રવરણ યત્નાઝ્ઞાતવ્યં મગવત્તમૈ ।

અમાનિત્વાદિનિયમેર્ગુરુમક્ષિપ્રસાદત્ત ॥ ૬૩ ॥

ભાવાર્થ - આ પરબ્રહ્મના સ્વરૂપ વિશે વાચ્ય અને વાચકનો અભેદ ભાવ રહેલો છે, તેને વિશે ત્યાગ તેમજ ગ્રહણનો વિષય હોતો નથી, જ્યાં સર્વત્ર જ્ઞાન અને આનંદ આનંદ જ છે, એવા પ્રકારનું જે વૈષ્ણવ પદ છે તેને જીવન્મુક્તની અવસ્થાપાગો પ્રાપ્ત થાય છે (૬૨) જેઓ કેવળ ભગવત્ સ્વરૂપને પામેલા છે તથા જેઓએ અમાનિત્ય વગેરે નિયમો પાળેલા હોય છે, તેઓ શુરુભક્તિના પ્રસાદથી આ સર્વ પ્રકારનો વિષય જાણી શકે છે. ૬૩

ત્યાર પછી અને બક્તજનોને પવિત્ર દર્શન કરાવતા અને ઉદ્ધાર કરતા ભગવાનના સ્વરૂપને ધણા વર્ષો વિતી ગયા અને વિક્રમ સંવત્ ૧૨૧૫ (કાર્તિક સુદિ ૧૫) માં ગુજરાત દેશને પવિત્ર કરવાની ઇચ્છાથી ડંકપુર (ડાકોર) નિવાસી ભક્ત બોઝાણા ઉપર કૃપા કરી શ્રીપુણ્યક્ષેત્ર ડાકોરમા શ્રીદ્વારિખ-ધીશનુ એક મોટું સ્વરૂપ પધાર્યું, અને ત્યાં મનોહર દિવ્ય સ્વરૂપે આજ દિન પર્યંત વિરાજે છે

આ રીતે શ્રીદ્વારિકાનાથે પોતાના ભક્તોને ગુજરાતમા પાવન કર્યા છે એટલું જ નહિ પણ પોતાનું એક સ્વરૂપ દક્ષિણમા પટ્ટરપુરમા શ્રીપુડરીકેને નામે પણ પધરાવી આપ્યું છે, જે આજે શ્રીવિક્રમનાથજીને નામે પ્રસિદ્ધ છે શ્રીભગવાન આ પ્રમાણે શ્રીદ્વારિકાપુરીમા વસતા અને શરણાગત દૈવી જીવોનો ઉદ્ધાર કરતા હતા તેવામાં શ્રીસોરઠની રસાળ ભૂમિ ઉપર મહારાજ

શ્રીવિક્રમના પંદરમા સૈકામાં એ દેવી જીવેલું પ્રાકટ્ય થયું. તે એ ભક્તોમાંના એક નરસિંહ મહેતા અને ખીજા તેના કાકા પર્વત મહેતા. શ્રીનરસિંહ મહેતાનું ભક્તચરિત્ર તે સુવિખ્યાત છે; પણ તેમના કાકા શ્રીપર્વત મહેતાનું ચરિત્ર તેટલા પ્રમાણમાં જાણીતું થયું નથી; તેથી શ્રીરણુછોડરાયને પ્રણામ કરી તેમની આજ્ઞા લઇ પર્વત મહેતાનું આખ્યાન અત્રે લખાય છે.

મહારાજ શ્રીવિક્રમના પંદરમા સૈકામાં સૌરાષ્ટ્રની રસાળ ભૂમિ ઉપર ગૌઆદ્યાણુ પ્રતિપાળ અને ચાતુર્વર્ણાશ્રમ ધર્મ સંરક્ષક ક્ષત્રિય રાજા ચૂડાસમાઓનું રાજ્ય ચાલતું હતું. તે સમયે (વિ. સં. ૧૪૫૦-૧૫૦૬ ના સુધી આશરે) મહારાજ મહિપાળ નામનો રાજા રાજ્ય કરતો હતો. અઘાપિ પર્યંત દિલ્હીથી મુસલમાનોનું આક્રમણ સૌરાષ્ટ્રની ભૂમિ ઉપર થયું નહોતું, અને વલ્લભીપુરનો વિનાશ કરનાર આરબ જાતિના મ્હેચ્છોની વસ્તી ઘણી ઓછી થઇ ગઈ હતી. મહારાજ મહિપાળને કંઇ સંતતિ નહોતી, તેથી તે ખિન્ન રહ્યા કરતો હતો; પણ તે એક મનથી પ્રતિ-દિવસે શ્રીદ્વારિકાધીશની પૂજા કરતો. તેની ધર્મપત્ની રાણી મોદલ દેવી કરીને એક વીર ક્ષત્રિયાણી હતી. આ સ્ત્રી ખરેખરી પવિત્રા, યુદ્ધિશાળી અને ધર્મનિષ્ઠા હતી, એટલું જ નહિ પણ ક્ષત્રિયાણીને શોભતા સર્વ સદ્ગુણો અને જ્ઞાન-તથા તે યુક્ત હતી. તેમની ભક્તિથી પ્રસન્ન થઇને શ્રીદ્વારિકાધીશે રાજા મહિપાળને સ્વપ્નામાં દર્શન આપી જૂનાગઢ ઉદ્ધે જીર્ણોદ્ધર્મમાં શ્રીદામોદરરાયનું મંદિર બાંધવા આજ્ઞા કરી અને તેને એક પુત્ર જન્મશે એવું વરદાન આપ્યું. આ ઉપરથી રાહ મહિપાળે શ્રીદામોદરજીનું મંદિર અને કુંડ વિ. સં. ૧૪૬૯-૭૩ માં બંધાવ્યાં અને તે જ સમયમાં તેને ત્યાં વૈષ્ણવી રાણી મોદલ દેવીની કુખે એક પુત્ર રત્નનો જન્મ થયો. તેનું નામ તેણે રાંમાંડલિક પાળ્યું.^૫ આ જ સમયે એટલે વિ. સં. ૧૪૬૯ માં ભગવાને પીપાણ નામના પોતાના એક

૫ આ કુમારનું બાળ, પીંગડ અને યુવાન વયનું ચરિત્ર કવિવર ગંગાધર સંસ્કૃત ભાષામાં રચ્યું છે. ઉત્તર કાળનું ચરિત્ર દત્તકથા ઉપર આધાર રાખે છે.

બક્તને નરસિંહ મહેતા તરીકે અવતરવાની આજ્ઞા આપી, તેથી શ્રીકૃષ્ણદાસ નામના નાગર બ્રાહ્મણને ઘેર તેનો જન્મ થયો.

જૂનાગઢથી થોડે દૂર (હાલમાં બાવનગર તાલુકો) તળાજા ગામમાં ખટ-નાગર ઝાતિ મધ્યે વડનગરા નાગર-નરોત્તમ-કુળદીપક, વૈષ્ણવ-વંશ-વર્ધક પુરુષોત્તમદાસ નામનો એક પવિત્ર બ્રાહ્મણ ગૃહસ્થ રહેતો હતો. આ બ્રાહ્મણ વેદ વિદ્યામાં પારંગત હતો, અને ભગવાન વામુદેવ શ્રીકૃષ્ણનો પરમ ઉપાસક હતો, અને શ્રીદ્વારિકાનાથનાં દર્શને વારંવાર જતો હતો. પુરુષોત્તમદાસને શ્રીરણુછોડ-રાય^૧ની એટલી ત-મય ભક્તિયથેલી કે તે સર્વત્ર જગતને રણુછોડમય જોતો હતો અને તે પછી ભગવાને કૃપા કરી એકવાર સ્વપ્નમાં દર્શન આપી કહ્યું કે, તારા કુળમાં મારી ભક્તિ કરનાર બે પુત્ર રહ્યોનો જન્મ થશે, અને તેથી તારું સમય કુળ પાવન થશે. ભગવદ્વચનાનુસાર વિ. સં. ૧૪૨૮ કે ૩૦ માં તેને ત્યાં કૃષ્ણદાસનો જન્મ થયો અને વિ. સં. ૧૪૩૩ માં પર્વતદાસનો જન્મ થયો, ત્યારે તેને ધણો આનંદ થયો. પુરુષોત્તમદાસનો યોગદોષ ભગવત્કૃપાથી સાંગોપાંગ નિર્વિઘ્ન સારી રીતે વ્યાપ્તો હતો, અને કર્મકાંડદિ વૈદિક ક્રિયામાં તેની કુશળતા જોઈને નાગર ઝાતિજનો તેને “રૂઆ” એવી અવદંકે ઓળખતા હતાં. જુદાવસ્થા પ્રાપ્ત થતાં શ્રીરણુછોડરાયનું સ્મરણ કરતાં પુરુષોત્તમદાસ ભગવાનની સાયુજ્ય મુક્તિને પામ્યા. એમના અવસાન પછી કૃષ્ણદાસ અને પર્વતદાસ પણ પરમ ભક્તિથી ભગવાન શ્રીકૃષ્ણની સેવા સ્મરણ કરતા હતા, અને આજી-

૧ રણુછોડ-એ પદની વ્યુત્પત્તિ કરવી મુશ્કેલ છે; છતાં બક્તો અને પરિતો નીચે પ્રમાણે અર્થ સમજાવે છે. (૧) કાળયવન અને જરાતંધના ત્રાસથી મધુરા નગરી ઊઠી, “રણુ” સંગ્રામ પણ “છોડી” નાહા અને દ્વારિકામાં આવી વસ્થા, માટે રણુ+છોડ એવું નામ દ્વારિકાધિપતિ શ્રીકૃષ્ણનું પડ્યું. આ નામ સંસ્કૃતમાં નથી. (૨) દ્વારિકાધિપતિ રુકિમણીરમણની ભક્તિ કરનાર મનુષ્ય ત્રણ પ્રકારના ઝણુમાંથી મુક્ત થાય છે, માટે ઝણુમુક્ત એવું નામ ભગવાનનું પડ્યું, અને પ્રાકૃત બાષામાં “રણુછોડ” કહેવાયા.

વિકાસે તે સમયના રાજ્ય દરબારમાં મુસદ્દીગિરિ કરતા હતા, તેથી તેમની અટક “પંજા” મૂળે “મહેતા” પડી હતી. આ બંને બાઈઓ ઉપર બાળ-પણથી સારા વૈષ્ણવી સંસ્કાર પડવાથી તેઓ બુદ્ધિવાળા, રૂઝા આચરણ કરનારા હતા. તેઓ જિતેન્દ્રિય, સંસારના પદ્ધર્થોમાં વિરક્ત તથા શ્રાદ્ધશુદ્ધિની સેવા કરનારા હતા. તેઓ ભગવાનના ગુણોનું અવણ કરનારા અને તેના નામનું અને લીલાનું કર્તન કરવામાં પ્રીતિવાળા હતા. તેમને ઓછો પણ તેવા જ સદ્ગુણોવાળા મળી હતી. તેઓ વિષયી પુરુષોનો સંગ તથાને સાધુ પુરુષોનો સમાગમ નિરંતર કરતા હતા.

આ સમયે તળામમાં એક નૈસર્ગિક આપત્તિ આવી પડી તેથી અને જીવનવ્યવહાર અસાવવામાં મહા ક્લેશ પડતો હોવાથી તથા જૂનાગઢમાં રા' માંડલિકના પિતા રાહ મહિપાળે વિ. સં. ૧૪૭૧-૭૩ માં પુત્ર જન્મ ઉત્સવ-નિમિત્તે શ્રીદામોદરરાય ભગવાનનું ન્હું મંદિર તથા દામોદર અને રેવતી કુંડ વગેરે જળાશયો બંધાવવાથી નાગરો તળામ છોડીને જૂનાગઢ જઈને રહ્યા. આજ સમયે એટલે ૧૪૬૯-૭૦ માં શ્રીકૃષ્ણદાસ મહેતાને ગૃહે ત્રીજા પુત્ર તરીકે બાવી પરમભક્તરાજ, નાગરકુળશિરોમણિ શ્રીનરસિંહ મહેતાનો ભાગશર સુદ ૭ ને દિને જન્મ થયો હતો. રાહ મહિપાળને ધેર રાહ માંડલિક, નરસિંહ મહેતાની ભક્તિની કસોટી કરનારનો જન્મ પણ આજ વરસમાં એટલે ૧૪૬૯-૭૦ માં થયો હતો. નરસિંહ મહેતાના જન્મ પછી શ્રીકૃષ્ણદાસનું મૃત્યુ તેના બાળપણમાં જ થયું અને બે ચાર વર્ષના અંતરમાં નરસિંહ મહેતાની માતા પાર્વતીબાઈ પણ શ્રીકૃષ્ણશરણે ગઈ. એટલે નરસિંહ મહેતા તેના મોટા બાઈ જીવણરામ ઉદ્દે મંગળજી અને કાકા પર્વતદાસની છાયામાં ઉછરવા લાગ્યા.^૭

૭ નરસિંહ મહેતાનું વિસ્તૃત જીવન જાણવાની ઇચ્છા રાખનારે “જીજ્ઞાસી” પ્રેસ વરફથી પ્રગટ થયેલો “નરસિંહ મહેતાનું કાવ્યસંગ્રહ” જોવો.

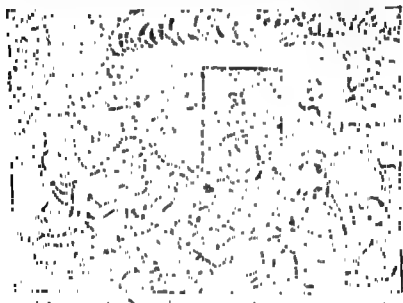
જે નાગરો તળાજેથી જૂનાગઢ આવી વસ્યા તેમાંથી એક ભાગ શ્રીભાંગરાજ બંદરે જઈને વસ્યો, અને તે ભોગા પર્વતદાસ મહેતા પણ ત્યાં ગયા અને જૂનાગઢમાં નરસિંહ મહેતા અને તેનો ભાઈ રહ્યા. પર્વતદાસ મહેતા જો કે શ્રીરાણુછોડાગઢમાં પરમમક્ત હતા, છતાં વર્ણાશ્રમધર્મ સખત રીતે પાળતા હતા; નરસિંહ મહેતા તો નાનપણથી આખા જગતને શ્રીકૃષ્ણમયજ જોતા હતા; અને ભોળા શંતુ ગોપેશ્વરનાથની કૃપાથી શ્રીકૃષ્ણ અને મહારાસનું દર્શન કરી આવ્યા પછી (વિ. સં. આશરે ૧૪૮૬-૮૭) એક દિવસે ભાંગરાજથી પધારેલા કાકાશ્રી પર્વતદાસની સાથે શ્રીધારિકાનાથની યાત્રાએ ગયા. રસ્તે જતાં તેઓ પરસ્પર શ્રીભગવાનના ગુણાનુવાદ ગાતા હતા, અને પર્વતદાસ મહેતા પોતાના બીજાજ નરસિંહ મહેતાને શિખામણ સાથે ઉપદેશ કરતા કે, “આપણે હૈંય કુળના નાગર ધ્યાદાણુ છીએ, અને વર્ણાશ્રમ ધર્મ શાસ્ત્રોક્ત રીતિએ યથારિયત પાળનારા છીએ, માટે લોક વેદની મર્યાદાનો ત્યાગ કરવો નહિ, અને વિધિનિષેધનો ભંગ કરવો નહિ. જે ધણા નાગરોને મેડિથી સાંભળ્યું છે કે તું દેડવાડે જાય છે અને ત્યાં કૃષ્ણકીર્તન કરે છે; અને આહિરો ભેળો ખાય છે. કાકાની લાજ-શરમ રાખતો નથી. આવું વર્તન આપણા કુળમાં ન શોભે, માટે, ભાઈ! લોકવ્યવહાર પણ પરમાર્થ સાથે સાચવવો જોઈએ.” નરસિંહ મહેતા જવાબ દીધો કે, “કાકા, તમારી શિખામણ સારી છે, પણ તે મારે માટે નફામી છે. જોને આત્માનું દર્શન થયું નથી તોને માટે લોક વેદની મર્યાદા છે, પણ જે શ્રીરાધાકૃષ્ણની પરમ ભક્તિમાં રુબ્ધો છે, અને જોને પરમાત્માનો સર્વત્ર અપરોક્ષાનુભવ થયો છે તેને તો

“વર્ણના ધર્મ ને કર્મ કરવાં ટળ્યાં, મર્મ જાણ્યો ત્યારે ભર્મ ભાગ્યો.” શ્રીરાધિકાકૃષ્ણ, બજ સચ્ચિદાનન્દને, તેથી નથી કાંઈ ધર્મ આધો. ૧ મનુષ્યને કર્મ કરવાં ઘટે જ્યાં લગી, ત્યાં લગી ભક્તિનો રોદ અજગો; ભાવે ગોવિંદમાં બજન ભેદી રહો, એક ઉપાસના જઈને વળગો. ૨

જગ ને જોગ જગન નરથી ટળ્યા, જૂખ વેડી શીઠ વ્રત કરતો;
તીર્યની સોયના, મ્હેવ મનથી પરી, દેહ દમીને કા જગળ કરતો. ૩
સકલ સાધનનું શ્રીહરિ નામ છે, પાર પામ્યા કેમ સંત પૂગ;
શાસ્ત્રથી એ સમુદ્ર તરે નેટલા, જન્ય કાપી ગયા જન શૂરા. ૪
મારે તો આશરો, એક હરિ નામનો, છેક આગ્યો હવે ક્યારે જઇએ;
બણે નરસૈયો એ નામને આશરે, નામ ને મૂર્તિમા લીન રહીએ. ૫

કાકા આ જગત્ સર્વ કૃષ્ણમય છે. તેમા બકતને કશો બેદ નથી.” પર્વત-
દાસે કહ્યું કે, “તારુ કહેવું ખરુ છે, પણ એમ કરવાથી આપણા કુળને કલ-
લાગશે, માટે આહાર વિહાર સાચવીને કરવા.” તેઓ આ પ્રમાણે વાદ-
વિવાદ કરતા માર્ગમા આવ્યા જતા હતા ત્યારે નરસિંહ મહેતાને મનમા થયુ
કે કાકા વૈષ્ણવ તો છે, પણ હજી જરા કાચા છે, માટે તેમને ભગવાન
અમલાર બતાવે તો કઈ સમજે. એટલામા ખરા બપોર થયો અને બન્ને
બકતોના કંક સૂકાયા, પાણીનો સોપ પડવા લાગ્યો, અને ક્ષુધા પીડવા લાગી.
બકતોનું દુઃખ જાણી અને નરસિંહ મહેતાની ઇચ્છા પૂરવા માટે ભગવાને
માર્ગમાં એક નેસડો બનાવ્યો, અને એક સુંદર વાટિકામાં ગાયો સહિત
આહિરનું રૂપ ધરી અખાઓ સગે ગોવાળનું કર્મ કરના લાગ્યા માર્ગમાં
આ અદ્ભુત લીના જોઈને નરસિંહ મહેતાએ પર્વતદાસ કાકા સાથે લાં
રત્ન લાઇને વિસામો કર્યો, અને પોતે આહિર બનેલા શ્રીકૃષ્ણને તુરત
ઓળખી ગયા. લાં રનાન સંધ્યા કરી આહિરનુ જ ભોજન કરવાને નર-
સિંહ મહેતા બેઠા; પણ પર્વતદાસ મહેતાને જાતિ અને કુળનું અભિમાન
હોવાથી તેમ કરતાં અચકાયા. નરસિંહ મહેતાએ કાકાને આગ્રહ કર્યો, અને
આહિરરૂપ શ્રીકૃષ્ણે પણ આગ્રહ કર્યો કે, વૈષ્ણવ જનમાં પરસ્પર બેદ ન હોય.
નરસિંહ મહેતાએ તો કાકાને જણાવ્યું કે, “આ આહિરના રૂપમા શ્રીકૃષ્ણ જ
પોતે આપણા ઉપર કૃપા કરીને પધારેલા છે, માટે નાતજાતનો બેદ છોડી

સર્વ કૃષ્ણમય સમગ્ર પ્રસાદ હોય.” તેનો ધણો આગ્રહ છતાં પણ પર્વત મહેતા જમવા બેસા નહિ, ત્યારે નરસિંહ મહેતા આદિરૂપ લીધેલા ભગવાનની સાથે આનંદથી પ્રસાદ લેવા લાગ્યા; તે એટલે સુધી કે આદિરના બાણમાંથી તેનું બોલ્યું પણ ખાઈ ગયા. (જુઓ ચિત્ર ૧ હુ) આ બેઠને પર્વતદાસને

ખાઈ છે અને પર્વત મહેતા ખીજાય છે.

ધણી ખીજ મરી; પણ આદિરના શ્રુપગમાં તો કશું બોલ્યા નહિ અને ક્યવાતા મને ખિન્નવદને બેસી રહ્યા. તે પછી ખાઈ પરવારીને તેઓ ખાજા દ્વારિકાનાથની યાત્રાએ વળ્યા. તે વખતે રસ્તામાં પર્વતદાસે નરસિંહ મહેતાને કહ્યું કે, “તારા આવા ઇષ્ટાચાર વિષે મારા કાને ઘણી વાતો આવી હતી, પણ તે હું માનતો નહોતો; પણ આજે મેં પ્રત્યક્ષ મારી આંખોએ જોયું તેથી મારી

ખાત્રી યદ્ય છે, કે તું હવે કેવળ બહેકી ગયો છે, અને વટબો છું અને મારે
 યાતિજનો સમક્ષ તારી, આહિરનું બોટયુ ખાધ વટલાયાની વાત કહેવી
 પડશે, તે વગર તું સુધરે તેમ નથી.” નરસિંહ મહેતાએ હસતા હસતા કહ્યું
 કે, “મેં જેનું બોટયુ એકું ખાધું છે તેનું તો સર્વ જગત્ ખાય છે. તમે
 ભગવાનને હજી ઓળખ્યા નથી તમે પાછા વળીને જોઈ આવો કે આપણે
 બેઠા, જમ્યા, પ્રસાદ આરોગ્યો અને વિશ્રાંતિ લીધી ત્યા આગળ કોણ છે ?
 તમારો ભોટો ત્યા રહી ગયો છે તે પણ લઈ આવો.” આ ઉપરથી પર્વતદાસ
 પાછા ફર્યા અને જ્યાં આગળ પોતાનું પીવાનું પાત્ર રહી ગયું હતું ત્યા જઈ જોયું
 તો ન મળે તે આહિર કે ન મળે તે નેસડો, કે ન મળે તે ગાયોનું ટોળું
 કે નહિ દેખાઈ તે લીલીછમ વાડી, પણ ધૂળમા જ્યા પોતે બૂલી ગયા
 હતા ત્યાં માત્ર ભોટો પડેલો દોઢો. આ જોઈને તેમના યાનચક્ષુ ખુલી ગયા,
 અને નરસિંહ મહેતાને પોતાનો કેવળ લૌકિક ભગીને નહિ સમજતા મહા
 ભાગ્યવાન દેવી પુરુષ ભક્તરાજ અને શુરુ તરીકે ઓળખ્યા, અને પસ્તાવો
 કરવા લાગ્યા કે, મેં મૂર્ખાએ ભગવાનને અને તેમના ભક્તને આટલા વખત
 સુધી નજ ઓળખ્યા હવે મને પાછાં શ્રીહરિના પ્રત્યક્ષ દર્શન ક્યારે થશે,
 એવા વિચારમાં ને વિચારમાં પોતાનો ભોટો ઉપાડી નરસિંહ મહેતા પાસે આવ્યા,
 અને દંડવત્ પ્રણામ કરી હાથ જાલી પસ્તાવો કરતા બોલ્યા કે, “અસ્થા
 નરસિંહ, તું જ મારો શુરુ છે. તારે મને ભગવાનનો મેળાપ કરાવવો પડશે”

ભક્તરાજ બોલ્યા કે, “આપણે હારિક્ષ જન્મ્યું, ત્યારે ભગવાનની ઓળખ
 કરીશું, પણ હાલ તો કામ, યાતિજનો સમક્ષ દ્રવિયાદ કરવા માટે ગાઓ કે,

“વટબોરે નાગર નરસેયો, બોટયુ આહિરનું ખાધુંરે;

“ને અવર રસ સહુ ઢોળી દીધા, અમૃત ક્યોણુ લાધુંરે,

“નીત ઉઠી સુદર શામળીઓ, વૃદ્ધવનમાં ગૌ ચરાવા જાયેરે;

“નરસેયાને માહે બેસાડી, આહિરગ્રાહી ખાયેરે.”

કાકા ચેતી ગયા કે નરસિંહે ટાવો માર્યો છે, પણ પોતાની જુલ ઝેટલે કંઈ બોલ્યા નહિ; પણ તેનાં વચન પ્રમાણે આગળ વધ્યા. આ પછી તેઓ થોડે દંદાડે દારિકા જઈ પુજ્યા, અને ગોમતી સ્નાન કરી ભગવાન રણુહોડ-રાયનાં દર્શન કરી પાવન થયા; પણ પર્વતદાસ મહેતાએ નરસિંહ મહેતાને આગ્રહપૂર્વક કહ્યું કે, તું મને બોક્ષતા ચાક્ષતા ભગવાનનાં પ્રત્યક્ષ દર્શન કરાવ. આ ઉપરથી નરસિંહ મહેતાએ ભગવાનની સ્તુતિ કરી તેની મનઃકામના પૂરી કરવાની માંગણી કરી. ભગવાને કહ્યું કે, “તારી સંગતિથી તારા કાકાનો ઉદ્ધાર થયો છે, પણ હજી જગત વિશે તીવ્ર વૈરાગ્યભાવ અને મારા વિષે એકાત્મ અભેદ ભાવ થયો નથી, માટે હજી એણે તપ તપવું જોઈએ, તેથી તું એને માર્ગ દેખાડ. હું એના ઉપર તારા વચનની ખાતર જરૂર કૃપા કરીશ. તું તો મારો આત્મા છે. તું કરશે તે થશે. તારા કાકાને સ્વપ્નમાં હું બેવાર પ્રેમથી દર્શન આપીશ, અને એક વખત તેની સાથે પ્રીતેથી બોલીશ. તેઓ મારા વિશે દૃઢ ભક્તિમાં પ્રેરણો ઝેટલે અમે તેને ઘેર સ્વયં પધારીશું.” નરસિંહ મહેતાએ તે ઉપરથી કાકા પર્વત મહેતાને, પ્રતિવર્ષ હાથમાં લીલાં દુધસીનો કપાસો વાધી તેની માળા બનાવી ભગવાનને ચઢાવવા માટે દારિકા આવવાની પ્રતિજ્ઞા લેવડાવી; અને કહ્યું કે ભગવાન તમારે ત્યાં પધારશે ત્યારે મંગળ ઓચ્છવ વખતે અમે પણ ભક્ત મંગળી સાથે કીર્તન કરવા આવીશું. (જુઓ મુખ પૃથ્વું ચિત્ર)

પર્વત મહેતા શ્રીદારિકાધીશનું દર્શન કરી આનંદમાં ડુબી ગયો. વળી નરસિંહ મહેતાના કહેવાથી તેણે, કલિયુગને વિશે મનુષ્યોએ કરવાને કઠિન એવો એક નિશ્ચય, ભક્તરાજ બોડાણનો દાખલો લઈ, પરમ આસ્થાપૂર્વક ક્યોં કે, “હાથને વિશે દુધસી રેપી ને તેને માંજર થાય એટલે તે લઈને મારે દારિકા પ્રતિવર્ષ જવું” અને તેની માળા શ્રીદારિકાધીશને પ્રેમપૂર્વક સમર્પણ

૮ પર્વત મહેતા પ્રતિવર્ષ દારિકા કેટલીવાર દુધસી ચઢાવવા જતા તે વિષે અગ્નિહારોમાં મતભેદ છે. વરાજ ત્રિકમદાસ, પર્વત મહેતા વરસમાં બે વાર દારિકા જતા એવું જણાવે છે; વિશ્વનાથ જાની, વરસમાં બાર વાર જતા, એટલે

કરવી અને તુલસી પત્ર વડે જ ભક્તિથી પૂજા કરી ભગવાન શ્રીકૃષ્ણને પ્રસન્ન કરવા. એ પ્રમાણે જ્યાં સુધી ભગવાન પ્રસન્ન થાય ત્યાં લગી એ મૃત મારે કરવું.” પર્વતદાસ મહેતાએ તે પ્રમાણે પ્રતિજ્ઞા લીધી, અને જન્મણા હાથમા ભક્ત બોઝણાની માફક તુલસી રોપી પ્રતિવર્ષ દ્વારિકા જઈને ચલાવે, અને બીજા હાથેજ સર્વ કાર્ય કરે. તેમને નરમત અને સુરજ આદિ પુત્ર પૌત્રો હતા, તેઓ ગૃહસંસાર ચલાવતાં પણ પોતે તો ભગવાનમાં ધ્યાન રાખતા.

આટલી પર્વત મહેતાના પૂર્વાગ્રમની હકીકત છે, અને તે પછીનો ઇતિહાસ તેમના એક વંશજ વૈષ્ણુવરાજ ત્રિકમદાસે “પર્વત પચ્ચીસી” નામના એક કાવ્યમા આપેલો છે, એટલા માટે તેમની જ વિમળ વાણીનો પ્રસાદ અત્રે આપીએ છીએ.

હવિશ્રી ગુર્જર ભક્ત ચરિતામૃતે પર્વત મહેતાના આશ્ચર્ય વિશે સત્સજ પ્રતાપ અને પર્વત મહેતાને શ્રીરામધિરાજ દ્વારિકાના રણછોકરાયની દૃઢ ભક્તિની પ્રાપ્તિ એ નામનો પ્રથમ અધ્યાય સમાપ્ત.

પ્રતિમાસ જતા એવું જણાવે છે. સર્વ વાતને સાર એ છે કે પર્વત મહેતાના તુલસી ચલાવવાના તપકાર્યમા તેની એક હાથની હથેલી કેવળ મળુ માટે રોકાયેલી રહેતી અને આ તેના તપથી ભગવાન પ્રસન્ન થયા હતા.

અધ્યાય ૨ બે

પર્વત પચ્ચીસી અને પર્વત વંશ

બક્તરાજ નરસિંહ મહેતા અને પર્વતદાસના કુળની વંશાવળી નીચે દર્શાવ્યા પ્રમાણે અમને પ્રાપ્ત થઇ છે. મૂળ પુરુષ પુરુષોત્તમદામને બે પુત્રો:-

મોટો કૃષ્ણદાસ અને નાનો પર્વતદામ.

કૃષ્ણદાસને ત્રણ પુત્રો, તેમાં સૌથી નાનો બક્ત નરસિંહ મહેતા.

(૧)

મૂળ પુરુષ પુરુષોત્તમદાસ, અવટક પંડ્યા, તળાખના રહેવાસી.

(મોટો પુત્ર) કૃષ્ણદાસ (જન્મ આશરે વિ. સં. ૧૪૨૮-૩૦)

જીવણરામ ઉર્ફે મંગળજી. નિર્વશ.	નરબેરામ. નિર્વશ.	નરસિંહ મહેતા. (જન્મ વિ. સં. ૧૪૬૯) (પરણ્યા માણેક મહેતાને)
----------------------------------	---------------------	--

શામળદાસ

(પરણ્યા વડનગરના દિવાન મહન મહેતાની અને બચીબાઇની પુત્રી કમળાબાઇ ઉર્ફે સુરસેના સાથે. આ વડનગર શુજરાતનું નહિ અમ-જવું. પણ નાગરોને જુનાગઢના રાજા તરફથી મળેલાં બાર ગામોમાંનું એક છે. આજે એ વડનગર નષ્ટ થયું છે.)
નિર્વશ.

કુંવરબાઇ.

(પરણી ઉનાના શ્રીરંગ મહેતા અથવા ઓઝાના પુત્ર વજીરાજ સાથે.)

(એનો વંશ ચાલેલો કહેવાય છે. એક રૈવાશંકર ઉર્ફે નાયા (મહેતા) ઓઝા કરીને ગૃહસ્થ થોડાં વર્ષપર જીવતા હતાં. વિ. સં. ૧૯૭૦-૭૫ માં. એનું ધર ગણેશ કૃષ્ણીઆમાં હતું. હાલમાં સાંભળ્યા પ્રમાણે તેનો શમપ્રસાદ નામનો પુત્ર હયાત છે, અને તે અંગ્રેજી નિશાળમાં માસ્તરની નોકરી કરે છે.)

(૨)

મૂળ પુરુષ પુરુષોત્તમદાસ.

(૧) પર્વતદાસ (ખીજો પુત્ર; તળાજોથી જૂનાગઢ અને પછી માંગરોળ જઈ રહ્યો. જન્મ આશરે સં. ૧૪૩૩.)

(૨) નરખત અને સુરજી (સુરજીનો વંશવેદો જુદો દર્શાવ્યો છે જુઓ નં. ૩).

(૩) હરદાસ.

(૪) અળવંશ્વર.

(૫) શ્રીકંઠ.

(૬) સદાકુળ (કુતિયાણાના મહાકચરી હતા.)

(૭) હરિદાસ.

(૮) કૃષ્ણદાસ.

(૯) વલ્લભદાસ. (માંગરોળથી જૂનાગઢ આવ્યા.)

(૧૦) ભવાનીદાસ (સં. ૧૮૦૨ માં મૃત્યુ.)

(૧૧) ત્રિકમદાસ કવિ (પર્વત પચ્ચીસીના રચનાર.)

(જન્મ વિ. સં. ૧૭૯૦. વૈકુંઠવાસ સં. ૧૮૫૫, ઉંમર ૬૫ વર્ષ. ડાકોરની યાત્રાએ જતાં ડાકોરમાં શ્રીરત્નજીપ્રભાસનાં દર્શન કરી દેહ છોડી. એમનું ચરિત્ર હિન્દી ચન્દ્રાવળી છંદમાં રચાયેલું છે, પણ હજી છપાઈ પ્રકટ થયું નથી.)

(૧૨) ગવરીદાસ.

- (૧૩) રમુનાચરાય. (સ. ૧૮૫૩-૧૯૩૪. કવિ)
(બેઠા જાવની મળખાપામાં રચી છે.)
- (૧૪) કુલેરાય.
- (૧૫) જયસુખરાય મળસુદાર* (કવિ છે. વાનપ્રસ્થ જીવન ભોગવે છે.)
- (૧૬) વિનોદરાય. (અમરેલીમાં વકીલાત કરે છે.)
- (૧૭) નયનસુખરાય. (")

(૩)

પર્વતદાસના બીજા પુત્રનું નામ
સુરજી હતું તેનો વશ વેચે નીચે
પ્રમાણે આપેલો છે -

પુરુષોત્તમદાસ

૧ પર્વતદાસ

૨ સુરજી (બીજા પુત્ર)

૩ નીલકંઠ

૪ શામળજી

૫ ગદાધર

(૪)

પર્વત મહેતાથી પાંચમા શ્રીકંઠની
વસચંદ્ર નીચે પ્રમાણે છે -

૫ શ્રીકંઠ

૬ સારંગધર (કવિ, બીજા પુત્ર)

૭ શ્રીરાય

૮ મદનવન

૯ જીભાર્જી

૧૦ કનકજી

* પર્વત મહેતાના ૧૫ માં વરાળ રા જયસુખરાયે, મોંગરોલના વેશુવ-
રાસી કાશીરામને, પર્વત પચ્ચીરાણી ઉપરથી સંસ્કૃતમાં કવેશુ તેનું પર્વતાખ્યાન
નામનું પુસ્તક છપાવી આપેલું છે.

- ૬ રૂઢનાથ
 ૭ વેણીલાલ ઉર્ફે ગોવર્ધન
 ૮ શામળજી
 ૯ માકરદાસ
 ૧૦ દુર્લભજી
 ૧૧ નારજી
 ૧૨ કૃપારંકર
 ૧૩ *હેલશંકર
 ૧૪ ધૈર્યશંકર

- ૧૧ ગુલાબરાય
 ૧૨ વણારસીદાસ
 ૧૩ મળદાસ
 ૧૪ *કર્યાણુરાય
 ૧૫ જયતિલાલ

નોંધ-*૨. હેલશંકર અને રા.
 કર્યાણુરાય હાલમાં ત્રિસિદ્ધ મેતાજીના
 સેવક મંડળમાં જીનાગઢમાં કામ કરે છે.

પૂર્વત પચ્ચીસીકાર ત્રિકમદાસના પિતા ભવાનીદાસ સં. ૧૮૦૨ માં
 પ્રજુરારણુ થયા પછી વયમાં આવતાં ત્રિકમદાસને તે સમયના ગાય-
 કવાડ શ્રીમંત મોટા કૃત્તેહસિંહરાવ મહારાજ સાહેબે સારો આશ્રય આપ્યો હતો.
 તેમના મોટાભાઈ તાપીદાસ પછી તેમનો દારબાર ગાયકવાડ સરકારને પસંદ
 પડ્યો હતો. તેઓ ફારસી, સંસ્કૃત, વ્રજભાષા અને ગુજરાતી ભાષાના ઉચ્ચ વિદ્વાન
 હતા. શ્રીકૃષ્ણપરમાત્માની ભક્તિના રૂઢથી રંગાયલા હતા. તેમને નરસિંહ મહેતાનાં
 પદો, અષ્ટસપ્તાનાં પદો વગેરે ઘણાં મોંઢે હતાં અને પોતે પણ સારા કવિ હતા.
 તેમણે ફારસી અને વ્રજભાષામાં “શ્રીરૂમિણિ ખ્યાહ,” નામનો કાવ્ય ગ્રંથ
 રચ્યો છે; જેમાં આરંભમાં ગ્રંથ રચવાના કારણમાં પોતે જણાવે છે કે:-

જવા હિન્દી જીવ ફારસી, ઇનિ રામાયન ચદ ।

દિલમય દારદ આરજી, ચદ ઘુના પ્રવધ ॥

મતલબ કે “ફારસી અને હિન્દીભાષા મળીને એક કવિની રચેલ રામાયણ સાંભળી મારા મનમાં એવી ઇચ્છા થઈ કે હું પણ તેવો પ્રબધ બાધું” તેઓ રાજકાળમાં પરોવાયલા હોવાથી અનેક પ્રભોભન હોવા છતાં કંઠી પણ અનીતિને માર્ગે ચાલ્યા નથી, તેથી ગાયકવાડ સરકારની તેમના ઉપર ધણી કૃપા હતી તેમણે પર્વત પચ્વીસી લખવા માડી ત્યારે એક અમલકાર થયો કહેવાય છે ૮ પદો રચ્યા પછી ૯ મું પદ રચતી વખતે દીવના સલાહનું નામ તેમને કેમે કંઈ યાદ આવે નહિ, તેથી તેમણે કલ્પિત નામ લખવાની ઇચ્છા કરી, પણ લખ્યું નહિ એટલા વિચારમાં ને વિચારમાં નિદ્રા આવી ગઈ અને તેમાં તેમને એક મધુરપ્રિય સ્વર ત્રણવાર સંભળાયો કે “વાસુદેવ, વાસુદેવ, વાસુદેવ,” આ નામ સાંભળતા પોતે ઉઠ્યા ને “દીવને વાસ વસે એક વૈષ્ણવ વાસુદેવ વિખ્યાત રે” એ કડી નેડી કાઢી. એ રીતે શ્રીરણુઓડરાય પ્રજા તેમને સહાય કરતા અને પરચો દેતા શ્રી ત્રિકમદાસ મહાપ્રુદ્ધિમાન, મદ, ધીરવીર, મુત્સદ્દી અને શૂરા હતા તેમણે ગાયકવાડ સરકાર તરફથી ધણી લગાઇઓ લડી હતી તેઓ સવત ૧૮૫૫ માં શ્રીપુણ્યક્ષેત્ર ડાકોરમાં રણુઓડરાયના સ્વરૂપના દર્શન કરી, ચરણ સ્પર્શ કરી, ‘કર્મ નેગે ન્યાં ન્યાં ફરે જાદવા, ત્યાં તમારી મને ભક્તિ દેજો’ એ મનોહર પદ ગાઈ, ઉતારે આવી, દેહ છોડી પરમપદને પામ્યા તેમનું રચેલું રણુઓડજીનું કાવ્ય અમે સ ૧૯૮૪ ના ‘ગુજરાતી’ ગ્રેસના કાર્તિકી પચાગમાં બોડાણાના આખ્યાન સાથે છાપ્યું છે ત્રિકમદાસને સાત દીકરા અને એક દીકરી હતા, તેઓ સૌ પરાક્રમી અને આપકર્મી હતાં, અને બાપના જેવાજ નસીમદાર હતાં તેમના સાતમા પુત્ર રેવાસકરને પોતાના પિતાના વારસામાં કવિત્વ શક્તિ અને વૈષ્ણવી ભક્તિ મળ્યાં હતા. ત્રિકમદાસ અને અમરજી દિવાન તથા

રેવાશંકર અને રણુછોડણ દિવાન સમક્ષલીન હતા. ક્રાંત્યે પણ એવું ગાયું નથી કે પરમેશ્વરે તેની સર્વ આશા પુરી હોય, પણ ભક્તારાજ ત્રિકમદાસે પોતાનાં પદોને છોડે લખ્યું છે કે “ત્રિકમદાસની આશા પુરી, પરબતને નાથે” વગેરે. આ ઉપરથી એમ સમજાય છે કે તેઓ સંતોષી અને સર્વ પ્રકારે સુખી હતા. નરસિંહ મહેતા સંબંધમાં તેમને એટલી બધી તીવ્ર લાગણી હતી કે ભગવાને તેમને સ્વપ્નમાં દર્શન આપ્યું હતું, અને તેમની આત્મા પ્રભાણે નરસિંહ મહેતાના નિવાસ સ્થળની શોધ કરી નરસિંહ મહેતાના ચોરાને પ્રસિદ્ધિમાં પ્રથમ લાવનાર અને નરસિંહ મહેતાની મૂર્તિ તથા માંગરાજથી રણુછોડરાયજીનું સ્વરૂપ જુનાગઢમાં પધરાવનાર ત્રિકમદાસ મહેતા જ હતા. વિ. સં. ૧૮૪૮ માં તેમણે “શ્રીગોકર્ણીયા” નામનું એક કાવ્ય લખ્યું છે, જે હજી સુધી પ્રસિદ્ધિમાં આપ્યું નથી. તેમની રચેલી “પર્વત પચ્ચીસી” આ ચાલુ પર્વતાખ્યાનના એક પ્રકરણ તરીકે અમે અત્રે આપીએ છીએ.

પર્વત પચ્ચીસી

મંગળ સ્તુતિ

રાગ આશાવરી, તાલ ત્રેતાલ.

નમો નમો શ્રી જે શ્રીરણુછોડ, લીલાસાગર પૂરણ કોડ;
 નમો નમો શ્રીદારકા ધણ, જીવન ચતુર્દશ નામે શીશ. ૧
 નમો નમો સર્વ અંતરજામ, નમો નમો સર્વ વેદવિશ્રામ;
 નમો આનંદનિધિ કરણ, ત્રિકમદાસ તમારે ચરણ. ૨

૫૬ ૧ હું, રાગ આશાવરી, તાલ ત્રેતાલ.

જય રણુછોડ જદુકુળ ભાણ, લીલા સાગર કૃપા નિધાન;
 મહિમા મંગળ જ્યોત પ્રકાશ, અધર્મ તિમિર તત્કલણ નાશ. ૧

કિરણ પ્રતાપ ચહુદશ વ્યાપ, શર્ણૂંગતના શોષણ તાપ;
 અનેક બિરહ તમારાં હરિ, ભક્ત વસત તે સર્વોપાર. ૨
 ધ્રુવ પ્રહલાદ આઘ ને ભક્ત, ઉજવળ અચલ ગ્રેમ આસક્ત;
 ભક્તવડે ભક્તિનો પંથ, સ્વચ્છ રહે એમ ગાયે ગ્રંથ. ૩
 જીની ચર્ધ નાણી ને વાત, મન વિચારૂં વૈકુંઠનાથ;
 કુડાં કળિયુગ કેરા લોક, પુરવ કથા પતિને દેક. ૪
 તે જનનું કરવા કલ્યાણ, ઉભય ભક્તને અવિચળ દાન;
 જીરણગઢ મંગળપુર વાસ, નરસૈ નાગર પરજતદાસ. ૫
 એકનાં કારજ આપ્યાં કરી, એકને ઘેર પધાર્યા હરિ;
 એ વડિયે કળિયુગનાં જન, પંથે ચઢી ચયા પાવન. ૬
 ભક્તિ માર્ગ નિષ્કંટક થયો, તે દિનથી ગંગાજળ વહ્યો;
 નવ જોશો હરિ મારાં કર્મ, ત્રીકમદાસ તમારે શર્ણુ. ૭

પદ ૨ જુનું, રાગ આશાવરી, તાલ ત્રેતાલ.

ભૂતજ ભક્તિ પદારથ મોટો, સમોવડ સાધન અન્ય ન હોય;
 ભક્તતણે વરા એ વિશ્વંભર, માનવ મન વિમાસી જોય. ૧
 નરસૈ માટે નાગર ઉપર, હરિને હેત ધણેઈ રે;
 જયપિ ધર્મ કર્મ નથી કાંઈ, કારણ કરણા કેઈ રે. ૨
 પરજતને અંકેર ગ્રેમનો, આદિ ચક્રી પણ અંતર માંહે;
 મેહેતાજીસું મલ્લણ ધણેઈ, ઉદે દવો તે સંગ પસાય. ૩
 સંત સંગતથી સદ્ગુણિ આવી, શામળિયાસું વાધ્યો સ્નેહ;
 સત્ય પદારથ સેવા સમરણ, અસત્ય પદારથ દીડો દેહ. ૪
 ત્રીકમનું આરાધન કરવા, તત્પર દાસ થયા તેણીવાર;
 સુત પરિવાર સદન વિસારી, ધાર્યો નામ તણો આધાર. ૫

- પદ ૩ જી, રાગ આશાવરી, તાલ ત્રેતાલ.
- પરમતે પ્રતિજ્ઞા લીધી, પ્રાણુ વસે જ્યાં સુધી દેહ;
દ્વારકા નાથ નિરંતર નિરખું, છળિયોજી નહિ આપે છેહ. ૧
- દક્ષિણ કર તુળસીનો કયારો, વામ કરે કરે સહુ કર્મ;
શીત ઉષ્ણ વર્ષો સમતોવે, પોતાનો પાળે કુળધર્મ. ૨
- ઉદક તણી મન આશ ન રાખે, અપવાસે નવ યાય અચેત;
કાચું કોઈ મળે જ્યારે, પામે પોષે સંત સહેત. ૩
- ધન હિણો ધધો નવ જાણે, હુખું બોલે ધરનાં કોક;
સુનો યર્ષ સંસાર ચલાવ, કેતલ સાંભળતક જ્યમ કોક. ૪
- એક વરસમાં ઉલય પારકી, દ્વારામતિ આવે ને જાય;
પુરે પ્રેમે પૂજે પ્રણુને, નીરમળ નીર ગોમતી નાહે. ૫
- અડસઠ વરસ ગયાં એણી રીતે, જરજર થયું જરાએ અંગ;
ઈંદ્રિ નિરખળ દુર્બળ દેહિ, ચિતનો ચટકો ચકતે રંગ. ૬
- સંધતણો સંધાય જોધને, હરિ દર્શનની કીધી હામ;
પુત્ર કળત્ર સહોદર સંધળું, મન્યું વારવા આખું ગામ. ૭
- આંકરશી ઊંઝાળ ચાલ્યા, સંધતણો સંધાય લઈ;
ત્રણ ગાઉ ત્રિ પહોરે પોહ્યોઆ, સાંઝે સુતા શિયળ યઈ. ૮
- *આજકે આગળ એક મઢીની, વાવ્ય વડી વિખ્યાત રે;
સીતા મુંદરડી નામજ જેનું, જગત કિયે પ્રખ્યાતરે. ૯
- અડવડતા આખડતા ચાલ્યા, પગે પડ્યા બહુ છાતારે;
શિયિય ગાત્ર અમિત યઈ પડિયા, સત્ય દ્વારિકાવાળારે. ૧૦
- પરચારે પડી રહ્યા પરચત, જામ જુગવ રહી રાતરે;
ચિત આતુર છે ચરણ કમળમાં, હૃદય વિષે રળિયાતરે. ૧૧

* આજકે નામનું એક ગામડું માગરોજીથી માધવપુર જતા રસ્તામાં છે
ગાઉ દૂર આવે છે. આજનુમા મેખડી.

સદા સ્વભાવ સુખમળ જોનો, તે ક્યમ સહેરો ઘસનાં દુઃખ,
તત્કાલુ ત્રિમ્મ ત્યાજ પધાર્યા, પરબત ઘસને દેવા સુખ.
(જુઓ ચિત્ર ૩ જુ)

ચિત્ર ૩ જુ-પર્યંત મહેતા મદી વાવની પરચારે સુતા છે
અને દાકિનાય સ્વત્રમા શતે દર્શન આપે છે

પદ ૪ થું, રાગ બિલાવલ, તાલ ધમાર.

- સેનથકી શામળિયો ઉઠ્યા, કમળા કહે “આજ કોને જુઠ્યા?”
 પૂછે પદ્મા પાલવ તાણી, “ક્યાં છે ગરૂડ?” વદે હરિ વાણી. ૧
- રોકી વાટ રમા રહી આડી, બોલ્યા નાથ મીવા કરી ધાઢી;
 “મગળપુરમા પરખત મારો, ચાલી ન સકે ચરણે મિચારો. ૨
- તુળસી ક્યારો કરમા વાવી, સેવા કરતો ઈહાં લગી આવી;
 માળા તિલકે મનોહર બાનો, નાગર તે નથી તમથકી છાનો ૩
- બક્તવત્સલ બિરદ કેમ યજુ, પટ મુકો જઈ પાછો વાજુ;”
 આપ્યો જોઈ અળગી રહી નારી, ગરૂડારૂ થયા ગિરિધારી. ૪
- પંથ કરી પ્રરૂપોત્તમ પોહોત્યા, નિજ સેવક નિશ્ચ વચ હુતા;
 એવા દયાળ શ્રીદાસકાશ્ય, ભજે ત્રીકમ જેમ ભવભય નય. ૫

પદ ૫ થું, રાગ કાલેરો, તાલ ત્રેતાલ.

- શ્રીપતિ સ્વમાંતરમાં બોલ્યા, વાવ મિથે વૈષ્ણવને સગ;
 “પ્રસન્ન થયો હું તારે પ્રેમે, રમ્યો રૂપ્યા કેરે રગ ૧
- વૃદ્ધ થયો પાછો વળ પરખત, શાને શ્રમ પમાડે પંડ;
 માસ એકમા મહિર પધારીશ, નાગર પ્રગટ કરૂ નવ ખંડ ૨
- ગોમતિ સરિતા સાથે લાવુ, સ્નાન કરવા સાર્યપ્રાત;
 પરખત આજ થકી મેં આપ્યું, ‘વૈષ્ણવ’ પદ તુજને સાક્ષાત* ૩
- જાગી જોયે તીહાં કાઈ ન દેખે, એ શોણ્ણ કે સાચુ રે।
 ક્ષણમા હૃદય ખરૂ કરી રાખે, ક્ષણમા ચાપે કાચુ રે। ૪
- “વેદ શાસ્ત્ર સ્મૃતિ એમ બોલે, અસત્ય ન હોય તમારી વાણ;
 પામર છવ પરતીત ન આણે, માટે કરો મયા કરીને એધાણુ.” ૫

* મહેતા કે પંડ્યા મદી વૈષ્ણવ થયા

“દીવ યજ્ઞ એક દિવસ આઠમા, બેઠ લાવશે તારી પાસ;
સુંદર સિંહાસન,” એમ બોલ્યા, અંતર ધ્યાન રહી અવિનાશ. ૬
ગદગદ કંઠ બેઠ કર્જેડી, રોમાંચિત મન મોહ ન ભાયે;
કાલી ઘેલી સ્તુતિ કરીને, પરમત નમ્યા પ્રભુને પાયે. ૭
કીરતન કરતાં રમની વીતી, ભૂતી ગયા દેહનું બાન;
સર ઉગતાં સ્નાન કરીને, હૃદયે ધર્મ ત્રીકમનું ધ્યાન. ૮

પદ ૬ કું, રાગ રામગ્રી, તાલ દિપચંદી ધમાર.

શકમણિ મન ચિંતા કરે, “પતિ અઠળક મારો;
રથે વર આપી આવશે, કરી વેણુ પસારો. ૧
તાંદુલ સાટે લઈ ગયો, લખ્યા લેખ વિધાતિ;
કર ન મહત્ત જો કંથનો, મારી શી ગત ચાતી!” ૨
દાસી કહે કમળા પ્રત્યે, “તમે કાં ન વાર્યા?
પામવ મેલ્યો મોકળો, ત્યારે પ્રભુજી પધાર્યા!” ૩
“અદ્ભુત પ્રકૃતિ એહની, જોડે કોઈ ન મોડે;
બક્તની વારે વારતાં, હુંને હાયથી છોડે.” ૪
ત્યાં પંખા સુણી સુપર્યની પ્રાણુજીવન દીક્ષા;
પ્રેમેશું લાખ્યાં પુછવા મુખ્ય બોલકા મીઠા. ૫
“પરમત સદન પધાર્તું સાચે આવશે સ્વામા?”
“અરણુ તજું કેમ નાયનાં?” એમ જોયયો રામા. ૬
ત્રીકમ તમ કરણાવિના, એ કૂળ અવતાર;
પ્રાપ્તિ કયાં યજ્ઞ દાસને, પર્વત પરિવાર! ૭

પદ ૭ મું, રાગ ભેરવ, તાલ આઠ ત્રેતાલ.

વળિયા પરમત આવ્યા કૃણિયે, હસવા લાખ્યા સઘળા લોક;
“માંડ માંડ ઉશંડ કરે છે, શાને મળે કજેલી ફેક?” ૧

- મોટા મોટા મળવા મસે, સન્મુખ આવી ઉભાં બાળ;
 “પૂજા કરીને તરત પધાર્યા, લાવે તિલક પ્રસાદી માળ.” ૨
- “તે સાચું ને તમે વિચાર્યું, અંગ તમારું અતિશે વૃદ્ધ,”
 પરમત કહે, “પ્રભુ આહો આવશે, મુજને આપ્યું સ્વમપ્રસિદ્ધ.” ૩
- મનમેક્ષાં નિર્મળ મુખ બોયે, “પુરવાસિનાં પુણ્ય અપાર !
 ગોમતી નહાશું કૃતકૃત થાશું ! દરશન દેશે દેવ મુરાર !” ૪
- પોતે પોતાને મંદિર આબ્યા, કરે પરસ્પર વાત હશી;
 આળ પંપાળ બકે ને પરમત, કહો બાધઓ કેને સત્યવસી ? ૫
- પૂજા કરી પ્રસાદ લેઠને, પરમત સુતા પલંગ જઇ;
 ત્રીકમદાસ સુરત શ્રીપતને, ચરણે લાગુ સુદ્રઢ યઇ. ૬

પદ ૮ મું, રાગ ભેરવ, તાલ-ત્રેતાલ.

- હાટડીએ* બેઠા ગપ હાકે, ‘રેઢો નથી કાઠ રણુછોડરાય,
 છપન ભોગ તજીને ત્યાંના, પરમત ન્યાં શું ખડ કાં ખાયે ? ૧
- વિપ્રતણે વશ એ વિવંભર, કહો બાપો કેમ આવે રે ?
 જેતાં દૂર દારિકા નગરી, સરિતા શી પેર લાવે રે ! ૨
- ધરમાં ધામ નથી રહેવાને, આગણિયુ અગાસું રે;
 સાઠી ઉપર આઠ ગયાં, તે ચિત અત્યાનું પાસું રે.” ૩
- પરદે પરમત સર્વ સાંભળે, નરસું જોયે નાગર સાથ;
 ત્રીકમરાય ત્રીબુવન તારણુ, દાસની લાજ તમારે હાય. ૪

પદ ૯ મું, રાગ બિલાવલ, તાલ-ત્રેતાલ.

- ઉત્તમ કથા હરિજન કેરી, તે સાંભળતાં શુદ્ધ યજ્ઞએ રે;
 જે સંચિત હોય પૂર્વ જન્મનાં, તો સદા સમીપે રહીએ રે. ૧

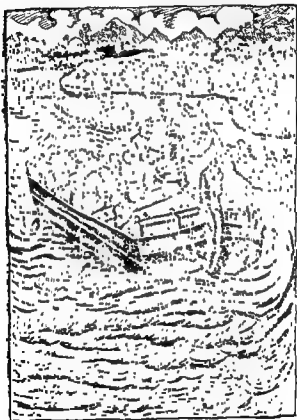
* આ હાટડી, લાવજી મંદિરને નામે પ્રખ્યાત જગ્યા હાલ ને છ તે
 હોવા સંભવ છે. નાગર બ્રાહ્મણવાડાને નાકે

- દીવને વાસ વસે એક વૈષ્ણવ, વાસુદેવ* વિખ્યાત રે; ૨
 છાપાં તિલક તુલસી હરિસેવા, ગજધરાં ફેરી રાત રે.
- કરે કસબ કુટીવતા મેલી, અધર્મનું ધન હાથ ન સાહે; ૩
 જ્યાં લાભ સતેષે વરતે, સાધુને ખવરાવી ખાયે.
- એક પાપાણ્ણતણું સિંહાસન, શોભા સીમા ફેરી રે; ૪
 દશ અનનાર દારકા લીધા, ચિતરીઉં ચલુ ફેરી રે.
- પદર માસે થયુ પરિપૂરણ, પુરે પ્રેમે ધડિયું રે; ૫
 તુમ્હ પદારથ છે તે આગળ, કંચન મણિયે જડિયું રે.
- વણિક એક હકારે હોડી, લવિંગ બરી લઈ જવા બેઠ; ૬
 સિંહાસન લઈ તેમા બેઠા, શુદ્ધરજને કરવા બેઠ.
- પુનરપિ શ્રમ કરી સ્વમામાં, બોલ્યા નાથ ધરી મન મેહર, ૭
 “સિંહાસન લઈ જાઓ સેવક, મંગળપુર પરખતને ઘેર.”
- ચોડા દિવસ ત્યાં રિયર થઈ રહેજો, ગેમતિ સહિત પધારીશ ત્યાંહે; ૮
 જામ્યા જન આશ્ચર્ય મન પામ્યા, શુ દોઠું મેં સ્વમા માહે.
- પૂછતાં સહુકો એમ બોલ્યા, સ્વમતણી નોહે સાચી વાત; ૯
 ચેહેવે પથ હકારી હોડી, રચ રહી હવે પાછલી રાત.
- વાયુ વાય અગ્નિનક અવજો, જુવાળા ઉઠ્યા જળમા રે; ૧૦
 નાંગર તોડી નાનડી પોહોચી, મંગળપુરમાં એક પળમાં રે.

* ભકતોને મુજે અને ગ્રન્થોત્તરે એવી વાત સમજાય છે કે દિવબદર નિવાસી સલાહ વાસુદેવનો પુત્ર અત્યંત વ્યાધિગ્રસ્ત થયો હતો, ત્યારે તેણે દ્વારિકાધીશ રણછોડરાય પ્રિત્યર્થ માનતા માની હતી કે, જો પુત્ર વ્યાધિ મુક્ત થાય તો એક સુંદર સિંહાસન ધડી શ્રોદ્ધારિકાપતિને અર્પણ કરીશ આ સૂત્રધારનો પુત્ર નિરોગી થયો અને જ્યારે તેણે સુંદર સિંહાસન ધડી દ્વારિકા જવા માંડયું, ત્યારે ભગવાને તેને મારગેજા હટારી તે સિંહાસન પરિત્યાગ મહેતાને આપવાનું સ્વપ્નાંતરે કર્યું. ત્રીકમદાસે આ હકીકત વર્ણવી નથી † ગજધાર એટલે સલાહ; કડીઓ; સૂતાર, ત્રણે અર્થ થાય છે પણ અત્ર માત્ર સલાહ અર્થ લેવો.

હજો સર દરમકી દીડી, માવમે ગોળખી મેડી રે,
વાસુદેવ વૈષ્ણવને પ્રણમી, બદરે આની બેડી રે.
(જુઓ ચિત્ર ૪ થુ)

૧૧

ચિત્ર ૪ શુ-વાસુદેવ સનાટ માખરોળ બદરે
સિદાસન ઉતારે છે.

હરપ બરાણા બકત ઉભાણા, સાથે સંત વલા દશવીશ;
ત્રીકમની ગત ત્રીકમ જાણે, સ્તુતિ કરી સમરે જગદીશ. ૧૨

પદ ૧૦ મું, રાગ બિલાવલ, તાલ ધમાર.

“પરબત વૈષ્ણવ કયા વસે?” જણ જણ પ્રત્યે પૂછે;
માનવ કો માને નહિ, તેનું દારણ શુ છે? ૧
ચાલી આવ્યા ચોવટે, એક એકને દામે;
ઉત્તર કોઈ આપે નહિ, વૈષ્ણવને નામે. ૨
“પંજો પરબત છે સહી, જાઓ નાગરવાડે;”
હરિજન બેઠા હાટડી, મળી નાત અખાડે. ૩
કોઈ કેને નવ ઝોળખે, સ્વમાની સગાઈ;
દોડી આવ્યા બરોદિયે,* બેટયા બે બાઈ. ૪
આંખડિયે અમૃત ઠપાં, શિતળ થઈ છાતી;
વળી વળી જુજ બળ બીડતાં, નેહ નાના ભાતિ. ૫
એક એકને ચરણે નમ્યા, ચિત્ત સરખા સરખે;
ઝાલી હાથને આલિયા, હૈરામાં હરખે. ૬
વિનય કરી વાસુદેવ કહે, “હુંને હલધર વિરે;
સિંહાસન લેઈ મોકલ્યો, નાવ નાંગર્યું તીરે.” ૭
મેહતો મુર્ચ્છાગત થયા, હર્ષ આસુ અધસાં;
કૌતક દેખી કારમુ, ધાધ આવ્યાં સધળાં. ૮
તે સમે ત્રીકમ અવિધા, દામના દિવ માંહે;
ધીરજ આપી ઉઠીઆ, આવ્યા હાટડિ બખાંડે. ૯

* બરોદિયો-નામની નાગર ગ્રામજીની નિત્ય બેસવાની જગ્યા માંગરોળના
કોટના ઉત્તર વરફના દરવાજાથી બહારની સડક ઉપર પૂર્વ વરફ આસતાં, મોચી-
ઓના મકાન થળેના ગોવિંદખાડી ઉપરનો ખાગ.

૫૬ ૧૧ સુ, રાગ બિલાવલ, તાલ ધમાર

નાગર નમી નમી આપણા અપરાધ ક્ષમાવે;	
મિહાસન પધરાવવા શણગારીને આવે.	૧
ધર ધર ગઇ છે વધામણી, શોણું થયું સાયું;	
પરખત પૂરણ ભક્ત છે, માનવ મન કાયું.	૨
દોલ દદામા ફુંદળી, ઝાંઝ ઝંઝરી વાજે;	
તાલ પખવાજ તાળિયો, ઘોર સ્વરે ગાજે.	૩
ઘેલું ગામ ટોળે વજ્યું, બંદરને ખારે;	
આ જોતાં એમ જાણુજો, પરિશ્રદ્ધ પધારે.	૪
વાજતે ગાજતે લાવિયા, સિંહાસન ધરમાં;	
પરખત વસુદેવ જોડ્યુ, ચીધે નારિ નરમાં.	૫
તેજ સમે મંદિરતણ,* મહામુરત લીધુ;	
કડીયે દિત ચિતમાં ધરી, પરિપૂરણ કીધું.	૬
પરખતે પૂરણ ત્રિમશું, પુરુષાતન છાંડી;	
ભામિનીલાલે ત્રીકમા, સ્તુતિ કરવા માંડી.†	૭

* મંદિર=આ ગોમતી વાવ નજીક પૂર્વજાનુ રજારી વાડામાં રાજમહેલનાં અમલદાર હરદાસ માંડણુ મકાન તેજ.

† પોતાના આરાધ્ય ઈશ્વરેવ પ્રત્યે દરેક જનની જૂદી જૂદી માન્યતાઓ હોય છે. તેમાં વૈષ્ણવોની ખાસ કરીને સર્વથી જૂદી પડતી માન્યતા છે. અને તેવી માન્યતાનું એક સ્વરૂપ-પરમેશ્વરને પતિજાવે બજવો અને પોતે પુરુષ હોય છતાં પણ પત્નીભાવ મનમાં ગ્રહણ કરવો-એ છે. વૈષ્ણવો બાહ્યારે દેહભાવે પુરુષ હોય છે, અને પોતાનો ચંદ્રસ્થાશ્રમ જરોખર ચલાવે છે. પણ પોતાના ઈશ્વરેવના પ્રતિ પોતાની ચિત્તવૃત્તિનો ભાવ, એક પતિમતા સ્ત્રી પોતાના પૂજ્ય પ્રિયપતિ માટે જેવી તવસાહવાળી મનોવૃત્તિ રાખે છે, તેવો રાખે છે. આ રહસ્ય જેઓ આવા પ્રકારની બક્રિતુ રહસ્ય સમજતા હોય અને જેઓ સમાનભાવી હોય છે તેઓ જ સમજી શકે છે. નરસિંહ મહેતા, ત્રિકમદાસ,

પદ ૧૨ મું, રાગ પરજ (સખીભાવનું પદ)

આવોરે આવોરે મારે મંદિરીયે, મીઠડા ગોઠ મળી ધરિયે;
 ધણા દિવસના તાપ સમાનું, અમી હરે મારે ઉરવરિયે. ૧
 દીઠ પાખે દિવસ ન જાયે, રાત જધી રોષ રોષ મરિયે;
 પેડ પ્રાણુ પરવચ ચર્ચા મારાં, કહાનડ ધીરજ કેમ ધરિયે ? ૨
 માય બાપ મહારા નવ ખીજે, સગડ તજે ઘોળે સાસરિયે;
 સુરિજનયાંની રોડા ટળી તો દુર્જનીયાંથી શું ડરિયે ? ૩
 નૌનમ જોખન સુંદર મંદિર, પ્રેમજ સળંગ પાયરિયે;
 ત્રીકમ તમસું તાળી દેતાં, બવ સાગર સેહેજે તરિયે. ૪

પદ ૧૩ મું, રાગ માઝૂ પરજ (સખીભાવનું પદ)

આરતભંજન રે, લક્ષ્મીવર લટકાળા;
 મનના રંજન રે, મધુરી મોરલીવાળા. ૧
 જે દહાડાના નયણે દીઠા, કામજીવારા કાળા;
 તે દહાડાની થઈ હઈ ઘેલી, ગુણસાગર ગોવાળા. ૨
 શું જાણું મીટડિયે તાહારી, ચોરી કરા ચાળા;
 આપોયું સોંપત નહિ આગે, રોપત નહિ વરમાળા. ૩
 આવીને આલિંગન આણે, ત્રીકમ હાં દિયે ટાળા;
 ઘસને આશ ધણી ઘમોદસ, દીનાનાથ દયાળા. ૪

હયારામ વગેરે ધણા ભક્તજનો અને કવિઓએ શ્રીકૃષ્ણને પતિભાવે સ્મર્યા છે, અને તેઓએ પોતે સખીભાવ અથવા બામિનીભાવ ધારણ કરેલા હોય છે. ભક્ત પર્વતદાસ પણ ભગવાનની બામિનીભાવે સ્તુતિ કરે છે. આવી રહસ્યમય વાર્તા ધણા આધુનિક ચિકિત્સકો અને દીક્ષારોને સમજાઈ નહિ હોવાથી, તેઓ તેનો હાં તો વિચિત્ર રીતે સમજવો કરે છે અથવા તેો નિંદા કરે છે.

પદ ૧૪ મું, રાગ રામકલી, તાલ ધમાર.

- હરિ કમળા હાસ વિલાસ કરે, રસ મમ રસિક જેહ પરસ્પરે
મણિમય મંદિર મુક્તા જડ્યાં, માહે કનક તણાં લટકે કડ્યાં. ૧
- ચાર કાંડિ તે ચમકે રતનું, દાસી દોરડી તાણે જલશું;
કામળ સબળ પયશીણ ચકી, રડા અલિવાસ સુવાસે રજા છકી. ૨
- કાષ્ટ ચંમર ઢળાવે પાસે રહી, કાઈ સન્મુખ ફૂલ તંબોળ લઈ;
એક આસને જુગલ બિરાજતાં, ધન દામનીની છબિ હાજતાં. ૩
- સૂરસ વચને વચ્ચે અમી, અન્યો અન્ય રજાં જેહ રંગ રમી;
સ્તુતિ પરખતની શ્રવણે પડી, પરાં કીધા પદ્માને તે ધડી. ૪
- ભક્ત વતસલ ભૂલ્યા ભોગને, રસ રંગ રમા સંભોગને;
આપ્યું વચન નાથ ઉર આવિયું, વાહાણે વિનતાને સંભળાવિયું. ૫
- ‘આમ શું હેત ભક્તાનું ભૂધરા? અમે દવયાં ને ઈ વાહાણા ખરા?’
‘શું જાણો તમે એ જુકતને, હું તો વચ છું ભામા ભક્તને. ૬
- મારો દાસ જન્મ ચકી દુખળો, માટે રિદ્ધ સિદ્ધ ગોરથી મોકલો;
રખે વિલંબ કરો,’ એટલું કહી, પછે સ્વપ્ન પરખતને દઈ. ૭
- ઉઠ્યા નાથ પધાર્યા આંગણે, ગોમતીને તેડીને એમ જણે;
‘પરખતનો તે પ્રેમ પૂરો કરો, પાતાળને મારગે પરવરો. ૮
- એ ધંધે અમે પણ આવશ્ય, પરખતના કોડ પુરાવશું’
રમા વિનવે, ‘રાજ(ભોગ) વેળા ચર્ચ,’ ‘આજ ભોજન પરખત ત્યાં જઈ.’ ૯
- સોંદર્યાં સ્વામા સંભળી વાતને, આવ્યા અગ્રજ ભેટવા શ્રાતને;
‘ત્રીકમળ કહે તમે ત્યાં જાણો, ધર્માનું રાજકાજ કેને સોંપશો?’ ૧૦

પદ ૧૫ મું, રાગ પંચમ, તાલ આઠ ત્રેતાલ.

વહાલોજી વિમાસે રે, “હવે કેમ કીજીએરે, સળસળ ચઢતો ઉગે સુરઃ
દારકા દુભાશે તે ફરીને મનાવશુ રે, જાતું કાંઈ પરખત ધેર જરૂર”

ત્રિવિધ સ્વરૂપે રે, હું ધહાં વસુંરે, ઉભય સ્થળ ને સુક્ષ્મ એક;
 એક પરીબ્રહ્મ ને એક વ્યૂહ વિશ્વહે સહી, ત્રીભું લીલાવપુ વિશેષ.
 એક ઠાકોર ને એક રહે દ્વારકાં રે, સુક્ષ્મ પરબત તણે સદન;"
 એમ કહીને રે કર કમળા તણે રે, જમણે આણે જગજીવન. ૩
 "એણે રે ઠેકણે રે રાખી હું વેળા રે, તે મારો કાર્ત્તવ્યસ્થળમા વાસ;
 અળગી ન યાગો તો સાથે સાચક રે," હરિયે 'હા હા' કહ્યું સહાસ. ૪
 અવિમત રૂપે રે પ્રભુજી પધારિયા રે, જય જય યવે જગતના જન;
 વહાલા રે વૈકુંઠથી તમને ત્રિકા રે, ભૂતજી બકતો તણાં જીવન. ૫

પદ ૧૬ મું, રાગ કાલિંગડો, તાલ ધમાર.

"હું તો સામળની મારી સજની, રસ રંગે બરી રૂડી રજની;
 જણ્યુ દારકનાથ પધારિયા, મારા મન અભિવ્યાખ સુધારિયા. ૧
 હોય પરમત હીપ ઉઘોત કરો, મેલી આળસને આનંદ બરો;"
 વહાલો હાથ સાધીને એમ વદે, "શાને સેવક રાખો શોચ હદે ? ૨
 અમે અટળક તમ ઉપર ઢળ્યા, રિદ્ધ સિદ્ધ સર્વે રાણી કમળા;
 અમે, બીના તમારા ભાવમા, ગોમતી ગુણવંતા વાચ્યમા" ૩
 જાણું સેવા કર સન્મુખ થઈ, નાથને નમતાં તે નિદ્રા ગઈ;
 ત્રીકમજી જોવાને ટળવળું, મારૂં ભાગ્ય સોહાગ બહું દ્રવ્ય. ૪

પદ ૧૭ મું, રાગ સામગ્રી, તાલ ધમાર

પ્રાતસમે પાણિયારિયો ગઈ બરવાને પાણી,
 સહેરો હો વાવમાં મયોમય બરાણી. પ્રાતસમે ૧
 હજી આલ્યુ કાર્ય કોતકની કહાણી;
 હેકારો સુણી આવિયા બો'યા પરમતવાણી. ૨
 "બાઈઓ કા બકવા કરો ? આ-આ ગોમતીરાણી,"
 અજ્યકત્ય મારું જોઈને લોકે વાત પ્રમાણી. ૩

રનાન કર્યાં સહુ નાગરે નાજાં પુરનાં પ્રાણી;
 વસુદેવ વહાણે ઝીલતાં અંગે ઉલટ આણી. પ્રાતસમે. ૪
 સાંજે સંધ આવ્યો હુતો તેણે વાતડી નાણી;
 મજ્જન કાધાં મોદયું વૈષ્ણવને વખાણી. " ૫
 ત્રીકમદાસને તારવા વહાણે વાણી પ્રમાણી;
 પરખતે મંગળપુરમાં પૂરણુ નિધિ આણી. " ૬

પદ ૧૮ મું, રાગ રામઝી, તાલ ધમાર.

સહુ હેલ હબિલા તણું ધ્યાન હૃદયમાં ધારી;
 પરખત નાજા પ્રેમમું પછે વીસમું વારી. ૧
 પદ પદ જળ પાહું હો ન્યમ ઉત્તરે પગથી;
 ભરાઈ રહ્યું બંગારમાં વહાણે બેઠા વગથી. ૨
 પરખત બીતર પરવર્ષા ખાતે શું બોલે;
 લક્ષ્મીવર લાધે નહિ ઉડાં નીરને ઓલે. ૩
 સેવક અંતર સંચર્યા પિંડી સમ પાણી;
 ત્રીકમ તે વારે પ્રકાશિયા જન આતુર નાણી. ૪

(ભુઓ ચિત્ર ૫ મું)

પદ ૧૯ મું, રાગ ધનાઝી, તાલ ત્રેતાલ.

ધન્ય ધન્ય સંવત પંદર એક, ધન્ય ધન્ય માગસર માસ વિશેક;
 ધન્ય ધન્ય ઉજવળ પછો સાર, ધન્ય ધન્ય જે જમલો પુધવાર. ૧
 ચાર ઘડી દિન ચલતે બાણ, સમે પધાર્યા શ્રી સારંગપાણ;
 નીરખવાને મોડાં મોડ, દાસે દીક્ષા શ્રી રણુડોડ. ૨

શીશ મુગટ મકરાકત કાન, બાલ તિલક હરિ બીનેવાન,*
 રાખ ચક્ર ગદામુજ હાથ, દશ આંગુલ શ્રી દારકાનાથ.† ૪

સેવકને મન સંદેહ યશે, આ સ્વરૂપ કોઈ બીજું હશે;
 એવું વિચારી ત્રિભુવન ભૂપ, દરશન દીધું આઘ સ્વરૂપ. ૪
 સ્તુતિ કરીને લાઆ પાપ, પરબત ઉર આનંદ ન માપ;
 સુંદર સ્થામ કમળદળ નેણ, પરબત પ્રત્યે બોલ્યા વેણ. ૫
 “વૈકુંઠે હુંને વહાલી ધણી, જરજર હંપડી સેવક તણી;
 સુંદર મંદિર દારકા ધામ, તેથી વહાલું તારૂં ગામ. ૬
 કુળ સહિત કરવા પાવન, સદા બિરાજું તારે શુવન;
 પદ માસ આંદી જગત્રા યશે, ને ચોદશથી ચાલી આવશે. ૭
 તારો શ્રમ મેં સજો ન જાય, હવે પધરાવો મંદિર માંય,”
 રામ રામ બ્રહ્માંડ જ રમે, તે પ્રભુને હસ્તાસન ગમે. ૮
 વાવ થઈ નીસરિયા બહાર, ચોદશ વરત્યો જોજોકાર;
 કૌતક દેખે દેવ આકાશ, પુષ્પ વૃષ્ટિ થાય ત્યાં ત્રીકમદાસ. ૯

[પર્વત મહેતા સ્તુતિ કરે છે:-

રાગ પ્રભાત

ધન્ય છે ધન્ય છે રાય રણછોડજી, દારિકાપીથ શ્રીકૃષ્ણ કાળા;
 બાળ વત્સલ પ્રભુ, ટેક ધારી ધણી, વારી ગાઉ રંગી રૂપાળા. ૧

કરે છે. ભગવાન દારિકાનાથનું એક મોટું સ્વરૂપ શ્રી પુણ્યસ્થાન ડાકોરજીમાં
 બિરાજે છે. બીજું દારિકા ખાતે છે, અને પર્વત મહેતાને માથે બિરાજતું સ્વરૂપ
 નાનું અને ગોદતું છે. પર્વત મહેતાને નાનું સ્વરૂપ જોઈને ચિંતા થઈ કે માંગ-
 રાજના નાગરો અને વૈષ્ણવો આ સ્વરૂપને પ્રમાણ શી રીતે માનશે? ત્યારે
 પ્રભુજીએ તેને આ પ્રમાણે કહ્યું.

શ્રમ પડે આપના, અંગનેરે વળી,
 હોય જો આ મુર્તિ મોહોદી મારી;
 એક અરાત્ર ને, વળી જઈ મેતા તમે,
 એટલા માટે મેં સુદમ ધારી.

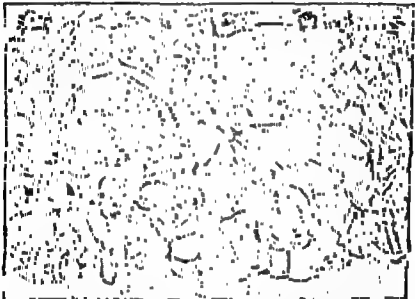
(સેવક મંડળ તરફથી જવાબ પદોમાંથી ઉતારો.)

કોણું હું દાસ પરખત અને કોણું તું, કોટી બ્રહ્માંડપતિ પૃથ્વીપાળા;
 ક્યાં શ્રીદારિકાં, ક્યાં મટી માહરી, વાહ: અતિ મહન તુજ બંદીવાળા. ૨
 દીન ધનહીન નાગર હું તો નાતમાં, આજ રિદ્ધ સિદ્ધ બરીયાં બૂપાળા;
 નાથ કીધો સફરાણો સોરઠ કિયે, મુક્તિમવધર્મિર દીસે દીન દયાળા. ૩
 હઃ નિવારિયા, કરતો પજાપર્ણું, ખેડી જમ રાજ ભય બકતપાળા;
 દેવ માંગે નહિ, દાણ મુજ કુળ સહ, દેખી તિલક દળ તુલસી માળા. ૪
 ભય નવ રહ્યો, નાથ લવવેશ નહિ મરણુનો, આજ સનાથ કીધો કૃપાળા;
 દાસ પરખતપતિ તારિયા કુળ સહ, ચર્ણું ચર્ણું રાખો મુજને રસાળા. ૫
 (સેવક મંડળ તરફથી ગવાતાં પદોમાંથી આ સ્તુતિ ઉતારી છે.)]

પદ ૨૦ મું, રાગ આશાવરી, તાલ ધમાર.
 શ્રીરણુછોડ રવાડિ ચઢિયા, ચારે પાસે ચમર દબે;
 દૂર સમીપ સહુને દર્સન, આંકળ કળા એની દો ન કબે. ૧
 જીવતિજન જોવાને ઉઠાં, મારમ મેડી ભીંત પછીત;
 ભાવે તે તે ભાતે વધાવે, સહુને સરખા સરખી પ્રિત. ૨
 દોલ દલામા બેર નેરેરી, ઝાંઝ મુદંગ જાલરી વાહે;
 આગળ નર નાચે ને રાચે, પાછળ માનની મંગળ ગાય. ૩
 હોંખી મંદિરમાં પધરાવ્યા, સિંહાસન ઉપર પરિપ્લવ;
 પરખત ભાગ્ય વિચારી વિસએ, સફળ થયો સેવકનો શ્રમ. ૪
 અભિપ્રેક્ષિક વિધિ ઓચ્છવની, કીધી જે બની આવીર;
 ત્રીકમદાસ આજ પરિપૂરણ, બકત વત્સલ મન બાવીર. ૫
 (જીઓ ચિત્ર ૬ કું)

પદ ૨૧ મું, રાગ ખિસાવલ, તાલ ધમાર.
 ભલે પધાર્યા શ્રીનાથજી, દારામતિના રાવ;
 આપણને સુખ આપવા, મુજ મંગળપૂરમાંય. ૧

ક્રીધાં સનાય શ્રીનાથજી, હાથે ઝાલીને બાંહે;
 આજ લગે સખી એવડું, દ્રષ્ટે ન દીઠું ક્યાહે. ૨
 ક્યાહે કાને નથી સાંભળ્યું, થયું નથી યાશે ક્યાંહે;
 ચૌદ જીવનનો રાજગો, ચાલીને આવે આંહે ૩

ચિત્ર ૬ કું-શ્રીરણીકાશ્યને માંચરાજના નાગરા અને લોકો પાલખીમાં પધરાવે
 વાનતેગાજતે પર્વત મહેતાને ઘેર લઈ ભય છે.

ગોમતી આગળ મોકલ્યાં, પાછળ પૂર્ણાનંદ;
 નહાશું નિરખશું હરખશું, નીત નવવા આનંદ. ૪
 પાંગોત્ર પામે ન્યમ સખી, ઘરમાં બેઠા ગંગા;
 તમ આપણ ઉપર જુઓ, સાહે થયા શ્રીરમ. ૫

ચરણ પુજે યતુભુજ તણાં, પ્રેમદ્ય આણીને પ્રીત;	
વારી વારી જાઓ વારણે, ગાઓ મગજ ગીત.	૬
ધન્ય ધન્યદહાડો આજનો, ધન્ય ધન્ય માગશિર માસ;	
ધન્ય સુદ છઠ જુધવારે, વહાળે પુર્યો વાસ.	૭
ધન્ય ધન્ય પુણ્ય પરબત તણા, ધન્ય ધન્ય નાગરી નાત;	
ધન્ય ધન્ય ત્રીકમદસને, કહે વીસતારીને વાન.	૮

પદ ૨૨ મું, રાગ સારંગ, તાલ આડ ચોતાલ.

આનંદ રસની રેલરે, આજ મહારે આનંદરસની રેલ;	
હડસડતા હલ્કીવર આખ્યા, કરવા લીધા કેલરે. આજ.	૧
મારગડે પ્રેમજ પથરાવું, પુરણોત્તમ પગ ધરવા;	
વિવિધ સુગંધે સદન સમાર્ધ; વહાવાને વશ કરવા. આજ.	૨
આંગણે ચોક રમ્યાં ચિત્રામણ્ય મંડપ છયાં ચીર;	
શુભ સિદ્ધાસન ઉત્તમ આસન, બેઠા બળભદ્રવીરરે. આજ.	૩
દ્વંધે પાપ પખાળ્યા પરથમ, કેસર કુમકુમ નીર;	
અર્ધોદક લાઇ મસ્તકે મેઘુ, પાવન ધધુ શરીર. આજ.	૪
લુગસી ટોડર આપા ચોસર, ચુઆ ચદન સાથે;	
કમળાવરને અગે અરખ્યાં, મેં મારે હાથે. આજ.	૫
નાના જાત નીપાયાં બોળન, મધુરાં મન ગમતાં;	
અંતરમમીએ અતિ સુખ આપ્યા, જુગતે યું જમતાંરે. આજ.	૬
ચિતળ નીર સુવસીત ખીડી, મસમસતા મુખવાસ;	
આરતી વારી સેજ સમારી, ચોસર ચોકી પાસરે. આજ.	૭
કમળા કાન્ત નિરતર નિરખું, નાના ભોગ વિવાસ;	
જાવીજન પ્રભુ કૃપા પ્રસાદે, પાખ્યા પરબતદસરે. આજ.	૮

૫૬ ૨૩ સું, રાગ ધનાશરી, તાલ આડ ત્રેતાલ.

મહેતા પરમતતણે રે, શુવન આજ વધામણાં;	
પધાર્યા જગજીવન, લણી લણી લે જામણાં.	૧
ઈંદ્રિ સદનથી અદકી ઝોખા, શોભવા લાગ્યું ધામ;	
કશી ન્યુન જ્યાં કૃષ્ણ પધાર્યા, પોતે પૂરણ કામ.	૨
પદમિનીબાલ પીયળ કુમકુમની, પહેર્યા નવરંગ ચીર;	
આંગણીએ મલપતિ આવે, પાંચે ઝમકી રલાં ઝંજીર.	૩
ચતુરા હાથ ચમકતા સુડા, સાધિયા પૂરે સાર;	
હંબર ઝોગે ને હશી હશી જોવે, રૂપે રૂડી નાર.	૪
કુમકુમ અક્ષત શ્રીફળ થાળી, લટકે લઈ લઈ હાથ;	
મંગળ ગાતી માનુની આવે, વધાવે મીઠુંકુંડનાથ.	૫
મંગળ કળશ રમ્યા કંઠળી સંધ્યમ, તોરણ બાર સોહાય;	
નાદ નૃત્ય વધાઈ વાજે, મંદિર બીડ ન આવ.	૬
પરખત સભા સમારી બેઠા, સહુ કોને સન્માન;	
સુત બાટ નાટક નૃત્યકારી, નાના વિધનાં ઘન.	૭
રાજ પ્રજા બેટ લેઈ આવે, આશ્રણ વસ્ત્ર અપાર;	
ખાલણ વેદ ભણે રસમીના, આશીર્વાદ ઉચ્ચાર.	૮
વૈષ્ણવ ફળિયું* ઝળકળ દીસે, જાણીએ ગોકુળ ગામ;	
કે વૈકુંઠ કે દ્વારકા નગરી, પધાર્યા જુગ વિશ્રામ.	૯
ત્રીકમદાસ આશ પરિપૂરણ, સેવા શ્રીરણહોડ;	
પાડ ચઢાવ્યો પુરૂષોત્તમને, પુર્વા મનના કોડ.	૧૦

પદ ૨૪ મું, રાગ ધનાશરી, તાલ ધમાર.

વારણે જાઉં અટલ વચનને, જોસે તેથી અધિક પળે;	
જયપિ ચગે અચળ કુમંડળ, પણ હરિ ટેકથી ન ટળે.	૧
ક્યાં પરખત ને ક્યાં પુરોત્તમ, ક્યાં ભાનૂ ક્યા રજતજ જાત !	
ક્યાં દ્વારકાં ક્યાં જીવન ભક્તતુ, જોતાં આશ્ચર્ય આવે વાત !	૨
સોરઠમાં સપસળે કીધા, નિર્ધન નાગર સાધન હીણ;	
મુક્તિ સરીખો મહા પદારથ, આંગણિયે ડોસે યર્ષ દીન.	૩
પંચાપણના દંડ નિવાર્યા, ખંડિ જમ રાણાની આણ;	
છાપ તિલક તુળસીદળ દેખી, કુળમા દેવ ન માગે દાણ.	૪
એવાં એવાં વચન તમારા, વ્હાવા જૂઠા કહેતાં છબ ખડે;	
કારણ ચૂક ચરણ સેવામા, માટે અમને કરમ નડે	૫
હવે હું નથી શક્તિ સજ્જાની, જન્મ મરણનો તીખો ત્રાસ;	
અધમ એધારણુ મિરદ સંભારો, શરણે આગે ત્રીકમદાસ.	૬

પદ ૨૫ મું, રાગ ધન્યાશ્રી, તાલ ત્રેતાલ.

પરખત પચીથી પરિપૂરણ, પૂરણ પ્રેમે સાંભળશે;	
પર્યંતની પેટે તે નર ઉપર, દીગડમય અઠળક દળશે.	૧
વિમુખપણના દોષ રોષ, એ ગુણુ માતાં સધળા મળશે,	
જન્મ જન્મ જૂઠરની ભક્તિ, આશિર્વાદ સફળ ફળશે	૨
ત્રીકમદાસ તણા મુખથી, કેમ અવળા અહાર નીસરશે ?	
વૈકુંઠનાથ વસ્યા વાણીએ, પોતાને વચને પળશે.	૩

[જેમ વિષ્ણુ ભગવાનનાં સહસ્ર નામ, શત નામ છે, પણ તે નામો કેવળ એક હજાર કે એકસો જ પુરાં હોતાં નથી, પણ તેથી અધિક હોય છે, તેમ ભક્ત ત્રિકમદાસની લોકપ્રચલિત પર્વત પચ્ચીશીનાં ૨૫ પદો ઉપરાંત ચાલુ પ્રસંગને લગતાં બીજા પદો વિશેષ મળી આવે છે, અને તે પદો સુંદર હોવાથી અત્ર તેનો પણ સંગ્રહ કરેલો છે.]

પદ ૧ ભું; રાગ બિભાસ-તાલ ત્રેતાલ.

મારે મંદિરે મંગળનીત નવા, શું જાણું જે સ્યા પુણ્ય પ્રગટ હવાં;
જેતું દર્શન દુર્લભ દેવને, તેની પરખત પામ્યા સેવને. મારે. ૧
જે વેગળો વેદના વેણુસું, તેને પરખત નીરખે નેનસું;
જે રૂપી અરૂપી ગાજતો, તે તો પરખત સદન બિરાજતો. મારે. ૨
જે મુનીજનના મનમાં રમે, તેને પરખતતું મંદિર ગમે;
એવા દીન વતસવને વારણે, આવ્યા નાથજી દાસ ઉધારણે. મારે. ૩
આવ્યા ત્રિકમદાસને તારવા, સેવકનાં કારજ સારવા;
સ્વામીભક્તિ એવી મનશું ધરી, પર્યંકુટીમાં શું બિરાજ્યા ઠરી. મારે. ૪

પદ ૨ ભું; રાગ-રામઘી.

પાવન કરવાને પધાર્યા હરિ, પાવન કરવાને;
પતિત સિરોમણિ પરખત કુલના, દુઃખમાં હરવાને. પધાર્યા. ૧
ચરણ કમળ જેના મુનીવર વાંછે, ધ્યાને ધરવાને;
ભાગ્ય જો જો મુજ દીન તણાં, ઘેર ડગલાં ભરવાનેરે. પધાર્યા. ૨
ત્રુઠા નાથ પ્રતિષ્ઠા પાળી, કારજ સરવાને;
સકળ લોકમાં અમે સપરાણા, કુલી કરવાનેરે. પધાર્યા. ૩
ટાળી અનાથ સનાથજ કાંધાં, કામે કરવાને;
શ્યો શ્યો પાડ ચઢાવું સજની, એ ગુણુ ગરવાનેરે. પધાર્યા. ૪
આજ લગે ભારે તો હતો, ભવજળ તરવાને;
ત્રીકમદાસ હવે યદ આશા, વૈકુંઠ વરવાનેરે. પધાર્યા. ૫

પદ ૩ જું-રાગ રામગ્રી.

મંગળ પુદા મેહરે, આજે માહરે;
 આનંદ કરાં આજ ચઢાં માહરે, અમૃત કરીયાં દેહ. આજ. ૧
 કલી કલમસના કીચ ધોવાણાં, પુષ્પની સરિતાપુર;
 દુઃખના તિમિર ટળ્યા સુણ સજની, સુખના ઉગ્યા સુર. આજ. ૨
 ભાઅતણા બંડાર ઉઘડીઆં, કુંકુમ લેખ લિલાટ;
 અભેદન દાતા ઘેર આવ્યા, મોકલાં મુક્તિ કપાટ. આજ. ૩
 દાસ રમે મન દોહલા થાઓ, નીજ જન કરી દાસ;
 પરખત કુળ અવતાર ધર્યાની, લક્ષ્મી વરને લાજ. આજ. ૪

પદ ૪ જું; રાગ પ્રભાત.

આજુનો રળીઆમણો દહડો દીવાળી દીસે;
 નાથજી પધાર્યા માફ હેંકુ તો હીસે. આજુનો. ૧
 કેસર કરાં છાંટણાં છોટે ઉદંબર ઝોળે;
 મંગળ ગાયે માનની મળીને ટોળે. આજુનો. ૨
 ધસમસી ધાધ તારણી તોરણ બાધે;
 કુર ને કંસાર કામિની રીઝીને રાંધે. આજુનો. ૩
 ધન્ય ધન્ય મારા કંથને, કહી કહી બાધજી બોલે;
 ગોવિંદે ધર કીધુ મારૂં ગોકુળાઆ તોળે. આજુનો. ૪
 દારકાથી આવ્યા લાવ્યા ગોમતી સાથે;
 ત્રીકમદાસની આશા પુરી પર્વતને નાથે. આજુનો. ૫

પદ ૫ જું; રાગ આરણવરી

આઠ પોહર આંગણીએ મારે, આનંદ આનંદ હોય રે;
 રિદ્ધિ સિદ્ધિ રમે, નમે આ નવ નિધિ, મુક્તિ ભમતી નેય. આઠ. ૧
 અમૃત વૃષ્ટિ ને સુખની સૃષ્ટિ, સેરડીધુંમાં વાસ વસે;
 તીરથ સકળ, સકળ સાધન ફળ, હૈયરથી અળગા ન ખસે. આઠ. ૨

હેરી રહે મદિર ઇન્દ્રાદિક, સુરીનર સાડ ધડી નીરાદીન,
 ચર્મ ચક્ષુ પામર ન પેખે, દેખે દેવ નેત્ર જે જન આડે ૩
 જહાં જગદીશ મુક્તિ તહાં સધગી, એમા નહિ અચરજ કાઈ,
 પરમતને ઘેર પ્રબુજી પધાર્યા, ત્રીકમદાસ નરો ગુણુ ગાઈ આડે ૪

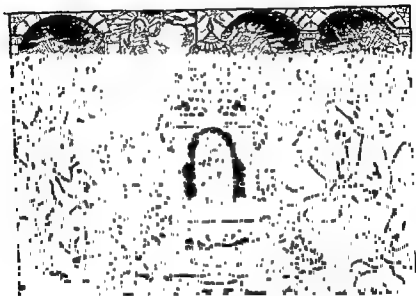
પદ ૬ કું, રાગ કાન્હરો.

સનત પદર એક અપાર, માગસર સુદ પટ્ટી પુધવાર,	
તે માહે પ્રભુ પહેને પોહર, સગાતે ગોમતી મોર	૧
વડનગરા વડનાગરી નાત, જાત એક ને જુજવી ભાત,	
(તેમા) પરમત કુળ કીધુ જગદીશ, દારકાથી પધાર્યા ધરા	૨
મગળપુર પરમતની છાપ, વૈધ્યુન પદ આપ્યુ સાક્ષાત,	
બાપ ગ્રહાની રાખે લાજ, શરણે આ ગે ત્રીકમદાસ	૩

ઉત્તમી શૂર્જરભક્ત અરિત્રામૃતે પૂર્વ મહેતાના આખ્યાન વિષે ભક્ત
 મીત્રીકમદાસનું સક્ષિપ્ત અરિત્ર અને પૂર્વ પચ્ચીસી મૂળ-
 એ નામનો બીજો અધ્યાય

અધ્યાય ત્રીજો

નરસિંહ મહેતાની પધરામણી અને ભગવાને તેમને
પાણી પાત્રું તે પ્રસંગ.

પર્વત મહેતાને ઘેર લલ્લવ વખતે નરસિંહ મહેતાને ભગવાન
હારી આપી પાણી પાત્ર છે.

પરમ ભક્ત પર્વત મહેતાનું ચરિત્ર એક સરખું પ્રાપ્ત થતું નહિ હોવાથી
જુદાં જુદાં સ્થળોએથી એકઠું કર્યું છે. પર્વત પચ્ચીસીમા જે ઇતિહાસ નથી
તે ભક્તોને મુખેથી સાંભળીને પ્રથમ અધ્યાયમાં આપ્યો છે. આ અધ્યાયમાં
નરસિંહ મહેતાના એક જીવનચરિત્ર લખનાર પાટણના પ્રાચીન કવિ વિશ્વનાથ
જાનીના કાવ્ય હિપરથી તેની જ રમ્ય ભાષામાં નીચેનો વિષય આપીએ છીએ.

રાગ કેદારો

પરવત મેહેતો નાગર જે, માંગરોળમાં* રહેતો તે;
લેહેતો ભક્તિ શ્રીહરિ તણી એ.

ગોવિંદના ગુણ ગાયે નિત્ય, હરનિશ ધ્યાન હરિનું ચિત્ત;
પ્રીતે પૂજે દારકા ધણી રે.

ઢાળ,

દારકાનાથની પૂજા કરવા, નેમ પાળે એહ;
માસ એકે દારામતિ જાહેને, હરિપદ પૂજે તેહ.
સંવત્સરમાં દાદશી ખેપ, કરે સ્થિર શુદ્ધ આણી;
ભક્તિ જોઈ પર્યત મેહેતાની, ત્રણ સારગપાણી.
સ્વપનમાહે તેને દર્શન દીધુ, આણા આપી સાર;
"હું માટે તું શ્રમ કરાં છાં, તો રહીશ તું એહે મુઝાર.
પ્રાતઃસમે તુજ સિંધુ તીરે, પ્રતિમા છે એક મારી;
તેને લઈને પૂજન કરજે, મનસા ફળશે તારી.
નિકટજ આવ્યો તારે મંદિર, કૃપા કરીને હુંય;
ત્યાં રહીને સેવા કરજે, ફરીશ મા આણું તુંય."
પ્રાતઃસમે ત્યાં જઈ જોયું, તો દીક્ષા શ્રી મહારાજ;
* * * * *

દીનબંધુ દયાનિધી સ્વામી, ભક્ત વત્સલ પ્રભુ કહાવ્યા;
એકમતે આરાધ્યા ભક્તે, તો તેને મંદિર આવ્યા.
પરવત મેહેતા નગર માંહે, વૈભવનો નહિ પાર;
રીધ સિંધ સંપત મુખ સધળું, પુત્ર કવત્ર પરિવાર.

* કવિ વિશ્વનાથ જ્ઞાનીએ આ સ્થળે જુનાગઢ રાજ્ય વાવર્યો છે, તે સરવ-
ચૂક હોવી જોઈએ એવું અનુમાન થાય છે. જૃદ્ધકાવ્ય દોહન લાગ ૮ માં જુઓ.

કીરતન ઝોઝવ સદા નિરંતર, હોયે જૂવન મોઝાર
 બાલગોપાળ સૌ કો તેના, બકિત કરે મોરાર.
 એક દિવસ પરવત મેહેતે, કીધી સમ્મદ કીરતન;
 વિનતિ કરી નરસે મેહેતાને, તેજા પોતાને જુવન.
 નિશાએથી કીરતન આરંબ્યું, મળ્યો વૈષ્ણવ સાથ;
 સખી સંગાથે મેહેતા નાચે, સમરે ગોપીનાથ.
 તાલ મૃદંગ ને વેણા વાજે, જાદરી ને કરતાલ;
 મગન થઈને મહેતો નાચે, રંગ આખો છે રસાળ.
 પરવત મેહેતો ગાવા લાગે, આણી મન આનંદ;
 લોક સૌ તાહા જોવા આવ્યા, નરનારીનાં વૃન્દ.
 એક દૃષ્ટિએ સૌ નિહાળે, મેહેતાજીનું રૂપ;
 હરિરસ અમૃત રેડે, વિષ્ણુ વાજીત શબ્દ અનૂપ.
 શુદ્ધ જુદ્ધ સૌ કો ગમું વિસરી, જોઈ મેહેતાનું કીરતન;
 મેહેતો નીરખે અંતરગતિ, આનંદ તણો નંદન.
 તે સમે ત્યાં તૃપિત થયા ને, મેહેતે માંગ્યું પાણી;
 નર નારી ઉભાં સૌ પાસે, પણ કોએ ન સાંભળી વાણી.
 ગાન તાનના રંગમાં જુલ્યા, ધરના માણસ જોહ;
 મેહેતાજીના સંગી જે કો, રસ મમ થઈ ગયા તેહ.
 તતક્ષણ જાણ્યું છેલ્લે છપીલે, જે જલ માંગ્યું બક્ત મારે;
 ઝારી જરીને પ્રજુજ પધાર્યા, મેહેતે દીધા તેવારે.
 નરસે મેહેતે પ્રજુમ કરીને, જળ પીધું તેણી વાર;
 કનક ઝારી આપી જળ પીને, હરિના કરમોઝાર.
 મેહેતાજી પોતે એકલા નીરખે, સુંદર શામળવાન;
 ઝારી એકલી લોકે દીઠી, વિરમે થયા તે સ્થાન.

કરી ગગનમાં જાતી દીકી, હેમતણી તે ઝરી;
 પરવત મહેતા આદે લહીને, સૌ એ રહ્યાં મન વિચારી.
 મનમાં મરમ પ્રીછયો સૌ કોએ, જે મહેતે માચું હતું પાણી;
 આપણે કોએ ચિત્ત ન ધરીયું, કૃષ્ણે પાણું પાણી.
 જેજેકાર થયો તેણી વેળા, પુષ્પવૃષ્ટિ ત્યાં કીધી;
 નરસેં મહેતા નૃત્ય કરે છે, મનસું તાલી દીધી.
 ધન ભક્તિ નરસેં મહેતાની, જેની ચંતા ચતુરભૂજ જાણે;
 હાથે કરી દરિ પાણી પામે, જેને દેવ વખાણે.
 ધન ધન જીવ્યું તે પ્રાણીનું, જે સંગ મહેતાનો પામ્યા;
 ભવસાગર તરીઆ તે સેહેજે, જનમનાં દુઃખ વામ્યા.
 કીરતન કરતાં શત વિદાણી, અરુણ ઉદે થયો જે વારે;
 થાળ ગાધ ભોગ સમર્પ્યો, વેહ્યો આપ્યો તે વારે.
 પ્રભાત સમે સુધી કીરતન, નવ તે કીધ * ;
 ગાયન કરતા મહેતોજી પધાર્યા, (મહેતોજી) મહાભાગ.

વનણ

મહાભાગ સાધુ શિરોમણિ, નરસેં મહેતો ધન;
 સદા નિરંતર અંતર ખાતે, કરે કૃષ્ણ કીરતન.

ધતિશ્રી ગુર્જરભક્તચરિત્રામૃતે પર્વત મહેતાના આશ્વાન વિષે નરસિંહ
 મહેતાને પર્વત મહેતાને ઘેર ભગવાને પાણી પાણું-એ મસંજો
 ત્રીજો અધ્યાય સમાપ્ત

શ્રીકૃષ્ણાર્પણમસ્તુ.

અંક ૧ લો સમાપ્ત

ખંડ બીજો.

અધ્યાય ૧ લો.

ભક્ત શ્રીત્રિકમદાસનું ચરિત્ર

રાગ બીહાગ અગર માઝ

બાદ મારે લેણુ શ્રીનદમીવરનું;

આગેના અવગુણુ વિસારી, ક્યેવર આપ્યું નરનું. ૧

દૈણ્યુવ કુળ બ્રાહ્મણુ ભૂતળમા, પ્રાકટ્ય પરમત ધરનું,

સતતિ સર્પતિ પુણ્ય પ્રતિદા, દાન ગુણાઈ કુવરનું. ૨

વળી વિશેષે સુદર સેવન શ્રીમન્મુરલીધરનું;

ત્રીકમદાસ વિમુખ જો હરીથી, ધિક આપ્યુ અમરનું. ૩

(ત્રીકમદાસના પોતાના સન્દેશા પોતાનું જીવન ચરિત્ર)

[શ્રીપર્વત મહેતાના એક વચન ભક્ત ત્રિકમદાસે પર્વત મહેતાના ચરિત્રની ખચ્ચીશી રચી છે, તેમ તેમના એક પુત્ર રેવાશંકર, જેઓ પછી એક મોટા નામર વૈષ્ણુવ હતા અને એક સારા કવિ હતા, તેમણે પોતાના તીર્થંકર પિતાશ્રીનું સક્ષિપ્ત ચરિત્ર ચન્દ્રાવળી હંદમા રચ્યું છે આ ચરિત્ર મનોહર અને પ્રાસાદિ છે, તેથી વાચનારાઓની નિઃશ્વાસા તૃપ્ત કરવાને અન્ને છાપ્યું છે.]

ૐ શ્રીહરિ:

રાગ ચન્દ્રાવળી

કથા કીર્તનનો નેમ તે નિત્યે, નિજ કૃત કરતા નિર્મળ ચિત્તે,
અતરમાં અહંકાર ન આણે, શ્રીહરિના ભક્ત જક્ત સહુ જાણે. ૧

વૈષ્ણવ કુળ વડનગરા નાતે, પરણતનો પરિવાર રે,
શ્રી વલ્લભનુ દાન^૧ દ્વારકાનાયક ઈષ્ટ આધાર,
દ્વારકાનાયક આધાર તે ધરથી, આશરો નહિ કોઈ અમર અવરથી,
વિદ્યારાન વિચિક્ષણ વાતે, વૈષ્ણવ કુળ વડનગરા નાતે ૨

સ્નાન સધ્યા ને નામ નહિ નિદા, ત્રીકમદાસની ટેવરે,
શ્રી મુરલીધર^૨ કેરૂં ધરમા મદિર સુદર સેવ,
મદિર સુદર સેવ ને સતોષે, સાધુસતને પ્રીતે પોષે,
વિનય વિવેકે વિપ્રને વદા, સ્નાન સધ્યા ને નામ નહિ નિદા. ૩

આગળ અર્પ અવસ્થાએથી, તાતજી ત્રીકમદાસ રે,
સમરણ સેના શરણ શ્રીકૃષ્ણ, રાખતા ચરણપર આરા,
રાખતા આશ તે એકચીત્તે, તે પ્રત્યક્ષ કૃણ પામ્યા અતે,
શોક તજી રહે સ્વધામથી, આગળ અર્પ અવસ્થાએથી ૪

૧ ત્રિકમદાસે વલ્લભસપ્રદાયના કોઈક ગોસ્વામી પાસેથી બ્રહ્મસબ્ધ લીધો હતો, તેથી હજી તેમના કુળમા પુષ્ટીમાર્ગના આચાર્યોને માન અપાય છે પણ વૈષ્ણવ અનુવ્રતસાહે ત્રિકમવાવના વડવાએ, વલ્લભસપ્રદાયના આચાર્યો ભક્ત વૈષ્ણવો પાસેથી ભેટ લેવામા જવા પ્રવીણ હોય છે, તેવા તેના મતની શકા નિવારવામા સમર્થ હોવા નથી, તે કારણે તેઓએ શ્રીરામાનુજ સપ્રદાયનો મત સ્વીકારી વૈષ્ણવતા મહણ કરી છે

૨ દક્ષિણમાં તળેગાવનો ક્રીદ્દો હતો ત્રિકમદાસના પિતા ભવાનીદાસને બાગે મોરલીધર (મોરલી મનોહર જે હાલનું નામ છે તે) આવ્યા, તેની સેવા વારસામા ત્રિકમદાસને મળી તે સ્વરૂપની ધરમા સેવા કરતા હજી પણ તે સ્વરૂપ જીનાગઢમા જિરાજે છે તથા તેનું મદિર છે અને તે હવે રણીવદાસના પુત્ર જન દાસની બ્રહ્મપુરીમા (જીનાગઢમા નાગરવાડે) સ્વતંત્ર મદિરમા જિરાજે છે

કેટલાક દિવસ જોગ કરમથી, આવીયાં કંઈ અનેક રે,
 સંભારી સુખદુઃખ સમ લેખી, રાખી એક જ ટેક,
 એક જ ટેક તે ભજનની, આંચ ન આવી કોઈ દુરીગતની,
 ગગનસંપત રહ્યા લાજ ભરમથી, કેટલાક દિવસ જોગ કરમથી. ૫

મળ થકી ભાવેત્ર પશુ માથે, અસવ કરમી જન રે,
 આશુ આકર શ્રીમંત કેરા, ઘસ ભવની તાત,
 ભવાની તાત તે ત્રીકમના, અતિશે કીધા અમલ હુકમના,
 સહસ્રાવધિ સીરદાર રહે સાથે, મળ થકી ભાવેત્ર માથે. ૬

પ્રથમ પીવાછ^૩ પૃથ્વીમાંહે, પ્રસિદ્ધ પ્રતાપી થાએ રે,
 શાહા સુએ સોરઠને વચને, મુલક નિઝામ લગએ,
 નિઝામ લગએ તે જોતાં, મુલક વચ મળતું મહારાજનું થાતાં,
 પ્રભુ પ્રતાપે પીવાછ થઆ સાહે, પ્રથમ પીવાછ પૃથ્વીમાંહે. ૭

દેશ દેખતાં સદુ દીવાની, પઢવી પીલાએ દીધ રે,
 વિદ્યા બદ્ધ ઊંનીયાદી દેખી, કૃપા અતીશે કીધ,
 કૃપા અતીશે કીધ તે ટાંચે, હસ્તી ધનિમ દીધું સદુ જાંચે,
 ઈલાત અવનીમાં નથી છાની, દેશ દેખતાં સદુ દીવાની. ૮

દાયમ કાયમ દરબારી છે, દેખે દેશમાં સરવ રે,
 ત્રીકમદાસ તાતને પુન્યે, નથી ધરતા મન ગરવ,
 ન ધરતા મન ગરવ તે સુત કોઈ, પીતા પ્રેમે પ્રભુ પાપ દે ઘાઈ,
 હજી સુધી આકરી સરકારી છે, દાયમ કાયમ દરબારી છે. ૯

એ રીતે છે અસવ અવનીપર, ધરથી ધર કહેવાય રે,
 તે રીતે ત્રીકમ તંન તેહેના, અધિક અધિકારે થાએ,
 અધિકારે થાએ તે સરકારે; દેશમાં નામ નીસરીઈ ભારે,
 સત કરી કેહે રેવાશંકર, એ રીત છે અસવ અવનીપર. ૧૦

રાજનું કાજ રૂચે તેમ કરે, નહિ અનીતિ અહકાર રે,
 યાવત દેહ દેશાઈ પદવીએ શ્રીમંત ને સરકાર,
 શ્રીમંત ને સરકાર તે રહ્યા, પ્રથવી મોઢે પ્રસીધ જ યથા.
 શામ ધરમીને કરમી વરે, રાજનું કાજ રૂચે તેમ કરે. ૧૧

નાત અંધાતં નમીને ચાલે, કુટુંબે નવ કચવાય રે,
 યથાશક્તિ સેવાયે સહુને, શમ (સપ) જોહેવો સચવાય,
 શમ જોહેવો સચવાય તે સન્માને, અક્ષર એક ન કહે અમીમાને,
 કરજોડી કંડે કર ધાયે, નાત સંવાત નમીને ચાલે. ૧૨

પાપખી પદ પરજંત પ્રતિષ્ઠા, આકૃતાખી અધિકાર રે,
 ચોખદાર ને ચમર^૪ ચવાવે, સો ઘોડે સરદાર,
 સો ઘોડે સરદાર સદાએ, મહિપત આગળ વેણુ મનાએ,
 નિત્ય નેમપર પુરણુ નીળા, પાલખી પદ પરજંત પ્રતિષ્ઠા. ૧૩

પ્રભુ પ્રતાપે પ્રજા પણુ પૂરી, પુત્ર પૌત્ર પરિવાર રે,
 મહુને સતેષે ને પોષે સંસારનો વહેવાર,
 સંસારનો વહેવાર તે વચાડે, કુનિયાં કરો ડોળ દેખાડે,
 અતરમાં નહીં પ્રીત અંદુરી, પ્રભુ પ્રતાપે પ્રજા પણુ પૂરી. ૧૪

મમ દૃષ્ટિ સૃષ્ટિ પર મરખી, લોભ તણો નહીં લેશ રે,
 કંડુક વચન નવ કેહે કાઠને, ઘા^૫ કેહે સડુ દેશ,
 ઘા કેહે સડુ દેશ તે દીવાને, પોતે કોઈ ધરે નહીં કાંને,
 સરવ આયે રહે નિરૂચે હરખી, સમદૃષ્ટિ સૃષ્ટિ પર સરખી. ૧૫

૪ પાલખી, આકૃતાખી, ચોખદાર અને ચમર-એ ચારે ચીજો તેમના
 વંશજ નયસુખરાયનાઈને લ્યા છે.

૫ ઘા-ત્રિકમદાસના પુત્રો પોતાના પિતાશ્રીને “ઘા” એવા પ્રિયતાવાચક
 સંજ્ઞાવડે સંબોધતા.

વૈભવ પ્રભાણે નવ વીસારે, વૈષ્ણવતાની વાત રે,
 પૂજા અર્ચા કરે પ્રેમથી, હરિ ચરચા દીન રાત,
 હરિ ચરચા દીન રાત તે ચાલે, ગજો માલ ગુણસીની ધાલે,
 શુચી શુચીથી શરીર સહુ ધારે, વૈભવ પ્રભાણે નવ વિસારે. ૧૬

શ્રી ગોકર દેવની સેવ ખડુ કરે, અહરનિશ એહની આશરે,
 કિર્તન કથા કાળે ધણી કીધી, સરવશું રહો સુહાસ,
 સરવશું રહો સુહાસ તે ધણે, હાલો લીધા યાત્રાઓ તણે,
 હારિકેશ નિત્ય ધ્યાને ધરે, શ્રીગોકર દેવની સેવ ખડુ કરે. ૧૭

પરમતતણા પ્રભુ ઉપર પ્રેમ, રાખતા હૃદય મુઝાર રે,
 સેવા મંદિર રહેવા કીધા, આગ્રણુ વજ્ર અપાર,
 આગ્રણુ વજ્ર અપાર તે કીધાં, વિપ્રને વરપાસન કરી દીધાં,
 નિત્ય શ્રીમુખ નિરખ્યાનો નેમ, પરમતતણા પ્રભુ ઉપર પ્રેમ. ૧૮

કંઠકનાં કામો કહાડી દેતાં, કંઠકની રાખી લાજ રે,
 કંઈ વરપાસનો આવુ કીધાં, ધરમની બાંધી પાજ,
 ધરમની બાંધી પાજ તે હાથે, વરણું શું વખાણુ વધુ ગાયે,
 અસત્ય વાગ્ય મુખથી નવ કહેતા, કંઠકનાં કામો કહાડી દેતાં. ૧૯

ઘેર સેવા વૈભવ વધાર્યો, રિદ્ધિ સિદ્ધિનો નહિ પાર રે,
 રૂપું સોનું હીરા માણેક, મોતી જગવના હાર,
 મોતી જગવના હાર તે આગ્રા, મંદિર મુરમહની મોટી માગ્રા,
 આવી સંસારમાં ફેરે સુધાર્યો, ઘેર સેવા વૈભવ વધાર્યો. ૨૦

બ્રાત્ર તંણુ પોતાની બાંજે, લાજ લાહરી ભક્ત રે,
 કામદાજ કારભાર જ કીધા, સમજુ કહે સહુ જગત,
 સમજુ કહે સહુ જગત તે તેહને, નમી મારગ આપે નહિ કેહેને,
 ટેટ્ટી કોષ્ઠથી ન ડરે ઘા જો, બ્રાત્ર તંણુ પોતાની બાંજે. ૨૧

અંતે અવસાન સમે એ પોતે, તાતજી ત્રીકમલસ રે,
 દેહ તણો સંદેહ જાણીને, આવીઆ ઝાકુરવાસ,
 આવીઆ ઝાકુરવાસ તે રહી, મહાપ્રસાદ ચરણોદ્ધ લઈ,
 સોંપ્યું શરીર શ્રીશરણ સહુ જોતે, અંત અવસાન સમે એ પોતે. ૨૨
 મુક્તિ જગતી જોતે પામ્યાં, શ્રીઝાકોર દેવને ધામરે,
 મુખમાંહેથી ધડી ન મુક્યું, રામકૃષ્ણનું નામ;
 રામકૃષ્ણનું નામ તે ટાણે, ધરમ કીધું અધજે^૧ તાંહાં નાંણે,
 આવાગમના બધ યકી વામ્યા, મુક્તિ જગતી જો તે પામ્યાં. ૨૩
 સાતે સુત સકરમી સારા, સરકારે મનાએ રે,
 મોટા મહિપતીઓ માઝા રાખે, નામચીન કહેવાયે,
 નામચીન કહેવાએ તે મહુ, લાગળખ ખરયાળજ બહુ,
 કરી શુભ કારજ મા તાતને તાર્યા, સાતે સુત સકરમી સારા. ૨૪
 પછવાડે પ્રજા પુત્રો તણી, લાજ આવી કહેવાએ રે,
 સાવધાન સમે પરમાણે, સરવને મુખદાય,
 મરવને મુખદાય તે લાગે, દુશ્મનો દેખીને બાગે,
 શ્રીમત સરખા માયે ધણી, પછવાડે પ્રજા પુત્રો તણી. ૨૫
 એવા પુરુષ ફરી નાત નાગરમાં, નીપજશે નહિ કોય રે,
 બામ્બવાન ને બકિતવાળા, એવા બીજા નવ હોયે,
 બીજા નવ હોયે તે નવ ખંડે, પૂરણ પૂરવ તપસ્વી પડે,
 નહિ દેરો ફરી ભવસાગરમાં, એવા પુરુષ ફરી નાત નાગરમાં. ૨૬
 સદા સરવદ છે શ્રી શરણે, જાણુજો સરવ જન રે;
 જન્મ યદી તે અંતજ સુધી, હરિ ભજનમાં મન,
 હરિભજનમાં મન તે રાખ્યું, મહા પ્રસાદ વિણુ અનન ન ચાખ્યું,
 પ્રજા રહી, ગુર દાન, વળી કરણે, સદા સરવદ છે શ્રી શરણે. ૨૭

કષ્ટ થયા ને કષ્ટ જ યાશે, કષ્ટ રહે જુગ માહે રે,
 ત્રીકમદસ તાતજની પેઠે, હરિનું ચરણ નહિ સાહે,
 ચરણ નહિ સાહે તે વિદ્યાસે, રહ્યા એક રણોડની આશે,
 નખી દૃઢ આશસ્વાન ઘા વાસે, કષ્ટ થયા ને કષ્ટ જ યાશે. ૨૮

દીસે દુનિયામાં મનુષ્ય દેહે, પંડે ઘા ત્રીકમદસ રે,
 દૈવી જીવે જગતમાં જન્મ, પૂર્ણ કૃપા અવિનાશ,
 પૂર્ણ કૃપા અવિનાશ તેની માથે, લખ ગયા સધળી શોભા સાથે,
 વૈકુંઠવાસ શ્રી ચરણે રેહે, દીશે દુનિયામાં મનુષ્ય દેહે. ૨૯

અકોર દેવનાં દરશન કરતાં, દેહરી ઘાની દેખાએ રે,
 સન્મુખ સરોવર સાંઢામે કઠિ, તાંહાં જઈ ભોગ ધરાએ,
 જઈ ભોગ ધરાએ તે ધરીએ, દંડવત દેહરીને જઈ કરીએ,
 નીહાળીએ નિત્ય શૃંગાર શ્રી ધરતાં, અકોર દેવનાં દર્શન કરતાં. ૩૦

કુળમાં કોકળ કદ જ પામે, તે સ્વકર્મને ભોગરે,
 પેતાના પ્રાચીન પ્રમાણે ભોગવે ભવમાં ભોગરે,
 ભોગવે ભવમાં ભોગ તે સહુ, એહેમાં ઘાનો દોષ શો કહું,
 સખી સરવ છે એહેને નામે, કુળમાં કોકળ કદ જ પામે. ૩૧

ગરીબ ગુરખાની ભયગા ગઈ, વૈકુંઠે (વસ્ત્રે) ત્રીકમદસરે,
 દેશાંતરે ડોકા બેસાયો નામના ને સુહાસ,
 નામના ને સુહાસ તે ઝાઝી, નિજ ગાતિ હતી ધક્કાજી,
 ઈ ગયા વસે જગે ખાલી ચઈ, ગરીબ ગુરખાની ભયગા ગઈ. ૩૨

સુખ સમુદ્ર વહી જાતો બહુ, તરણું રેહેતું નહી કોય રે,
 સુવિપ્રો વિધવા વિધુર પુરણો પીતું એકહું તોય,
 પીતું એકહું તોય તે મુખે, વેદના વગર રેહેતું સહુ સુખે,
 પંધાર્યા પંડે પણ ખ્યાત રહી સહુ, સુખ સમુદ્ર વહી જાતો બહુ. ૩૩

એકે વાત અધુરી નહિ, પરિપૂરણ પુણ્યવાન રે,
જે જે ઉપમા આપુ એહેને, સત્ય છે સુણો સુગન,
સુણો સુગન તે સહુ કરણે, નામના રહી ગઈ ચાતુ ધરણે,
આશ પૂરણ કરવી (તે) સત્ય કર્મ, એકે વાત અધુરી નહિ. ૩૪

ગાયકવાડ સરકાર મહારાજ, ગોવિંદરાવજી નામ રે,
ત્રીકમ તાતની માંદપ બાણી, આખ્યા બહુ ઇનામ,
આખ્યો બહુ ઇનામ તે ઘેર આવી, રાજમડળને બેળા લાવી.
એ રીતે સરખરમાં લાજ, ગાયકવાડ સરકાર મહારાજ. ૩૫

અતિ આગ્રહ મહારાજે કીધો, રહેવા પોતા પાસ રે,
શરીર અશક્ત દેખીને કહ્યું, પણ ન માન્યા ત્રીકમદાસ,
ન માન્યા ત્રીકમદાસ તે કેહેનું, કહ્યું 'ત્યાહાં બાઈય કામ છે જેહનું',
દીવસ થયે માર્ગ ડાકોરનો લીધો, અતિઆગ્રહ મહારાજે કીધો. ૩૬

હરિ ભક્ત પણ લાજને લીધે, હીરકણી લાઇ હાથ રે,
ઉભેલા પાત પ્રાશનને આહે, તાહા આગ્રીઆ પરમતનાથ,
પરમતનાથ તે આવી, સાહે થયા સરવ સીપાઈ જગાવી,
સાક્ષ પુરે સહુ પરમન કીધે, હરિભક્ત પણ લાજને લીધે. ૩૭

સ્વપ્ન ઘાને જઈને વળી દીધું, શ્રી સરકાર સુવે જ્યાહાં રે,
મારા ભક્તને જક્ત બણે તેમ (છુટા કરો તાંહાં)
(છુટા કર્યાં ત્યાં આપે જઈ, આખ્યુ સન્માન મોહુ નહિ,
મર્વ પ્રકારે સુખીયા કીધા, સ્વપ્ન ઘાને જઈને દીધા) ૩૮

ત્રીકમદાસ બવાનીદાસ, પીતા પુત્રની ખ્યાત રે,
કહી ક્યી ન શકે કવિ કવીમા, કીરત યુ કરે તાત !
કીરત યુ કરે તાત તે નીજ કેરી, વસુધામા કોઈ નહાં શીર વેરી,
મરવ સગન સહુ રાખે આશ, ત્રીકમદાસ બવાનીદાસ ૩૯

સ્વપ્ન સાંનિધ્ય આવીને દીધું, શ્રીરણુઓડજી રાગે રે,
 વડોદરામાં વચમાં, રાજદ્વારમાં સખતી થાયે,
 સખતી થાય તે ઠાંગે, શ્રીમુખેની વાણીથી જાણે,
 ધાઈ હતું તે કામ નવ કીધું, સ્વપ્ન સાંનિધ્ય આવીને દીધું. ૪૦

સેવક જાણી શ્રી રણુઓડ, જાણી સાંનિધ્ય નીત્ય રે.
 કષ્ટ પડે ત્યાં આવી ઉભે, એવી કૃપાની રીત.
 એવી કૃપાની રીત તે રાગે, તુરત ત્રીકમતણાં કુખ કાપે,
 પુર્યાં કંછક પાંતીએ કોડ, સેવક જાણી શ્રી રણુઓડ. ૪૧

સેહેજની સખતી હતી અછતી, છતી નહિ સરકાર રે,
 તે પણ પક્ષ એક માંહે તોડી, કુસ્મન થયા ખોહાર,
 કુસ્મન થયા ખોહાર તે ધણુ, શીરપાવો મળ્યા (શિરપેય તણા,)
 એવી ભક્તિની સાહેતા હતી, સેહેજની સખતી હતી અછતી. ૪૨

શ્રીમંત સરખા શીરપર ધણી, ખીજા બહુ સરદાર રે,
 કસી વાતની કસર નોહોતી, પણ રક્ષા ન, થયા તૈયાર,
 થયા તૈયાર તે જાવા, ડોકાર દેવને શરણે યાવા,
 કૃપા શ્રીમંત મહારાજની ધણી, શ્રીમંત સરખા શીરપર ધણી ૪૩

વડોદરેથી વૈકુંઠવાશી, ચાલી ગયા શ્રી ચરણુ રે,
 રાજ્ય અધીકાર વૈભવ વિસારી, સાઠી લીધુ શ્રી ચરણુ,
 લીધું શ્રી ચરણુ તે ડોકારે, તારીયા ત્રીકમ તુરત ડોકારે,
 ઇચ્છા પ્રેરક થયા અવિનાશી, વડોદરેથી વૈકુંઠવાશી. ૪૪

જે જણુ ઘાની પાસે રહેતા, દીકા હોય જેણે દષ્ટ રે,
 હોય તે સખસ તો સાઠી પુરે, જે નથી દીધું કષ્ટ,
 નથી દીધું કષ્ટ તે કેહેને, સાંભરે સંપુરણુ સંગ તેહેને.
 કટકમાં પણ કીરતન કયા કહેતા, જે જણુ ઘાની પાસે રહેતા. ૪૫

અવિનાશીને આશ્રય આપ્યા, આપથી અરપવા અંગ રે,
 ડાકોરદેવના દેવલ પાસે, રહ્યા લઈ સાથે સત્સંગ
 સાથે સત્સંગ તે કરીને, ભજન કરે વંદુ ભાવ ધરીને,
 નિત્ય નવા સેવા ભાવ જણાવ્યા, અવિનાશીને આશ્રય આપ્યા. ૪૬

સરવ સામગ્રી શ્રીવર સાર, કરાવી ધરવા ભોગરે,
 ઉછવ રીત સહુ તુરત મનાવી, જાણી અતિ દેહે રોગ,
 દેહે રોગ તે દેહનો, સેવા ભાવ જણાવ્યો અતિ રોહનો,
 શરણ રાખો માથું કુળ માહારું, સરવ સામગ્રી શ્રીવર સાર. ૪૭

શ્રી ડાકુરેશના દહેરાં તણે, ✕ ધમનું ✕ ✕
 અત સમયે અમ નીશરની, લા એવું એમ ગાયને (૧)
 એમ ગાયને તે કહીને, શાંત થયા શરીર શ્રી ચર્ચુ દધને,
 મુક્તિ આવી સાંઠાળી ભયે, શ્રી ડાકુરેશના દહેરાં તણે. ૪૮

સંવત અષ્ટદશ ઉપર વળી, ચૌદથી ચોગણા જાણુરે, (૧૮૫૬)
 આશીન મામ અજવાળી પક્ષને મંગળા સમે પ્રમાણુ,
 મંગળા મમે પ્રમાણુ તે થયો, પૂર્ણિમા સહ પડવો થઈ ગયો,
 વાર ઉત્તમ નીશા શરદની ભળી,
 (અથવા) સગ્ગ ઉછવ મુમવારે દેહ ગયો છે ચાલી, સંવત અષ્ટ-
 દશ ઉપર વળી ૪૯

ડાકુર ગામમાં એક અવતારી, ભટ્ટી ઇચ્છારામરે,^૭
 અતિ ભક્તિ જગતી જાણેલી, જપે સદાયે નામ,

૭ ઇચ્છારામ ભટ્ટી તે શ્રીવલ્લભસ્વામીના અણુભાષ્ય ઉપર પ્રતીપ નામની
 દીકરાના લખનાર તે. તેઓ મૂળે પેટલાદના રહિસ હતા, પણ ડાકોરમાં આવીને
 રહ્યા હતા. ત્રીકમદાસના તેઓ સમકાલિન અને મિત્ર હતા. ત્રીકમદાસના વૈકુઠ
 વાસ પછી દયારામ કવિનો ઇચ્છારામભટ્ટી સાથે મેળાપ થયેલો અને કવિ દયારામના
 જે મુખ્ય શર કે જોડે અને ઉપદેશ આપ્યો હતો તે આ જ ઇચ્છારામ ભટ્ટી.

- સદાએ નામ તે શ્રીવરનું, કરે કથાણુ નર કષ્ટક અવરનું,
તે તણો સંગ ઘાને હતો બારી, દાકુર ગામમાં એક અવતારી. ૫૦
- એજ ભટ ઇચ્છારામજી પોતે, ત્રીકમદસની પાસ રે,
દેહ મુક્તને ટાણે હુતા, જાહા ઘાનો નિવાસ,
ઘાનો નિવાસ તે જગે, શરીર સૌંધુ શ્રીચરણ ત્યાંહાં લગે
ગયા વિમાન મહ બટજી જોતે, એજ ભટ ઇચ્છારામજી પોતે. ૫૧
- પુરુષોત્તમ છે ઐ પૃથ્વી પરે, પ્રાણ હરવા વખત રે,
પ્રભુના પારપદ પાચ જ આવ્યા, નમ્યા જાણી મહામક્ત,
નમ્યા મહામક્ત તે જાણી, ઇચ્છારામથી ઉચાર્યા વાણી,
મોક્ષદયા અમને શ્રીકમવાવર, પુરુષોત્તમ છે ઐ પૃથ્વીપર. ૫૨
- રોહમ તાતની પ્રકમા કરી, જગવત પારપદે બડુ રે,
હાય જોડી પધરાવી લીધા, બટજી દેખે સહુ,
દેખે સહુ તે નેણે, પુત્રોને સંભળા-મુ વેણે,
આવ્યા હતા મુદ્રા તિલકને ધરી, ત્રીકમ તાતની પ્રકમા કરી ૫૩
- ઘાના સાંભળો સુત સકરમી, તમારા તાતની વાત રે,
શા સાફ મડુ શોચ કરો છો, એદેની અતિશૌ ખ્યાત,
અતિશૌ ખ્યાત એની ઘણી, વધામણિ શ્રીધામ ગયા તણી,
એ ૫૩ છે ધરતી પર ધરમી, ઘાના માંભળો સુત સકરમી ૫૪
- ઇચ્છારામજીએ ઐંધાણુ કષ્ટકને દ્રષ્ટે દીધરે,
પુષ્પ વૃષ્ટી પોતે કરી ઉપર, સ્તુતિ પ્રશસા કીધ, "
પ્રશસા કીધ તે યાણે, વધાવીઆ સોને રૂપે નાણે,
મોખો શ્રીને જ્યારે પ્રાણુ, ઇચ્છારામજી એ ઐંધાણુ. ૫૫
- ગુર્જરખડમાં એ ૫૩ ઉઠતાં, અધણુ કીધું પુન્ય રે,
તણુતન પણ ત્યાંહા પાસે હુતા, ન રહો એકે ન્યુન,

ન રહી એકે ન્યુન તે કામ વાતે, નરસુ ન થયું એહેની જાતે,
પધાર્યા પોતે કીરતન ગાતાં, ગુર્જરખંડમાં એ પડ ઉડતાં. ૫૬

કેટલો વિન્તાર કરે વાણીએ, કાઠથી નવ કહેવાય રે,
રાજ્ય અધિકારી રૂપવંતને પૃથ્વીમાં પકાએ,
પૃથ્વીમાં પંકાય તે પોતે, ગુણ ગુણ ધણો લાગે નહી ગોતે,
મુખ્ય ગુણ ભક્તિ માર્ગ જાણીએ, કેટલો વિસ્તાર કરે વાણીએ? ૫૭

નામાકિતપણું ત્રીકમદામનું, વરણું શું વધુ ગાય રે,
અવધિ પ્રમાણે ભોગવું સરવે, અચળ પુણ્ય છે સાથ,
પુણ્ય છે સાથ તે ધણું, પછવાડે સુખ છે પ્રજાતણુ,
અંત રેહેવું કાધુ વૈકુંઠવામનું, નામાકિતપણુ ત્રીકમદાસનું. ૫૮

હેતે હરિ સ્વીકારી હુંડી, મુડી મળે નમૂજરે,
કુંવરખાઇના કારજખાંહે, પ્રભુ પુર્યા પટકૂળ,
પુર્યા પટકૂળ તે જામ સાથે, હરિએ હાર ધા'યો લાઇ હાથે,
એની કૃપા અતરની ઉડી, હેતે હરિ સ્વીકારી હુંડી. ૫૯

નકનું શીશ ચકથી કાપી, મુકાબો માતંગરે,^{૧૦}
દુઃખદારિદ્ર હર્થુ દિન^{૧૧} કેરું, દુવને રાજ્ય અભંગ,
દુવને રાજ્ય અભંગ તે આપ્યુ, પ્રહલાદનું કષ્ટ પિતાથી કાપ્યું,
કષ્ટકે પાપીને પદવી આપી, નકનું શીશ ચકથી કાપી. ^{૧૨} ૬૦

ઇતિશ્રી ગૂર્જર બક્ષા ચરિત્રામૃતે દેવાસંકરૂપ ત્રીકમદાસનું ચરિત્ર એ નામનો
ખડ ખીજનેઃ અધ્યાય ૧ લો સમાપ્ત.

શ્રીકૃષ્ણાર્પણમસ્તુ.

૮ કવિએ પૂર્વજ નાસિહ મહેતાને પ્રભુએ સહાય કરી તેમ ત્રીકમદાસને
પણ કરી-એ કરીને સભાર્યા છે ૯ નક એટલે ગ્રાહ-ગુડ ૧૦ માતંગ એટલે હાથી.
૧૧ દિન તે સુદામો. ૧૨ અથ અપૂર્ણ મળ્યો છે, તેથી પૂર્ણહુતિનો ભાગ જાપ્યો નથી.

અધ્યાય ૨ નો ભવાનીદાસનું ચરિત્ર

તમ જન્મે નિરધાર, અધમ લધારન હે હરિ,
પરખત કુળ અવતાર, દીનો ત્રીકમદમકો. ૧
ત્રીકમ તમ દ્વિષ્યા વિના એ કુળ અવતાર,
પ્રાપ્તિ ક્યાં ચક્રી દસને પરખત પરિવાર. ૨

વૈષ્ણવ કુલ શિરોમણિ પરખત મહેતા પછી, તેની પાંચમી પેઢીએ શ્રીકંઠના પુત્ર સારંગધર ધણુ જ વૈષ્ણવ હોઈ, તેણે પશુ પદ કરીતનો કરેલ છે. તેઓ જુનાગઢમાં મરવાના થયા સારે “હમણાં નહિ” એમ બોલી, બાનમાં આવ્યા ને સાગ થયા. તે પછી તેમણે શ્રીહારિક જઈ ચોમતી કઠિ દેહ મુકી. એ કોટીના બીજમણિતામહ જેવા “ધ-છા-મરણી” ભક્ત તેઓ થઈ ગયા છે.

આ સારંગધરના બાઈ સદાકળથી ચોથા એટલે પરખત મહેતાથી નવમા પુરુષ વલ્લભદાસ કરીને થઈ ગયા. તે સાધારણુ ગૃહસ્થ હતા તથા માંગરોળથી આવી જુનાગઢ રહેલા હતા. આ વલ્લભદાસના પુત્ર ભવાનીદાસ, તે આપણા ચરિત્રના નાયક ત્રીકમદાસના પિતા થાય.

આ પ્રમાણે સ્થિતિ હોઈ, પેઢી દર પેઢીથી “વૈષ્ણવતા”ની છાપ ખામેશા ભગવત્ભક્તોના સાત્ત્વિક કુળમાં ત્રીકમદાસનો જન્મ થયો હતો. પશુ તેનું ચરિત્ર શરૂ કર્યા પહેલાં આપણે ભવાનીદાસનું વૃત્તાંત થોડું ધણુ આ સ્થળે લખવું ઇચ્છિત છે; કારણ કે આ કુટુંબનો શ્રીમંત ગાયકવાડ સરકાર સાથે પ્રથમ સંબંધ બાંધનાર ભવાનીદાસ જ હતા, તથા એ સંબંધને લઈને જ ત્રીકમદાસ પોતાના પિતાના મરણુ બાદ, અમુક વખતે શ્રીમંત ગાયકવાડ સરકારની નોકરીમાં લેણાં, ઉત્તરોત્તર આગળ વધેલા તથા મુંબુખીરી મજમુદાર (કામદાર) કામ રૂઢી પોતાના વંશને પણ તે દરજ્જે સ્થાપના શક્તિમાન થયા.

*શાહજહાનાબાદ એટલે દિલ્લીમાં ફરખશીયર બાદશાહની વાંસે બ્યારે મહમદશાહ બાદશાહ તખ્ત ઉપર બેઠો, (ઈ. સ. ૧૭૨૧-૨૨) ત્યારે તેણે અગાઉના જોર પામી ગયેલા સૈમદહસનઅલી અને અબ્દુલ્લાખાનને મહાત કરવા સાર નવાબ નીઝામ અસફજહાં બહાદુરને પોતા પાસે વઝીરાતમાં તેડાવી રાખેલા હતા. તેઓએ પોતાની હકુમત નીચે દક્ષિણમાં હૈદરાબાદ ઔરંગાબાદના સુબાનગીરના ઓદા બહાદુર છતાં, તે દિવસથી અમદાવાદનો સુબો પણ પોતાની તરફથી રાખેલો. તેના જ પેટામાં જુનાગઢની એક સરકાર હકુમત હતી તથા તેજ જગ્યાએ પોતા તરફના અમીર મીર હર્માઈલને અમલ હકુમ ઉપર મુકેલા. આ વખતમાં હીંદુસ્તાન, માલવા, ગુજરાત ચારે તરફ મરાઠા લોકોનો ઉપાડો થતો આવેલ, પણ હજુ બાદશાહી અમલનો નમુનો સર્વત્ર બાહાલ હતો.

બવાનીદાસ અને મીર હર્માઈલ

આ વખતે જુનાગઢમાં નાગર તથા બ્રહ્મક્ષત્રી લોકોની કામમાં, કાબીલ સખસો, બાદશાહી દાબ રીવાજ નાણે તેવા ધણુ હતા. તેમાંના કેટલાક છોટા મોટા કામના ઓધા ઉપર રહેતા. તેમાં નાગર વડનગરા વૈષ્ણવ અવટંક મહેતા બવાનીદાસ વલબદાસ, જેઓ હીંદી, ફારસી, મળલસી ઇલિમના નાણુકાર તથા પોતાની ગાનિમાં જાહેર ગણુનીતા પુરવ હતા. વિશેષે સર્વેશ્વરે ઋણાનુબંધ યોગ કરતા તેને લીધે મીર હર્માઈલ પાસે, તેની અધિક દબલ-ગીરી થતાં, ચડતે ચડતે તેનો પાલખી, ઓબદાર પર્વત આબરથી કુલકારભારનો અખતીયાર થયો, તે જુનાગઢના અહેવાલમાં પ્રસિદ્ધ છે; તથા ઓધા ઉપર કામ કરતે પોતાના ધણી મીર હર્માઈલ સાથે રહીને અમરેલી નજીક લડાઈમાં મીર ફકરુદ્દીન તથા આકાલીખાનને હરાવવામાં બવાનીદાસે ધણી શૂરવીરતા તથા ષરાક્રમ બતાવેલાં (સને ૧૭૨૩-મં. ૧૭૮૯.)

* બેટ બાવડીના રચનાર રઘુનાથરાયના શબ્દોમાં આ હકીકત આપી છે, તેથી બાપા જરા જુની લાગશે.

નિઝામ-ઉલ-મુલ્કની સાથે મેળાપ

સને ૧૭૨૨ ના અરસામાં મીર ઈસ્માઈલની સુબાગીરી બંધ થવાની અફવા જાહેર થતાં સુબાગીરીના બંદોબસ્ત આર મીર ઈસ્માઈલ પોતે જુનાગઢ રહી, બવાનીદાસને વઝીરસાહેબ નવાબ નિઝામ અસફજીદાં બહાદુરની હજુરમાં મોકલ્યા. તે વખત તેની બેઠક ઉઠક, અદખ, આદખ તથા વાતચીતના પ્રસંગથી વઝીર સાહેબ ખુશ થયા તથા ત્રણ ચાર માસ પર્વત ત્યાં રહી, કામ પુરૂ થયે મીર સાહેબના નામની નવેમ્બર સનદ હાંસીલ કરી દેશમાં આવવા રજા લીધી; ત્યારે રજા ન આપતાં વઝીર સાહેબે તેને રોક્યા તથા હજુરમાં આવતા જતા રહેવા હુકમ કર્યો.

તે પછી વઝીર સાહેબ નવાબ નીઝામને વઝીરાતનું કામ પડ્યું મુઠી, પોતાની જગીરના ઉપર લખ્યા સુબા તરફ જવું ચાતાં, બવાનીદાસને પણ તેની સાથે જવું હતું. એટલે જુનાગઢ ખુશીના ખમર જમુસ સાથે પહોં-આડી, પોતે નવાબ નીઝામ સાથે હૈદરાબાદ તરફ ગયા. નવાબ નીઝામ સાથે ચંદ રોજ રહી, તેની રીયાસત બહુ દૂર પડ્યે હોવાથી જો વતનમાં નાની મોટી નોકરી જડી આવે તો વધારે ઠીક, એ આશાએ દેશમાં આવવા રજા માગી, ત્યારે નવાબ નીઝામે ફરમાવ્યું કે, “બવાનીદાસ! તારી પાસે હું કંઈક માગું છું.” ત્યારે બવાનીદાસે અદખથી ઉત્તર દીધો કે, “આપ માગો એવું મારી પાસે શું છે?” ત્યારે નીઝામે કહ્યું કે, “તું મારી હજુરમાં રહે.” બવાનીદાસે અરજ કરી કે, “હું આપનો જ છું; પણ હાલ મને રજા આપો, કારણ જેની તરફથી મને આપની મેહેરબાની હાંસીલ થઈ છે, તે મીર સાહેબની રજામંદી લઈ આપની હજુરમાં આવું, તે વધુ સુનાસખ.” આ વાત નીઝામ સરકારને પણ પસંદ આવતાં રજા આપી રવાના કર્યા, તથા જ્યારે સરત પહોંચ્યા ત્યારે ત્યાં પણ બવાનીદાસે ખાન સાહેબ રસ્તમ અલીખાન બહાદુરની મુલાજમત હાંસીલ કરીધી તથા તેણે

પણ તેવી જ ખાતરદારી કાઢી. ત્યાંથી રજા લઈ જુનાગઢ આવી મીર સાહેબને મળી નવેસર બહુ માન સરકારજી તેઓ પામ્યા.

થોડા વખત બાદ તે સૂળા ઉપર મીર સાહેબનો અમલ બધ થયો, ત્યારે ભવાનીદાસને નાહિમેદ થયા બેઠા મીર સાહેબે કહ્યું કે, “તું મારી ભેળા હૈદરાબાદ ચાલ, ત્યાં તને અહીં કરતાં પણ વધારે આબરુ ઇજ્જતથી નીમાવણી થઈ આવશે.” તે સમયે હૈદરાબાદ બહુ દૂર પડેલું રહ્યું, તેથી સાથે તો ન ગયા, પણ આગળ ઉપર જરૂર પડે તો એમ ધારી, મીર સાહેબને અરજ કરી કે, “આપને હું વિનંતિ કરું ત્યારે, બહુત્તર મેહેરબાનીની રાહે યાદ લાવી જવાબે સરકારજી કરવો એટલે હું આવીશ.”

જુનાગઢમાં થયેલ નવા અમલમાં, જે કે ભવાનીદાસને સરકારી જીતું પ્રતિષ્ઠિત માણસ જાણી માનમરતબો હતો તથા કોઈ વખત તેને મોટી સલાહમાં પણ બોલાવતા, તો પણ પોતાની આબરુ પ્રમાણે એકારીમાં અતિથા પ્રમાણે ખર્ચ હતો; તેથી બહારનો રોજગાર મેળવવાની ઇચ્છાથી ગોદાવરીની યાત્રાને બહાને, વર્ષ છ મહીનાની રજા લઈ, પ્રથમ ડાકોર જઈ, રેવા સ્નાન કરી, સુરત ગયા. ત્યાં જ નવાબ ફત્તમ અલીખાન બહાદુરે તેમને રોકી પાડ્યા તથા પોતા પાસે ખાનગી કારભારી પડે તેને રાખ્યા. એ રીતે એકાદ વર્ષ કામ કર્યા પછી પોતાના કુટુંબમાં લઈ હોવાથી રજા લઈ જુનાગઢ આવ્યા.

પીલાજીરાવ ગાયકવાડ સાથે મેળાપ

નવાબ ફત્તમઅલીખાં આ અરસામાં લકાઈમાં મરાઠાના ખજાર ભવાનીદાસને મળતાં, હૈદરાબાદ પોતાના અહેવાલના કાગળ લખી, પાસેના અંગી માણસને મોકલતાં, ઘુરત હાજર થવા સારૂ સરકારી મોહોર સીકા સહિત કાગળ સાદર થયો; એટલે ઘુરત નવાબ નીઝામુલમુલકની હજુરમાં જવા ધરાદો રાખી જુનાગઢથી ચાલી નીકળ્યા. ગુજરાત ખાનદેશમાં જઈ નીઝામની રીયાસતમાં જવાનું કરતાં, દક્ષિણથી શ્રીમંત પીલાજીરાવ ગાયકવાડ

મદરાસ, ગુજરાત દેશ સર કરવા મારે સામગ્રી ફાળના જમાવથી પ્રથમ ઈ. સ. ૧૭૧૯માં સોનગઢનો કીલો હસ્તગત કરી, ત્યાં મુઝમ રાખી અમન વધારવાની તૈયારીમાં હતા, ત્યાં જવાનીદાસનું જવું થાતા, તેમના મનમાં થયું કે મરાઠા લોકોની ચડતી થતી આવે છે, ત્યાં તાકડે આ મોટા સરદારનો વાટમાં સહેજે યોગ થઈ આવ્યો તેથી તેઓની ભેટ લેતા જની તે પ્રમાણે ભેટ યેવા જતાં ખમર અંતર પુઝવાથી તેણે પોતાનો અહેવાલ કહેતા શ્રીમંતે ફરમાવ્યું કે, “એક દિવસ વડુ રોકાઈ અમારી નજરે નીજામ મગકારનો તમને જોના-જાનો લેખપત્ર આવેલ છે તે નજર કરી પગી સીધાવો.”

તે પ્રમાણે બીજી મુલાકાતે તે લેખ નજર કરતા તે લેખ નીજામ સરકારનો છે એમ ખાત્રી થયાથી, શ્રીમંતને પણ મોગી ઉમેદો હતી, તેથી આગળ ઉપર આવું માલુસ બહુ જ ઉપયોગી થઈ પડશે એમ લાગ્યાથી તેણે કહ્યું કે, તમને તમારી યોગ્યતા પ્રમાણે ગુજરાન મળશે અને અમારી પાસે રહે. તે વખતે—મરાઠી રીવાસત ચંદની કળા માફક દિનપેદિન વૃદ્ધિ પામતી જાય છે અને હિંદુ રાજ્ય છે, વગી અનાયાસ આમ રીજા આવે છે તેને ઠે-વડુ તે ઠીક નહિ તથા આગળ ઉપર જરૂર પડશે તો નીજામ સરકાર તો છેવટ ‘ભાગ્યાનો ભેર’ છે જ, પણ હાલ દુરત ઈશ્વર પ્રેરણાથી આ યોગ રાજગારનો થઈ આવે છે અને તે પણ પોતાના વતનથી બહુ દૂર નથી, જતારે હેઠરાખાદ તો બહુ દૂર પશ્ચિમે આવેલું છે—આમ બધી રીતનો વિચાર કરી જવાનીદાસે શ્રીમંતની આજ્ઞા માથે ચઢાવી લીધી તથા વિનતી કરી કે, “આપ દિવિજય કરવા ધારો છો તેમા મારા જેવા બહુ મારાથી ચડે તેવા મુત્સદી કાળેય ધણા સખસો આપ પાસે આવી રજુ થશે. તેમા પ્રથમ મારી બાલ અજ્ઞાનું બીરદ નીજાવતું એ આપ શ્રીમંતના હાથમાં છે.” તે ઉપરથી શ્રીમંતે પછી દીવાસેથી ખાત્રી કરી પોતા પાસે ખાનગી દારબારી તરીકે જવાનીદાસને રાખી લીધા.

કાઠિયાવાડમાં ચૌથની ઉધરાણી

તે પંજી અમુક વખત બાદ ફોજ ગુજરાત તરફ વધતી તથા ચૌથ ઉધરાવતી ઉધરાવતી મોરક પ્રાંતમાં ઉતરી. આગ્રુબાગુનો કંઈક દડ-ખડ કરી મુખ્ય જુનાગઢે આવી જાવણી કાઢી. ત્યાં થોડી ઘણી લડાઈ ચાલી, દિવસ ગતિ ઘણી થઈ તથા શોકોને ઘણી હાડમારી પડવા લાગી, ત્યારે ભવાની-દાસના એક મિત્ર નામે મોહનલાલ શુક્લ, જુનાગઢમાં સુકવલ્લુ કરવા 'નવાળ' સાહેબ પાસે જુઓ ઉગની ફોજમાં ગયા, તથા ભવાનીદાસ મારફત શ્રી પીલાજીરાવને મળ્યા તથા સમગ્રન્યા કે—'જુનાગઢનું રાજ્ય નાનું, તેનાથી આપની ફોજનો ખર્ચ ખરાબત કેમ ઉપડે તથા આપ તો જુગવા મુલકના ઘણી છો, તે એક ઠેકાણે વ્યય જાતી બેસો તે ઠીક નહીં' વિગેરે... તે ઉપરથી જીવંત જુનાગઢમાં ચૌથનો બદોબસ કરી, ચૌથ ભાગ વસુલ બદલ માણસો મુકી ફોજ ઉપડી ગઈ તથા ફોજ ખર્ચ બદલ ભવાનીદાસે શ્રીમત મહારાજ સાહેબને વિનંતી કરી કે—'આ પ્રાંતમાં તુરત ખંડણી સંસ્થાનેના ગુંભયશ મુજબ ભેળી થવી જોઈએ.' પંજી ફોજ તુરત ચારેબેર ફરતી ફરતી પ્રથમ નવાનગર વિગેરે મોટાં સંસ્થાનેનો, તેની ગુંભયશ પ્રમાણે આંખા મુકી ફેસ લેવાની કરી, પંજી કુલ તાલુકા તપાની જેમ ચોગ્ય લાગી તે પ્રમાણે ખંડણી સુકવતી થઈ, ફોજ ખર્ચ પાર પાડ્યું. એ રીતે પ્રાંત કાઠિયાવાડની સુનકગીરી જમાવેલી મજબુદાર તરીકે પ્રથમ મેતા ભવાનીદાસ હથુ લેવાણી.

દામાજીરાવ ગાયકવાડ

ઈ. સ. ૧૭૩૨ માં શ્રીમત પીલાજીરાવ મહારાજ ડોકર મુકામે દગાથી મારાના હાથે ખંજરના ભોગ ચર્ધ કૈલાસવાસી થયા. તે પંજી શ્રીમત દામાજીરાવ મહારાજ ગાદી ઉપર આવ્યા (ઈ. સ. ૧૭૩૨ થી ૧૭૬૮). તેના

* ઈ. સ. ૧૭૧૯ માં જુનાગઢમાં 'નવાળ' ન હોતા, કારણ કે શેરબા બાબી (સંવત ૧૮૦૪ માં) ઈ. સ. ૧૭૪૮ માં સ્વતંત્ર થયા, તોપણ અત્ર મનાર્ય 'નવાળ' એ રાજ્ય વાપર્યો છે.

વખતમાં પણ ભવાનીદાસ તેના તે હોદ્દા ઉપર હતા અને તે વખતના તવારીખ પ્રસિદ્ધ કામોમાં પણ તે જોવા હતા. તેના ઉપર જેવી શ્રી. કૃષ્ણાચારી પીલાચારાવ મહારાજની મમતા હતી તેવી જ મમતા શ્રી. દામાચારાવ મહારાજની હતી તથા દરેક શુદ્ધ મસલતમાં પણ પુછવા પાસે રાખવા પર્થત ભરોસો હતો.

ભવાનીદાસની સંતતિ

ભવાનીદાસને પહેલી સ્ત્રીથી એકજ પુત્ર સતોકરામ થયેલ તથા તે વડુ નાની અવસ્થામાં શુભરી જતાં, પોને ખીજવાર લગ્ન કરેલું. આ સ્ત્રીથી તેને ત્રણ પુત્ર થયા હતા. મોટા તાપીદાસ, લક્ષ્મીદાસ તથા સૌથી નાના ત્રીકમદાસ. આ ત્રણે પુત્રો નાની કાચી વયના હોવાથી, તથા પોતાના મોટા પુત્ર સતોકરામ, જે કે વયવાન હતા તો પણ સ્વભાવે સાદા અને હરિભક્ત હોઈ, કામકાજમાં બહુ જીવ રાખતા નહી હોવાથી, પોતાની પશ્ચાદવસ્થામાં કાઈ અંગી પોતાનું માણસ દૂર પરદેશમાં સાથે હોય તો ઠીક એમ ધારી, ભવાનીદાસે પોતાની મગી બહેનના પુત્ર (એટલે પોતાના બાણજ,* બાણજ બાઈ લાહોરીદાસ વસાવડા (હાવના સર લક્ષુભાઈ શામલદામના વડવાને) પોતા પાસે તેડાવીને રાખેલા હતા તથા કામકાજમાં તેને પાસે રાખી તૈયાર કર્યા હતા. ભવાનીદાસ વચ્ચે વચ્ચે કાઠીઆવાડમાં આવતા પણ તેણે વિશેષે રહેણાક નોકરી અંગે શુભરાતમાં રાખી હતી, ત્યાંથી સંવત ૧૮૦૨ની સાલમાં કાઈ સરકારી કામ* પ્રસંગે તેને દક્ષિણમાં તળેગાંવ મોકલવામાં આવ્યા ત્યારે સુબેદાર સાહેબ (દામાચારાવ મહારાજ)ની હજુરમાં બાણજબાઈને રાખી પોતે તળેગાંવ ગયા; ત્યાં તેને તાવની સખ્ત ખીમરી થઈ આવ્યાથી તેમણે વેઠુંકાસ કર્યો. (ઇ. સ. ૧૭૮૬).

* અનતજ દીવાનના જીવનચરિત્રના લખનારને બાણજ બાઈ તથા ભવાનીદાસ વચ્ચે શું સમબલ હતું, તે માત્રમ નહિ હોવાથી, તેણે પોતાની વંશાવલીમાં એ જોનો સંબંધ બતાવ્યો નથી; પણ ઉલટું કાઈ ત્રાદિત માણસ હોય એવું દર્શાવ્યું છે.

૬૯ દેવતા-મુરલીધર

આ તળેગાંવ દાબાડે કુટુંબની સરંજામી જહાંગીર હતી અને દાબાડે કુટુંબ સતારાના મહારાજાઓના સેનાપતિને હોદ્દે દોષ, ગાયકવાડ કુટુંબ તો તે વખતે દાબાડે કુટુંબના પણ સુમેદાર દરજ્જે હતું. આ કારણને લઇ શ્રી દામાજીરાવ મહારાજને વખતોવખત તળેગાંવ કામ પડ્યા કરતું હોવાથી, કોઇવાર બવાનીદાસને પોતા સાથે લઇ જતા અને કોઇવાર બવાનીદાસને એકલા તળેગાંવ મોકલતા.

જ્યારે બવાનીદાસ તળેગાંવ જતા ત્યારે કોઇ એક અપુત્ર પણ સુપાત્ર બક્ત દક્ષિણી વિધવાબાધના ધરમાં ઉતરતા, આ બાધને ત્યાં શ્રી મુરલીધરના સ્વરૂપની સેવા હતી. આ બાધએ બવાનીદાસનાં વૈષ્ણવતાના આચારવિચાર તથા ભાવ જ્ઞેષ્ઠ, પોતા પછવાડે કોઇ સેવા સોંપવા જેવું સચું નહિ લાગ્યાથી બવાનીદાસને તે સ્વરૂપ સેવા કરવા માટે સોંપ્યું, ત્યારથી તે સ્વરૂપ બવાનીદાસના વંશજોને માથે પધાર્યું. બવાનીદાસના ગુજરવા પછી તે સેવા ત્રીકમદાસને ભાગે આવી હતી. (હાલ તે સ્વરૂપ તેના અંગના મંદિરમાં જુનાગઢમાં કોંગ્રેસ હાલ મજદારમાર્ગ જેઓ ત્રીકમદાસના પૌત્ર થતા-તેની બ્રહ્મપોરીમાં ખીરાજે છે.)

આ સ્વરૂપની વિશેષતા એ છે કે તેને દક્ષિણની પ્રણામિકા પ્રમાણે બન્ને બાજુ એક એક એમ બે સ્વામીનીજનાં સ્વરૂપો ત્યાંથી સાથે આવેલાં તે ખીરાજે છે. જ્યારે આ તરફની પ્રણામિકા માત્ર એક જ સ્વામીનીજનું સ્વરૂપ હોવાની છે.

ભાણુજીભાઈનો ઇતિહાસ

ભવાનીદાસની પછી તેની સાથે અંબી માણસ તરીકે તેના ભાણુજી ભાણુજીભાઈ ભેગા હતા. તે ભાણુજીભાઈને શ્રીમંત ઘમાજીરાવ મહારાજે ખાનગી કારભારીની જગ્યાએ નીમ્યા. સંવત ૧૮૨૪ માં શ્રી. ઘમાજીરાવ મહારાજ કૈલામવાસી થયા બાદ શ્રીમંત મોટા સયાજીરાવ મહારાજના વખતમાં પણ ભાણુજીભાઈ કારભારીની જગ્યાએ નીમાણા. ગાયકવાડની રાજધાની સિદ્ધપુર-પાટણુમા હતી. તે મોટા ફતેહસિંહરાવ મહારાજે (જેઓ “મુતાલીફ”-regent હતા) ફેરવી વડોદરામાં રાજ્યધાની સ્થાપી. તેમની ભાણુજીભાઈ ઉપર સંપૂર્ણ કૃપા હતી. એક વખત શ્રી. ફતેહસિંહરાવ મહારાજે ભાણુજીભાઈને ભવાનીદાસના ધર પરિવારની હકીકત પૂછતા, સત્યપ્રિય અને ન્યાયી ભાણુજીભાઈએ ભવાનીદાસની આકરીથી માંડીને સર્વ હકીકત કહી. તે ઉપરથી ભવાનીદાસના પુત્રોને તેડાવવા શ્રીમંતની આજ્ઞા થતાં તાપીદાસ તથા લક્ષ્મીદાસ બન્નેને હજુર રૂબરૂ બોલાવ્યા તથા ત્રીકમદાસ કનિષ્ઠ હોવાથી ધર આગળ રહ્યા હતા. તાપીદાસ તથા લક્ષ્મીદાસ, ભાણુજીભાઈ પોતાના વડીલ થાય તેથી તેની તળે રહી હજુર કામ કરતા હતા. અને ભાણુજીભાઈ તેઓને નાને મોટા ગણી પોતે મુખ્યારકાર હતા, તોપણ સર્વ કામ તાપીદાસની સલાહ કરતા. સંવત ૧૮૨૯-૩૦ લગી ભાણુજીભાઈનો કારભાર ઉત્તમ પ્રકારે ચાલ્યો અને તે વર્ષમાં તેના મરણબાદ સં. ૧૮૩૦ માં શ્રીમંતે પાછો કારભાર તાપીદાસને સોંપ્યો.

તાપીદાસની એકનિષ્ઠ સેવા

આ વખતમાં આરણ જમાદાર અલી હબલીન તાપીદાસના બહાંદર થયા હતા, અને અતે આરણ જાત તેથી પોતાને કાબુવર જાણી બહેકાટ ઉપર આવ્યા હતા. આ ઉપરથી શ્રીમંત મહારાજ સર્વને તથા અલી હબલીનને બહુ તોણુ પડી અને શ્રીમંતે તે જમાદારને દૂર દરવાને વીચાર્યું.

તાપીદાસને લાયકારીએ દુતરફા (આરણ બહાંદરની અને શ્રીમંતની)

અધ્યાય ૩ નો ત્રીકમદાસતું ચરિત્ર

હરીભક્ત પણ લાગને લીધે, હીરકણી લઈ દાયરે;
ઉત્તેતા બ્રાને પ્રાશનને આહે, તાંહાં આવીયા પરમતનાથ;
પરમતનાથ તે આવી, સાહે યયા સરવ સીપાર્ધ જગાવી;
સાક્ષપુરે સહુ પરશન કીધે, હરિભક્ત પણ લાગને લીધે. ચંદ્રાવળી ૩૭

બાલ્યકાળ

આગળના અધ્યાયમાં કહ્યું છે તેમ ત્રીકમદાસ, બવાનીદાસના સૌથી નાના પુત્ર હતા. તેની માતા પણ, પોતાને બાળક મુકીને ગુજરી ગયાથી તથા બવાનીદાસની પરદેશમાં નોકરી હોવાથી, ત્રીકમદાસને તેની માબી (સંતોકરામનાં વહુ)એ સાચવણી કરી ઉછેર્યા હતા.

શિક્ષણ

તેઓએ તે જમાનાને અનુકૂળ કેળવણી પુરેપુરી લીધી હતી એટલે કે તેઓ સંસ્કૃત, ફારશી, દક્ષિણી, અને વ્રજભાષામાં નિપજાત હતા તથા પાંગળ શાસ્ત્ર પણ બહેલા હતા. તેની સાથે તેઓ મહાઅતુર, બુદ્ધિવાન અને પુરા મુલ્કદી હોઈ, સમયને વરતી સલામતીથી આગળ પડી જાયતા હતા. શરીરે તંદુરસ્ત, દેખાવમાં ખૂબસુરત અને કદાવર હતા; પણ આ બધા કરતાં વિશેષ નોંધવાલાયક તો એ છે કે તેઓ પરમ ભાગવત હતા. પ્રભુમાં અત્યંત શ્રદ્ધા અને ભક્તિ તેના જેવી કોઈની ભાગ્યે જ હશે.

પોતે સૌથી કનિષ્ઠ બંધુ હોઈ ઘર આગળ રહી વ્યવહાર જાળવતા હતા અને મહેલવહેલું, શ્રીમંત ગાયકવાડ સરકાર હજુર વડોદરે સંવત ૧૮૩૧ ના અરસામાં નીચેના સંજોગોમાં તેઓનું જન્મ થયું હતું.

બાણજીભાઈનો ઇતિહાસ

બવાનીદાસની પછી તેની સાથે અંગી બાણસ તરીકે તેના બાણજી બાણજીભાઈ બેગા હતા. તે બાણજીભાઈને શ્રીમંત દમ્ભાજીરાવ મહારાજે ખાનગી કારભારીની જગ્યાએ નીમ્યા. સંવત ૧૮૨૪ માં શ્રી. દમ્ભાજીરાવ મહારાજ કૈલાસવાસી થયા બાદ શ્રીમંત મોટા સયાજીરાવ મહારાજના વખતમાં પણ બાણજીભાઈ કારભારીની જગ્યાએ નીમાણા. ગાયકવાડની રાજધાની મિદ્દુર-પાટણમાં હતી. તે મોટા કૃતેહસિંહરાવ મહારાજે (જેઓ "મુતાલીફ"-regent હતા) ફેરવી વડોદરામાં રાજ્યધાની સ્થાપી. તેમની બાણજીભાઈ ઉપર સંપૂર્ણ કૃપા હતી. એક વખત શ્રી. કૃતેહસિંહરાવ મહારાજે બાણજીભાઈને બવાનીદાસના ઘર પરિવારની હકીકત પુછતાં, સત્યપ્રિય અને ન્યાયી બાણજીભાઈએ બવાનીદાસની આકરીથી માંડીને સર્વ હકીકત કહી. તે ઉપરથી બવાનીદાસના પુત્રોને તેમણે તોડવવા શ્રીમંતની આજ્ઞા થતાં તાપીદાસ તથા લક્ષ્મીદાસ બંનેને હજુર રૂબરૂ બોલાવ્યા તથા ત્રીકમદાસ કનિષ્ઠ હોવાથી ઘર આગળ રહ્યા હતા. તાપીદાસ તથા લક્ષ્મીદાસ, બાણજીભાઈ પોતાના વડીલ થાય તેથી તેની તળે રહી હજુર કામ કરતા હતા. અને બાણજીભાઈ તેઓને નાને મોટા ગણી પોતે મુખ્યતરફ હતા, તોપણ સર્વ કામ તાપીદાસની સલાહ કરતા. સંવત ૧૮૨૯-૩૦ લગી બાણજીભાઈને કારભાર ઉત્તમ પ્રકારે આપ્યો અને તે વર્ષમાં તેના મરણબાદ સં. ૧૮૩૦ માં શ્રીમંતે પાછો કારભાર તાપીદાસને સોંપ્યો.

તાપીદાસની એકનિષ્ઠ સેવા

આ વખતમાં આરણ જમાદાર અલી હજીલીન તાપીદાસના બહાંદર થયા હતા, અને અંતે આરણ જાત તેથી પોતાને કાળુવર જાણી બહેકાટ ઉપર આવ્યા હતા. આ ઉપરથી શ્રીમંત મહારાજ સર્વને તથા અલી હજીલીનને બહુ તાંણુ પડી અને શ્રીમંતે તે જમાદારને દૂર કરવાને વીચાર્યું.

તાપીદાસને લાચારીએ દુતરફા (આરણ બહાંદરની અને શ્રીમંતની)

મરજી સપાદન કરતા, સરકાર મરજીમાં અતરાય પડના લાગે, તથાપિ શ્રીમતે એકાતમાં તાપીદાસને તેડાની સમાજવા કહ્યું, ત્યારે નીખાનસપણે ધણી આગળ સધળી હકીકત ઇત્યજૂત કહી સમજાવી પોતાની મુઝવણનો સર્વ અહેવાલ નીવેદન કર્યો અને અતે એટલું કહ્યું કે, “મારી તબીબી આવાતમાં ખોંચતી નથી, પરંતુ મારો કનિષ્ઠ બધું ત્રીકમદાસ કરીને છરણગઢ છે, તે અત્યંત નજર ખોંચ તદ્દમીરકાર પુખ્ત છે. તેને તેડાવો તથા તેની આન જોઈ મહારાજન પણ પ્રસન્ન થશે અને સર્વ વાતનો બદોબસત પણ ઠીક થઈ જશે” એ રીતે ધણી તથા ચાકર વચ્ચે નીખાનસપણે બોલવું થયા પછી ત્રીકમદાસને તેડાવ્યા અને લક્ષ્મીદાસ વ્યવહાર જાળવવા માટે જુનાગઢ ગયા.

ત્રીકમદાસની ચઢતી

સાસારિક અવરોધને લઈ જરા વિલંબને અતે ત્યારે ત્રીકમદાસ વડોદરે પહોંચ્યા, ત્યારે ખટપટને લઈ મામલો વધુ બીગાડ ઉપર હતો. ત્રીકમદાસે આની શ્રીમતની ભેટ લીધી ત્યારે શ્રીમતે કહ્યું કે “તમારા ધરમાં તમે વિશેષ બુદ્ધિવાળા છો જાણી તેડા યા પણ વાત વધી મઠ છે, તે પછી તમે આજ્યા છો હું જાણું છું, વહેના આજ્યા હત તો આટલા મુઠી વાત વધવા પમત નહીં પણ આરમે! જોર પકડી ગયા છે તે કાણુમાં સહેજે આવે તેવું નથી” એ પ્રમાણે આજ્યા ત્યારથી જ સરકાર હજુરમાં વખતો વખત આવવા જવાનો પરિપાટ સંપૂર્ણ પડવા લાગ્યાથી તેની આન, કેવળ મુત્સદ્દીપેશા, ગરીબી, આર્જવ, બોનવે ધણા કુશળ, શાણપણ અતિશય-તે બધું જોઈ શ્રીમત ફત્તેહસિંહરાવની પણ તેના ઉપર ખુશ મરજી તથા નજર બહુ રહેવા લાગી.

રાજકીય આક્રંત

તાપીદાસ મહિયી તો આરજ જમાદારના ઉપાગ્રથી કાયર, પણ તેનાથી છુતી નિરાજા થઈ શકે તેવું હતું નહિ આ પ્રસંગે વળી તેના કારખાર

સામે બીજી તરફ દક્ષિણી મંડળે પણ-લાંબા વખતથી ચાલતા આવેલા તાપીદાસના કુટુંબના કારભારની ઈર્ષ્યાથી-તાપીદાસને અળસાવવા તથા તેનો એક પણ આસામી સરકારમાં રહેવા ન પામે એવી ખટપટ શરૂ કરી હતી, આખર પરિણામ એ આવ્યું કે શ્રીમંતે આરખોનો દોર તોડવા સં. ૧૮૩૨ માં સૈયદઅલીની હવેલી ઉપર હુલ્લો કરી, જમાદાર મજદુરને પકડી જીવથી મારી તેનાં ઘરખાર હાંટ્યાં અને તાપીદાસને પકડી મંગાવી કેદ કરવા ફર-માવ્યું. તે સમય જરા ત્રીકમદાસ સામું જોઈ શ્રીમંત એટલું જોડ્યા કે “એ તો તાજે આવેલ છે-નિર્દોષ છે.” પણ બાઈ બાઈથી કાંઈ જીદ ન હોતા, તેથી બાઈને મદદરૂપ થાવા ત્રીકમદાસ પોતાથી કેદમાં સાથે ગયા, તેથી બેઢને બંદીખાને રાખ્યા અને ગોર્ધાદ ગોપાળ શેજુરી (ઉર્ફે ગોર્ધાદ પંત મામા) એ અંતોજી નાગેશવતી વરસદી કારભાર ચલાવ્યો અને પછી સ્વતંત્ર રીતે કારભારી થયા.

શ્રીમંત મહારાજ સાહેબ પોતે કદરદાન, તેમાં વળી તાપીદાસના વડી-લની જીનવટં ચાકરી ઉપર એની નિગાહ વિશેષ, તાજેતર ત્રીકમદાસની અનન્ય રાજ્યભક્તિ ધ્યાનમાં, તેથી ચત્કિચિત્ તાપીદાસની ચુક ઉપર, લોકોને દેખાડવા જાહેરપણે ગુસ્સાનો દેખાવ કરતા તથા એ બાંધવને બંદીખાને કેટલુંક રાખ્યા, પણ ખાનગી રીતે કોઈને ખબર ન પડે તેમ બરદાસ્તથી સુરત રાખવા ચોકીના મુખ્ય માણસને પોતે બચાવણું કરેલ, તથા અંતરની એવી ઈચ્છા ખરી કે જીનાં એ માણસને સરકારથી ખાર જ ન કરતાં નવેસર ત્રીકમદાસ ઉપર સરકારજી કરી તેનો જીનો દરક-વડીચોપાર્જિત કાઢિયાવાડની મુલુકગીરીના કામનો-તેને સ્વાધીન નિરંતર રાખવો.

આ પ્રમાણે શ્રીમંત મહારાજ ખુદને બહુ વિશેષ ન હતો, પણ કારભારી ગોર્ધાદપંત મામાને તાપીદાસનો છુટકો થવા દેવો ન હતો અને તે જેમ ધારે તેમ કરે એવું તેનું ચલણ હોવાથી, તાપીદાસ તથા ત્રીકમદાસને બ્યારે

બંદીખાનામાં બહુ કષ્ટ પહોંચવા લાગ્યું ને દિવસ ગતિ પણ અધિક થવા લાગવાથી, વાત વિધિ ચલાવે તેમાં દંડ આપી ખુલાસો કરી લેવામાં આવે. પણ પોતાથી ન ભરી શકાય તેવું કારભારીએ દંડનું નામ પડાવું માન-જવાથી, બીજું કંઈ ન સુઝતાં સડી સડીને મરવું તેના કરતાં હીરાકણી સુસી દેહપાત કરવાનું એ એ બાધએ નીરધાર્યું.

આ વખત ત્રીકમદસ મહાભક્તિવાન હોવાથી તથા પ્રભુ પ્રત્યે તેને દૃઢ આશ્રય હોવાથી તુરત જ કાંઈક ભગવદ્ભાસ બંદીખાનામાં થઈ આવતાં, હરકોઈ પ્રકારે પ્રભુ ખુલાસો કરશે માટે ગમરાવા કારણ નથી, એવી દૃઢ મતિ લાવી, તાપીદાસને તેણે કહ્યું કે, દેહપાતનો કાચો વિચાર ન કરતાં ફરી પ્રયત્ન કરી જોઈએ.

તે ઉપરથી ફરીને ઉદ્યોગ કરતાં ઘોઘાના નાગર રણુછોડદાસ (જે ખીમ એક આર્ય જમાદારના વકીલ હતા તથા જેઓ પોતાની રૂઢના દીકરા બાણુજીમાઈના જમાઈ હતા.) તેની હથુ વિધિ ચલાવી. પણ કારભારી વિરૂધ્ધ હતા તેથી કોઈ મદદ તો આપે નહિ, માટે ડબોઈ મુકામે શ્રીમંત સ્વારી હતી સારે એકલા લાગ જોઈ શ્રીમંતને રણુછોડદાસ મળ્યા, તથા વિનંતી કરી કે, તાપીદાસ અને ત્રીકમદસને મારવા છે કે છવાડવા? ત્યારે શ્રીમંત મહારાજ સાહેબ કૃપાવંત થઈ બોલ્યા કે, “એકવાર કારભારી આંકડો મુકે તે સ્વીકારી દેહખાનાં બહાર નીસરી જાઓ; પછી મારાથી જોઈશે બચાવ થશે તેટલો કરી આપીશ.”

આ પ્રમાણે આશ્વાસન હજુર તરફથી મળતાં વિધિ ચલાવી કારભારીએ નામ પાડ્યું તે સ્વીકારી, તેના હથુ ખુલાસો લઈ બહાર નીકળ્યા અને શ્રીમંતે પણ પોતાનું વચન પાળી દંડનો જોગો હલકો કર્યો; એટલે જે આંકડો ભરવો કર્યો તે ભરાતાં સુધી ત્રીકમદસને હજુરમાં “ઓલ” તરીકે રાખી તાપીદાસ જુનાગઢ આવ્યા.

તે સમયની કાઠિયાવાડની રાજકીય પરિસ્થિતિ

આ વખતમાં એમ રીવાજ હતો કે દશેરા પછી વડોદરેથી મોટી ફોજ મુલકગીરી ઉપરાલવા નીકળતી, તે પાંચ છ મહીનામાં મુલકગીરી ચુકવતી કરી પાછી વડોદરે જતી અને વડોદરા તરફના આમલામાં ફોજોને ધણી વખત રોકાવું પડતું એટલે કાઠિયાવાડમાં સ્થિરતાથી શ્રીમંત ગાયકવાડ સરકારના સરદારો ખારેમાસ રહેવા પામતા નહીં, એટલે તેમની ગેરહાજરીમાં જુનાગઢ, ભાવનગર, જામનગર વગેરે રાજ્યોની ફોજો કાઠિયાવાડમાં નીકળી પડતી અને અડોસી પડોસી નગરો રાજ્ય હોય તેનો ગીરાસ આ સમજ રાજ્યો લઇ લેતાં અને કારીઓનાં ઘડાં નીકળતાં. તે મુલકમાં હુદ જ કર્યા કરતાં, તે જ્યારે ગાયકવાડ સરકારની ફોજ દેખાવ દે ત્યારે સૌ સૌની હદમાં પેસી જતાં. આવી વસ્તુસ્થિતિ હતી.

ગાયકવાડ સરકારની ફરી કૃપા

ત્રીકમલસર “ઓલ” તરીકે વડોદરે રજા હતા ત્યારે સં. ૧૮૩૪ માં શ્રીમંત ફતેહસિંહરાવ મહારાજે જાતે ફોજમાં રહી મુલકગીરી કીધી. તેનું કામ “ઓલ” નિમિત્તે સાથે રાખી ત્રીકમલસરને જ હાથે શ્રીમંતે લીધું. તે પછી જુનાગઢથી આવેજ આજ્યો ને બરણું થઈ પાર પડ્યા એટલે સં. ૧૮૩૫ માં ત્રીકમલસરે ઘેર જવા રજા માગી, ત્યારે તે સાક્ષની મુલકગીરીની ફોજ સંબંધે મહારાજે જ આજ્યા આપી તથા પાછું ચાકરીમાં આવી હાજર થવા હુકમ કીધો. આ પ્રમાણે શ્રીમંત ગાયકવાડ સરકારની હજુરમાં રહી વડોદરાપાલિકા દરકતું કામકાજ કરતું રહે કયું.

સંવત ૧૮૩૫ ની આ ચુકવતી તમામ પણ ત્રીકમલસરને જ હાથે થઈ હતી અને જગો જગોની ચડાઈ, લડાઈ, સમ્પ્રદાન વિગેરે કામોમાં ત્રીકમલસરે વિશેષ પ્રવૃત્તિમાં આવતું હતું.

સમકાલિન રાજદ્વારી પુરુષો

આ વખતે કાઠિયાવાડમા જામનગરના રાજામા મેર ખાસ, જુના ગઢમા અમરજી દિનાન, જાવનગરમા દાગેર સાહેબ આતાબાઇ, પોરબંદરમા ઠક્કર પ્રેમજી અને રાણા સુલતાનજી તથા ગોંડલમા કુબેજી-પિંગેરે મહા મુત્સદ્દી પરાક્રમી વીર પુરુષો હતા તથા પ્રયાપોચાને તો દાદ આપે તેવા ન હોતા, પણ શ્રીમત કુતેહસિહરાવ મહારાજ પોતે ચૂરવીર, બહાદુર અને હાપણુવર હત તેથી કાઠિયાવાડમા કુતેહમદીથી કાર્ય સિદ્ધ કરી વડોદરે પધાર્યા અને ત્રીકમલસ જે ષ્ટનોક વખત સુધી શ્રીમત સરકારની સ્વારી સાથે હતા તે ઘર તરફ આવ્યા

અધ્યાય ૪ થો

પરબતનાથ શ્રીરણછોડરાયજીની પધરામણી

સંવત્ર ૧૮૩૫ માં ત્રીકમઘસ જુનાગઢ પાછા ફર્યા પછી જુનાગઢ રાજ્યમાં નોકરીનો સીંગો પામ્યા. આ વખતે જુનાગઢમાં અમરજી દીવાનનો કારભાર હતો. તેમાં ત્રીકમઘસ માંગરોળ પાસે આવેલા જુનાગઢ રાજ્યના “સીધ” મહાલના વહીવટદાર નીમાયા હતા તથા તે અંગે ‘સીધ’ રહેતા. સીધ ગામ માંગરોળની નીજદીક હોઈ પોતાના કુળધન ઇંદદેવશ્રી પરચન મહેતાના પતિ શ્રીરણછોડરાયજીનાં દર્શને વારંવાર માંગરોળ જતા પણ ખરા.

રણછોડજીની પધરામણી

આ વખતે પ્રભુ ઇચ્છાથી એવો કાગસો બન્યો કે, માંગરોળમાં મુસલમાન ગેખોનું રાજ્ય હતું. તે રાજ્ય જુનાગઢને તદ્દન તાબે હજી થયું હતું નહિ, પણ વારંવાર સમુ થયા કરતું. એ પ્રમાણે આ અરમામાં તેવું એક ત્યાંના મુસલમાનોનું હુસ્તક થયું, તે હોંદુઓ સાથે અને વિશેષ કરીને નાગરો સાથે; કારણ કે અમરજી દીવાન જેઓ માંગરોળ જુનાગઢ તામે કરવા માગતા હતા અને તામે કર્યું હતું. તેઓ માંગરોળ નીવામી નાગર હતા, મુસલમાનો ઉપાડો લઈ શ્રીરણછોડજીના મંદિરપર ધસારો કરી આવશે એવો ખરેખરો ભય, તે શ્રીની સેવા કરનારા એવકો પૈકી વારાવાળા નાયજી સેવકના જણવામાં આવ્યો, તેથી શ્રીને શયન કરાવીને સાથે લઈને સોપો પડી ગયા પછી પગપાળા “સીધ” ત્રીકમઘસ પાસે અધરાને આવ્યા. “સીધ” તે મહાલનું મુખ્ય સ્થળ હોઈ માંગરોળ નજીક હોવાથી એક કાલ્યાણી ગામ હતું, તેથી નાયજી સેવકે ત્રીકમઘસને હાલો મારી જાહેર કરાવ્યું. તે ઉપરથી ત્રીકમઘસ કીડા ઉપર આવ્યા અને પુછ્યું કે, “કાણ છે?” ત્યારે સેવકે કહ્યું કે— “હું નાયજી સેવક” ત્યારે ત્રીકમઘસે આમ અધરાતે આવવાનું કારણ પુછ્યું તો સેવકે જવાબ વાળ્યો કે “દરવાજો ઉઘાડો એટલે અંદર આવીને કહું.” ત્યારે ત્રીકમઘસે ફરીથી પુછ્યું કે “કહો તો ખરા,” ત્યારે સેવકે માંગરોળમાં

મુસલમાનોનો ઉપદ્રવ ઉભો થયાની વાત મહેના માડી આ ઉપરથી એકદમ અધીરા બની વચ્ચેથી જ ત્રીમંદામ મોવી ઉઘ્યા કે “પણુ રાજધિરાજ યા ?” ત્યારે એવું કહે “મારી સાથે લાગ્યો છું” એટલે ત્રીમંદામને ઝટ દરવાજા ખોલ્યાની સેનકને શ્રીસહિત અંદર લીધા તથા પાછો દરવાજા બંધ કરાવી ચાલ્યામા જઈ બંધી વાત સાંભળી, શ્રીને પેદાડીને સેનક લાવેના હોવાથી ખામા મંદિરની તજનીજ લગાવી, ‘મીન મા પોતાના ચાણુમા રાખ્યા પછી તુરત જુનાગઢ લખી ત્યાં મેળના પડતર જેવા મંદાનને ખરીદી શ્રી તેને ખામા કરાવી તેમા પધરાવ્યા (આ બનાવ સ ૧૮૪૫ થી ૧૮૩૭ ના માળામા બન્યો)

એક ચમત્કાર

તે દહાડે તો એક જ ધરમા શ્રીરણુછોડરાવ અને ખટના સહિત સેનકો રહેતા હતા આ વખતે એક નોંવવા લાથક ચમત્કારી એવી બીના મની કે, સેનક શ્રીને પેદાડી જેવા સેનક સુવાનું મરતા હતા ત્યાં, એ પડતર વહેમવાળુ ધર હોનાથી જુતાનગે જાગી, કતમનાટ મચા પો, પણ નજરે કાંઈ દેખાય નહિ, તેથી ધીરજ રાખી સેનકે પુલ્ક્ય કે, “ભાઈ ! આહી શું છે ? આ તો મંદિર છે અમે તમારું શું બગાડ્યું ?” વિગેરે ત્યારે જવાબ મળ્યો કે “પરસાદ લાવો, પરસાદ લાવો” એટલે સેવકે તુરત ઉડી પર આદ મદ્યો ત્યારે અનેક લામા મરેલા હાથો માન દેખાયા, તેથી તે દરેક હાથમા સેનકે થોડો થોડો પરસાદ આપ્યો, એટલે તે હાથ અદ્દશ થતા “મુક્તિ થઈ, મુક્તિ થઈ” એમ અવાજ મરતા, અવગતે ગએના આત્માઓ જતા રહ્યા અને મુક્ત થયાથી પાછો દેખાવ દીધો નથી

પરિત મહેતાના હૃદય રણુછોડજીનો ઇતિહાસ

ત્યારમા ટેલી મુલ્તે જુદુ ધર સેવકના સમાસ માટે નજીકમા લઈ દીધું અને મૂળ ધરમા પ્રજુતુ નિજમંદિર, સધ્યા મંદિર, બોગ મંદિર, સર સામાન વગેરે વૈભવ રહેતા લાગ્યો છે તે પ્રમાણે આજ સુધી મંદિર તથા સેનકવાળુ જુદુ ધર તેમ ને તેમ છે આ ઉપરાંત એવંના વંશ વિસ્તારે નવા સપાદન કર્યાં તે ધરો જીવ છે.

(૧) શ્રી રણછોડજીને જુનાગઢ રાજ્ય તરફથી 'ચાખતું' ગામ અરપણ થયું. તેનો ઉપભોગ હજુએ નાયજી સેવકના વંશજો સેવાના વારા પ્રમાણે વહીવટ કરીને શે છે, અને નાગરવાદમાં આ મંદિર હોવાથી નાગરો શ્રદ્ધા-પૂર્વક યથારાક્ત બેઠ સેવા કરે છે, તેથી આજે આ મંદિરનો વૈભવ શ્રી શંસાધજી મહારાજોની હવેલી જોવા છે.

(૨) આ નિધિ સંબંધે જુનાગઢના ગોસ્વામી શ્રી મગનલાલજી મહારાજ આજ્ઞા કરતા કે "યહ નિધિ હમારાપર મિરાજતે તો હમસે ખાત કરતે"—એવું સુંદર પ્રતાપી છે. તેમ જ નાયજી સેવકના વંશજોને, તેના માંગરોળ નીવાસી પીતરાઇઓ, જેમને પડી માંગરોળના ખાલી પડેલા મંદિરમાં બીજું સ્વરૂપ પધરાવતું પશું તેઓ—"ચોર" કહે છે.

(૩) એ રીતે ત્રીકમઘસના પૌત્ર ગવરીઘસના પુત્ર-રઘુનાથરાયભાઈ જેઓ પોતે પણ પ્રભુના અનન્ય ભક્ત હોવા ઉપરાંત કવિ પણ હતા, તેના શબ્દો જે આ જગ્યોએ ટાંકવામાં આવે છે તે આ પ્રમાણે છે.—

"જ્યમ પરગત સાર પ્રજુ દારકાંથી માંગરોળ આવ્યા ત્યમ જ તે ત્રીકમઘસ ઉપર કૃપા કરી જુનેગઢ પધાર્યા ને તે જગે મંદિર તેને જ હાથે અંગીકાર કર્યાનું તથા તે મંદિર ફરી કલ્યાણુરાય ઉપર કૃપા કરી દુરસ્ત કરાવ્યું. નિજ મંદિરમાં સાંકડમાં સેવક સુદ્ધાની રેણાક હતી, તેમાં ગવરી-ઘસની અનેક સેવા લીધી; તેમ સેવકોની રેણાક જુદી કસતી, કલ્યાણુરાયની સેવામાં રૂપાનું પારણુ અંગીકાર થએલ છે."

આ કલ્યાણુરાય તે રઘુનાથરાયભાઈના નાનેરા બાઈ થાય તથા કાઠીઆવાડ પોલીટીકલ એજન્સીના દફતરદાર (નેટીવ એજન્ટ)ને હોદ્દે પહોંચેલા પુરૂષ હતા.

(૪) ત્રીકમઘસ ખુદના પુત્ર રેવાશંકર પણ પોતાના ચંદ્રાવળાની ૧૮ મી કડીમાં આવી જ મતજળનું લખે છે.

ખુદ ત્રીકમઘસના પદોમાં પરગત મેહુતા નિધિ ચીરણુછોડાયજી વિશે એટલી બધી ઉત્કટ ભાવના જોવામાં આવે છે કે તે ઉપરથી, તે નિધિ

જુનાગઢ વિશે ત્રીકમદાસ પોતાના ખાસ ભક્ત ઉપર કૃપા કરી પધાર્યાનું માન્યા વગર છુટકો સતો નથી. જો તે નિધિ દુર પડ્યો માંગરોળ જ હતો અગર જોમ પરચત મહેતા ઉપર કૃપા કરી પધાર્યા તેમ ત્રીકમદાસ ઉપર કૃપા કરી પધાર્યાનું ન બન્યું હતો તે નિધિમાં અર્ચાવતારમાં-મૂર્તિમાં આટલી બધી ભક્તિ ત્રીકમદાસને ચાત કે કેમ, એ વિચારવા જેવું છે, અને માંગરોળમાં કાંઈ પણ ન કરતાં સ્થાયી જુનાગઢમાં આટલું ખર્ચ વિગેરે કરત કે કેમ તે પણ વિચારવા જેવું છે.

(૫) જુનાગઢ રાજ્યે પણ એકદમ ચાખતું ગામ અર્પણ કર્યું તે ખીના પણ એક રીતે આ નિધિ મળેલાની વાતને પુષ્ટિ આપે છે. કેમકે આ અરસામાં જુનાગઢમાં અમરજી દીવાન તથા તેના વરાજો દીવાનપદે હતા. તેઓ પણ માંગરોળથી આવીને રહેલા નાગરો હતા તથા રાજ્યદ્વારી બાજતમાં તથા સુરત શેરી હોઇ, ધર્મની બાજમાં ત્રીકમદાસ તથા તેના પરિવારના પ્રતિસ્પર્ધી હતા, એમ હવે પછી આવવાના ત્રીકમદાસના ચરિત્રથી ખાત્રી થશે. માટે જો જુનાગઢ પધાર્યું તે સ્વરૂપ મૂળ રણછોડજીનું નહોત અને ત્રીકમદાસે માત્ર સ્થાપેલ નવીન જ દેવની મૂર્તિ હોત તો જુનાગઢ “ચાખવા” ગામ અર્પત કે નહિ તે સવાલ છે. પણ આ દીવાન કુટુંબ માંગરોળનું હોવાથી તેઓ તે વખતની ખરી હકીકત જાણતા હતા, તેથી જ તે અમરજી દીવાનના પુત્ર રણછોડજી જ-(જો ત્રીકમદાસ ઉપર કૃપા કરી એ જ પ્રભુ જુનાગઢ પધાર્યાની વાત ખોટી હતો તે) પોતાની તવારીખ-મ-સોરઠમાં (જુવો બર્ગેસ સાહેબનો ઇંગ્રેજી અનુવાદ) કાંઈ પણ વાક્ય લખત જ નહિ.*

* About 200 years ago on the stair-case of the Gomati river, the image of Ranchhod Raya was found by Parbat Mehta and is to this day worshipped in a Vaishnava temple of Junaghad (pp57) (Twarikh-i-Sorath, of Dīvan Ranchhodji, translated by J. Burgess)

(૬) આધુનિક કાળમાં પણ માગરોળનિવાસી વૈકુંઠવાસી અનંતપ્રસાદ ત્રીકમવાલ વૈશ્ણવ, જેઓ 'રાધનપુરના' કંદભારીના હોદ્દા સુધી એક સમયે પહોંચેલા, તેઓ પણ પોતાના રચેલા પર્વત-આખ્યાનમાં તે સ્વરૂપ જુનાગઢ ખીરાજતું હોવાની વાત સ્વીકારે છે. (જુઓ) માસિક "આનંદ", ચોથો અંક ૩ મો, પ્રાંત ૧૯ ઉપરનું પદ —

રાગ મૈત્રે ૩

.....હજી ખીરાજે જુનાગઢમાં દિવ્ય રૂપ મુચીકાયા,
અનંત ગુણગણ તેના આજે, અતિ આનંદે ગાય

આ અનંતપ્રસાદભાઈ વૈશ્ણવ હોઈ પરમત કુળમાં જ જન્મેલા હતા.

(૭) રા આ હરગોર્ષદાસ કાઠાવાળા પણ "ત્રિમાસિક પ્રાચીન કાન્ડ" (અંક ૩, સને ૧૮૮૫) માં તે જ વાત સ્વીકારે છે "જ્યારી મૂર્તિ ઉપડી ત્યાં આગળ નાનો ખાડો દેખાયો એ ખાડો અદ્વાપિ છે અને તેમાં ખાડવાનું વાણુ મુકીએ તો પણ તાગ આવે નહિ એમ લોખ કહે છે એ મૂર્તિ હાલ જુનાગઢના નાગરવાડામાં ઢેબરફલીયે છે અને તેની પુનઃપાત્રી ને વ્યવસ્થા મંજુમુદર ને ખીજા નાગરોની સમતિથી ચાલે છે" આ પ્રમણે પરમત મહેતાવાળા શ્રી રણછોડરાયજી ત્રીકમદાસ ઉપર કૃપા કરી જુનાગઢ પદ્માર્ણીની હુક હાંકત તથા તેને પુછી આપનારા પુસ્તકાનો અહેવાલ પુરો કરી આપણે ત્રીકમદાસની વાત આગળ મનાવીશું

અધ્યાય પાંચમો

ત્રીકમદાસનું ચરિત્ર (સંવત્ ૧૮૩૮ થી ૧૮૪૫)

જુનાગઢની નોકરી

ગયા અધ્યાયમાં લખ્યા પ્રમાણે ત્રીકમદાસજી જુનાગઢ રાજ્યમાં નોકરીમાં હતા તે દરમ્યાન સંવત્ ૧૮૩૫ થી ૧૮૩૭ સુધીનું મુલુકગીરીનું ચુકવણું શ્રીકૃતેહસિંહરાવ મહારાજે ઉધરાવેલું. સંવત્ ૧૮૩૭ માં બ્યારે શ્રીકૃતેહસિંહરાવ મહારાજની ખાસી સ્વારી ફોજ સાથે કાઠિયાવાડમાં ગયા, ત્યારે જુનાગઢનું ચુકવણું કરવા નવાબ સાહેબનો હુકમ લઈ દીવાન અમરજીએ ત્રીકમદાસને, વડોદરાના તે વાકેફમાર હોઈ ઉપયોગી થઈ પડશે એમ જણી, લશ્કરમાં મોકલવા કરાવતાં, ત્રીકમદાસે કહ્યું કે, “મારી સાથે કાંઈ બીજા માણસને મોકલો.” તેથી તેની સાથે એક પ્રમાણિક નાગર ગૃહસ્થ-શીવદાસ પંચા-ને મોકલ્યા. તે બંને જણા લશ્કરમાં ગયા અને ત્રીકમદાસ શ્રીમંત મહારાજ સાહેબને મળ્યા અને જુનાગઢનું ચુકવણું કર્યું.

કેટલાક દિવસ શ્રીકૃતેહસિંહરાવ મહારાજે ત્રીકમદાસને ફોજમાં સાથે રાખી તેના હથ્થુ તાલુક્રઓના તોડ પાઠ્યા ને ફોજ વડોદરા તરફ વળી. લીવડી નજીક ત્રીકમદાસે જુનાગઢ જવા આજ્ઞા માગી, ત્યારે શ્રીમંતે ફરમાવ્યું કે- “તું સાથે ચાલ.” ત્યારે ત્રીકમદાસે ધણીની કૃપા માની વિનંતિ કીધી કે, “જમાઈ સર્વસ્વ સાચા ધણી જે ગણું તે આપ હો, પણ તુરંત જુનાગઢથી ગુજરાન મળે છે, તેની વતી હું આંહી આવેલ છઉં, તેથી એકવાર જવા ઘો તો ત્યાં જઈ, રજા માગી પાછો આવી હાજર ચાઉં.” એટલે શ્રી મહારાજ સાહેબે રજા આપીને કહ્યું કે, ‘જઈને આવજો.’ ત્યારે ત્રીકમદાસે ફરી અરજ ગુજારી કે, “આપ ખાસે આવવા ધારણા હતી ત્યાં હવે આપ કૃપાયુક્ત થઈ ફરમાવો છો તો યાદી રાખી એક રકમો (આજ્ઞાપત્ર) મોકલવા વિનંતી છે, જેથી એ વસીલે જુનાગઢ દરબારથી રજા માગવામાં ઉપયોગી થાય

તેથી વતનમાં વજન પામી આવી શકાય.” એટલે “ઠીક” એવું આશ્વાસન-
પૂર્વક વચન તથા પોશાક વસ્ત્ર આપી વિદાય કીધા અને શ્રીમત સ્વારી
વડોદરે ગઇ.

પાછા ગાયકવાડને ત્યાં

વડોદરે પહોંચી પોતાના વચનની રમૂતિ ચિત્તથી દૂર થવા ન પામે
તે સારૂં યાદ રાખી, શ્રીમંતે એક રકો (આજ્ઞાપત્ર) ત્રીકમદાસને હજુરમાં
તેડવા સંબંધનો, બસુસ સાથે મોકલ્યો, તે સંવત્ ૧૮૩૭ ના આવણી માસની
જન્માષ્ટમીએ મળ્યો. તેથી જરૂરી કામથી ઉઠેલી, જુનાગઢ સરકાર તથા
કારભારીને હુકમપત્ર બતાવી, રજા માગતાં નવાળ સાહેબે પ્રસન્નતાપૂર્વક રજા
આપી કહ્યું કે, “હું જાણતો જ હતો કે તમારા ધણી તમને અમો પાસે
રહેવા નહિ દે. ખેર જ્યાં જશો ત્યાં અમારા મટતા નથી.” પણ દીવાને
અંદરખાનેની ધર્મ્યાથી ના પાડી કે, “આંહીનું રીજક ઠેલી ત્યાં જવું તે ઠીક
નહિ તથા તમોને આંહી ગુજરાન થોડું મળે છે એ મારા ધ્યાનમાં છે;” તેથી
એક ગામ ઇનામ આપવા પોતાની ઇચ્છા દેખાડી અને વધારામાં ઉમેર્યું કે,
‘એક વાર દક્ષિણીના દરબારમાંથી માંડ જીવતા નીમરી આવ્યા તેથી ફરી
તે તરફ જવું એ મારી સલાહ નથી, પછી તો જેમ મરજી.’ આ બધું
ત્રીકમદાસ કેમે કરી ન જાય એ ઇરાદે કહેલું, કારણ કે તેને લાલચ આપી
જુનાગઢમાં પોતાના ઘણ તજે રહેવા દઇ વધવા ન દેવા-એવી માંહેથી તેની દાનત
હતી. તે વખતે ત્રીકમદાસે જવાળ દીધો કે-“કારમતમાં હશે તે યાશે, પણ
આ વખત મારા ધણીએ યાદ કીધો ને હું ગયા વિના ન રહું. વળી અમે
વડોદરાપાછાં ત્યાંના છીએ તેથી ત્યાં ગયે જ અમારું કાવાણું થાય.” એવું
કહી રજા માગી ન માગી કરી ઝટ સારૂં મુહૂર્ત જોઈ વડોદરે જવા રવાના થયા,
તે દશેરા અગાઉ વડોદરે પહોંચી ગયા.

આજ અરસામાં દશેરાની સ્વારી બાદ શ્રીમંત મહારાજન સાહેબ,

કાઠને ખમર ન પડે તેમ, છડી સ્વારીથી ઝોકના ગોર્લીદેવના મામાને (જે મરમારી હતા) લઈ ખોરસદ ગયા, તથા ત્યાં જઈ તુરંત મામાને કારભારથી ખબ્દ કરી, ૬૬ પકડીને ખીન્ધામા રાખી વડોદરે આન્ધા, તથા રા હીરાનંદ બામાને કારભાર સોંપ્યો તથા તુરંત ક્રીયાવાક ફોજ લઈને પોતાના બાર્ડ શ્રી માનાજીરાને જવા હુકમ કરી, ત્રીકમલમને નિરાળું જ દાડીઆવાડની હુનુમ્મીરીનું કામ સોંપ્યું, જે તેમણે ધણી સાગી રીતે પાર પાડ્યું, અને પ્રમતતા મેળવી

રવળુજીનાં કારન્ધાન

સવત્ ૧૮૪૦ મા ધીરમત થોગે લુનાગના આવની પક્ષની ખાખવી, નાહક મ્શા તુફાનને પડ્યે નહીં છતાં, ત્રીમ્મલમને ચઢેગ તરફી ભોગનવી પડી તે એ રીતે ટૂંચા સાનની મુનુમ્મીરીમા ખામી મ્શાગી શ્રી મુશરરાન ગાયકવાડની હતી અને સુમ્મીરી લદમપુ શામરાજ (ઉર્દૂ નાનાસાહેબ)ની હતી તથા તે સાથે રવળુજી (Rajoo) સંધિયા, જેઓ સંધિયા સરમરના નજીમના સનધી હતા તથા કુટુંબના કષ્ટક કીમ્સાથી નીસરી આવતા, શ્રી ગાયકવાડ સરમરે તેને ઇજ્જતથી રાખે તો તે ફોજમા જવા ફરમાયશ થતા તે પચ્ચ બેળા હતા આ રવળુજી સિંધિયા ગીરીનારની માનાએ જાતા તેને જુનાગના દીવાન અમરજી સાથે મળ્યું થયું તથા સખધ બધામે બરદાસ્તથી ખુશી થઈ સિંધિયાએ કાર્ડ માગવાનું કહેતા તેણે 'પોતાનું કામ થાય તો પોતાના છોકરાની સલાયતા કરી' એવી રવળુજી પાસે માગણી કરી અને રવળુજીએ તેમ કરના વચન આપ્યું

ત્યારબાદ આ સાલમા જ, જ્યારે ગાયકવાડી ફોજ બાબરીયાવાડમાં હતી ત્યારે દીવાનજીનો વધ થયો આ વખતે દીવાન અમરજીના કારભારમા ત્રીકમલસના પુત્ર મનોહરદાસ લસ્કરમાં પેશકાર હતા તથા મ્શા ૬૬ શીતુરમા ન રહીને નોખરી મરતા હતા તેને, ત્રીકમલસ મોગી મરમરમા નોકર છે

માટે ઉપયોગી થશે એમ દુરદેશી વાપરી ખુદાવિંદ નવામ સાહેબે તેડા-યા તથા 'તું તારે સરકાર ચાકરીમાં હાજર રહેજો.' એમ ફરમાવી દીવાનનું કુદ્ર મરખાનું તેને મોંધ્યુ અને મનોહરદાસને તે લેતુ પડ્યુ, કારણ કે તે ન માને તો ખુદાવિંદ નવામ સાહેબ ધણી, તેથી જે ચાહે તે કરે.

આ ઉપરથી ધર્મી દાવી દીવાન અમરજીના કુટુંબીએ રવગુઝ સિંધિયાને માણસ મોકલી સહાયતા કરવા વિનંતિ કરી શ્રી મુસરરાવ પહેના જ આવેલા દોષ ખીનરાઢેદગાર હતા, તેને રવગુઝએ 'આ પ્રસંગે જીનાગઢ હસ્તગત કરી લેશુ'—એમ સમજાવી ઉપર મારી લસકર સુદ્ધા જીનાગઢ નજીક ધંધુસર નામે ગામ છે ત્યાં આવી પહોંચ્યા તથા ત્યાં દીવાનજીના કુટુંબીઓ, રણુડોડજી દીવાન વીગેરે તેને જાહેર રીતે મળી ગયા અને છુપી મમનતમા રવગુઝને તેઓએ એમ સમજાવ્યું કે, હાન જીનાગઢમાં કરતા હરતા મનોહરદાસ છે, માટે ત્રીકમદાસને પ્રથમ ઝેદ કરો તો નવામ સાહેબ પછી જેમ તમે ધારશો તેમ કરશે પરતુ ત્રીકમદાસ ઠેક હજીર વિદિત માણુમ એવે તેના ઉપર એમએક હાથ શી રીતે નખાય ? તેથી તેના ઉપર ખોટા આક્ષેપ નાખી વડોદરે લખ્યું કે—'જીનાગઢનું સ્વસ્થાન સ્વતંત્રપણાથી પ્રમુખા આપણા હસ્તગત આવી જાય તેવું છે, પણ તેમાં આપણા જ માણુમ આડે આવે છે, કારણ કે ખુદ નવામ સાહેબ પાસે ત્રીકમદાસના ચીરજીનનો મળ્યું છે, તેથી તે વાત સમી પડવા દેતા નથી માટે ધણીનો કુકમ હોય તો અમુક જ રોજ ત્રીકમદાસને નજરકેદ રાખીને તો કામ પાર પડે તેમ છે' તેનાં એવો જવાબ આપ્યો કે—'એ આસામી સરકારની છે શીરકરાજી એતરાજીનો બાધ નથી એ સ્વસ્થાન સરકાર કામુમાં જ આવી જાનું હોય ને ત્રીકમદાસ એ કારસ્તાનમાં વચ્ચે આવતા જ હોય, તો તેને ચાર દહાડા ઝેદ રાખવા વિચાર જેવું નથી' આવો જવાબ છતાં ધ્રેશો લાગો અદેશો ન કરતા, ત્રીકમદાસને લસકરમાં કેદ કરી બેડી નાખી ચોક્કીમાં રાખ્યા પછી જીનાગઢ ઉપર દામ—રોઆમ ચલાવતા, ખુદ નવામ સાહેબે સરકારનો દયાવ પેતા ઉપરથી ઉતારવા સાર

તુરંત દીવાનજીના દીકરાને કારભારીના વસ્ત્રો આપી સરમરમાં મોકલ્યા, એટલે તેણે રવગુજીને સમજાવી, ખુદ નવાન સાહેબને પ્રસન્ન રાખવા લાગ્યું લશ્કરને વિદાય કીધું તથા તે ગુજરાત તરફ રવાના થયું; કારણ કે ખરી રીતે જુનાગઢ સ્વસ્થાન હાથ આવે એવું મૂળથી તો હતું નહિ માત્ર અદાવતી પુરોનો સગતિએ નાહક ત્રીકમદાસની આમર લેવી હતી તથા દીવાનજીના પુત્રોને કારભાર આપવાનો જ અદરથી દેવું હતો.

ઉપર વર્ણવી તે અદાવતને લઈ મનોહરદાસ જીવતા બહાર જવા ન પામે એની તળનીજ નિષેધ પક્ષે કરી, પણ તે ગેટ ટપી ભાગી છુટ્યા, તે એકદમ પરમાર્થ વડોદરે જઈ હજુર સુધી પહોંચી અરજ કરતા, રવગુજી વિરૂધ્ધ કાઈ પોતાના માણુવામાં અગાઉ આવેલ તેમાં શ્રી મહારાજ સાહેબને જુનાગઢ હાથ આવશે એવું નક્કી જેવું ખોટું લખી, તેવું કાઢી ન કરતા કાઈની અદાવતે ત્રીકમદાસ, જે સરકારના આમરદાર આમાંથી હતા, તેની ધજ્જીત પાડી, એ વાતથી શ્રીમત સરકાર બહુ ગુસ્સે થયા. સુગા નાના સાહેબ તથા રવગુજી સંધિયાને તેના વકીલોએ તે હકીમત લખી જણાવતા, નાના સાહેબ સુખાએ તો પોતાની મર્યાબતી કાઈ બારી રાખી હશે, તે પ્રમાણે બચાવ લખતા રવગુજીનું જ આ કારસ્તાન છે, એમ શ્રીમતનો નિશ્ચય થયો અને ત્રીકમદાસને છુટા કરવા માણુમો રવાના કર્યા આ વખતે લશ્કર પણ ગુજરાતની સરહદ સુધી પહોંચ્યું હતું, ત્યાં શ્રીમંત સરકારે ત્રીકમદાસની બેડી તોડી ખુલાસો કરવા સાર પોતા પાસે આવવા નમુસો મોકલ્યા છે, તે ખમર પોતાના વકીલ મારફત અગાઉથી રવગુજીને પડતા, પોતાના કુલ રસાલા સહિત, લશ્કર પડ્યું મુકી, જનદીથી ગુજરાતની સરહદ વટારી ગયા અને નમુસોએ આની ત્રીકમદાસની બેડી તોડી અને તુરંત લશ્કર વડોદરે ગયું.

વડોદરામાં શ્રી મહારાજાએ ત્રીકમદાસને હજુરથી વસ્ત્ર આપ્યાં. તે વખતે ત્રીકમદાસે અરજ ગુજારી કે, ‘અનદાતા, પોતાનો શેા અપરાધ છે,

તેની આપ ધણી હજુર ચોખ્ખી થયા વિના, પોતે કેવી રીતે વસ્ત્ર લઈ શકે ?
ત્યારે ખુદ શ્રીમતે પૂર્ણકૃપાએ આજ્ઞા કરીધી કે, 'આ વાતની વિગત પકેપણે
પોતે જાણે છે અને સર્વ વાતની ગણતરી મરફારના હક્કમાં છે, માટે તમારે
તે વિષે કાંઈ ક્ષોભ ન રાખવો' આમ શ્રીમતે આશ્વાસન દીધું.

આ પ્રમાણે સવત્ ૧૮૭૮ થી ૧૮૪૫ ના વર્ષ સુધી અને તે પછી
પણ દરસાન દસ્તુર પ્રમાણે સાગટ ફીજ કારીયાવાડમાં આવી, તેમાં ત્રીકમ-
દાસનું કામકાજ દસ્તુર પ્રમાણે બનકે વધારે એન્ડરસ્ટી આશુ તથા શ્રી
ફોર્સિસહગવ મહારાજ પોતે, ઘડ વખત કાંઈ સુખ વડોદરે આવ્ય
પછી તેના ખર્ચ સખધે માનાપુલી જેવું નજરે દેખે, તો લાભનો જ ત્રીકમ-
દાસને હજુરમાં તેડાવી દાની રીતે પુછે તે વખત ત્રીકમતમ આવક ખર્ચનો
વિધિ કહી સમજાવી ગમે ઉતારે ત્યારે શ્રીમતને ખાતરી થાય

મુનુગીરીનો તેમના હસ્તખેતો દિમાખ તમામ અસન હજુર ફડનીસ
કચેરી તરફ મુનુગીરી સરસુના મહિબને સોંપી દઈને, તેમના મારફત મોકલ
વામાં આવતો હતો અને હાન પણ ત્યાં છે અને એ જ રીવાજ હજુ આજ
સુધી ચાલુ છે માત્ર તેમાં ફેર એવો જ છે કે ઇ સ ૧૮૨૦ ની ત્રીજી
એપ્રિલની ગોઠવણ મુજબ મુનુગીરી સરસુના સાહેબને બદલે પોલીમિકલ
એજન્સી કારીયાવાડ મારફત તે કામ થાય છે

ધણી વખત તો મુનુગીરીની મહાન ફીજના સરસુના તરીકે પણ
કારીયાવાડમાં ત્રીકમદાસેઅમનચનાવેતો છે એ રીતે ત્રીકમતસ હમેશા પોતાનાં
વડીતોપાણેલ દરક તથા કામકાજ અને આમર ઇતિમામમાં સરમર કૃપાથી
ધણી પ્રતિબંધને પામ્યા હતા, એ વાતની ખાતરી મુબઈ ગવર્નમેન્ટના રેઝર્ડ
ઉપરથી થાય છે

અધ્યાય ૬ છે

ત્રીકમદાસનું ચરિત્ર (સંવત્ ૧૮૪૬ થી ૧૮૫૪)

નવો વહીવટ-માનાશ્રવ

સંવત્ ૧૮૪૬ માં શ્રીમંત કૃતેહસિંહરાવ મહારાજને કૃલાસવાસ કર્યો. તે પછી ચંદ્રશેખર થોડો ઘણો હંગામો થઈ તુરતજ શ્રીમંત માનાશ્રવ મહારાજ ગાદીએ બેઠા તથા સર્વત્ર બંદોજસ્ત યથાયોગ્ય કીધો તથા કાઠીયાવાડની મુઝુકીરીને માટે પણ તેજ સાલમાં ગોર્વાદ ચીંતામણ બક્ષી તથા માણિકે નરેશ અને નારાયણ શ્રીપતિ, એ ત્રીવર્ગને નામે સુબાગીરી કરાવી ફોજને મોકલી. પૂર્વે શ્રીમાનાશ્રવ મહારાજ પોતે ફોજ સરદારીમાં પ્રાંત મજકુરમાં આવ્યા હતા, તેથી ત્રીકમદાસની ચાકરી આપના ધ્યાનમાં હોવાથી તેના ઉપર અંતરૂપા વિશેષ, માટે ફોજને રખસત દેવા સમય ત્રીકમદાસને પાગાહ ઈનામની સનદ ફરી આપી અને ત્રીવર્ગ પ્રત્યે આજ્ઞા કીધી જે પ્રાંતમજકુરમાંથી ઘોડાના યોગ કરી આપી, પાગાહ આપવાનું ફરમાવી, પોતેજ હજુરમાંથી ડોકા નીશાન ઇત્યાદિની સોઈ કરી આપી. હજુર ફરમાન પ્રમાણે ત્રણે જણે સુકવતીમાંથી ઘોડાની તલખીર કરી મેળે ખોંટ, પ્રણે વડવાણ એ ગામે ત્રીકમદાસને પાગાહ આપી તથા તે પ્રમાણે સનદ પણ મળી. અગાઉ સંવત્ ૧૮૪૩ માં શ્રી. કે. કૃતેહસિંહરાવ મહારાજે કાઠીયાવાડમાંથી ઘેણા પેઠા કરી ત્રીકમદાસને પાગાહ ખડી કરી આપવા સુબા હકમશ્રવ સામરાજને હુકમ આપેલ, પણ સુબા મજકુરનું એ પ્રાંતમાં ગુજરતું ચાતાં એ કામ એમને એમ રહી ગયેલ. દુકાળ સંબંધ સં. ૧૮૪૭ માં મુઝુકીરી બંધ રહી હતી અને સં. ૧૮૪૮ માં મુઝુકીરી ફોજના સરસુબા તરીકે હામીદ જમાદાર હતા. તેનું જુનાગઢ નજીક મુકામ હતું ત્યારે શીકારે ગયેલ. તેવામાં જુનાગઢના સીપાઇઓની ચોકી હતી; તેના સીપાઇઓએ બંદુકોનો ખ્દાર કરતાં ખુદ જમાદારને જ ગોળી

દાગી તથા તેનું અવસાન થયું. તે ખખર/વડોદરે જતાં જ, ત્રીકમદાસ ફોજમાં છે, તે સર્વ કામ યથાચોગ્ય ચલાવી લેશે, એવી શ્રી મહારાજ સાહેબની સંપૂર્ણ ખાતરી હતી. તેથી ખીજા સુબાને ન મોકલતા, સીમંદો, સીવેદાર, ધાગાહદાર, સર્વ લશ્કરના સરદારો અને દરકદારો ઉપર, ત્રીકમદાસની મરજી પ્રમાણે રહેવા તેના ઉપર જીજ્ઞાસા પત્રો તથા ત્રીકમદાસ ઉપર “સહુ ફોજની સલાહ રાખતા હવે જે કાંઈ ચુકવણું વગેરે એ ગ્રાતનું બાકી હોય તે ઉઠેલી લાખ લશ્કર સુદાં હજુરમાં આવજો” એવી રીતે હુકમપત્ર આવ્યાથી, ત્રીકમદાસે તે સુબાગીરીનો આજ્ઞા લાઈ ફોજકશીવી મુઝુકગીરી ઉધરાવી વડોદરે ગયા.

શ્રીમત માનાજીરાવ મહારાજની માદગીને લઈને સંવત્ ૧૮૪૯માં તથા સંવત્ ૧૮૫૦માં શ્રી માનાજીરાવ મહારાજને કૈવાસવાસ કર્યાથી શ્રી ગોવિંદરાવ મહારાજ પુનેથી આવી ગાદીએ બેઠા એ બંધી રાજ્યગરબને લઈને આ બે વર્ષમાં મુઝુકગીરી (ગાયકવાડી) બધા હતી

શ્રીમત ગોવિંદરાવ મદાગને ધણા વરસ પુને કાઠ્યાથી પોતાની માથે પોતાનાં બરોસાનાં માણસોને પુનેથી લાવેલા આથી કરીને વડોદરા રાજ્યદારી મંડળમાં મોટું પરિવર્તન થયું

ગોવિંદપંત મામા અને ત્રીકમદાસ વચ્ચે મુલેહ

શ્રી ગોવિંદરાવ મહારાજ ગાદી ઉપર ન્વસ્થ થયા એટલે સવત ૧૮૫૧ ની શરૂમાં ઠાકીયાવાડ જવાને તૈયાર કરેલી ફોજની સુબાગીરીનો સીરપાવ ગોવિંદપંત મામાને થયો. આ સમયે અગાઉ વર્ણવ્યું છે તેમ ત્રીકમદાસનાં વખતમાં (સંવત્ ૧૮૩૦-૧૮૩૨) તેના તથા ત્રીકમદાસનાં વિરોધી હતા તેથી, તથા રાવબાબા વીગેરે નહુ પુનાથી આવેલ મંડળ, તેની સાથે ત્રીકમદાસને પરીચય નહી તેથી, મુઝુકગીરી કામદાર તરીકે કાયમ રહેવા વિષે ત્રીકમદાસને મન અદેશા જેવું થઈ આવેલ, પરંતુ જીના રાજ્ય મંડળના જે કાંઈ માણસ હજુર રહેવા, તેની સીકારસથી તથા

રાવળાખાને, એ માણસ મોટી ચોખ્ખતાનું છે, તેને સરકારથી પ્રાગાડ પર્યંત આખરું ઈજ્જત પણુ તેવીજ આપેલ છે, વીગેરે સઘળા હકીકત સમક્ષ કાને આવેલ તેથી, તેણે શ્રીમંત મહારાજ સાહેબને પણુ ત્રીકમદાસની લાયકા તથા ચોખ્ખતા જાહેર કરવાથી, તથા તેની સાથે પણુ તેવીજ નજરમાં આવતાં ખુદ શ્રી સરકારની તેના ઉપર સંપૂર્ણ કૃપા થઈ આવી. સુખાને વિદાય કરવા સમય, ખુદ સરકાર તથા કારભારી અને મામા એકાંતમાં બેઠેલા, તે વખતે ત્રીકમદાસ કચેરીમાં બહાર બેઠેલા, સાથે ગવરીદાસ પણુ હતા. ત્રીકમદાસે ચોખ્ખદાર સાથે હજુરમાં કુરનીશ મુજરો કહેવરાવી મોકલતાં શ્રીમંતે કહ્યું કે, 'તેને અંદર બોલાવો. એ માણસ તો કાઠિયાવાડના મુખ્ય દરકદાર, છે તેને પણુ પોપાક આપી સાથે મોકલવા છે.' તે પ્રમાણે કહી હજુરમાં તેડાવી શ્રી મહારાજ દેવપુત્રમાં બેઠેલા ત્યાં ઠેક ત્રીકમદાસને પણુ બોલાવી બેસવા કહ્યું.

શ્રીમંત મહારાજ સાહેબ પોતે, ગોર્વીદેવત મામા અને ત્રીકમદાસ સામું જોઈ બોલ્યા કે, 'પૂર્વનું તમારે રાજ્ય કારભારને લઈ અનુચીત જતું હતું, તે મારા સાંભળવામાં આવેલ છે; માટે આ વખતે હું તમને બહેને મુલુક ગીરીના કામ ઉપર મોકલું છઉ. તેમાં બેઠીથી રહે તો, સરકારનો ખીગાડ થાય, માટે આગળે કિશ્મિશ કાઢએ ન રાખવો,' વીગેરે સોગંદ દેવ આગળ પરસ્પર લેવા ફરમાવ્યું. ત્યારે ત્રીકમદાસે અદખથી અરજ કરી કે, 'સરકાર આજા એજ સર્વોપરી ઈશ્વર આજા પ્રમાણેજ લેખું છું. અમારાથી ચાકરીમાં તિલ માત્ર પણુ તકાવત થશે નહીં. માત્ર આપ આવીદ માફ કાંડું મામાના હાથમાં સોંપી બઝામણુ કરો કે, અમારા વિશે તેઓ કરો અંતર ન રાખે.' ત્યારે મહારાજ પોતાના દેવ ઉપરનાં બે પુલ પુલસી ઉતારી લઈ ઉભયતાની ઉપર નાંખી કહ્યું કે, 'હું તમને આ દેવદરમીયાન રાખી કહું છું કે એક ચીતે રહી સરકાર કામ સુધારા ઉપર નજર રાખી ચાલજો.' બહેએ સરકાર આજા માથે ચડાવી, ઘુસ્ત જ કચેરીમાં આવી, સુખા તથા કારભારી તથા ત્રીકમદાસને વસ્ત્ર આપી, વિદાય કીધા.

મહારાવનું બંડ .

ફોજ એક બે મુકામ વધી તેટલામાં કાલ્વે કડીના મહારાવ ગાય-કવાડે વડોદરા સરકાર સામે બંડ કર્યું. તે ખજાર વડોદરા આની પહોંચતાં જ, કાલીઆવાડ તરફ જવું મોકલ્યું કરી ફોજ સહિત કડીના મહાયોની સંભાળ રાખવા, તે તરફ તુરત જવા માંખા ઉપર હજુરનો હુકમપત્ર આવ્યો, તે ઉપરથી ફોજ કડી તરફ ગઈ.

: આ બાબત મહારાવે મુગલાઈ મીર નજીફુલીખાં, જેની કુકડી એ તરફ મુલક હુટતી ફરતી ફરતી પાસણપુર નજીક આવેલી તેની કુમક માગી, તેથી નજીફુલીખાને આવી સરસ્વતી ઉપર મુકામ કરી, સીંદપુર દખાવવા માંખું. નજીફુલીખાંની ફોજ મોટી હતી, તેથી તેના ઉપર આક્રમણ કરવું કે ન કરવું, એમ મસલત ચાતાં ત્રીકમદાસે સલાહ આપી કે, અચાનક તેના ઉપર ચડી જઈ જાયો મારવો, પણ માંખા (ગેવીંદપત)ને ગળે તે વાત ઉતરી નહિ, તેથી નારાયણરાવ પાંદરે, જેઓ એક પુરા જવામદ અને શૂરવીર સરદાર હતા તેને ત્રીકમદાસે જમને કહ્યું કે, 'નજીફુલીખાંનું પડાણ લશ્કર તથા મહારાવનું લશ્કર એ બન્ને બે ભેગાં થયા તો ઠેક વડોદરા પર્યંત હજુરને તકલીફ પડવાની, માટે ધણીનાં નસીબ બચવતર છે તેથી ફતેહ જ થાશે અને ધનિવર સાફ કરશે, નહિતર પણ તે બેને ભેગા થવા ન દેતાં, પડાણો ગાયકવાડી હદમાં પગ મૂકે છે, ત્યાં જ તેના ઉપર આક્રમણ કરી લડીને આપણે પ્રાણ દેવા બહેતર છે.' પાંદરે રાજા પણ આજ મતના થયા અને કહ્યું કે 'માંખા પાંચે પાછા જાઓ, હું પણ આવું છું,' તે પોતે મોટા સરદાર હોઈ કચેરીમાં ન આવે, પણ આ કટાકટીને વખતે જાતે કચેરીમાં આવ્યા અને એકાંતમાં ફરી વીચાર કર્યો. તે વખત પણ ત્રીકમદાસે ઉપરોક્ત સલાહ આપી વધારામાં ઉમેર્યું કે, 'શ્રીમતે આ તરફનો બદોબસત રાખવા આપ સરદારોને આ પ્રાંતમાં મોકલ્યા હોવાથી તથા વડોદરા દૂર હોઈ ત્યાંથી જવાજ ફરી વળતાં વિલંબ ચાવાતો અને આવા ખારીક વખતમાં તે ઢીલ પોસાય

તેમ નથી, માટે આપણી ભતિ પ્રમાણે મુજે તેમ ચામા યઈ મરી મટવુ, પડી
જે બનવાનું હશે તે બનશે” આ સલાહ બંને સરદારોએ આખરે કાનુન
રોખી, વીસનનગર કુટુંબખીના વિગેરે ખીનગરરી, હરકત કરે તેવા અસખ્યાબને
મોકલી દીધા. ગરરીદાસ ફેજાબા બેળા હતા, તેને પણ કદાચ પેટે લગાઈમાં
ખપી જાય (કામ આવી જાય) તો એમ વિચારી ધર-બેવાર બદલ તેને
ખરબચામણ કરી ત્રીકમણસે વીસલનગર મોકલી દીધા.

ત્યારપછી વડનગરથી પહેલી રાતે શુપચુપ કુચ કરી, તેપખાનાને બેળુ
લઈ પાછા રી રાતે સિદ્ધપુર પહોંચ્યા કે, સરસ્વતીને આ કહેથી “ફતેહ નીશન
ગમા” તેપથી મારો શરૂ કરી, સરસ્વતીને સામે કઠિ જાવણી નાખી પડે ન
નજીકુલીખાનના પદાણુ લરકર ઉપર તેપખાનું ઊંચુ તથા તેપોના મારનો
લાભ લઈ ઘોડેસ્વાર લરકરે નદી પાર ઉતરવા પાણીમાં ઝપનાચુ અને સામે
કઠિ જઈ ‘હર હર મહાદેવ’નો નાદ કરી મરણાએ. પદાણો ઉપર છુગી પડ્યા
આ અચાનક છાપાથી પચણુ લરકર જે ઉંધમા લોષ તૈવાર ન હતુ તથા નહી
ઉતરતાં ઘોડાએના ખજાજાણથી મરણાએની ફોજ ધણી સામગી હશે, એમ
ધારી ગમરાઈ ગયુ હતું તેનો પગ ટુમના સામે કાયમ ન રહી શક્યો અને
તેથી માર ખાતા ખાતા પદાણો નાસવા લાગ્યા પણ અજાણી ધરતી તે
આ જાય ? માત્ર નજીકુલીખાન તથા તેના અગી લોક મહામુસ્તીમતે બચીને
બાગી છુટ્યા બાકી તેનું તમામ લરકર, તેના અસખ્યાન, હાથી ઘોડા વિગેરે
હાથ આવ્યા અને મરણાએએ જાવણી છુંગી જાય ગેળાએ.

આ ફતેહના ખખર વડેલે પહોંચતા શ્રીમહારાજ ધણુ પ્રમુખ થયા
તથા મારાને હાથી અમારી સાથે તથા ત્રીકમણસને પાતખી ચોળદાર ધનિ-
યત કરી ધણી સામાસીના પત્રો હજુરથી આગ્યા આ બનાવથી મસ્દાર-
રાવતી દોમિત જતી રહી અને આ સળમને લઈ આ સાને મુનુકીરી
પણ બધ રહી જતી.

ત્રીકમદાસની રાજકુશળતા

સંવત્ ૧૮૫૨ માં કાઠીયાવાડ મુલુકગીરીના શીવરામ જમદીશ (ગાર્દી) મુખ્યા થયા. ત્યાં જો કે સરકારથી તો જોળા જવા ત્રીકમદાસને જ પોષાક (મુલુકગીરી કામદારનો) અપાયેલ, પણ શીવરામ પોતા સાથે માધવરાવ કરીને કોઈ ગૃહસ્થને તેની ખટપટથી ખાનગી કારખાતી તરીકે લઈ જવાના છે એવું ત્રીકમદાસે સાંભળ્યું, ત્યારે સરકારી પ્રસંગ નિમિત્તે રજા લઈ ત્રીકમદાસ પોતે મહીનો માસ વડોદરે રહી ગયા અને ફોજ જોળા ન ગયા. પરિણામ એ આવ્યું કે વાટના તાબુકદારો કેટલાકની થઈ તેટલી તો મુકવતીની વસુલાત કરી, પણ ત્રણ વર્ષથી ગાયકવાડી મુલુકગીરી ફોજ આવેલ નહિ તેથી ચડી ગયેલ મુકવતીની વસુલાત તાબુકદારોને બારે પડવા લાગી. તેથી શીવરામને પણ વધુ મહેનત લેતાં પણ તોડ ન થયો અને મુઠવણ પડવા લાગી, ત્યારે પણ સરદારમાં લખી ત્રીકમદાસને તેડાવવા પડ્યા. ત્રીકમદાસ આવ્યા કે તેના કુરમ કસબથી સર્વ તાબુકદારો રજુ થઈ દરેકની વધાનિયત મુકવતી થઈ નીકાલ આવી ગયો. આમ કાઠીયાવાડમાં શ્રીમત સરદારને દરેક સાચવી અમલ જગતવાં છતાં દરેક રાજ્યસ્થાનને અને તાબુકદાર તથા ગીરાસીઆઓને વ્યાજબી મદદ અને ઇન્સાફ દેવગરી ત્રીકમદાસે ઉભયતા પક્ષોનો વિશ્વાસ મેળવ્યો હતો.

અમરેલી દામનગર મહાવ ધણુ ખરું ગાયકવાડ મરકારથી ત્રીકમદાસ તરફ ઇન્કારે હતા. વચ્ચે વચ્ચે કોડીનાર મહાસની પણ સુપરદ ઇન્કારે થઈ આવતી. તે દિવસ એ મહાયો પુરા જમાવમાં નહી તેથી સૂક્ષ્મ રકમ ઉપજતી. માત્ર સરકારી મકાન, કોટ, કીર્તી સહિત હોય તેમાં ચાણાના સ્વાર સીબંદી રહે, તેથી ત્રીકમદાસના પુત્રો કાથીદાસ તથા માણેકલાલ મોટા થઈ કામ કરવા જેવા થઈ આવ્યા, ત્યારે કાથીદાસને દામનગરના થાણે અને માણેકલાલને અમરેલીની કારકીર્દ ખાતે રાખેલ.

આમીન જમાદોરતું જુનાગઢમાં તોફાન

જ્યારે હમીદ જમાદોર સંવત્ ૧૮૪૮ માં ગોળીથી જુનાગઢ આગળ મરાયા, ત્યારે તેના પુત્ર આમીન જમાદોર પ્રુપ્ત વયના ન હતા; પણ જ્યારે તે સમયે થયા ત્યારે પોતાના પિતાનું વેર લેવા તથા જુનાગઢને આંખ દેખાડવા સંવત્ ૧૮૫૩ ની સાલમાં મુઝુકગીરીના સુબા સરકાર તરફે ચર્ચ કૌન લઈ કાઠીયાવાડમાં આવ્યા.

ખીન તાંબુકાઓની મુકવતી હમેશ પ્રમાણે કાઢી, પણ જુનાગઢને નુકશાન પહોંચાડવાના ધરાદાથી જુનાગઢ નજીક ચાર ગાઉ ઉપર, મઝેવડી નામે કોટવાળુ ગામ છે, ત્યાં મુકામ કરીને તે ગામનો કોટ પાડી નાંખવા મોરચા શરૂ કાઢ્યા. ત્રીકમદાસ આ વર્ષે પણ મુઝુકગીરીમાં બેળા હતા તથા સાથે પોતાના પુત્ર ગવરીદાસ પણ હતા, કારણ કે પોતાની ઉમર ૪૬ થવાથી માત્ર મોટે મામલે પ્રસંગે જ પોતે તપાસ કરતા, બાકી તો કામ ગવરીદાસ પાસે જ રાખેલ.

આમીન જમાદોરે તો કેવળ રોષથી પોતાના પિતાનું વેર લેવા માટે મોરચો બાંધેલ, પણ ખુદ નવાબ સાહેબને કોઈએ એવું ઉધું બરાબરું કે આ સલાહ દેવામાં ત્રીકમદાસ છે, તેથી ત્રીકમદાસનાં ધરનાં તથા ખંડાંદરોને ગામ બહાર ઠાઠી મુકવા હુકમ કાઢ્યો. તે સમયે ફુલેરાય મુનશી કરીને એક બદલસત્રી મૃદસ્થ હજીરમાં હતો. તેણે અરજ કરી કે હરગીજ ત્રીકમદાસ આવી સલાહમાં હોય જ નહિ (આવી સલાહ દેજ નહિ) તથા કોઈના દહેવાથી નેના કુટુંબને કાઠી ન મૂકો, પણ તેની વાત ગળે ન ઉતરી અને રજા આપી. તેથી ઉચાળા લઈ ત્રીકમદાસનું કુટુંબ ધોરાજી જઈ રહ્યું.

આ બાજુ મઝેવડીમાં ખુદ નવાબ સાહેબના ચાણાનાં માણસો કાયર થઈ કોટ ખાલી કરી નાસી ગયાં. તેથી આમીન જમાદોરે કોટ પાડી નાંખવા હુકમ કર્યો, પણ એકલો કોટ નાહક પાડી નાંખવાથી શ્રી ગાયકવાડ સરકારને

કાંઈ કાયદો નહોતો, માટે ગવર્નીસને જમાદાર સાથે એમલાસ હોવાથી તેને કોટ ના પાડે તેમ જમાદાર સહિષ્ણને સંમળવવા મોકલ્યા તથા પોતે પાલખીમાં એસી કોટ તળે જઈને હિતર્યા એટલે કોટ પાડવો બધ રાખવા જમાદાર સાહેબે હુકમ કરીઆ.

આ વાતની જાણે ખુદ નવાખ સાહેબને જાણુ થઈ ત્યારે તેણે દુલેરાય સુનશીને બોલાવી કહ્યું કે, 'તું કહેતો હતો તે પ્રમાણે જ થયું તથા ત્રીકમદાસે તો મોટી ખેરખાહી કીધી. હવે તું તારી મજરમાં આવે તે માણસને લઈ લશ્કરમાં જ તથા ત્રીકમદાસ સલાહ આપે તેમ લશ્કરનો સુકાવો કરી આવ.' તે પ્રમાણે તેઓ ત્યાં ગયા અને લશ્કરનું સુકવણું થઈ સમાધાન કરી ફોજ ત્યાંથી વિદાય થઈ.

શીવરામ જગદીશ પાળ સ. ૧૮૫૪માં મુયુક્તગીરી સુબા થયા. કારણ કે ઉપરાજપરી બે વર્ષથી મુયુક્તગીરી જતી તેથી બંદોબસ્ત કાઢીઆવાડમાં થઈ ગયેલ હતો, તથા આ બે વર્ષના વહીવટથી પોતે વાકેફગારી મેળવી લીધી, અને હરેક તાબુકાની સુકવતી તથા પેદાશ નજરમાં આવી ગઈ હતી. આ વખતે પણ તેણે પોતાના અંગી માધવરાવને ખાનગી કારભારી તરીકે લીધા તથા ત્રીકમદાસ પોતે કોઈ સરકારી કામગીરીમાં પોતાની જરૂરીયત હોવાથી મુયુક્તગીરીમાં સાથે ગયા નહિ, પણ વડોદરે રોકાયા તથા પોતાની પાગાહ તથા ફંગીલદાસને ફોજ ભેગા મોકલ્યા.

અધ્યાય ૭ મો

ત્રીકમદાસનો પરિવાર

ત્રીકમદાસનો નિયમ હતો કે જ્યારે જ્યારે મુચુકગીરીમાં ફરતી ફરતી ફોજ જુનાગઢ નજીક આવે ત્યારે મુકવાણું થયા પછી થોડી રમ ફોજમાંથી લઈ તેઓ પોતાના ઈષ્ટદેવ ઠાકુરજીનાં દર્શન કરવા માટે ઘર આગળ આવતા તથા કુટુંબ મેજો કરતા તથા તેના ચિરંજીવીઓ પણ વારાફરતી મહીનો માસ લક્ષ્મરમાં જઈ તેના બાપને મળતા તથા રહી જતા. તેઓ ત્રીકમદાસને હુકમમાં “દા” નામથી બોલાવતા હતા.

ત્રીકમદાસને પ્રજા કૃપાથી સાત પુત્રો અને એક પુત્રી એમ પૂરી સંતતિ હતી તથા પુત્રો સકરમી સારે ધધે રોજગારે હતા. સાથી મોટા પુત્રનું નામ મનોહરદાસ હતું અને તેથી નાના રસીકદાસ હતા. તે બન્ને જણા તો કામ કરવા યોગ્ય થયા ત્યારથી જ જુનાગઢની રવાસનમાં ધધે વળગી ગયા. મનોહરદાસની તબિયત મુત્સદી ઘાટે, હોદી ફારસીમાં પુરા કામેલ, વળી સ્વામી (રાજ્યબક્ત) બક્ત, ગરીબી આજર્જથી બોલવું અને પોતાના ધણીનું હિત કેમ સુધરે આવીજ નિશવાળા હતા. તેની આવી નીતિ રીતિ ખુદ નવાખ સાહેબ હામદખાંનજી, જેઓ તે વખત ગાદી ઉપર હતા તેને ધણી ખસંદ પડી હતી તથા દીવાનના હાથ નીચે મનોહરદાસ લક્ષ્મરમાં પેશકારી કામમાં હોવાથી, તેને હજુરનો પ્રસંગ પણ ધણો રહેનો હોવાથી ખુદ નવાખ સાહેબની તેના ઉપર સંપૂર્ણ પ્રીતિ હતી.

રસીકદાસ મર્દ અને છાતીયલા (હીમતવાન) ધણા હતા. તે ધણું ખરૂં આરબસીબંદીના જમાદારોની ખર્ચ વધીલી રાખતા હતા. તે વખતમાં સીબદીનું બળ વિશેષ હતું, તેને લીધે દરેક કામમાં તેઓ પણ દખલગીરી પામતા. આરબો તોગીફ કરી ખુદ નવાખ સાહેબને મુઝવના ત્યારે રસીકદાસની જ કમુવતથી તે લોકો તોગીફ ઉઠાવના. તેણે રાજદોષ્ટનો પણ કારભાર કરેલા.

ત્રીજા પુત્ર ગવરીદાસ હતા. તેને ત્રીકમદાસે કાચી પણ સમજી ઉભરમાંથી જ મુલુકગીરી કામકાજખાતાંમાં પોતા પાસે રાખ્યા હતા. તે હિન્દી, દક્ષિણી, ફારસી સર્વ વિદ્યા ચક્રી સિદ્ધ થએલા તથા પોતાના નડી-લના હાથ તથા સર્વ કામ સાવધાનીથી ચલાવતા. દહાડે દહાડે તેનાં એ કામો સંબંધે ત્રીકમદાસને પુરી ખાતરી ને સંતોષ ચર્ચા હતાં. શરીરે ઘણા કઠવર, કૌવતદાર, બાલાં તરવાર અને બંદુકના બાધનારા અને ઘોડા ઉપર ઉત્તમ સ્વારી કરી જાણનાર હીમતવાન અને બહાદૂર હતા; તથા ત્રીકમદાસના અવ-સાન પછી ગાયકવાડ સરકારથી જે પ્રમાણે ત્રીકમદાસના નિભાવનો નીમનેક વેતન ધંત્યાદિ હતો તે જ પ્રમાણે ગવરીદાસને નામે બદરતુર બદલા કરી આપ્યો હતો.

ચોથા કાશ્મીદાસ કરીને પુત્ર હતા. તે ધરના સુખી તથા તેને પ્રજા થઈ જ નહિ, તેથી વિશેષ લેબમાં ન પડતાં પરગણાંઓ ધનરે રાખે અને ત્યાં બેસો, ઘોડાં વિગેરે દોરઢખર સંહિત રહે. એમ તેઓ આનંદમાં વખત ગાળતા. પોતાકમાં તે ધણા રહેતા અને એમ કહેવાય છે કે, તેના જેવી કોઈ ખીજને જુનાગઢી ટેડી મોગબાધ પામી બાધતાં આવડતું નહિ.

પાંચમા રંગીલદાસ હતા. તે પરમ વિદ્વાન, કવિ, ફારસીમાં ઇરાનીઓ જેટલું જ્ઞાન ધરાવનારા તથા સોરઠી તવારીખના કર્તા રણુછોડજી દીવાનનો જોડો ફારસીમાં તે ગણાતા. પણ જુવાનીથી તે ઠેક મુવા ત્યાં સુધી શ્રીમંત સરકારનાં કામોમાં એટલા બધા ગુથાયેલા રહેતા કે, તેઓને કીતાબ ઝાઝી રચવાનો વખત ભાગ્યે જ મળી શકતો. તોપણ “દ્રૌપદી આખ્યાન”, “રતુતિ-માલા” વિગેરે કાવ્યો લખ્યાં છે. રંગીલદાસ પોતાના ભાઈ ગવરીદાસને પિતાતુલ્ય ગણતા અને તેની સાથે જ વડીલોપાર્શ્વત રોજગારમાં જોડાયેલ રહેતા; તેથી ગવરીદાસની દારકીર્દીમાં જ તેમની કારકીર્દીનો સમાવેશ થાય છે એમ કહીયે તો ખોટું નથી. તેઓ ખાસ કરીને શ્રી બાબાજી સાહેબનો વડોદરામાં કારભાર થયો ત્યારે ખાસ બરોસાદાર મદદનીશ તરીકે વડોદરે જ રહેતા જ્યારે ગવરીદાસ વડીલોપાર્શ્વત રોજગારમાં પૂર્ણ સત્તાથી મુલુકગીરી ફૌજ સાથે ફરતા.

ત્રીકમદાસના છૂટા પુત્ર માણેકલાલ હતા. તે શરીરે કઢાવર, આહારે જમરા, ચક્રિવાન પુરુષ હતા. મોટા મોટા મહાથોના તથા તાલુકાના કાશીદાસ માફક તે પણ ઇજારા રાખતા અને તેથી કરીને ઘણું દ્રવ્ય મેળવેયું. તેની પાસે હિન્દ દેશને આગાદ કરવાની કરામત હતી. શ્રીમંત ગાયકવાડ સરકારના પંચમહાલ તેણે જ આગાદ કરી દીધા હતા અને ગીરને નાકે “ધારી” ગામ છે તે આ જ પણ “માણેકલાલની ધારી”ના નામથી ઓળખાઈ છે.

સાતમા અને સોથી નાના રેવાશંકર કરીને પુત્ર હતા. તેઓ પણ કારસીમાં, મજ બાપામાં, ગુજરાતીમાં, દક્ષિણીમાં, તેમ જ કાવ્ય પિંગળમાં ત્રીકમદાસ જેવા જ પ્રવીણ હતા. તેનાં મજ બાપાનાં પદો વખણાય છે અને ગુજરાતી પદો બૃહન્ કાવ્ય દોહનમાં છપાએલ પણ છે. તે પણ પુરા મુત્સદી હતા અને જુનાગઢના નવાબ સાહેબ ખુદ હામદખાનજીના દીવાનપદ સુધી પહોંચેલા હતા.

હજાર પ્રમાણે સાત સકરમી પુત્રો અને એક પુત્રીનો પરિવાર તેને હોય તે પુરા બાગ્યશાળી હતા. કોઈએ પણ એવું ગાયું નથી કે પરમેશ્વરે તેની સર્વ આશાઓ પુરી હોય, પણ બક્તરાજ પ્રતાપી ત્રીકમદાસ એકજ એવા થઈ ગયા છે કે જેણે પોતાનાં પદોને છોડે “ત્રીકમદાસની આશા પૂરી પરમતને નાથે” “ત્રીકમદાસ આશા પરિપૂરણ, જળ દેખું તબ પાસ ખરે” એવું તેમણે ત્રુકા કડે લખી ગાયું છે અને તેવું કારણ તેના પોતાના જ શબ્દોમાં કહીયે તો.

“બાપ મહારે લેહું શ્રીકૃષ્ણમીવરતું

સંતતિ સંપતિ પુણ્ય પ્રતિષ્ઠા, ધન ચંસાંઈ કુંવરતું”

એ પ્રમાણે તેને પ્રભુ સાથે લેણારેવી હતી એમ કહીયે તો આલે, એટલે કે તેનો આ બધો વૈભવ તે કેવળ પ્રભુ કૃપાતું જ ફળ હતું.

અધ્યાય ૮ મો

ત્રીકમદાસતું હરિશરણુ થવું

સંવત ૧૮૫૫ ની સરવાતમાં વડોદરેથી રૂબ લઈ, ગવરીદામને વડોદરે રાખી ત્રીકમદાસ ધોરાજી-જ્યાં પોતાનું કુટુંબ હજી રહેતું હતું ત્યાં આવ્યા. થોડો વખત તો તન્દુસ્તી ઠીક રહી, પણ પછી શરીરે ઠીક ન રહેવા લાગ્યું. તેની ખબર પડતાં જુનાગઢના દિવાન કલ્યાણ શેઠે ધોરાજી આવી “છોકરાં સહિત હવાફેર માટે હવે જુનાગઢ આવો”-એમ આમ્રહ કપોં, ત્યારે વિવેકથી ત્રીકમદાસે જવાબ દીધો કે, ‘અમારા સરકારથી વિચાર કરી તેની રૂબ લઈ જુનાગઢ આવવાનું કરશું.’ તેમણે કલ્યાણજી શેઠની પછી અચ્છી તરેહથી ખાતર બરદાસ્ત કરી વિદાય કરીધા.

ત્યાર બાદ જરા ઠીક થયું એટલે વડોદરે જવા નીકળ્યા અને લાંબી મુસાફરી, તેથી સાથે રંગીલદાસ તથા રેવાચકરને પણ લીધા. તે વખતમાં શ્રીમંત ગાયકવાડ સરકારની ફ્રાજ કાઢીયાવાડમાં ન હોય, ત્યારે અગાઉ લખ્યું છે તેમ કાઢી લોદોનાં ધાડાં ફરતાં તથા હુટફાટ કરતાં. ત્રીકમદાસ વિગેરે રાજકોટ નજીક આવ્યા ત્યારે આવું એક ધાડું તેની પુઠે પડ્યું; તેથી ત્રીકમદાસની પાવખી તથા હા ધોડેસ્વારથી રંગીલદાસ અને રેવાચકર વિગેરે તો ‘ખોમરદડ’ ગામ જે પાસે હતું તેમાં જઈ પેણ, પણ પાછળનો અસખાબ (સામાન) કાઢી લોદોએ હુડી લીધો. પછી રાજકોટ આવી જરૂર પડે તેટલાં વસ્ત્ર પાત્રનો ત્યાંથી યોગ કરી આગળ ચાલ્યા અને ધોગકા-કામેર રસ્તે થઈ વડોદરે આવ્યા.

ત્યાં મુખ્ય કારભારી રાવગાળા તથા ખાનગી કારભારી મગળ સખીદાસ વિગેરે મંડળને હજી-મળતું, એમ વખત ગુજરતા રહેતા. તેમાં એક તો વૃદ્ધાવસ્થા હતી, તેમાં કઠોદરની વ્યાધિ લાગુ થઈ. તેનાં આંધળ ઉપચાર બને તે કપોં, પણ દિવસે દિવસે રોગ વૃદ્ધિ પામતો ગયો. રાવગાળા પોતે જાતે આવી ખમર લઈ ગયા અને ખુદ મહારાજ સાહેબે મંગળ સખીદાસને મોકલ્યા,

ત્યારે તેની મારફત ડોકર જવા શ્રી મહારાજ સાહેબની પરવાનગી માગી. તે મંગળ સપ્તમીએ પોતે પાછા આવી શ્રી મહારાજ સાહેબની પરવાનગી દીધી ગયા. એક વખત સર્વ રાજ્યમંડલને લઈને ખુદ શ્રી મહારાજ સાહેબ તખ્તીયત જેવા પધારેલા તથા પોતા પાસે રહેવા કહ્યું, પણ ત્રીકમદસે ન માનતાં નમ્રતાથી કહ્યું “ત્યાંદાં જમ્ય, કામ છે જેનું.” (હવે મારે આખર અવસ્થાએ જેનું કામ છે તેની પાસે હજુરમાં જમ્ય.) આ વખતે પુત્રોએ પિતાજીને વિનંતિ કરી કે, ‘અમારી બધામણુ કરતા જાઓ,’ ત્યારે ત્રીકમદસે જવાબ દીધો. “બધામણુ ! બધામણુ કેને ? મારે જેને બધામણુ કરવી છે તથા જે સાચો વસીલો છે તેને જ બધામણુ કરીશ.”

પોતાના ત્રણ પુત્રો અને મહેતા માણસો સાથે લઈ ડોકર આવ્યા. થોડા વર્ષ અગાઉ શ્રી તામિકરે પુણ્યક્ષેત્ર ડોકરમાં શ્રી રણછોડરાયનું મોટું મંદિર બનાવ્યું હતું, તેથી તેનો મહિમા ચોમેર પસંથો હતો. કેટલાક દિવસ તો આકર્ષણ કરીને પણ મંદિર સુધી તેઓ દર્શન વિગેરે કરવા જઈ શક્યા. પછી ઉદરવ્યાધિ વધી તથા શરીરની બારીક સ્થિતિ યદ્ય આવતા, પોતે જન્મથી પુરાબક્ત હતા, તેથી નામસ્મરણ-કથા કીરતન મનોરથ કરી, ભગવાન પોતાના ઇષ્ટદેવ શ્રીરણછોડ-પ્રકુરેશને વચ્ચારાકિત વસ્ત્રાભૂષણ ધરાવી, નિત્ય મેવા તથા દુધના જીજવા પદાર્થ સામગ્રી કરાવી સમર્પતા.

ઇન્દ્રારામ ભટ્ટ-પ્રદીપકાર

આ પ્રાંતમાં આ વખતમાં પેટલાદવાળા શ્રીધુત ઇન્દ્રારામ ભટ્ટ મોટી ખ્યાતિવાળા હતા. તે પોતે ગોસ્વામીના સ્વક હતા અને પુષ્ટિમાર્ગના જીવ હતા. પણ જન્મતમાં તેની ગોસ્વામી સ્વરૂપ પ્રભાણે આનાગત હતી. તે પોતાની જગ્યા ડોકરમાં જાધીને રહેતા ત્રીકમદસ પણ અગ્યાર પેઢીથી ધારી વૈશવ ધરના છે, એમ શ્રી ઇન્દ્રારામજીના જણવામાં હતું; તેથી ત્રીકમદસની આખર અવસ્થા સાંજળી પોતાથી ખબર લેવા પધાર્યા, ત્યારે તેનો પગ પોતાની છાતી ઉપર ત્રીકમદસે ધરી, ધણુ સન્માન કરી વિદાય દીધા.

અંતકાળનો દિવસ

સંવત ૧૮૫૧ ના આસો માસમાં માણેકઠારી શરદ પુનમનો મેળો સાલાઆદ પ્રમાણે ભરાઈ, પડવે બીડ ભાંગ્યા પછી નાહી, દીકરાઓનો ટેકો સેતે લેતે મંદિરે ગયા ત્યાં શ્રીકાકુરનાથના સ્વરૂપનાં ચરણસ્પર્શ કરતી વખતે દીકરાઓને કહે કે, 'શ્રીચરણ ઉપર હાથ મુકો.' તે પ્રમાણે એક સાથે તેમના હાથ મુકાવી તે ઉપર પોતાનો હાથ મુકીને કહ્યું કે, "તમે ભક્ષામણુ દેવાનું કહેતા હતા, ત્યારે મેં કશું હતું કે, જેને દેવી હશે તેને દર્શન; તો આ હું તમારા દેખતાં તમારી ભક્ષામણુ દર્શું છું, માટે તમે પણ આ ચરણ સ્પર્શ રાખશો તો જીવ્યા દુખ્યા નહિ રહે. બાકી તો હું આજ તો બીજા કાલ, એમ એક પછી એક ચાલ્યા જવાના છે." આ પ્રમાણે પ્રભુને ચરણે પુત્રોને સોંપી પોતાનું રચેલું નીચેનું મનોહર-ભક્તિ પરાકાષ્ઠા દર્શાવનારૂં (વિનંતીરૂપ) પદ બોલી પ્રભુઆજ્ઞા માગી ઉતારે આવ્યા.

રાગ કેદારો

"કર્મ જોગે જાંહાં જાંહાં રૂંદે જાઝવા, ત્યાંહાં ત્યાંહાં આપની ભક્તિ દેજો;
 "ક્રીટ પક્ષી સરી સર્પ નર પશુ વિષે, રખે વિસારો, સંભાળ લેજો. ૧
 "સાધુની સંગતિ, સેવ હરિભક્તની, આશ વિશ્વાસ એક ચરણ અંતે;
 "વાસના ત્યાગ, અતુરગ નિજ નામનો, ધ્યાન ગુણગુણસુખઆદિ અંતે. ૨
 "વાસ વ્રજભૂમિનો, દાસ દાસત્વતા, અવર હચ્છિત નથી નાથ મહારૂં;
 "મુક્તિને જીવિતના જીવ બીજા હશે, ત્રીકમદાસને એક શરણ તહારૂં. ૩

એવાં તો પ્રભુના મહાન ભક્તોનાં ધણાં વચનામૃતો, જેની સાથે આપણા ત્રીકમદાસની ઉપરની અંતીમ યાચના સરખાવતાં કોઈ પણ રીતે ઉતરે તેમ નથી. શ્રી ભામવતમાં વૃત્રાસુર, પૃથુરાજ, મુચુકુંદ, પ્રયેતસ, મિત્રવિદા, પરીક્ષિત, ક્રુવ વગેરે ભક્તોની યાચના આની સાથે સરખાવવા જેવી છે. આદિ કવિ નરસિંહ મહેતાએ પણ ગાયું છે કે,

“ચતુરથા મુક્તિ છે, જૂઝળી જૂક્તિની, ત્હારા તે ત્હેને નવ રાગે;
બેઠું કરજોડીને, નરસૈયો વિનવે, જન્મોજન્મ તારી ભક્તિ જાયે.”

ઉતારે આવી ઘન પુણ્ય કર્યું તથા પ્રભુનું નામોચ્ચારણ કરતે કરતે દેહ છોડ્યો. તે વખતે પ્રભુનાં પ્રસાદી હાર છવસી ચદન વગેરે લઈને ઇચ્છારામ ભટ્ટજી આવેલ હતા, તેણે તે ત્રીકમદાસને પેરાવ્યાં અને કહ્યું કે, “ભુજો આ પાર્થદો લેવા આવ્યા છે અને ત્રીકમદાસ વૈકુંઠે જાય છે, માટે તમે શોક કરશો નહિ.”

ત્રીકમદાસની ઉત્તર ક્રિયાના જમણ વખતે શ્રી સરકાર તરફથી વસ્ત્ર-પોશાક આપ્યો તથા ઉપર લખ્યું છે તેમ, ત્રીકમદાસના નીભાવનો નીમનોક વેતન ધર્યાદિ હતો, તે જ પ્રમાણે ગવરીદાસને નામે બદસ્તુર આહાવ કરી આપ્યો.

ત્રીકમદાસે પોતાને એવી જગ્યાએ ફહન કરવા કહેલું કે જ્યાંથી શ્રીની ધમ્મનાં દર્શન થાય. તે પ્રમાણે ત્રીકમદાસને અભિસંસ્કાર કરી તે જગ્યા ઉપર ડેરી ચણી હતી અને ત્રીકમદાસની ડેરી ડાકોરમાં શ્રી ગોમતી કંઠે આજ પણુ છે અને ત્યાંથી શ્રીની ધમ્મનાં દર્શન થાય છે.

ત્રીકમદાસની ભક્તિ અને ગ્રંથો

ત્રીકમદાસ પરમ ભગવદ્ભક્ત હતા. તેમને નરસિંહ મેહેતાનાં, અબ્દ-સખાનાં પદો મોંઢે હતાં તથા પોતે પણ સંસ્કૃત હિંદી ફારસી દક્ષિણી ગુજરાતી ભાષામાં નિપજ્ઞાત હોઈ ઉત્તમ કોટીના કવિ હતા. ફારસી-હિંદી ભાષામાં તેણે “રકમીની બ્યાહ”, તથા મળભાષામાં ‘ડાકોર લીલા’ અને પ્રભુના છુટક પદો રચેલાં છે. તેમનાં પદો તેમની પ્રભુમાં પ્રેમલક્ષણા ભક્તિ ફેટલી હદ સુધી પહોંચેલી હતી તે ખતાવી આપે છે, અને “ભાવ”માં કોઈ પણ ભક્ત કવિ સાથે તે સરસાધમાં ઉભી શકે છે.

ગુજરાતી ભાષામાં તેણે “પરબત પચીશી” નામનું અતિ લઘુ પણ અતિ સુંદર કાવ્ય કરેલ છે; જેમાં તેણે પરમભક્ત પર્વત મેહેતા જે “વૈષ્ણવ”

કુળના મૂળ પુરૂષ હતા, તેને ત્યાં શ્રીદ્વારિકાથી પ્રભુ કેવી રીતે પધાર્યા તે હકીકત વર્ણવી છે. પર્વત કુળમાં પોતે અવતર્યાનું ત્રીકમદાસને બહુ માન હતું તથા પોતાને ધણા જ સભાગી લેખતા કે, પોતાનો જન્મ આ કુળમાં થયો છે, તે તેમણે ઠેકઠેકાણે લખ્યું છે. જેમકે—

- ૧ “પર્વત કુળ અવતાર ધર્યાની લક્ષ્મીવરને લાજ.”
- ૨ “પ્રાકટ્ય પર્વત ધરનું.”
- ૩ “દેશ પેઢી દેશ વણ્ણી મારે શીશ તમારી છાપ.”
- ૪ “ત્રીકમદાસ આશા પરિપૂર્ણ, પર્વત કુલ પ્રતિપાલનકી.”
- ૫ “તખ્તખ-યો નીરધાર અધમ ઉધારન હે હરિ
પર્વત કુળ અવતાર, દીનો ત્રીકમદાસકો.”
- ૬ “ત્રીકમ તમ ક્ષણા વિના, એ કુળ અવતાર
પ્રાપ્તી ક્યાં થકી દાસને પર્વત પરિવાર.”

એટલું જ નહિ પણ રેવાચંકર કવિના શબ્દોમાં કહીયે તો ત્રીકમદાસે ફરીને આજ કુળમાં અવતાર માગેયો હતો.

૭ “શરણુ રાખો. મારું કુળ મારું.....(ચંદ્રાવળા ૪૭ મી કડી)

એ રીતે પ્રભુ તેને સહાય હતા અને ત્રીકમદાસના જ શબ્દોમાં

- ૧ “જન્મ દેખું, તખ પાસે ખડે” રહેતા
- ૨ “ત્રીકમદાસને સન્મુખ રહેજો, ત્યાં જ્યાં સમરૂં ત્યાંહાં.”
- ૩ “સહાય સદા અપને સેવક કો, ભરી બીડ પડે જ્યાંહિ જ્યાંહિ.”

નરસિંહ મહેતાના ચોરાની સ્થાપના

ત્રીકમદાસ વિગેરે સજ્જનોની એક ભજન મંડળી હતી. તે મંડળી નરસિંહ મહેતાનાં પદો ગાઈ કીર્તન કરતી. આ મંડળી જુનાગઢમાં વિસળવાવ ઉપર એક જગ્યા ભજન કીર્તન માટે બંધાવવા વિચાર કરતી હતી, તેનામાં શીરસિંહ મહેતાજી વિશે ત્રીકમદાસને બહુ ઉદ્વેગ આવ્યો હતો, તેથી શ્રીમહેતાજીએ

તેને સ્વપ્નમાં દર્શન આપેલું તથા પોતાને અસવ રામ-ચોરો બ્યાં તેઓ પોતે કીર્તન કરતા તે-ક્યાં ઝાડીમાં છાછ ગયો છે તે જગ્યા બતાવી એ પ્રભાણે તે સ્થળની શોધ કરતા તે જડી આગ્યુ અને લાંબા વખતની ત્રીકમદસના મનની મુશ્કેલી પાર પડી. ત્યાંથી ઝાડી કપાવી, જગ્યાને બંધાવી તેને પ્રસિદ્ધિમાં આણનાર તથા શ્રી નરસિંહ મહેતા-જીની મૂર્તિને ત્યાં પધરાવનાર, તેમજ પરબત દાદાના શ્રી રણ-છોડરાયજીને જીનાગઢમાં માંગરોળથી લાવનાર પણ ત્રીકમ-દાસજી હતા.

આવી રીતે બાપ્યાવસ્થામાં પૂર્ણ અભ્યાસ તે જમાના પ્રભાણે કરીને મહાશુદ્ધિવાન ત્રીકમદાસે, આ લોકમાં પોતાના સ્વામીની રાત્રિ દિવસ નોકરી કરતે, મોટા હોદ્દો ભોગવતે તથા લસ્કરમાં ફરતે ફરતે વખત બચાવી, પ્રેમ-લક્ષણા બક્ષિતી દ્રવતાં મનોહર પદો રચી તથા પ્રભુનાં નામસ્મરણ, કથા કીર્તન વિગેરે કરી પોતાના આ જન્મની સાર્યક્તા કરી પરનોકને પણ સાધી પરમગતિને પામ્યા છે.

ખંડ ત્રીજો

(૧) ત્રીકમદાસનાં શુભરાતી કાવ્યો

નમામિ રણછોડ પાદારવિદે, વ્રદ્ધાદિભિર્વેદિત દેવવૃદ્ધેઃ ।
કરણાલયં કેશલાનંદસમ્યં, સંલાલિતં સિંધુજાપાણિપદમ્ ॥

પદ ૧-રાગ સારંગ

માહરે રૂડાં વાનાં રણુછોડના,
સતતિ સપતિ પુન્યપ્રતિષ્ઠા, કારજ મનના કાડના. ૧
કામધેન ને કલ્પવૃક્ષ તે, તે નહિ એહની જોડના,
ત્રીકમદાસ આસપરિપૂરણુ, પ્રગટ પ્રતાપ પ્રહોડના. ૨

૨-રાગ માઝ-(ખીહાગ)

હુ તો વર શ્રી રણુછોડ વરી,
અચક્ષ સોહાગ અખંડિત ચૂડા, નિર્ભો ખાંગ ભરી. ૧
માણુસ માહે મથપતિ આહું, મુખપટ પહરોળું કરી;
સજ્જન હોએ તે જોઈ સતોષે, ઘણે દુષ્ટ અરી. ૨
ન ટળે આ નવજનન માફ, કૃપા કળા પસરી;
ત્રીકમદાસ ત્રાસ યો તોહને, જોહને હાથએ વસ્યા હરિ. ૩

૩-રાગ માઝ

જે જન રણુછોડ બને,
તોહને એ રસીયો રંગીસો, તારા સમ ન તજે. ૧
સન્મુખ યાના સામુ જોવે, મનકુ લે મ્હોઈ,
ચરણ ચક્રી ચીત ચલવા દે નહિ, કામણુગારો સોઈ. ૨
બૂલી પડે તો એ બોદ ન આણુ, દોષે નવ દૂભે;
સંકટ વેળાયે સહાય કરવા, પાસ આવીને ઉભે. ૩

ને કરણા પરગતની હપરી, સાંભળતા કરણે;
ત્રીકમદાસને ઘસ ઠરાવી, સાહી લીધો શરણે. ૪

૪-રાગ માઝ-(બીહાગ)

રહીયે ચરણ કમળની છાયા,
શ્રી રણુછોડ સદા નવ વદનવ, નવ પદ્મવ રહે કાયા. ૧
આંચ ન આવે આ ભવદવની, મરડી નવ શકે માયા;
કામકોધ નવ ગ્રહે નવ પીડે, ગ્રંથે નહિ જન્મ રાયા. ૨
મનવાંછીત સુખ ભોગ ભોગવીએ, સુરતર ચક્રી સવાયા;
ત્રીકમદાસ અભય આશ્રિત જન, વેદ પુરાણે ગાયા. ૩

૫-રાગ-બીહાગ (માઝ)

જગમાં ન હોયરે બીજે દોષ,
શ્રી રણુછોડ સરીખડો દોકાર, હારી હું જોષ જોષ. ૧
અદળક ઢલણ પલણ પ્રભો, વચને આરત નાંખે ખોષ;
જોણે એ આશખીએ તેણે, લીધું તત્ત્વ વલોષ. ૨
દોઢે મીઠીયે કરે અમૃત, તન શીતળતા હોષ;
ત્રીકમદાસ તરો ભવસાગર, ચરણે ચીત પરોષ. ૩

* ૬-રાગ બીહાગ-(માઝ મુખ્ય)

બાષ માહરે લેહેણું શ્રી લક્ષ્મીવરનું,
આગેના અવગુણ વિસરી, કલેવર આપ્યું નરનું. ૧
વૈધયુવ કુળ પ્રાહણ ભૂતળમાં, પ્રગટ પરગત ધરનું,
સંતતિ સંપતિ પુન્ય પ્રતિષ્ઠા, દાન ગુણો કુંવરનું. ૨
વળી વિશેષે સુંદર સેવવા શ્રીમન્મુરલીધરનું;
ત્રીકમદાસ વિમુખ જો હરિથી, ધીક આયુષ અમરનું. ૩

* આ પદમાં ત્રીકમદાસે પોતાનું સંક્ષિપ્ત જીવનચરિત્ર આલેખ્યું છે.

૭-ગીત-ઢાળીયું

- હું તો મોહી છું રે મહારાજ, લોચનને લટકે;
હું તો ભૂલી રે ધર કાજ, મુખતણે મટકે. ૧
- મારા સિધિલ ચયાં સંધાણુ, પલવટને પટકે;
મારા પરવશ કાધા પ્રાણુ, કાંબલીને કટકે. ૨
- તારી મોરલી સુણી મેં આજ, માંડે મન વટકે;
તાંડે જોતાં સ્વરૂપ રસાલ, આંખડી અટકે. ૩
- મારી ગાઢ સુધણુધ ને સાન, પાંપણુને ફટકે;
હું તો વિસરી દેહનું ભાન, મન વાંસે બટકે. ૪
- ત્રીકમજી તારૂ હેત, મારા હૃદયામાં ખટકે;
માંડે ચોરી લીધુ ચીત, આલી તણે ચટકે. ૫

૮-રાગ-ખંભાતી

- વરીયો વરીયો શ્રી વૈકુંઠનાથ ધણી;
કરીયો કરીયો સ્નેહ એ સાથે, તપત ટળીરે મારા અંગતણી. ૧
- મુખડું જોતાં મોહની લાગી, શું કહું સહિયર વાત ધણી;
કામણુગારાં નેણુ નાથનાં અતિ સુંદર એની નાક અણી. ૨
- જેના શુણુનો પાર ન પામે, શિવ સનકાદિક સહસ્રરણી;
ત્રીકમદાસ આસપરિપુરન, શ્રીગોકર ઠાકોર દેવમણી. ૩

૯-રાગ ખંભાતી (મારવાડી ભાષામાં)

- રસીયા રગની રમી રંગ માણોજી,
કબકી ઠાડી અરજ કરાં છાં, સાહેબ સુરતા માણોજી. ૧
- મેં દાસી છાં, બીના મોહરી, બરજોગનરો ટાણોજી;
ત્રીકમદાસ આસ પરિપુરન, પૂરવ થીત થીધાણોજી. ૨

૧૦-રાગ પ્રભાતિ—કેદારો*

કર્મ જોગે જાંઠાં જાંઠાં ફરૂં જાણવા, ત્યાંહાં ત્યાંહાં આપની ભક્તિ દેજો.
 કીટ પક્ષી સરી સર્પ નર પશુ ત્રિયો, રખે વિસારો, સમજાવેજો. ૧
 સાધુની સંગતિ, સેવ હરિભક્તની, આગ વિશ્વાસ એક ચરણ ચંતે;
 વાસના ત્યાગ, અનુરાગ નિજ નામનો, ધ્યાન ગુણગાન સુખઆદિ અંતે. ૨
 વાસ વજભૂમિનો, ઘસ ઘસતવતા, અવર ધમ્મિત નથી નાથ મ્હારૂં;
 મુક્તિને શુક્તિના શુભ પીળ હશે, ત્રીકમદાસને એક શરણ ત્હારૂં. ૩

૧૧-રાગ ધન્યાશ્રી

નિર્ભળ જળ હરિગુણ ગંગામાં, જે જન નિત્ય પ્રતિ નાહશેરે;
 જનમ જનમના પાતક તેહનાં, પણ એકમાં પળાશેરે. ૧

* દીપ્તિ-આ પદ છેલ્લું ગાઈને ત્રીકમદાસ ભક્ત ડાકારમાં શ્રીસ્તુ-
 ઠાહજને શરણે ગયા હતા આ પદને ભાવ અતિ હૃતમ છે. પાંડવ ગીતામાં માતા
 કુન્તિએ ભગવાનની સ્તુતિ કરતાં વિનવિ કરી છે કે, (સ્વર્કર્મ ફળનિર્દિષ્ટાં વાં વાં
 મોર્નિ મનમ્મદ્ભુત્ત્વં તત્ત્વાં ત્વં હર્ષકેન્ન ત્વમિ મર્તિર્દદાસુ મેઽહ) મારા કર્મના ફળ
 તરીકે હવે જે જે યોગિમાં મારું જવાનું થાય, ત્યાં ત્યાં, હે ધન્વિયોના
 પ્રભુ, તારી ભક્તિ મને આપજો. આ જ પ્રકારની વિનવિ મદદાત્મા ત્રીકમદાસે
 પણ કરી છે. ભક્ત નરસિંહ મેહેતે અને દયારામે પણ એવી સદાય માર્થનાઓ
 કરી છે. એટલે ભક્તિનો સંપ્રદાય એકપારો પ્રાપ્ત્યથી વહો આપ્યો છે.
 સંન્યાસ માર્ગી જ્ઞાનીઓ જગત-સસારને મિથ્યા માની તેમાંથી છુટવા માંગે છે,
 જ્યારે ભક્તો કહે છે કે સસાર જૂઠું બલે હોય, જગત ખોટું બલે હોય, તે
 ત્યાગ કરવા જેવું પણ બલે હોય, મર્મવાસનું દુઃખ પણ બલે મોટું હોય,
 સંન્યાસીઓ અને યોગીઓ અભેદ ભાવને પામી મુક્તિને લાહરો બલે લેતા
 હોય, પણ અમને તેમની જગતે અદેખાઈ નથી, પણ જ્યાં સુધી આ ભૂતલ ઉપર
 અનેક વાર અવતરીને શ્રીકૃષ્ણની ભક્તિ કરવાનો લાભ મળતો હોય તો તે
 સર્વ દુખો અમે સહન કરવાને તૈયાર છીએ; અમારે વૈકુંઠે નથી નેહતું, સ્વર્ગે
 નથી નેહતું, મુક્તિએ નથી નેહતી; પણ ત્યાં જગતમાં અવતરીને વારે વારે

કમળ નેણું કીરતન કરતાં, કુળ કૃતારથ ગાશેરે,
 તેનાં ભાગ્યતણે જે મહિમા, જગ સચરાચર ગાશેરે. ૨
 નહિ તેને ગર્ભવાસ વેદના, નહિ તે નરકે ધાશેરે;
 ત્રીકમદાસ આશ પરિપૂરણુ, જોતા વૈકુઠ જાશેરે. ૩

એક શ્રીકૃષ્ણની અત કરણપૂર્વક ભક્તિ કરવાની તક મળે અને સાધુની સખતિ મળે, તો ખસ છે ઇલાહિ. આવી ભાવનાવાળા ભક્તો નરસિંહ, ત્રીકમદાસ, પર્વત મહેતા, દયારામ, મીરાબાઈ, નામદેવ, તુકારામ વગેરે હતા નરસિંહ મહેતા ગાયુ છે કે,

“હરિના જન તો મુક્તિ ન માગે, માગે જન્મોજન્મ અવતારે,
 નિલ સેવા, નિલ કીર્તન જોગવ, નિરખવા નહકમારે”

તે ઉપરાંત નરસિંહ મહેતા કાવ્યમાં આપેયુ પાને ૫૩૭ મે ૫૬ ૧૨૮ મુ જુઓ.

અત્ર સામાન્ય વાચનારને એવી શકા થશે કે, આવા ઉત્તમ કોળીના ભક્તને પણ પોતાના મોક્ષ માટે શકા થઈ આવવી અને આવી પ્રાર્થના શા માટે કરવી પડતી હશે? આનો ઉત્તર કર્મ વિપાકના નાણકારો એવો આપે છે કે, મનુષ્યનાં સર્વ કર્મો નહીં શકાતાં નથી, તેમ સર્વ કર્મો અનુક્રમે જ ફળ આપવા આવતા નથી અને કયું કર્મ કયે સમયે ફળ આપવાને ઉન્મુખ થશે, તેનો કરો નિયમ નથી. એટલે ભગવાનની ભક્તિ કરતા પણ અતિમ વાસના જગતની કોઈ વસ્તુમાં રહી મઈ હોય તો તેના પાછલા કર્મો ફળ આપતા રહી જાય અને અતિમ વાસના ફળ આપવા આજળ આવે છે એટલે આપણા આ શરીરના પતન બાદ જીવાત્મા કઈ યોનિમાં જશે, કે મુકિતને પામશે, તે કોઈ પણ નિયમથી મહી શકાતુ નથી. તેથી જ્ઞાની ભક્તો આવી પ્રાર્થના કરે છે કે કર્મધર્મ સંજોગે અમારી કોઈ વાસનાથી અમે મુક્તિ ન પામતા કોઈ યોનિમાં જન્મીએ, તો પણ હું પ્રભુ, તારી ભક્તિ કરવાની શક્તિ ત્યાં પણ આપજે ઇલાહિ. ત્રીકમદાસ તેથી તો આરજમા જ કટી નાખે છે “કર્મ જોગે” આ ઉપર ભાગવતમાં ભરત અને મૃગબાળનું આખ્યાન વિખ્યાત છે. ૨૧ ઈચ્છારામ સૂ દેશાઇએ પોતાના રવેવા ચન્દ્રકાન્તમાં આ વિષય ઉપર “સન્યાસી અને ધોરતુ ફળ”ની કથા આપી છે તે વાચવાની વિનંતિ છે.

૧૨-રાગ રામઝી

નાથજીરે નહિ મેલુંજી રે, તારો પાલવ પરમાનંદ;
 ચરણ કમળ ઉપરી ચીત બાંધું, જન્મ અલી અરવિંદ. ૧
 ધણા દિવસનો મુજને લાગો, છખીલા તારો છંદ;
 તે ક્યમ ટોરે આજનો ટાલ્યો, એવડો રનેહ સબધ. ૨
 સન્મુખ થાઓ 'મ'વાહો, મારા વાહલા, હવે ફેડો ભવફંદ;
 ત્રીકમદાસ અધમ અપરાધી, તમે છો ગીરવા ગોવિંદ. ૩

૧૩-રાગ ધનાઝી

પાલવ સાહચો મેં નાથ તમારો, ખીસફુંડું, રખે તમે રે વિસારો;
 પાવનપતિત ખીરદ જો ધરો, મુજ પતિતને શે ન સંભારો ? ૧
 ભવસાગર દુસ્તર અતિ ખારો, અમૃતરૂપી દેખાડોરે આરો;
 બળાબાં ખીરદ પોતાના વિચારો, ત્રીકમદાસનો ત્રાસ નીવારો. ૨

૧૪-રાગ કેદારો

રાખ્ય જહુનાથ મુજ નાથ* છું હાથમાં, રખે દોષ અવરને હાથ આપે;
 કરમના ભોગ મુખદુઃખદાયક થયા, ભવતણ્યાં પાસ તે તું જ કાપે. ૧
 જન્મ નિષ્ફળ ગયો, ખલુખલુ નાચતાં, હીલુ છુદે લક્ષ્યું સરળ સાચું;
 ઝાંઝવાને જળે, તરસ તે કેમ ટળે, કૂપ્યુ કરણા વિના કોડ કાચું. ૨
 કેશ ઉજળળ થયા, મન મલીન નવ ટપ્યું, કાલ તાકી રફો જલ માંડી;
 સ્વર્ગને મૃત્યુમાં દોષ સમરથ નથી, ક્યાં જાઉં શાખળા શરણ છાંડી. ૩
 આપી અવસર ચતુરવર રખે ચુકતા, ચુકતા ખીરદ બળાઆ વિસારી;
 કર્મને ધર્મનું વર્ચસ આરે નથી, પરમ છે ત્રીકમા આસ તારી. ૪

૧૫-રાગ કેદારો

નાથ મેલેલું નહિ પાલવ હાથથી, એક જ આશય ચલો આદિ તારો;
 અધમ ઉધારણુ ખીરદ ગાજો જાંઘાં, શં કરે દેવ ત્યાંહાં દોષ મારો. ૧

* નાથ=નાકમા ધાલવાની નાથ, દોરી; લગામ.

અધિક દોષી અજમેલ બહુ જન્મો, અંતકાળે અવસ્ય પુત્ર પ્રીતે;
 અર્ધ નામે અભય પદ આપીયું, ક્રાપીયું કષ્ટ તે રાજ રીતે. ૨
 જરજડીયો નહિ, ભંગ આશા થઇ, આલે શુક સાથી અપળાવબુધી;
 નામ પ્રતાપે ગણીકા વૈકુંઠ ગઇ, સાખ્ય પુરે શ્રુતિ આજ સુધી. ૩
 પ્રખળ મુદ્ગળ અતિ બળ કરી હારિયો, રામ સંભારિયો સહજ ભાવે;
 જન્મજો ઝુડ ગજરાજ હગારિયો, વાર લાગી નહિ વહાર આવે. ૪
 એ જ રીતે કઇ કોટી પાવન કર્યાં, પતિત ખંજા વેપધારી;
 ત્રીકમદાસની આસ પુરણુ કરો, નામની મામ રાખો મુરારી. ૫

૧૬-રાગ કેદારી

તું માઈ સુરતર શામળીયા, કામધેન મન પુરણકોડ;
 તું માઈ ચતુર ચિતામણિ, તું મારી રિધસિધ રણુછોડ. ૧
 તું માઈ જપ તપ તીરથ વ્રત, દયા ધન તું દારકાધીશ;
 તું માઈ સાધન, આરાધન, જે કહીયે તે તું જગદીશ. ૨
 તુમને તથ ભજું નહિ બીજો, ત્રાહે ત્રાહે નથી ત્રીજી વાત;
 તું દાતા હું દીન ધમોદર, અવર ઉપાસે લાગે જાત. ૩
 વરીયો તે પર હારિયો ન જાએ, ઓળખીયો અળગો ન કરું;
 ત્રીકમદાસ આસ પરિપૂરણુ, તું તારાં તો હું જ તર્ક. * ૪

* આ પદમાં ત્વમેવ માતા ચ પિતા ત્વમેવનો અથવા સમરક્ષા સ્તોત્રમાં માતા રામો મત્પિતા રામચન્દ્રઃ એ પ્રસિદ્ધ સ્તુતિઓનો અનન્ય સાર સ્ફુલ્લ પાંચનારને જણાશે. એક પ્રાકૃત કવિએ એવી જ એક સ્તુતિ રચી છે, જે સુંદર લાગવાથી અત્ર આપી છે.

માત તું હી, સુરતાત તું હી, મિત પ્રાત તું હી, ધન ધાન્ય બંડારો;
 ઈશ તું હી, જગદીશ તું હી, મમશીશ તું હી, પ્રણુ રાજન હારો;
 રાવ તું હી, ઉમાશ તું હી, મનભાવ તું હી, મમનચનકો વારો;
 સાર તું હી, કીરવાર તું હી, ધન્યાર તું હી, પરિવાર અમારો.

૧૭-રાગ કેદારો

નામ ધર્યું રણુજોડ જે વારે, છોડતાં રણુ* વિલમ કથી;
 વિપય કરતાં વીલ્યું આયુષ્ય, વીનતડી કાં મન ન વશી. ૧
 બળ નથી કરવું ને રથળ નથી ચળવું, સુતાં બેકાં સહજ સુભાવ;
 જા હુંને છોજો એટલકુ, મુખ કહેતાં આળસ શું માહાવ. ૨
 નથી કીધાં તીરથ વ્રત મોટા, નથી કીધાં મેં જપ તપ જપ;
 દશ પેઠીથી દેશ વજીતી, મારે શીશ તમારી છાપ. ૩
 પાપી તોએ તમારો પાગેવ, બાપ નયંત ઘઈ બેગીશ મા;
 પરબત ઘેર પધાર્યા ત્રીકમ, નહી તારો તો જામ્મશ ક્યાંહાં ? ૪

૧૮-રાગ કેદારો

અધમ ઉધારન નિરદ ધર્યું તો, તો મુજને ઉધાર હરિ;
 મહા અધમ મુજ સરખો પાપી, મળરો નહિ મહારાજ ફરી. ૧
 અજામેય નહિ મુજ ચરખો, મુજ સરખો નહિ બીજો દોષ;
 એક હું એક અધમનો અધિપતિ, માધવ મન વિમાસી જોઈ. ૨
 ભક્ત વત્સલ, શરણાગત વત્સલ, બીજા માટે હશે વ્રજરાજ;
 પાવન પતીત, અધમ ઉધારન, એ બે આંગત મારે કાજ. ૩
 વચન તણે વિશ્વાસને વાહલા, ફરી અધમતા અધિક ગણી;
 પાપી બીરદ પોતાના ત્રીકમ, દયા કરો કોકર ધણી. ૪

૧૯-રાગ રામઝી

અવગુણ આણીશ માણ રે, કાંઈ આપણા અંતર માંહે;
 ગુણ સાગર રણુજોડ છળીલા, રખો ચરણ કમળની છાંહે. ૧
 અપરાધી પણ અમે તમારાં, તમે અમારી બાંહે;
 પ્રાણનાયનો પાવન મહેલી, કહોની જામ્મએ ક્યાંહે. ૨

* રણુ એટલે નાણુ, દેવ, કરજ.

નાથ વડે નિર્ભય સપરાણાં, અવર લોકને આહિઃ
ત્રીકમદસને સન્મુખ રેહેજો, જાંઠાં જાંઠાં સમરૂં ત્યાંહિ. ૭

૨૦-રાગ રામકલી અથવા બીહાગ

પ્રાગટ્ય પરખત ફેરે ધામ,
ખંઝા ફેરા દંડને ખંઝા, વૈષ્ણવ ચાપ્યું નામ. ૧
આનંદ અંગ અહોનિશ અમતે, નીરખી સુદર સ્થામ;
શું રે કહું સીમા યહ સુખની, પધારે જુગ વિશ્રામ. ૨
અતિ ઉત્તર અતિ અટલક એવો, ન મજે કોઈ હમ;
શ્રીરણુછોડ ખીના સેવકનાં, કોઈ ન સારે ધમ. ૩
આવ્યા મળ મંગળપુર માંહે, અચલ જીરણુગઢ મામ;
એવી કૃપા અંતરથી દ્રાધી, તેને કરંત પ્રણામ. ૪
અષ્ટસિદ્ધિ નવ નીધી ગૃહે પરખત, જસતહે આઠો જામ;
તરફણુ તારી કુલ અરં, ત્રીકમદસની પુરી હામ. ૫

૨૧-રાગ માઝ

નીરખીતે હરખીરે હરિમુખ, નીરખીતે હરખી;
ઈ શુકનની હુ બલીહારી, મારી બાદુવડી ફરકી. ૧
વીતી રાત વાટલડી જોતાં, આકુલ વ્યાકુલ ચાઉં;
આની અચાનક દરશન દીધું, કુલી અંગ ન માઉં. ૨
લોચન લાલ કમુંજે પાધે, મોહન મસમસતાં;
ત્રીકમદસની આશા પુરવા, આવ્યા હેનેશું હસતા. ૩

૨૨-રાગ રામકલી

ભજન વિના જૂતથમાં પ્રાણી, અવર નથી ઉપાયે રે,
ભવસાગર તરવાનું તારું, આયુષ એજે જાયે રે. ૧

જનન તણું પ્રત્યક્ષ પારખું, અજાતીય સુત નામે રે,	
તેમ જો જો ગનીકાને તારી, સુઝો *ભણા વિગામે રે.	૨
સાધન તીરથ દાન તપસ્યા, કરમ ફલે દોઈ કાવે રે,	
હરીનું નામ હુતાસન કલિકા, શીઘ્ર પાપ પ્રભાવે રે.	૩
સુકિતનું મૂલ જગતનું જીવન, ધરમતાણુ એ ધામ રે,	
ત્રીકમદાસ આશ પરિપૂરણુ, જાપીયે આડે જામ રે.	૪

૨૩-રાગ રામકંદી

રામકૃષ્ણનું નામ સમરતાં, સેહેજે માગર તરીયે રે;	
જતમ જલજંગલ મરણનું, આવાગમન ઉગરીયે રે.	૧
જેટલું સામર્થ્ય રામ નામનું, રસનાથે શું કહું કથી;	
તેટલું પાતક કરવા પ્રાણી, જન્મ્યો આ જીવ માહે નથી.	૨
તેટલું ત્રીમ તૃણ મુકી, સુકીશ મા હરી નામ ચવે;	
નીરમે પદ દાતા નારાયણુ, ભક્ત પરાયણુ ભવોભવે.	૩

૨૪-રાગ બિલાવલ

નેહ લોભાણો નાંદિવીયો, મુજ પાસેથી પદરો ન થાયે રે,	
વેણુવંદૂષી વાત કરે રે, જા કહેતા નવ જાયે રે.	૧
અણુતેજો આકૃષ્ટીયે વાહાલો, વળગ્યો આવે વાંસે રે,	
પ્રીતતણી ગતિ તે જાણે, જે પડે પ્રીતને ફાંસે રે.	૨
એક નીમેષ ન દેખુ આંખે, જો માહારો જીવન પ્રાણુ રે,	
આનપાનનું શું કહું સજની, પ્રાણુ કરે પરિયાણુ રે.	૩
સર્વશ સોંપીને લજ્જા લોપી, કય કહે તે કરીયે રે,	
ત્રીકમદાસ આશ પરિપૂરણુ, વાગીતડો વર વરીયે રે.	૪

૨૫-રાગ રામઝી

શાં સુદૃત કીધાં નંદરાણી,
 અભિજ્ઞ પ્રહ્લાંડનો નાય નારાયણ, તે તારો સુત સારંગ પાણી ! ૧
 જેનાં ચરણને મુનીવર વંદે, નિગમ નેતિ નેતિ વાણી,
 તેહનું તું હાસરૂં હૃલસાવે, રૂચ ઉપજાવે કહી કાણી !* ૨
 મુક્તીનો દાતા, જગતનો ત્રાતા, દયાદીગપાસનો દાણી,
 એટલડા માંખણને માટે તે બાંધ્યો બાઈ ઉખણ તાંણી ! ૩
 આદી નીરંજન જગતનો સ્વામી, જોગી ન શકે જાણી,
 તેહેની તું આંખડી રે આંજે, કેશ સંવારે ઉલટ આંણી ! ૪
 બાસક થઈ ફીડે ધરધરે, કહાવે પુરુષપુરાણી,
 તારાં ભાગ્ય ભણે શું ત્રિકમ, હાર્યા પ્રહ્લા વેદ વખાણી ! ૫

૨૬-રાગ રામઝી

તે ક્યમ મુકીયે રે, જે અધ દાણ મુક્યો ન જાયે;
 બ્યાંહારે જોઈ ત્યાં જીવન માહરી, આંખથી અજગો ન ધાયે. ૧
 નેણુ વેણુમાં વસી રહ્યો વહાણો, રમતો હદીયામાંહે રે;
 બાણુ બેળો સેજલડીયે સન્મુખ, સ્વપ્ને બાંહુડી સાહે રે. ૨
 પ્રેમ પહોડો પીયુડો મારો, દોશ પડે ન દુભાયે રે;
 ત્રાંકમદાસ આશ પરિપુરણ, રોમ રોમ રસ પાયે રે. ૩

૨૭-રાગ રામઝી

તે ક્યમ વીસરે રે, જે વસી રહ્યો મનમાંહે,
 પ્રાણનો પ્રાણ સંસારનું સરવસ, જીવનધન કહેવાયે. ૧
 રૂપે રૂડોરે વહાણો, ગીરવો ગુણભંડાર,
 હેતે હલ્યો હાથો હાથોરે આવે, અમલાનો આધાર. ૨

વથ કરી લીધારે, વથીકરન એ પામ,
ત્રીકમદાસ આશ પરિપુરન, રમરૂં શાસોશાસ. ૩

૨૮-રાગ રામઝી

ગઢ તે પાછી ન આવે માહરી સજની, ગઢ પાછી ન આવે,
એક પથક હરિ બજન વિનારે, ફરીફરી તું નહી ફાવે. ૧
આ અવસર આ દુર્લભ દેહી, ગોવીંદના ગુણુ ગાવે,
સુદલ કરી લે તું મકુવ સાહેલી, પઝી પડીય પસ્તાવે. ૨
જીવન ચપવ ચમક ચપવાની, તે વાર નહીં વહી જાવે;
જહા લગે શાસ ત્યાહા બન્ય ત્રીકમ, દાસપણુને દાવે રે. ૩

૨૯-રાગ રામઝી

આ શી તારી દેવ, મારી સજની,
પીયુ પગબર ઉભા કરજોડી, તે મુક્ત દેવના દેવ. ૧
ધુધટ ન છોડ્યા ને નેણુ ન જોશાં, આવડે શો અહકાર,
જોનન જલનન ચાર દીવસનુ, તે વહેતાં ન લાગે વાર. ૨
હું યાકી, મારી વાણીરે યાકી, તું નવ યાકી વાંલી;
હેત કરે તેથુ હક નવ ફરીએ, પગ બગીચેરે સંભાળી. ૩
મનમાં રીઝ, ખીજ મુખ ઉપર, સુણુતા આખું હાસ;
અતર ટાળી મવાવ્યુ રસીયા, તતક્ષણુ ત્રીકમદાસ. ૪

૩૦-રાગ ધન્યાઝી

તારાં ભાગ્ય પીચાર,
હેલી જીવન પધારે, તે હરી કપાહાંથી આગણીએ તારે. ૧
જેને દેવ મુનીશ્વર ગાયે, તે તુજ આગળ હા હા ખાયે. ૨
જે હરિ રિસદ વ્યથા વિષ સુરણુ, ત્રીકમદાસ આશ પરિપુરણુ. ૩

૩૧-રાગ કાફી

ઘોળી જાઉં ગોવીંદા, તારૂં મુખડું ગુલાલે ભર્યું,
 ઉપરી ટબકાં અખીર તણાં, હરી કેસર તીલક કર્યું. ૧
 મોગરેલમાં મસમસતા હમતા, આવી કરો છો આલ્ય,
 મારગ જાતાં માણસ જોતાં, ઘેહેલા ખાશે ગાલ્ય. ૨
 ધરખૂણે ફરીજન નવ દુણે, ઉણે અદકે હાસ,
 વીતી વાત કાલની કહેશે, તુજને ત્રીકમદાસ. ૩

૩૨-રાગ વસંત

નવવ વસંત હસંતી વિનતા, નવસત સાજ્ય શુગાર કરી;
 કેસર ખોળી સાડી ચોળી, કનકયાળ કર મુભગ ભરી. ૧
 ગાતી વાહાતી જોજનમાતી, નાયતી નદશુવન ગઈ;
 અતર ગુલાબ અરગજ કુમકુમ, છાંટે અખીલ ગુલાલ લઈ. ૨
 કોડે વધાવે નંદકુંવરને, ઉભગી દે આશીષ ધણી;
 કોટી વસંત રમી રમી પુરો, આશા ત્રીકમદાસ તણી. ૩

૩૩-રાગ વસંત

જા જા જોવંન સતા માતા, આલ્ય અંભારી કરીશ મા,
 જાણીને સાંખું છઉં જીવન, મન અખીમાન ધરીશ મા. ૧
 હું તું સરખી નથી રે નીર્જન, ફેકટ વાંસે ફરીશ મા,
 અણીઆલી આંખડલી મારી, હૈયું કેહેતું હરીશ મા. ૨
 વારૂં છઉં મજ જીવન વહાલા, શુર દેખતાં ભરીશ મા,
 ત્રીકમદાસ આશ પરિપુરણ, મોહન મનમાં કરીશ મા. ૩

૩૪-રાગ પ્રભાતી

મંગલ ગાયેરે માંતુની, મંગલ ગાયે,
 વહાલાતું મુખ જોવા હમડે હરખ ન ગાયે. ૧

ટાળે ટાળે આવે વધાવે વૈકુંઠરાયે,	
પરવત ફેરાં પુન્ય સંભારી, ગદગદ થાયે.	૨
ચીર ચોલી ચણાં ઝમકે નેપુર પાયે,	
ત્રીકમદાસ નીહાલી શોભા વારણે ભયે.	૩

૩૫-રાગ પ્રભાતી

જસોદાના ધરની શોભા નેધને મોઈ,	
સધળે સોહામણુ દીસે, સમોવડ નહી દોઈ.	૧
ભદા ભેઈ ત્યાહાં ઝળહલ ઝળહલ, ખીજું નવ સૂઝે,	
નાહાનાં વિધિની નવવખ ગાયો, આંગણીયે દૂઝે.	૨
ધુમી રહ્યાં ગોરસડાં સુનાં રૂપાને ગોળે,	
મગળ ગાયે છે માનુની મળીને ટાળે.	૩
માંચીયે માતાજી આગળ અલભેયો રમે,	
અષ્ટસીધી નવેનિધિ એહનાં, ભુવનમાં ભમે.	૪
નંદજીના ભાગ્યને દુ તે નીરખીને દરખી,	
પ્રેમદા પુન્યવત નહી દોઈ જસોદા સરખી.	૫
ગોકુલનું ધરેણું શ્રીકાહાનડ કુવનો દીવો,	
ત્રીકમદાસ આસ પરિપુરણ જુગ જુગ જીવો.	૬

૩૬-રાગ ખંભાતી

માહારે મોહિલ આવળે મદમાતાજી,	
કેસર ભીંના કાહાન કુંવર વર, કામનીયાં રંગ સતાજી.	૧
લટકતી ચાલે લાડસ ઘેહેલા, વેણુ મધુરી વાતાજી,	
ત્રીકમદાસ આસ પરિપુરન, રાગ ખંભાતી ગાતાજી.	૨

૩૭-રાગ પરજ (મારે શ્રીરામની રક્ષા, એ રાગ)

હરી ગુણુ ગાની ઘેહેલા,	
પંડ પડતાં પેહેલાં પંજર ભાગે, પ્રાણુ પંખેર ઉડી ચડે આકાશ,	
મનખો ખોઈ મૂઢ જનમમાં, મળવાની શી આશ.	૧

સત સંગત સુખ રંવર્ગે દુર્લભ, અલ્પલોક દેવાસ,
તે મુલમ જૂલકર્મા તાહારે, દુઃખ ભાગે ત્રીકમદસ. ૨

૩૮-રાગ પરજ

જાવાદેને, આદાસ માં છેડો, કાનુકા મેહેલને કેડે,
આગે લોક અદેખાં કહે છે, આસ અગ્રવીને એડ;
આ નાગિને નાહાનપણાથી નંદકુંવરસું નેડ. ૧
સાંભળી કાંને સાંખી રડું છું, કાહાંનજી કુંકા લોલ,
આ શેરી મારા સાસરીયાની, પેલી પીઠરની પોત. ૨
ખાંત હોએ તો આવ એકાંતે, પુરીગ તારી આસ.
દારી છલ ત્રીકમ તમારી, દદ રાખજે વિશ્વાસ. ૩

૩૯-રાગ પરજ

ખાઈ મારે પ્રીત બંધાણી રે, કાહાંનુડે મહીને દણી,
માથે મટુકાને મહી વેચલી, મીવૃદાવન મુઝાર,
અલ્પવે આવી છેડવે વળગે, નટવર નંદકુમાર. ૧
મુખડું જોતાં મોહીની લાગી, જુલી દેહનું જાન,
ગોરસ સાટે આવણી ઘેહેલી, કેહેલી શ્યો કોઈ કાહાન. ૨
ઉમેયે છાદીક પેએ, વાંછતા વજવાસ,
એ લીલા રસ જાનખાંનના, તરસા ત્રીકમદસ. ૩

૪૦-રાગ પરજ

મારે હરી સાથે હેલો, કોહોને કહીયે ચારો મેલો,
જે દહડાનો નેલો ન દોહો, કામજુગારો કહાન,
તે દહડાની ઘે છલ ઘેલી, જુલી ગર્ધ શુદ્ધી ને સ્થાન. ૧
જે જાણે તે લોક કરો ને, આવી ચડાવો આસ,
પાનલીયા કરી પ્રીતડી કરા, લખીયા લેખ કયાસ. ૨

ગોર મુકુટ પીતાંબર પેહર્યુ, મુરલી મનોહર હાથ,
છેલ છખીયો નંદનો છેયો, ત્રીકમદાસનો નાથ. ૩

૪૧-રાગ પરજ

રઘુવર રામજી સીતા, ભજી લેને માહારા મીતા;
બલ નથી કરતુ બાહાર નથી ફરતું, નથી ખરચતું ઘમ,
સુતા બેઠાં સેહેજે સમરે, તેના રખવાલા શ્રીરામ. ૧
નામ પ્રતાપે પરખત તરીયા, બરીયા ફરીયા માહો,
માનવ તુજને વાર કથી, હરી નામને નાવ પમાયો. ૨
અક્ષર એકે કહે ગજ તાપો, જમશે જલચર જેહ,
ત્રીકમદાસ ત્રાસ સ્યો તેહેને, બેશું બધાણો નેહ. ૩

૪૨-રાગ પ્રભાતી (રીસાબ્યાં રહીયે નહીં, એ રાગ)

કોણે સમુરતે સાંચરી, મહી વેચવા માટે,
આરગમાં માહવો મળ્યો, મધુવન કેરી વાટે. ૧
છખીસું આવી છખીલડે, મારો છેલડો જાહાદયો,
તે યણે ત્રીજું નહિ, હુંને મહારો વહાલો. ૨
જે સુખ ભોગવીયું સખી, તે તો કહુંરે ન જાયે,
કોકકલારસ કીડતાં બીડતાં ભુજ માંયે. ૩
ઐહવરે શુકન મારે નીત હજો, મોહનશું રે મયો,
ત્રીકમદાસ તે દીન થકી, હરી સાથે હેયો. ૪

૪૩-રાગ પ્રભાતી

નેણાંમાં શ્રીનાયજી, કૃષ્ણ કીકીને ક્યારે,
નંદ નંદ વીલસી રહ્યાં, માહારી પુતલીને પારે. ૧
શ્રીમદ વલ્લભ વાણીયે, વિઠલવર વશીયા,
શ્રીગોરલીમનોહર મહા પ્રભો, માહારી રસનાયે રસીયા. ૨

હટે રમે રણુજોડી, હરી બેઠા છે દેવે,
પુરુષોત્તમ પુરણુકલા, મહારા પ્રાણુને પઢિ. ૩
ચરણ ચણુભંજ યિત્તમાં, મનમોહન મોહેદે,
રોમરોમ રણુકલપતિ, કરણુતિ હેલે. ૪
હંમાં હું કાંઈ નથી, નહાં જોઈ તાંહાં વહાણો,
શ્રમ કીધે કાંઈ નવ સરે, પીયો પ્રેમનો પ્યાલો. ૫
વણુ સાધન સુકૃત કર્યું, પોતે પોતાનો જાણી,
ત્રીકમે ત્રીકમદાસને લીધો ચરણે તાણી. ૬

૪૪-(હું તો મોહીરી તારા લટકાને એ રાગ)

કાંઈ કાંઈ કામણુગારીરે, મુરલી મુરલીધરની બાધ,
નીર્લજ કીધી નારીરે, વાહાલે વૃંદાવનમાં વાધ. ૧
વાહાલે વૃંદાવનમાં વાધ, ગાઈ મધુરાં તાનરે,
અવલાં ચીર અધુરાં અંજન, પગનાં પહેર્યા કન. ૨
ચુલે પાક પરિયાં ભોજન, ઉદણુતાં પપ પાણીરે,
મેહ વ્યાપો વિનતા વનિવાટે, જાતાં કોઈ નવ જાણીરે. ૩
દોહોતાં ગાય વસોતાં ગોરસ, રોતાં નાહનાં બાલરે,
સતા પતિ સેજડીયે મૂકા, ઉઠીજાણી તકાલ. ૪
કુલ અજોનું કર્મ નહીં, આ કુલદા કેરી રીસ રે,
પરવ્યા પતિ શું પ્રેમ ન રાખે, રાખે પરશું પ્રીતરે. ૫
અણુતેજ્યાં આણુમિ આવ્યાં, અર્ધનીશા અઘ કામરે,
એકલડાં ઉઠી ઉજાણાં, કોહોની શું છે ક્રમ ? ૬
વનમાં બીહીક વાધ વિવધરની, તમે નવજોવન નારરે,
પાછાં જાઓ સુતને પોણો, સંતોણો ભસ્તાર. ૭
વિહવ્લ ચૈ આવ્યાં વનમાંહે, વાહાલા શી કહો વાતરે ?
વિશ્વ વચન સાંભળતાં વિનતા, માંજો અશ્રુપાત. ૮

નીચું જોઈ નેણું લોઈ, ધીરજ આણી મન રે,
દયામણું યઈ બોલ્યાં, ત્રીકમ ગદગદ ગોપીજન.

૯

૪૫-રાગ કાફી

હૂપણું ન થાએ તારૂં જાહાં લગે હીન,
તાંહાં લગે તૂં ન ટળે પારકા આધીન.
જ્યમ રવી વાદળામાં દીસે છુતિકીન,
તમ તું વાસના બાવે ભાસે છે મલીન.
સમજીને સંભાર્ય રૂપ પોતાનું પ્રવીણ,
ત્રીકમ તું આદી અંતે અમલ ને અદીન.

૧

૨

૩

૪૬-રાગ કાફી

સુરતની સાધના રે સંતો સહુ સાધનનું સાર,
રાત દીવસ બાંધી રહે તેહેને દૂર નથી દેહાર.
સુંદર સ્યામવરણને ચરણે જ્યે આતમનો આધાર,
હેરેદર ધન ધામ ને નવચો પાએ લગાર.
જેમ જલમાંહે કમલ કસેવર જુઓ કરી વીચાર,
વાધે ઘટે સરેવર સલીતા તોહે તેથી પાર.
વલગ્યો પલુ અલગોનો અલગો મુપમણાને તાર,
ત્રીકમદાસ અબેપદ પામે અનુભવને અધીકાર.

૧

૨

૩

૪

૪૭-રાગ કાફી

છાંની નવ રહે સજની સામલીયાની પ્રીત,
આશુણીયે ઉઘાડી પાડે, એહેવી એહેની રીત.
શેરીમાંથી માદ સાંમળતાં વારતાં મળજૂપ,
અમયો ઉડી આગણુ આગ્યો, શું કહું એહેનું રૂપ.

૧

૨

છુટા ક્રેશ છખીયે વેશ પેહેરણુ પીતપટોત્ર,
અરધો કર અરધો મુખમાઢિ કરમત્રાનો કાલ. ૩
સાચવણું સાદવણું મઢીનું બૂલી ગઈ તતખેવ;
ત્રીકમદાસ આશ પરિપુરણની ક્રમણુગારી દેવ. ૪

૪૮-રાગ પ્રભાતી ખંભાતી.

મહપાડી માહારા જીવન જોવા દે,
મુખડે તારે શ્રમજલમોની લાડીકવાયા શોવા દે. ૧
આંગલી માઢિ આંગે નોહોતો, તે જલોછખીયો છોવા દે,
ત્રુટા હાર હૈયે હરી તારે, પાડ ચઢવું ગ્રાવા દે. ૨
પીક કપોત્ર અધર છુતિ અંજન, ધુરતિ મુજને ધોવા દે,
રંગ ભરે અંગ આર્તીગન લઈને ત્રીકમ તાપને જોવાદે. ૩

૪૯-સોરઠો રાફડીયો.

પોશીજે પ્રાણ, મુણમાને ગિરવો ધણી,
માણસ મુખ મન અગણુ વેણુવજા કો નવ લહે.

૫૦-રાગ બિલાસ

શોખડીનું સાલ માહારે હહડે સાથે, જોલે સવલું ને અવલું રે આયે,
તેણે માહારે પીયુડો રેશે ભરાણો, હલતું હેત દેખાડે, ૧
સાહામું જોતાં આંખડીરે ચોરે જોયે જોલડ આડે.
હું મુરખ એ ચતુર શિરોમણુ, તેહેને ન ધટે જોહેની, ૨
વાંક જોહેને રેહે વેગજો, કહી ન સાંભલે કંહેની.
જોહેને ધણી, આપણને એક, એ જોમ રાખે તેમ રહીયે, ૩
ત્રીકમદાસ આશ પરિપુરણ, મળે તો મનની કહીયે.

૫૧-રાગ રામગ્રી

સડી સમાણી ફરે સપરાણી, માહોમાહો મછરાણી, મારા વહાલા,
હું એકલડી વેખલડી સરખી, હું હીંકું આશીયાળી-મારા વહાલા. ૧

જેહેને કરણા દોય તમારી, તે કા લટકે ન મટકે, મારા વહાલા
 મનથી ઉતારી તે દુખ માહારે, હોડે ખનું ખનું ખટકે. „ ૨
 એક વાર સાહામુ જીવો, સનેહી હસી આર્ગિગન આપો, „
 ત્રીકમદાસ આશ પરિપુરણ, ભવના દુખડા કાપો „ ૩

૫૨-રાગ દાદરી

બ્રહ્મ તે કયમ મરેરે આડી ભર્મ તણી છે ભીંત,
 ઉડા અનુભવ પાપે પ્રાણી પછડાયે પત્રીત ૧
 શુદ્ધ કરણા દાર જડે તો નિશ્ચય થાયે નચીત,
 સગુણ અગુણને ભેદે અટકયા ભટકયા ફરે ફજલ ૨
 જે નજ વલ્લભ તેજ વિશ્વમર પુરણુ બ્રહ્મ પુનીત,
 હોય અધુરાં તે શુ જાણે પુરા આણે પ્રીત ૩
 જે શ્રુતિનું સાર અકરતા કરતા, તે હરતા નવનીત,
 ચાની ઢેરી ગાઠ ન છુટે પડે નહી પ્રતીત. ૪
 સુંદર સ્યામ કમનદલ લોચન, મોચન કરણા સિંધુ,
 અમીતા ત્રીકમદાસ ઉપાસન તેહેનું, રસીન્નજ્યોતી રીત. ૫

શ્રીકૃષ્ણાર્પણમરુતુ

(૨) ત્રીકમદાસકૃત ડાકોર લીલા

(મજ ભાષામાં)

છપ્પા

જય જય શ્રીરંછોર અખીલ ઇશ્વર આનંદ નિધ,
જય જય શ્રીરંછોર જાહે જપે સુરમુની સીધ;
જય જય શ્રીરંછોર નાથ બેકુંડ ખીલાસી,
જય જય શ્રીરંછોર નંદ વસુદેવ મહાવાસી;
ગોક્ષણદિ મધુરામુકટ દ્વારામતી અતિ સુખ દયે,
પરમતકુલ પાવન કરન શ્રીરંછોર તુમ જયો જયો.

૧

અદ્ભુત અમીત ચરિતચિત્ર બિચિત્ર તુમારે,
પારાવાર પવિત્ર બેદ બરનત હિ હારે;
યોગી બોજો યોગ ધ્યાન સમાધિ લગાવે,
સ્વપ્ને દરસન દાન જ્ઞાન પ્રતિજ્ઞા પાવે;
સા બુબેકુંડ ગી હારિકાં તજી મણી માણેકમય જરી,
વિજયનંદકે નેહસો સુ ઝકુર આપે શ્રીહરી.

૨

નહી શાસ્ત્રઅર કર્મ ધર્મ અપુનો નહિ જાને,
નહી ખીબેક બુધવંત નહિ પરપંચ પીછાને;
નહી સર્જનકો સંગ રંગ દુઃખનકે રાતો,
મીતે ન આઘો દામ ધામ ચોરનકે ખાતો;
માન ધરની ઉડી પ્રીત તે ઉદર ભરે અતિ દુઃખકરી,
બોડાનો બાલકવધુ સુરત ગયો જીલિ તાત મરી.

૩

દોહા

જગમે સંત અનુપહે, અતિઅનુપ સતસગ,	
એસે ચટુમ દેત હી હોત જમરિયા ભગ.	૪
સમદણી સમાન પુની, ભક્તિ દયા ભરપુર,	
ક્ષમા શાત સો સતહે, દેહ દિશા તે દૂર.	૫
અન્યાયુ બિભવ દે ને, સો ઉપાય કે અગ,	
નાથ કૃપા મિતુ ના મીતે, અતિ દુનખ સતસગ.	૬

ચોપાઈ

એસે દેતેક સંત દરસ દારિકા આસા, આયે ઉમરેઠ ગાવ રહેબરયા રતુ બાસા, જ
યહ બાલક અત્ર દેતસે વામધી આવે, દાર બોહારી ઉમય જૂક પાતરફી પાવે. ૮

દોહા

દૂર હિતે કાનન પંરે, કૃષ્ણ કયા કવીમય હરન,	
આર માસ અબ્યાસતે, ઉપજયો હિત અત કરન.	૯

ચોપાઈ

ચયે વાહીકે સાયે નાથ ભરી નેન નિહારે,	
નાહે ગોમતી નિર પાદોદક મસ્તક ધારે.	૧૦
પયગી ગઈ પ્રકૃતિ રનિ શ્રીપતિ સો લાગી,	
સેવો ચરન સરોજસ, અધિક અભિગ્રાપા ભગી	૧૧

દોહા

ઘોસ ભયે ધરકો ગયે, ગઈ અન્યથા આશ,	
પ્રભુ પુજનકી ચીત તૃષ્ણા ત્રીકમદસ.	૧૨
જનની જયોસો કહી અપુને ચિતકી ખાત,	
વે સુની સીતવતા ગહી જ્યો શ્રીવમકી પ્રાત.	૧૩

ચોપાઈ

ગંગા બહુ ગંગાજલ જૈસી, પતિ આપ્યા પ્રતિપારે તેસી, ઉનમાતાકો કૌન બખાના, જાકે ઉર ભયે બોડાના.	૧૪
ખાંસ કરંડમે તુલસી બોવે, જીમનો હાથ જુલાય કે સોવે, ચલ્યો ચલ્યો શ્રીદારીકાં આવે, ભયે ચરનસો ચરન ચલાવે.	૧૫
ચેહી ભાંતિ બહુ ફેરા ફેર્યાં, ખીતી યુવા જરા તન ઘેર્યાં, છંદી નીરબલ ભઈ બિશેકા, તો ઉન છોડે અપુની ટેકા.	૧૬
ધ્રુજે ગાત હાથ અર માયા, અનુકંપા આઈ જગનાયા, સોધ રહ્યો સો સરીતા નીરા, સ્વભાંતર બોયે બલવીરા.	૧૭
‘અરે ! બહુ ઉઠી બેઠો જાગો, વિન્યનંદ વાંછીત સો માગો,’ બોડાનો કહે મસ્તક નાખી, ‘મેરે જીવન પધારો સ્વામી.’	૧૮
બડઉદાર વરદાયક દેવા, ભક્ત વસ્ત્રતાકો જાહિ હેવા, ‘અસ્તુ’ કહી મુસ્કાય મુરારી, ‘જાઓ લેવો બેલ અર ગારી.’	૧૯
હરખ ભરાયો ધામ તનુ ધાયો, અરપરતો ઉમરડ આયો, જાકે ધર ગારી અર બેલા, સો ઉર્જાન નહિ મનકે મેલા.	૨૦
ઉજવલ તાકો ખેલ ન ગારી, બોડાના મન આશા છાંડી, ભવન તીર આયો અકુલાયો, ચિંતાવર ધરનિ લખી પાયો.	૨૧
બિરિમતકે બોલી કરજોરે, ‘સ્વામી શીર આયે દીન ચોરે,’ ખીતી રાતી કાઢી સુની સોષ, પતિ સંતોષી ઉપાસમે હોઈ.	૨૨
એક આખુલા અપના ધરકો, એક લાછ કાઈ ઓરે નરકો, રાજગુરકા રેદુવા માગી, જોરી દોરી લાઈ બક ભાગી.	૨૩
બોડાનો મન ચીંતા ભારી, કાઢા વે કૃષ્ણ કાઢાં વે સ્વારી ! ફર પંથ દારકા નગરી, અર્થ ન સરહે ધનિ સામગ્રી.	૨૪
શ્રીહરિ મોઢે જુવાના દીનો, પતનિ પતિ ચિતકો હીત ચીનો, ખીનય જરી બોધી તિહિ કાલા, રચિર મુકામલ બચન રસાલા.	૨૫

- “ઉન હરીકા મનીરન અગોસે, ગુંજળન ધાતુવ એક તોલે,
પરનકુટી બેકુંકે નાથા, ઉન હરિકા દોય સમાના. ૨૬
- દિવ્ય વિમાન અરૂય ગારી, ઉન હરિકા દો સમતા પ્યારી,
વે હરી ગ્રેમ પ્રીત કે જૂખે, ભૂલેયુકે કમલુ ન દૂખે. ૨૭
- તુમ્હારે શ્રમ કહુ કમ ન સરહે, પ્રભુ અપુને બચનમો પરહે,
મેરી સીખ માનો જ્ને કંયા, બમણા છોડી અલો ઉડી પંચા.” ૨૮
- કહુ મનમોહ કહુ એક ખેદ, ઘડે નીજ ચીત ચરન નિવેદ,
પાય પરોસને પગ એક ચલહે, ડીગમગ ડીગમગ ગાદી કુલહે. ૨૯
- કૌતુક પેખે પુરકે લોકા, બૌડાના શ્રમ કયો કરકા !
કબલુ ન કૃષ્ણો દારિકા ગયે, થકે સરીતા તટ સોય રહે. ૩૦
- અતિ ઉદાર કરુનામય સિંધુ, ભક્ત વિરહ કાતર જગખંધુ,
સહનસીલા ભાકો જગ ગાવે, પેજ પીરા પલ ન સહાવે. ૩૧

સવૈયા

- નેકુ પુકારે ઉચારી લીયો ગજ ગ્રાહ ગહો જલ તે પલમાંહી,
એકહી ટેર ન બેર કરી દુપદી હિતદોરી ગયે યદુરાધ;
બ્રજકે વિધુ અનેક હરે હરિ બોહોરી લીયો ગીરીપાન ઉકાઈ,
આપકે દુખ દુખી નહિ ત્રીકમ, દાસકે દુખ દુખારે સાઈ. ૩૨
- નીકંદ કરી ન ધરી કમલા ઉર, કલ ન ખરી પલ હતુ રંછોરે,
જાય જગાય કણો જન ચો, ‘પધરાએ મોહે ધરી સંક ન હરે;
સેજ ખીછાના બિય લપેટી ઉઘય અથીર લાયો નીજ ઠોરે,
અતિ કોમલ અર્પાઈ ગોર્વાઈ સો ગારીમે ઝરી ચલ્યો ભયે જોરે. ૩૩
- જાની સુગન ખીઢાન ભયો બલહીન વૃષભ બહુ દૂરકો જાનો,
ચૌકા ઉઠિ હિત હાકનકે મિસ યાકન કે સોવાય બોડાનો;

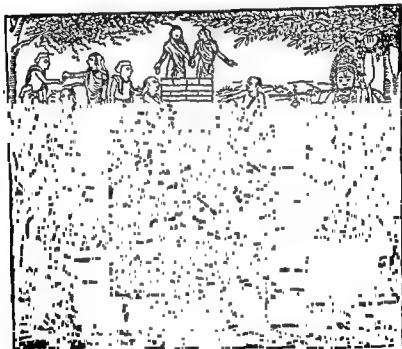
પારથ કે સારથપનદ્રો સુખ કાલ ગયે કોં સો હર આનો,
એક નીમેષ બર્ષ બર્ષ પ્રજુ પાદર પહુચ કીયો પ્રસ્થાનો.

૩૪

સોરઠા

ઈન્ને કોન ખીયાર વિશ્વુ માયા મહાજલ્લી,
ઉત્પત્તી સ્થિતી સંધાર જગ જીહી એક નીમેષમે.

૩૫

સવૈયા

ને પદ પંકજ શેષ મહેપા, સયલ ધરે અપુને હરમાંહી,
ને પદ પંકજ ઇદ્ર ગણેશ, દીનેશ નિશેષ બને બપ પાછ;

જો પદ પંકજ શ્રી હર 'ભૂષન, કોમલ તે અતિ કોમલતાઈ,
સો ઉજ્જર ખેત કડીન રજ રેતમે, કાઢા બરનો રંછોર બડાઈ. ૩૬

નીમ તજ્યો નીજ નીમ ગ્રહી મધુરાઈ, ગઈ કટુતા એક ડારી,
જાડી શીતલ છાહ છુખી નીધી, બેડે મોદ વિનોદ વિહારી;
જૂઠકો ખીપ ગયો, મન મૂરખ કયો ન બજો હરિ કલ્મષહારી,
અજહુ છુખી સો દેત તર, જળ દેખત ચાખી પત્ર નરનારી. ૩૭

નેન ઉધારી નિહારી બયોં જમ, હે સ્વપનો કાધો સાચી બાતા,
કાઢા ડાકુર અર કહા દારિકા, પ્રાત ઉગો પહુચો સોઈ પ્રાતા;
નેહ ચૈકો નીજંધામ ગયો પુછી; ધર જાય જગાયકે માતા,
પાછે પુકાર કરી પુરમે અજી આયે સ્થામ સકલ સુખદાતા. ૩૮

કોઈ કહે 'સાચી, કોઈ જુઠી, કોઈ કહે દેખો દ્રિગ જાઈ,
'સુંદર સ્થામ કમલદલ લોચન, નેન નીહારી મહાનીધી પાઈ;
ઢોલક ઢોલ મૃદંગ દુદંબી, ઠોર ઠોર બજગઈ બધાઈ,
બન બીધન સોભાય બઢી ચોં, માનો દિવ્ય દારકા છાઈ. ૩૯

વે સુખપાલ વઈ રથ ઘોરા, વે હાથી જગમગરી,
વે માહામોલ બની આભુષન, હીરા હાટક નાના નગરી;
વે બાગા પદુકા પીતાંબર, વે કલ્પગી છરા વે પધડી,
ધન બાત ન અચરજ કહી નીકમ, જાંહ જગદીશ જુગત તાહાં સધરી. ૪૦

કવીત

ફરફરે નીશાન જરી, પતાકનકી પાંતં પરી,
રહેહે નિશાન ધુરી, ગહગહે બધાઈકે;
બેડ સુખપાલ સ્થામ, સોભા નીધી ધર્મ ધામ,
મંગલ મિલી ગાવે બામ, નામ પદુરાઈ કે;

બરપતહે પોહોપમાલ, હરખતહે વૃદ્ધવાવ,
આયે મહીવાવ પ્રમ, દોરી કાહે કાઠ કે,
આહવા બદીજન બાટ, ચારન તૃતકારી નાટ,
ખરી બાટ બોને, જથ કાકુર ઠરુકાકે

૪૧

મોરકા

બારેસો પર બાર કારતક મામ કીરતનીધી*
પુરનમા શુરવાર કાકુર આયે શ્રી દ્વારિકેશ

૪૨

ઢોહા

જરજર જૈસી ઝોપરી, ખિરખીર ઝીની ખેહે,
તાહ વિરાજે વૃજપતી, સો વિજયનદકે નેહ

૪૩

સવૈયા

શુભ જાહે કૃપા કરી હોયઉ, નાથ ન દેખત જાત બલીય ખુરી,
કા સીખરી શુભ કર્મ કીયો, કા યોગ સમાધી કરી જમુખરી,
ગનકા ખીન હાથ લીયે મનકા, વિષ પાનહિ દેત બખ ઉવરી,
સુત નામ ગયો બરધામ અનમીન, ત્રીકમ ટેવ પરી સુ પરી

૪૪

ચોપાઈ

શુભ એસે ભક્ત વસવ ભગવાના, કાકુર દારમતી સમજના,
મની મદીર સમ થ ઝોપરી ભક્ત વસ્યતા પ્રાગટ કરી

૪૫

* શ્રી રણુહાડરાવજીનું એક ચોટ્ટુ સ્વરૂપ સં ૧૨૧૨ માં દ્વારીકાથી બોડલ્લા માયે કૃપા કરી શ્રી કાકોરમા પધાર્યું, તે વિષે પર્વત પચ્સીશોમા ખુલાસો છે બૃહત કાવ્ય ઢોહન સાગ ઉ મો પાનું ૮૦૧ મે કવિ જોપાલદાસે આજ તિથિને વર્ષ આપ્યા છે. અને ગુજરાતીમાં કાકોર લીવા ત્રીકમદાસના પુત્ર કવિ દેવા ચાકરે રચેલી છે, તથા કાકોરમાહાત્મ્ય (સચિત્ર) ગુજરાતી પ્રેસના સં ૧૯૮૪ ના પચાંચમા છપ્યા છે તે જુઓ.

ઉનકો નહિ સમયકો જ્ઞાના, 'ભોજન સેન ઉત્થાપન ટાના,
જહિ બીધી જે તિહિ બીધી રાજ, હપન ભોગ બાખર અર ભાજ. ૪૬

કવીત

બાની કુલ શીલ રૂપ ધાનિ ગુની રંગક ભૂપ,
વિદ્યા હલ બલ અનૂ રૂપા ઓર હેમતે;
ચતુરાઈ તોન માન, જ્ઞાન ગ્જાન ગંગજ્ઞાન,
ધોરા ગજરાજ દાન, નાના વિધિ નેમતે;
ખાગ તાગ યજમાગ, ગૃહસ્થાશ્રમ અર વિરાગ,
બરત કરત કરમ, ધર્મ કુશલાઈ છેમતે,
ચોગી જપે જાપ, તપશી તપે તાપ,
એતે સૌ ન રીઝો આપ, રીઝે એક પ્રેમતે.

૪૭

સવૈયા

ભોર હી શોર ભયો પુરમે. કોહ ચોરી ગયો રંછોર સુરાએ,
કુલ્હ કપાટ ધરી ઢોગ કુચી, ક્યો ઉધરે નિસિકે જુરાએ;
શાકી પોર ઓર સખ બાહીર, ઠોર ઠોર રખવાર છુરાએ,
સોધિ સમે પચિહાર રહે પાવે જુ કીધો કોષ હા ચદુરાએ.

૪૮

ચોપાઈ

દેસ પ્રદેશી દેખે તાહ, બોડાનાકો બિરે ના કાહ,
એક કહે, ગારી લાયો રાન, પુન ઉનકો નહિ દેખ્યો પ્રાત.
ધાયે વિપ્ર ઓર સખ લોકા, લેકર લાહી થોકમ થોકા,
થાકે પાયે ભરાયે સ્વાસા, પહીતે રહે જુ ગયે તમાસા.
દિન આગે દેસ ગાહ દોરે, જે જહાં થાકે તે તાંહાં છોરે,
ગારી ચીલા લખો ન પાવે, યાહ નિકસે સો કોન બતાવે,
દોર દોરી દુખ પાયે અંગા. લગે બીચારન અપને સગા.

૪૯

૫૦

૫૧

૫૨

દોહા

સાક વિગ્ર સચચ રહે, દુને દધ બિદાય,
રાતઘોસ ચલે ચલે, જાંહ ડાકુર તાંહ આવ.

૫૩

સવૈયા

વે અતિ બેર ખીકાર ભરે મન, બોડાનો આવત સુધી પાઉ,
અપુને વધુ સુમધ ગાંવકે, ઝોરે લાયે ફલીયે બુલાઉ;
ગોરસ આવ અર્ધ પાદ લે, સનમુખ ચલી આયો અધગાઉ,
દૂર તે દેખી પ્રનામ ક્યોં ડરી, હરીજનકો હરીસો જસુ બાઉ.

૫૪

બપ્રકે કરતે છુટિ ગયો ચર, બેધતહિ બોડાનો મરી હે,
સનકાદીક સહચરન નિવાસ દીયો, હરી આજ લખ્યોહી પરી હે;
આવી મિટે ન ઉપાય કીયે બહુ, અધપી દેવ બડે મુસનિસ રહે,
ગંગા ખાત સુની જીન સોચી, કહન લગી મેરે પતિ હરી હે.

૫૫

લાજકે કાજ ભયે હરિ દુત, અર લાજકે કાજ કુરકુલ નાયો,
લાજકે કાજ બચાયે પાંડવ, જુકો જ ચર ઉકાયો સાર્યો;
લાજકે કાજ ઉપાય કીયે, બહુ ખાપ તહાતે ખાલ ઉવાયો,
તાહીકી લાજ સદા દુમ ત્રોકમ, ને કહે હોં હરિદાસ દુમહારો.

૫૬

દોહા

કમલાપતિ કામલ ગીરા કાહિ ગંગા સો જાય,
જાની ખીપ્ર છલરપ ચહ મો જલ ખીચ છુપાય.

૫૭

સોરઠા

ને હરિ ભક્તપ્રખંડ ભય ત્રાતા દાતા અભય;
સો બાધે બિચ મંચ સરાવર સોપિ દિજ ડરન.

૫૮

ચોપાઈ

કપિ લોક અનેક એક લંબન જળ કીની;
ત્રાતા કો ડર પાય જયગા કાહી દીની.

૫૯

ધસે વિષ જલ પીય, કાપો બલ બહુત પ્રકાર;
રંચત ઉચ્છે મેચ. મયો અહાંડકો બાર.

૬૦

દોહા

અન્તર્યામી અખિલ કેસો પ્રેરક ભય યહ પાન;
કે હરિ હમકો દીજયે કે કંચન કૃષ્ણ સમાન.

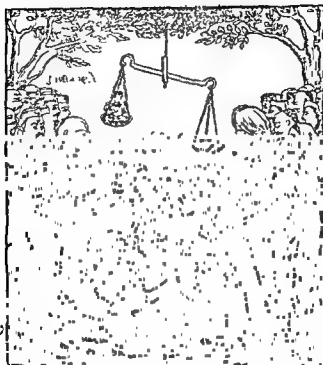
૬૧

ચોપાઈ

કરે ખીચાર ગંગા કા કરવો, પ્રભુ ગયે પહીચે શુભ મરવો;
મેરા ધરમે મીલે ન સોના, પતિ પ્રભુ ગયે હસારથ હોના. ૬૨
એસે કરીકે ગહી કટારી, ધાયે નાય હાય ગહી નારી;
તુમકો તજ મેં આર ન જોહોં, નય તુલસીદલ તુલ્ય તુયે હો. ૬૩
અન્તરધ્યાન ભયે અવીનાશી, મંગા બોલી પુરી કે હાસી;
રાગ પ્રભ પત્ર લખી કહયો, તખ્તિં ચંભ તુખા કો કાડયો. ૬૪
ત્રીભુવનનાથ ચહે જખ ત્રાણુ, જખ જખ વિષુધ વિમાન અવાણુ;
તુલસીદલ નય કરમેં લીની, તુલા તીન પરીકમા દીની. ૬૫
ધરતહિ દુરત ધરૂનિ મીલ ગયો, નાય આરકો ઉચરે રહયો;
શીકે ખીપ્ર પરે તિહિ બારા, ઠોર ઠોર ભયો જયમારા. ૬૬

કવિત

ગોકુલમેં આપ તાંહાં જનની લગાયે નીકિ;
ગોપનકે ભોન ભોગ રંગ ધસિ રાતકો.
મધુરા પધારી પાયે સોભા મલ કંસ મારી;
હારિકામે રાજ સાજ કહેવો કોન પાતકો.
આર ઠોર જહાં જહાં યુનનીધી યુસાષ સુનો;
ગય તાંહ તાંહ યજ્ઞે જીતો ભાત બાતકો.

પે ઠાકુરમેં આપે મેરે ઠાકુર કમાયે કાલે;
સવા વાવ સોના મોક્ષ તોય તુલસીપીનકો.

૧૭

સવૈયા

આપ પ્રતિજ્ઞાકી અભીમાન તમ્હો, પન બીપમકો પ્રતિજ્ઞાસો,
આપ બધાય ઉલુખલ તો, જમવાર્જુનકો કીયો ઉબારો;
આપ પીયો દુરજર દવાનવ, ગોપ-ગ્વાવકો કમ નીવારો,
દૂત બયે કરો, પુત બયે કહો, પ્રભુકો જનમો ઝોર ન પ્યારો. ૬૮

શ્રીરણછોડજી

ધામ

ચોપાઈ

ગમે વિપ્ર ખીન જોન કીને, સ્વપ્ને શ્રીહરિ દરશન દીને;
તુમ અપને જીવક પ્રતિકામ, કરી હો ઉપાચ લોકકી લામ. ૬૯

ત્રીકજી પુળવીધી પ્રીતી, નિરવાહ કાલ કહરો યહ રીતી;
જામ વલ્લભ જૂતલ અવતરિહે, તમ હમ રૂપ પ્રકટતા કરીદે. ૭૦

ગમે શુગલી અપુને ચાના, અહોભાગ્ય ભાષ જોડાના;
ગંગા કે મેરી કા કરની, તમ ગાથા શ્રીમુખે બરની. ૭૧

સવૈયા (જોડાનાના પૂર્વજન્મની કથા)

જન્મકો અન્ધ હોતો એક જોષ, જળે હમ જોકુલ ગાંવ બસરો,
જેલત ચાપ કરી ચખકી ફિગ દીન નહિ ઉનકોહ હિ બેરા;
તૂ યહ બાતિ સમે પ્રજમંડલ, મમ અવજોકન મોહ ધનેરા,
ધર આવન બરદાન કીયો મો મિથ્યા હન વાક્ય હમેરા. ૭૨

જીવન લોં તુમકો મમસો અવર દેહ છુટે મમ ચરન નિવાસા,
વિજયનન્દકી હીરત કારન, બહુત બસો ડાકુરકે બાસા;
જો જન આપ પાપ ચરનામૃત, તાપ નહિ તિલ મમકો ત્રાસા,
સુની યહ બાત મુલોની શ્રીમુખ તૂમ બઈ વે ત્રીકમદાસા. ૭૩

ધન શુજર, ધન ધન કમલાવર, ધન ડાકુર ઘાકુર કુરુઈ,
વિજયનન્દ ધન, ધન ગંગા, ધન ગોમતી સરવરકી સરસાઈ;
ધન છુલોક ખીસોકિત નેનન, શ્રીમુખ શોભા અમીત અઘાઈ,
ધન્ય તે દાસ જો બસિતા ત્રીકી ત્રીકમ કહી ન જાઈ. ૭૪

પ્રજુકે ન પુજે પાપ, તીરથ ન નાલો જાય;
 યસ ના લડાય ગાય, રસના બુખ્યાનિકે.
 માયાકે પર્યો પાસ, મોહે હો જિથે બાસ;
 બન્ધુ સુત બામ ધામ, માહ મિત માનીકે.
 કોઉ ન આયો કાજ, અબહો આયો મહારાજ;
 દાસકી ની ભૈયે સાજ, રારનાગત જાનીકે.

૭૫

સવૈયા

જો તારો તો તુમે રંછોર, ન તારો તો તુમે જગ હાસી,
 હે અપુને અપરાધ પર્યો બસી, કહા કરીહોં જ યમુના કાસી;
 બ્યાધી કહા કોનો વ્રતસંધ મનકી નાહાતા તીરથકી બાસી,
 તારન ખીરદ તુમહારે ત્રીકમ સો સુની જાંડી દાસ ઉદાસી.

૭૬

દોહડા

સાધન સત્ય ઉપાસના સખકો એક એક જોર;
 ત્રીકમદાસ પતિતકે પાવન શ્રીરંછોર.

૭૭

કુણ્ડલીયા

શકુરલીવાકે બધે હન્દ એકસે પાવ,
 છે હાથે એક કુણ્ડલી આઠ દોહરા બાંચી;
 આઠ દોહરા બાંચી બાંચી ફસ આઠ સવૈયા,
 સાઠ પાંચ ચોષાઈ કબીત અજર હે વૈપા.
 તેસે સોરઠા ત્રીન ઠાઠ રચાયો* શકુર

(૩) ત્રીકમદાસનાં વ્રજભાષાનાં પદો

મંગળાચરણ

નમામિ રણલોહવાદારવિદમ, વદ્યાદિમિવદિતં દેવટંદૈઃ ।
કદળાભયં કેવલાનંદસપ્તં, સંહાલિતસિંધુજાવાણિવપમ્ ॥

પદ ૧ રાગ ચરચરી

ભજ ભન દ્વારાવતીપતિ પરમ ઉદારા,
શ્રીદેવકી વસુદેવ કુમારા, ચાર ખીર ચહું હે ચારા. ભજ૦ ૧
શ્રીત્રીકમજી માધવજી ભતવારા, કૃષ્ણાચુરાય પુર્યોત્તમ પ્યારા;
રૂકમીની સત્યભામા ભવતારા, ગંધુવતી રાધા આધારા.
સોળમહત્ર શત આઠ પાટ, મહા મુક્તિ પૂરી, મન ખચીત રચિત,
પ્રભુ કરત રાજ, મુખસાજ, આજ મહારાજ;
રસીકવર, વિહરત ધર ધર, કહું નાહાવત, કહું ભોજન પાવત
કહું દાન, કહું ધર્મ કર્મ, સૈન્ય સભામધિ હુકમ ચલાવત,
લીલા અપરંપારા. ભજ૦ ૨

કીંગટ મુકુટ મુક્તા મણિ હારા, અવલુખે કુણ્ડળ મકરહારા,
ઉપરેનાં જામા જરતારા, પટકા લટકા અનુપ ઉમ્મરારા,
ચકાદિ આયુધ શુભ ચારા, તીવક કેસરી, નાકબેસરી,
અંબુજ નેનાં, અમૃત બેનાં, અક્ષકે અગ્નકે, ચિત્રુકા ચક્ષકે,
અંગ અંગ તરંગ અનંગ છબિ, કોટી કોટી શુષન, શૃષિત તન,
સુંદર નવધન, શ્રીવત્સલંછન, કિંકિની રનકુન,
વક્ષ્ય મુદ્રિકા, અંગદ, પોહોચી, પુંજ પરમ દ્યુતિ.
શુંજ ધુધર ચરન સકોમલ, નેપુર નિરમળ, નિરખત નેનાં,
લોભિન , શોભિત, નખ સિખ શુભ શૃંગારા. ભજ૦ ૩

હન્ર ચંમર ગડે છડી દારા, મુનિજન જય, જય કરત, ઉચારા,
 ઝાંઝાંજ મૃદંગ તાલ દેકારા, ઘેટાસુર ઝાવર ઝકારા,
 ગુણી, ગાન નાચત રત્નકારા, બંદીજન બોવત, દરબારા,
 જય જય જય માહારાજ જગતપતિ, અખિય લોકપતિ,
 જય જહુકુળ નાયક, ખલહલ ધાયક, 'સંત સદાયક,
 પતીત પાવન, અધમ ઉધારન, દીનબંધુ સિંધુ, સરત રચી,
 ચતુર ચિતામતી, કામધેન, ધન્ય પરિચિત જૂનારનિવારણ,
 નિજજન કારણ, ત્રીભુવન તોરણ, સાહેબ સંખોદારા. ભજન ૪
 નદી ગોમતી આર પંચે આરા, શ્રીઆચારજ એક પીસ્તારા,
 ગૌધાટ સંગમકા આરા, સ્વરગદારી રૂપન કુંડારા,
 ચક્રતીરચક્ર આર પસારા, ગયા બાગીરથીકા યજમારા,
 કુવાદામોદર, ચાન વાપિકા, રૂકમની વાટી, મોહોડા પાટી,
 પારિજાત, મૃકલાસ 'કુંડ, ભુમંડ ખંડ નહી,
 અડસડ તીરચ, આર ઠોર ચેહે ધામ ચતુરચા,
 સપ્તપુરી શીર મોર દારકાં, કુસુમ વૃદ્ધિ
 નીલ મહિમા અનુભીત, માંગત વાસા,
 ત્રિકમદાસા, ભક્તિ નિવાસા, ટારન નાસા, આવાગમન અવતારા ભજન ૫

પદ ૨ રાગ અરવરી

જયતી શ્રીગોમતી, જગતિજન મુક્તિદા,
 કૃતગતી નિકટ અતી, દિવ્ય દારામતી,
 સિંધુ સંગમ ધુનિ, શ્રવણ સખ પાપહા. જયતી ૧
 પરમ અભિરામ ગોધામ તે લ્યાયે અજ,
 યાહી તે મેવ હે દેવ મુની પતિઉમા. જયતી ૨
 પતિત કે પરસત તેજ ભયે તીર્યે મો,
 નાહે શુદ્ધ હોત ગણદિ ગુર નિમાનગ્ય. જયતી ૩

યમ ન ઝાંખત જાંઘા, કલિ ન ખ્યાપિક તાંઢાં
કહોં કાંઢા લોં અતુલ ભાગ્ય ભૂતલ જના,
દાસ ત્રીકમ દરસ દરતે તારનીં હાર, દુખ મહા જન્મમૂલ-જરા. જયતીં ૪

પદ ૩ રાગ સોરઠો

તખ જાન્યો નિરધાર, અધમ ઉધારણુ હે હરિ,
પરખત કુલ અવતાર, દીનોં ત્રીકમદાસકો.
અધમ આધારન બીરદસોં, શ્રીરથુછોડ સુહાવે
નાતર કીત તજ દારિકા, સો પરખત ધર આવે.

પદ ૪ સવૈયો

પ્રાણુ નિવેદ કિંમેં પહલેં પકરી દામનસો મુખે ન મુકો;
ચૂકત હે બાઝ દેવ મુનેસર, તોં મેં મુરખ કાઢાય ન મુકો. ૧
બિપત પરો બિગરો સુધરો, કળ હોં ઉભો કળ નીચોઈ સુકો,
શ્રીરથુછોર સરીખો છકુર છાંડી, આર કી છાહા ન હુકો. ૨

પદ ૫ છરયો

ભૂતલ અરથલ સાત, મુક્તિદાયક કહે વેદા;
તેસેંહી આરો ધામ, વૃંધ્ય તામે નહિ ભેદા.
નાહોં નિરખે લોક પતિત પામર ગતિ પાવે,
તામે દારકાં ખેત, હેત અધિકાધ જનાવે.
કહાં એક કહાં ત્રીન દે, યાંહાં પાંચ પુગન લસેં,
સિંધા, સરિતા, દેવ અર, શ્રોસહિત શ્રીપતિ બસે. ૧

ગોમતી મહિમા-પદ ૬ સવૈયા

સખ તીરથકી સીરતાજ ગોમતી, સિંધુ અમાગમમેં નિત્ય નેહીયે,
સાત પુરી અરુ આર ધામ, સખકી સીરદાર શ્રીદારકાં કહીયે,

દેવ શિરોમણિ શ્રીરણુછોર, નિહાર વિહાર વિમલ જસ ગૈધયે,
 ત્રીકમદાસ બાસ એસો તજી, કૌન લાભ વૈકુંઠ જમયે ? ૧
 તીર નિહારત હી દ્રિગ નિરમલ, તીર ગયે તન પીર હરે;
 ખોરત ચરન મરન મુખ મોરત, પાનિ હરે પ્રભો પાન ધરે.
 શીશ સીખાયોં નાહે રહે, તપ્પ કુલ શત ઉતર એક તરે;
 સ્વર્ગ દ્વારે પદ્માર ચદતર્દિ, ચાર પદ્મરથ પાયે પરે. ૨
 જગ્ય દાન કરી સ્વર્ગ હુતે નર, પુન્ય ઘટે પુનિ સંસૃતિ પાવે;
 સત્યયોગ પોહોએ સયમખળ, તોહ સમે ગર્ભવાસ બસાવે;
 ચૌર કોરકી કહા ગીનતી, કળ હોં ઉચો કળ હોં ઉદિ ધાવે;
 ત્રીકમદાસ પુકારી કહે, એક ગયો ખેટ શીર પેટ ન આવે. ૩
 કાશી કરવત જાયે ગ્રહે, અરૂ પર્વતતે નિજ અમ પીછારે;
 મારુત પાયે મુખાયે સ્વઆયુશ, જઘપિ હાડ હિમાળે ગાળે;
 ચોર અનેક ઉપાય કરે નર, ગર્ભવાસ દુખ તેહ ન ટારે;
 ત્રીકમદાસ પુકારી કહે, એક ગયે કારકા દેહ ન ધારે. ૪

પદ ૭ રાગ ખીભાસ

બંદો શ્રીરણુછોડ સુચરણુ,
 રોડસ ચિન્હ સુઅવ્યકૃત અદ્ભૂત, કોમલ અમલ નવાંચુજ વર્ણુ બં. ૧
 પરમધામ અભિરામ કામમદ, નખમણિ જ્યોત તાપ હરણુ;
 ધ્યાયતિ શુક સનકાદિક મુનિજન, નિર્ભય નાવ બવાળિધ તરણુ. બં. ૨
 જગ અભિવંદન, દુરિત નિકંદન, રમરણુ માત્ર સકળ મુખ કરણુ;
 ભક્તનિવાસ આમ પરિપુરન, ત્રીકમદાસ શિરામરણુ. બં. ૩

પદ ૮ રાગ ચર્ચરી

જયતિ પદમાવતિપતિ પતિત પાવન,
 અમલ જદુકુળ કમળ મુખ પ્રકાશક પ્રભો,
 પરમ ઉદાર પર્વત સદન આવન. જય. ૧

જોગ જપ તપ અગમ, સ્નેહ સેવા મુગમ,
શેષ શારદ સનક, નિગમ ગુન ગાવન.
નામ નૌકા તરન, શરન સંકટ હરન
વિશ્વ પોષણ ભરણ, ભકત મન બાવન.

જપ. ૨

શ્રીદારિકા રસરવન, જસ મુ શ્રવણ,
અસુર દત્ત દવન, મુર સંધ મુખ યાવન
દાસ ત્રીકમ અખિલ, આશ પુરન સદા,
હે સદય મમ હૃદયકુંજ કુરે રહાવન.

જપ. ૩

પદ ૯ (મંગળા આરતી.) રાગ બીલાસ (અરવરી)

કનકથાળ રતન જરી, દીપમાળ સુભગ ભરી,
લક્ષીત પાન લીમિં ખરી, રૂપ રાસ રાની.

૧

વારતી આરતી અનુપ, નિરખત મુંદર સ્વરૂપ,
ત્રેમ મગન પુલકિત તન, સિંધુ મુતા સ્થાની.

૨

બાજે બાઈત ચાર, પ્રહ્લા ભવ ભુવન દાર,
બંદીજન ભકત બીક, ગોધર્વ ગુન ગાની.

૩

ચદિ વિમાન કર સુદેશ, પુષ્પવૃદ્ધિ મુર મુરેશ;
જય જય શ્રીદારકેશ, સદા સંત સુખદાની.

૪

પદ ૧૦ રાગ ભોરવ (મંગળાસમે ગાવાનું)

જાગીયે મહારાજ રાજ રાગ રંછોર
રજનીકો તિમિર ગયો, ભયો વિમળ ભોર.

જાગીયે. ૧

તારાગણુ તેજ ધટયોં મંદ કલા ચંદ,
તરણી કરણ અંશુ જ્યોતે કુલે અરવિંદ.

જાગીયે. ૨

બ્યાસાદિક ભકત મુનિ મંદિરકે દાર,
સીસ નાય ગાય મુજસ મદિમા અપાર.

જાગીયે ૩

કમલનેન કમળ કૃષ્ણ, વૃષ્ણી કુલભાન
 દીનબંધો દારકેસ, દીને દરસ દાન. જાગીયે ૪
 કૃપા સિધા સિધુસુતા, સિધા સુખ વિલાસ;
 ભગે રસ પાગે નિરખી હરખે નિજદાસ. જાગીયે. ૫

પદ ૧૧ રાગ ભૈરવ (આરતી)

મંગળ આરતી મંગળકારી, મંગળ મુરતીકી બલીહારી;
 મંગળ હુન પાનત બહુ વાગ્નં, મંગળરૂપ શ્રીહારિકા રાગ. ૧
 મંગળ જસ ગાવત કર જોરે, સુરીનર મુનીવર કાઠે પોરે
 મંગળ પુષ્પવૃદ્ધિ ધન વરસે, ત્રીકમદાસ નિરખી મુખ હરખે. ૨

પદ ૧૨ રાગ ભૈરવ

ભોરે હી શ્રીરણુજોર ભદારો,
 કાટિ મદન મદ હરન બદન છખી, બંક બ્રહ્મપરિ તન મન વારો. ભોરે
 ભાલ તિલક નેનાં અનિઆરે, ભાવ ભરે અપુને ઉર ધારો. ભોરે
 ત્રીકમદાસ આસ પ્રતિપારન, મંગળ મંગળ આરતી ઉતારન. ભોરે

પદ ૧૩ રાગ લલીત

મહારાગકે નૈન સુરત રંગ રાતે, મદન મદમાતે
 રેન વિહાર ખુમાર હુમારે, ઉધરી ઉધરી દરી જાતે. ૧
 કાધી અંચુજલ ભોર ભયે કે મંદ મંદ મુકુલાતે
 મીન ખંજનકી કોન ઓપમા, અંચલતાકે નાતે. ૨
 પ્યારી પ્રેમ પીયૂષ ભરે સો, અતિ સુંદર દરસાતે,
 ત્રીકમદાસ વિલાસ છેવ છખી, દેખત બને ન ગાતે. ૩

પદ ૧૪ રાગ ખિલાવલ (શૃંગાર વખતે)

મહારાગ રંછોર નિરખી છખી, મહારાગ રંછોર.
 ધરે શૃંગાર ખીરાગત દૈસે, આગ સખી ભયે ભોર. નિરખી

બડે બડે તેન અરણ્ય આણીવારે, નવની રજ રસ રૂપ,
 હરત ત્રીવિધ તન તાપ ભક્તકે, 'અવિયોક્તની' અનુપ. નિરખી
 સુંદર સ્થામ સુકોમળ 'આનન, કંદર્પ કોટી નિધાન,
 સખ સુખ દેત લેત ચિત હરિકે, બાંકી મૃદુ મુરકાન. નિરખી
 મકરાકૃત કુંડળ મણિ ઝાંઝી, અહસકત ચાર કપોલ,
 અધર બિંબ પ્રતિબિંબ બિરાજત, બેમર મુક્તા લોચ. નિરખી
 કઠમણિ બની પાંચ પદકી, મુક્તાહાર હમેલ,
 જુગ જુપણ કટિ કીકીની તુપુર, કરત ચરણ પરિકેય. નિરખી
 ઘેહુરેઘેર જંઘા જરતારી, બાધી પાધ સંવારે,
 સીસ પેચ કલગી હરી લટકન, તોરા દરીક દરારે. નિરખી
 અંગ અંગ પ્રતિબિંબ માંધુરી, સોધો સહજ સુવાસ,
 ચત્રી અત્રી જન્મ સુદ્ધ કરી અપુત્રો, બધી બધી ત્રીકમદાસ. નિરખી

પદ ૧૫ રાગ બિલાવલ

મૈ પતિ પાપો શ્રીહારકેશ, ૨૬.
 ભકે અગાધ લીલા સિંધુમે, ન સકે કાઉ કરન પ્રવેશ. ૧
 કહાં બહા કહા સુર શોકાદિક, કહા મુનીજન કહાં શકર શેશ,
 સોધ કરે પ્રવેશ, ભકે હર અંતર બપો, કૃપા અનુભવ પ્રવેશ. ૨
 જુગ ચારો આધુધ ધરી, હરત ભક્ત ક્લેશ અશોષ,
 ત્રીકમદાસ આસ પરિપુરણ, દૂર ન હો દ્રગતે લવશેશ. ૩

પદ ૧૬ દોહરો

સાધન સત્ય ઉપાસના, સખકો એક એક જોર;
 ત્રીકમદાસ પતીતકે પાવન શ્રીરણહોર.

પદ ૧૭ રાગ સોરઠ (ખુમાચી)

તનક હરી ચીતવત મેરી ઝોર, ૨૬.
 કબકી મે ઘડી ઘડી અરજ કરાં છાં, બીનતી કરત બપો ભોર,

હમ ચીતવત તુમ ચીતવત નાહી, કહા મ્હું કર્મ કોર
ત્રીકમદાસ આસ પરિપુરન, નાગર નન્દકીશ્વર

પદ ૧૮, રાગ બિલાનલ

છખી દેખી છમીતે લાલનકી,	
પ્રકૃલિત બદન કૃપા અવિતોમ્ની, અમ્યુજ નેન મિશાવનકી	૧
બાકી બોલ સોહની જીકુગી, મૃગમદ મડિત બાલનકી,	
હડલ ઝલમ્ અલમ્ ધુધરારી, સ્થામ સચીકન બાનનકી	૨
અયુક ઝમુક મેસર મુકતા છુતિ, ઓપમા અધર રસાનનકી	
દરયો ડસન હસન હરિજીકો, ગાડપરન જુગ ગાલનખી	૩
છુદધટિકા કણ્ઠ આબૂપથુ, કનમ્ કુસુમ મધિુ માલનકી	
આજુબન્ધ વનય મુદ્રિમ, પોહોચી હેમ પ્રવાનનકી	૪
અરથુ સરોજ સુનાદ મજરી, યુજની અનીંગન જાનનકી	
ટેઢી પાધ દરી કરે હિ તોરા, બલિ અનમેલી ચાલનકી	૫
બસન બિચિત્ર મિચિત્ર બાસુરી, કર ફેરની કજ નાનનકી,	
ત્રીકમદાસ આસ પરિપુરન પર્વત કુલ પ્રતિપાનનકી	૬

પદ ૧૯ રાગ બીહાગ

શ્રીમુખઅન્દ અગર અખ મેરે, રૂપ સુવા પીવતન અખાત,	
નિરખ મુદિત કુમુદાવલી માનો, બીન દેખે મુરઝમ જાત	
ગહા જાનો કછુ પરી રીઠ ગોરી, બીન દેખે પનકનપ બિયાત,	
ત્રીકમદાસ આસ પરિપુરન, સુર સ્થામ સતોને ગાત	૨

વિમુખપને અતી કરી અધમતા, મમતા મદ પીયો,
અખ તો સખ વિધ તુમહી ત્રીકમ, નાંહી ઉપાય બીયો. જ્ઞે.

પદ ૨૧ રાગ બિલાવલ

મક્તકો ભેખ બનાય શીરોં, ટક. ૧
કળ હો નાહો અનાહો કળ હો, છાપા તિલક મુધારી ધરો;
કપ્ડમાલ પે જાલ ન છુટી, કુટીલાછકે કર્મ કરો;
છલ બલ બેદ બહોત માંત્ય ન કરી, દંભ કુટુબકો ઉદર ભરો.
ભેખકી ટેક રાખીયે સમરથ, જાની જડુપતિ આની અરો;
ત્રીકમદાસ આસ પરિપુરન, નાથ ઉમારો તો ઉમરો.

પદ ૨૨ સવૈયા

જળ ગજરાજ બીચાર કીયો, હરિ ખીન હીં ઉચાર નમ પદ દોરે,
એકહી ટેર ન બેર કરી, પદ પુરી દુયાસન કે મદ મોરે. ૧
હિજ ધનહિન આયો જ્યાઅનકો, કીની કૃપા બરનો કાંદાં થોરે,
ત્રીકમદાસ આસ પરિપુરન, ખીન રણછોર કોન ઝાણુ છોરે. ૨

પદ ૨૩ રાગ ખમાચ

રણુછોડ મિના એસી કોન કરે, (ટક)
મણી કંચનકી છાડી ડારિકાં, પરમનકે ધર પાઉં ધરે;
ચોરી ચમેના, ખાધોરી સુદામા, તાકે તુમ ભડાગ બરે,
અપુને જન પઃ નિત્ય નવી કરણુ, જ્યાપિ પલપન સુક પરે;
ત્રીકમદાસ આસ પરિપુરણુ, જગ દેખો તમ પામ બરે.
મહારાજ મિના એસી કોન કરે.

પદ ૨૪ રાગ કાફી

હમ જાની નાથ તુમ તારોગે, (ટક) ૧
બવસાગર દુસ્તર પદ પકજ, પોત હિ પાર ઉતારોગે,

દીન દયાળ કૃપાળ કહાવો, બાહે ગ્રહે ન બીસાગેગે.
ત્રીકમદાસકો દાસ જનીકે, કૃપા દ્રષ્ટિ પ્રતિ પારોગે.

૨

પદ ૨૫ રાગ કાફી

રનછોર તુમે રન છોડોગે, (૮૬)
હોય સન્મુખ વિમુખ ન હોગે, મુખસોં મુખ નાં મરોરોગે; ૧
હોં અપરાધી મદમતી અતી, અધમ જની કુખ તારોગે;
ત્રીકમદાસ કોં અપુનો કરીકે, નીજ દાસન મેં જોરોગે. ૨

પદ ૨૬ રાગ રામકલી અથવા બીહાગ

બજ મન ચરન ચિતા હરન, ૮૬.
પતીત પાવન, અધ નશાવન, મહા અધરમ ઉધરન, ૧
સહજ નામ ઉચાર જોકો, પરમ મંગળ કરન,
મુલબ હોત સંસાર સાગર, મન હોં બઝકો ચરન, ૨
અતિ ઉદાર અપાર કરુણાનિધિ, બકત હર આભરણ.
દાસ સુની સુની રારણ આયો, બીરદ અસરણ રારણ. ૩

પદ ૨૭ રાગ મહુલાર

રસિક દોહ રાજીત કુજ તરે, ૮૬.
બરખત મેહ નેહ અતિ બાહો, બૈયાં કંઠ ધરે. ૧
ગૌર શ્યામ તન બસન કમુંબી, ઘુંદ ન રંગ ઝરે;
એક એકકી રૂપ માધુરી, નૈન નિપાન કરે. ૨
વિહરત કરત કુતલલ, મિથ મિલ અંક નિશંક બરે;
ત્રીકમદાસ આસ પરિપૂરન, યહ છબી કહી ન પરે. ૩

(પોઢયાનાં પદ) ૨૮ રાગ કેદારો અથવા બીહાગ

દોહ મીલી કરત મનોરથ બાગે, ૮૬.
પોઢે મુખગ સેજ પ્રિયધારી, અંગ અંગસુ ચપાગે. ૧

ખીતી નીચા ન જાની રસમા, તમચર બોલન સોધાયે;
ત્રીકમદામ તણુ મદમાતે, એક એક તે અધીકાયે ૨

પદ ૨૯

પોટે લાય ઓઢી રજઈ,
છત્ર ખાટ સુધાટ સુમન્દિગ, લાડલી ઉર લ્યાઈ,
જરી બારી પડે પરદા, સુભગ મેજ બીજાઈ.
દાસ ત્રીકમ રચીર સન્નન, શીત ઝલુ સુખદઈ ૮૬.

પદ ૩૦

પોટે પરમત ગૃહે રથુછોર,
રગ બરે રસ બસ રમા સગ, કર હે કેલ કીનોર. ૧
કનકમણિ તણિ જડીન દારકાં, સાયર હે ચહો ઓર,
વાહા તે આય યાહાં રહે પોદત, સો સુખ સ્વામ દીયો સખ છોડ. ૨
અન્ન ઇન્દ્રાદિ અમર શિવ શેષ, આયે સર્વ યાંહા દોર,
શ્રીગોમતી સિન્ધુ સિધ્ધિ સિધ્ધિ નિધ આયે બસે (વાહા) આઠે પોર ૩
પોદનકે સમયે પરદા પડે, ધરી અગીરી શુભ દોર;
ઓટે રજઈ લાય લાડલી, હોત હે જળ લગી બોર. ૪
આત અનુષ સ્વરૂપ અઘૌકિક, લાવડ્યકામ કરોર,
યહ છબી સદા બસો જીય, ત્રીકમદાસ કહે કર જોર. ૫

પદ ૩૧ રાગ દેવ ગાંધાર (બીહાગ)

તુમ બીન કોન કરે સુધી મેરી,
પરમ કૃપાળ ચતુર ચિતામની, કહેહું ટેરી ટેરી. ૧
તુમ અનાથકે નાથ નરહરિ, અનબંધો કે બંધુ;
બાહે પકરી બાહિર અન કાદો, બુડતા હો બવસિંધુ ૨

આ સંસાર અસાર અપારમે, યેહિ સાર સુની પાયો;
તાતે, ત્રીકમદસ તુમારે, ચરન ચરન ચલી આયો.

૩

૫૬-૩૨ રાગ દેવ ગાંધાર અથવા ળીહાગ

જન કહેાં જૂલ માં જાઓ ભગવાન,
મેરી ખખર સેત સુંદરવર, લીલારસકે પાન.

૧

તુમંપ્રીત આરઠોર નહિ મેર, જન ચતુર સુખન;
કમળનાથ કમળદળ લોચન, ભક્ત અભેપદ દાન.

૨

કોટી કોટી અપરાધ તોહ, હારે પર્યો પિછાન.

ત્રીકમદસ આસ પરિપૂરન, કેસો કૃપાનિધાન.

૩

૫૬-૩૩ રાગ દેવ ગાંધાર

હરિ જ્યું હોં અપરાધ ભર્યો,
કરત કરત કેતે જુગ બીતે, તોહ તાતે ન કર્યો.

૧

દેખો નહિ સુપતે સુખ કબહોં, દુઃખકે ફંક પર્યો;
હીતુટી શીખ સુની નહિ, કાનન, ઉલટો લાગી લર્યો.

૨

જે દેહ ધરી કરવો શુભ કારજ, સો મોપે ન સપ્યો;
બાધક વિષય ભોગ કો જુલ્યો, ધત ઉત ફિરત ફર્યો.

૩

નિમિષ ન સેવા ચરન સકોમળ, નિમિષ ન ધ્યાન ધર્યો;
નિમિષ ન સમરણ, નિમિષ ન સાધન, અકરન સોષ કર્યો.

૪

અજ પછીતાત હોં પરમ કૃપાનિધિ, જળ સધરો બીગયો;
કહાં જાઉં, કહાં કરોં, કહોં, કહાં મોહે અગન્યાન હર્યો.

૫

અશરણ શરણ શરણ જ્યોં આયો, માહા સક તોહ તર્યો;
તાતે ત્રીકમદસ તુમારે, શરણે આપ અર્યો.

૬

૫૬ ૩૪ રાગ રામગ્રી

ચરણુ આયો હોં શ્યામ વ્રુમારે, વ્રુમ બીનું મોઝે ક્રોન પ્રતિપારે,
 હે ગેવિંદ ગોપાળ ગદાધર, હે મંડુસદ્દન મુર્કુદ મુરારે ૧
 જાહાં જાઉં તહાં ઠોર ન પાઉં, સો મેરે ગુણ દોષ બીચારે.
 દીન દયાળ એક વ્રુમહી હો, પાપી પીંગુલકે રખવારે. ૨
 બટકયો બટકયો યહા આય અટકયો, જાહાં તે કોઉ ઝટકી ન ડારે;
 ત્રીકમદાસ આસ પરિપુરન, બલિ બલિ રાખી લેહો ધહ બારે. ૩

૫૬ ૩૫ રાગ વસંત

કમળમુખી કમલા મુખ ઉપરી, મૃગમદ માનો કમળ અલી,
 બેઠો લેત બાસ રૂચી રૂચી કરી, અદ્ભુત ઓપમા આય મીવી. ૧
 તકી ડાર્યો મહારાજ ઝોટ, મની મદિરકી મનુગલી;
 ત્રીકમદાસ આસ પરિપુરન, નીરખત શોભા જાત બવી. ૨

૫૬ ૩૬ રાગ વસંત

કોટીકામ ધનસ્થામ શીશપરિ, કમળા કેસર દોરી હસી,
 માન હોં તરન તમાલ લતા તન, લપટી કચન બેવી લસી ૧
 છુપી કરી છલ કરી કનક કટોરી, ઝોટ દુરાયે અચાન ધસી;
 તારી દે દે મુજમા જ બંજન છબી, ત્રીકમદાસકે હીપાં બસી. ૨

૫૬ ૩૭ રાગ બીહાગ

પોટે રમા અર રાજવનેન,
 મની ખચીત મદિર અટારી, શરદ રાક્ષ રેન, ૧
 રીંકે તજ પર્થક દોહ, અક બરી બરી લેન;
 સુરત કેલ કલા સહાયક, બદત મીઠે બેન. ૨
 ચાર જામ સગામ ફીડા દેખી, ડરખો મેન,
 દાસ ત્રીકમ આસ પુરણુ, હારીકા સુખ દેન. ૩

પદ ૩૮ દોહરો

સમર પુર્ણકિ પાપ ન પરન, જય શ્રીરાધીકે કંથ,
પદ પ્રતાપ શરણુ હી, રાખો શ્રી ભગવત.

પદ ૩૯ રાગ ખીલાવલ

શ્રીરણુછોડ ચરન ભજ મનવા; (ટક) ૧
પરખત કુલપાવન ધર આવન, સોઇ મેરો ધનવા.
સોઇ મેરો સાધન, સોઇ મેરો સમરન, સોઇ જપ તપ મેરો જગ જગનવા,
સોઇ મેરો કારન, સોઇ મેરો તારન, સોઇ મેરો રક્ષક ગ્રહ બનવા. ૨
સોઇ મેરો માત પીતા પતી સોઇ, સોઇ બંધુ મેરો મીત સજનવા,
સોઇ મેરો ત્રાતા, સોઇ મેરો દાતા, સોઇ મેરો અરજ અરજકો સુનવા; ૩
એસો આર નહિ ત્રીભોવનમે, દીન દયા કૃપાકો ધનવા;
સો પ્રભુ તણ મે આર ન જાચોં, ત્રીકમલસ ધર્યો દહ પનવા. ૪

પદ ૪૦ રાગ રામકલી

જમ તે શ્રીહરિ બયે સહાયે,
ભાગ્ય બહાઈ પરખત કુલકી; તખતે કહી ન જાયે ૧
જો જોગીકે ધ્યાન નહીં આવત, આપહી તે ચલીઆયે
કીયો વંશ પ્રસંસ વસુધા, અણ હોં દેતી દીખાયે. ૨
રાખત શીશ સદા સેવકકે હસ્ત કમળકી હાયે;
ત્રીકમલસ આસ હરિપુરન, સો પ્રભુકે ગુન ગાયે. ૩

પદ ૪૧ રાગ રામકલી

આયે ચલકે શ્રી અપુને નિવાસ, (ટક) ૧
સુનો સર્વે સેવકજન અવર્ને, પુરણુ કીની આસ.
પુરણુ પ્રેમ આર નેમ પ્રતાપતે, પરખત ગ્રહે નિવસ,
પીયો કરના શ્રી કમવાવર, બયો સખનકું ઉવાસ. ૨

કહાં કહો શોભા શ્રીગુખડી, લટક લાવણ્ય મૃદુલાસ,	૩
મંદમતી અતી કહાં બરનોં, સુંદર બહો સુખરાસ.	
મંગલપુરદો મંગલ કીનો, બગા ભઈ અટમાસ,	૪
સરીતા સહિત પધારી પોતે, દરશન દીયો પ્રકાસ.	
નીશદિન નાના ભોગ આરોગત, નીત્ય પ્રત્યે રંગવિલાસ,	૫
રહત સદા સહાયક શિશનપર, બધી બધી ત્રીકમદાસ,	

પદ ૪૨ રાગ બીહાગ (માર)

રાગધિરાજ મહારાજ ચરણુ તેરે આયો;	૧
રાખીયે રણુછોડ જની ધર ગુલામ જાયો.	
હોં મલીન દીન હીન, પાપ પુંજ છાયો;	૨
કબ્ હોં શ્રીકૃષ્ણનામ, નેહે નાં કરાયો.	
કામ ધામ અંધ ધંધ, ધામ ધંધ ધાયો;	૩
દેહધારી ચેક વાર, નાથ ગુણુ ન ગાયો.	
ત્રાહે ત્રાહે સુમરી સુમરી, ત્રીવિધ ત્રાસ લ્યાયો;	૪
હાં હાં લેહો બચાય, દીરદ જ્યોં બચાયો.	
ભવન બૂલી સુધા દુલ્હ, વિષ અમુલ્ય ખાયો;	૫
મોહ કોધ કીચ બીચ, સીસલોં, ફસાયો.	
પાવન પતીત બીરદ, બેદ બેદને બતાયો;	૬
ત્રીકમ મહા પતીતદાસ, આસ પુરી પાયો.	

પદ ૪૩ રાગ બીહાગ

મુજરો માનીયે મહારાજ,	(૮૬)
દારિકાપતિ પતિતપાવન, જન નિભાવન લાજ.	૧
કોટી કોટી બ્રહ્માંડ નાયક, સકલ સુર સીરતાજ;	
ભક્તિ મુક્તિ દયાળ દાતા, જગત જલધી જહાજ.	૨

નંદાં ખડે બ્રહ્મદિ ભવ, શિર નાયે સનક સમાજ;
 મોં ગરીબકી કૌન ગીનતી, મુની હોં ગરીબ નિવાજ.
 નેક કરના દાન દીજે, મોજ મહાલ બિરાજ;
 દાસત્રીકમ ગાયે નિશ દીન, શુણુ તીહારે ગાજ.

૩

૪

પદ ૪૪ રાગ સરૈયા

ભજ પ્રદક્ષાદ ભયો સીતળ જળ, પ્રજ્જવળ પાવક ગગાજળ જેસો;
 ધ્રુવ આદિ અંત નભ ઉપરી, ભજન પ્રતાપ અટળ બલ એસો.
 ગણીકા બકી વ્યાધિ ગીધાદિક, નાથ અનુમહ તેસોહિ તેસો;
 ત્રીકમદાસ આસ પરિપુરણુ, શ્રીરણુછોડ બજે ભય કેસો. ૧
 ભજ ગજરાજ જુડ મુખતે, છુડી મયો ગેહેરે જળમાંહી;
 જરાસંધ બંધન તે કાઢે, ખીસ હજાર રાગ ગ્રહી બાંહી.
 સહાય સદા અપને મેવકઠોં, બારી પીડ પરે ન્યાંહોં ન્યાંહી;
 ત્રીકમદાસ આસ પરિપુરણુ, શ્રીરણુછોડ બજે ભય નાંહી. ૨
 ભજ અંબરિષ તજ ત્રાસ આપતે, દેખી પ્રતાપ દુર્વાસા લાજે,
 ભજ વ્રજ રાખી હન્દ્રકોપતે, કર ધરી નગ ધરી સો જસ ગાજે;
 પરબત કુલ પાવન ધર આવન, ભજ મેતા નરસિંહ નીવાજે,
 ત્રીકમદાસ આસ પરિપુરન, શ્રીરણુછોડ બજે ભય બાંજે. ૩

શ્રીદ્વારકાનાથજીના હોંડારાનું પદ ૪૫ મું રાગ સામેરી

(સાખી) નવ સાવન બાવન રેતુ, નવ વન નવ ધન ધોર;
 નિત્ય તુતન શ્રીદ્વારકા, દીન ફુલહોં શ્રીરંજોર. ૧

(વલણ) આવણુ બાવન માર્ગ, પાવન પાવસ પરમ સુહાધ;
 રમઝમ બરખત મેહા, નાની નાની જુંદ બદાવન નેહા. (ટક)

(આશ) નેહ બદાવન અધન શોભા, મંદ જળધર ઝમકહી,
 સુર ચાપ સુખદ સમીર બગદય, દામીની દુરી દમકહી

પીઠ બપૈયા બિબિધ પંછી, મધુરે સુર શુક મોરના.

શ્રીદ્વારકેશ દયાળ ઝુલે, દીન દુલે હેમ હિડારના. ૧

(સાખી) મંગળ મુરત જો અહ, ચન્દ્ર સશી ચીત લ્યાય;
રોષો રંગ હિડારનાં, શુભ નછત્ર સહરાય.

(વલણ) શુભ નછત્ર દીનેવારા, મંગળ મુરત ચાર સુચારા;
રત્ન સદન સુખદાઇ રોષો, રચો વિશ્વકર્મા બનાઇ.

(ચાલ) વિશ્વકર્મા બુધ્ય કરી રચો, મણી ખચીત મુકતા ઝુમખાં,
બર બીછોંના ધરે ગાદી, ફેર તકીયા ટુમખાં;
સંગ કમળા કમળ નયની, ચંદન ચીત ચોરનાં,

શ્રીદ્વારકેશ દયાળ ઝુલે, દીન દુલે હેમ હિડારનાં. ૨

(સાખી) અલક તીક્ષ્ણ તબોલ છુત, કર ગજસ ઉર હાર;
નવ કીશોર બાંનક બને, નખસીખ સાજ શંગાર.

(ચાલ) નખસીખઆભરન સાજે, ગૌર સ્યામ તન બસન ખીરાજે;
કકલુ કિકીણી બાજે, અંગ અંગ હિ કોટી અનંગ લાજે.

(ચાલ) અંગ અંગ અનંગ છખી, ટુલી રહી પધીયા ઢરકની,
નેન સેન સુખેન, લેન હરિ લેત મુદ્ધ મુખ મરકની;
એક ઓર પુર પ્રેમદ, રંન બાસ સખી એક ઓરનાં,

શ્રીદ્વારકેશ દયાળ ઝુલે, દીન દુલે હેમ હિડારનાં. ૩

(સાખી) દેખત દેવ વિમાન ચઢી, લીધે અંગના સગ;
ગાવત તાન બંધાનસોં, બાજત બીન મદગ.

(વલણ) બાજત બીન મદગા, ગાવત રાગ મલાર મુધંગા;
પુલકીત તન નરનારી, દેત લેત સુખ બારી.

(ચાલ) લેત સુખ મુખ નિરખી હરિકો, મુદિત હારિકા નારી હો,
તૃપ્ત હોત નયન વાકે, વારિવારિ નિહારહો;
કુતુહળ લખી હરખી વરખે, સર કુસુમ કર જોરના,

શ્રીદ્વારકેશ દયાળ ઝુલે, દીન દુલે હેમ હિડારનાં. ૪

દેત અસીસ શિરાની, અચલ પ્રતાપ અચલ રાજધાની;
 દિગતે હોલિ ન દુરનાં, ત્રીકમદસ આસ પરિ પુરનાં.
 દાસ પુરન આસ જો સુખ, નિત્ય દારિકા ગામને;
 સો સુખ સેખ સુરેશ નહિ, વિધિ લોક વૈકુંઠ ધામને.
 પરબત કુળ પ્રતિષ્ઠાણી, બગી બાનક પરિતન તોરનાં;
 દારીકેશ દયાળ ઝુલે, દીન દુલે હૈમ હોડારનાં.

(સાખી) કલ્પવૃક્ષ કરણાનિધિ, શૌભાનિધિ સુખરાય;
 શ્રીદારકેશ દીન દુલહ પરિ, બલિ બલિ ત્રીકમદસ. ૫

પદ ૪૬ રાગ સામેરી

શ્રી સુરલીધર ચાર ચરન ચીત, બસો સદા મેરે મંગલનીધ;
 ઉદીત મુદિત નખ સુખદ વિમલ શશી, લસત લલીત જીવન નાનાવિધ. ૧
 પ્રગ બધુ કુચ કુકુમ રંગ રંજીત બંદન વિપુલ નાવ દ્રક ભવ દંધી;
 ત્રીકમદસ આસ પરીપુરન, ધ્યાન ધરત બકે સુરમુનિ સિધ. ૨

પદ ૪૭ રાગ ચરચરી

જપતિ શ્રીરાધિક રસિક સુરલી ધરન, (ટક)
 સપ્ત સુરગાન સંગીત તાનન સહીત,
 પુરી ધુની મંદુર ધ્વજ જીવતી મન વશીકરન. જપતિ ૧
 દેત છબી મુદિત નવધન ઉદીત દામની,
 શ્યામ શુભતન લસન બમન કંચન વરન.
 મુકુટ કટીકાજ નટ બેખ રેખા તિલક;
 અલક કુંડલ અલક દ્વિમણી છુતી હરન. જપાન ૨
 લલીન વનમાલ બેગંતિ મણી મેખલા;
 કલીત કંકન વલય નાદ તુપૂર ચરન.
 સંગ નાગરી નિપુન નૃત્ય ટન્દા ગ્રિપુન;
 અંગ રતિરંગ શ્રમ સ્વેદ કનીકા ઝરન. જપતિ ૩

હસ્ત પદ ન્યાસ રસરાગ મત કામની;
 શિયળ કચકુચ પટ નીલી નવ આમરન.
 ગાનગુન મગ્ન સંલગ્ન કેલી કલા;
 દેખી મુર વધુ ગિમસ વેધિ મનસિજ સરન. જયતિ ૪
 શરદ નિશ વિમલ શશી વિકસ નાના કુસમ;
 ત્રિવિધ રાયક અનિલ પુલિન તનવા તરિન.
 દાસ ત્રીકમ અખિલ આસ પુરન પ્રભો,
 અમર જય જય સમર પુલિક પાવન પરન. જયતિ ૫

પદ ૪૮ રાગ ખીલાસ

રમિક રસ ના બળ્યો રામ ગોવિંદ હરી;
 વિષ્ણુ વૈકુંઠપતિ • વ્રજવિહારી.
 નરહરિ નામ ધનસ્થામ રાધારમણ;
 કૃષ્ણ ગોપાલ ગીરીરાજધરી. રસિક ૧
 શ્રીવલ્લભાધીશ વિદ્યેશ મુરલીધરન;
 પતિત પાવન કરન ખીરદ બારી.
 દાસત્રીકમ અખીલ આસ પુરન-અભો;
 હરન બલતાપ હરી મધુ મુશરી. રસિક ૨

પદ ૪૯ રાગ રોમઝી

હાંડ જેરી શુપાલ મથનીમાં,
 ખલી બલી જાહ તેરે તનક શુજનકી, કરતલ રસિક રસાલ. મથનીમાં •
 દુધ દધી ધૂત માખન મીસરી, કરી હોં કેલેહ લાલ;
 જો નવનીત યો ચાહત હોં, છતુ બિહરો મેરે આલ. મથનીમાં •
 પાપ નચાવત અમત પેંજુની, ઉલટ લટુરીમાં બાલ;
 ત્રીકમદાસ આસ પરિપુરન, માત લીયે અંકમાલ. મથનીમાં •

પદ ૫૦ રાગ રામકલી

આલીરી મેરે નેન લગે સો લગે;
 નંદકીશોર ઠગોર રસીકકે, રૂપ ઠગે સો ઠગે. આલી ૧
 ઉરજે સુરઝત નાંઠીન સોવિન, રહત જગે સો જગે;
 ત્રીકમદાસ આસ પરિપુરન, પ્રેમ પગે સો પગે. આલી ૨

પદ ૫૧ રાગ રામકલી

મંગલ આરતી શ્રીમુરલીધરકી;
 મંગલ નેન નિહારની મંગલ, રસીક સીરોમન્ય રાધાવરકી. ૧
 મંગલ અંગ ત્રીભંગી લાલછે, અતિ મંગલ છખી મંગલ કરકી;
 ત્રીકમદાસ આસ પરિપુરન, નખશીખ શોભા કોટ સમરકી. ૨

પદ ૫૨-જમનાણની સ્તુતિ

જય જય જમુને ભવદુખ દમને, કલિદ કન્યા કૃષ્ણપ્રિયા;
 રવિતનયા જમઅનુજન જમુને, કેલી કલ્યાસ સકલ ક્રિયા. ૧
 મહારાંની મહીમા જુગમની, સેવી સુરાસુર દેવત્રિયા;
 નીરનીવાસ ધીર માંગત હૈ, દેખી અકી અચલ ત્રિયા. ૨
 પાવન પતિત અધમ ઉધારન, કૃપા અપાર ઉદાર ધિયા;
 ભક્તિ મુક્તિકી દાની જનુની, ત્રીકમદાસકે બસો છયા; ૩

પદ ૫૩-ગંગાણની સ્તુતિ

જે જે 'ગંગે ઉજવલ અંગે, 'તરતરગે ત્રિપુરાંરી;
 હરીપદ પાંની મહીમા જાંની, સુઆની મસ્તકધારી. ૧
 મહાતીરય ભાગીરય લાયો, કુલતારન ત્રિશુવનતારી;
 જનમજનમકે પાપી આપી, અધમ લીયે બહો ઉદારી. ૨
 ગંગાદેવી સુરાસુર સેવી, પેદ કલો જસ બીસ્તારી;
 ત્રીકમદાસ આસ પરિપુરન, અરનકમયકી બલીદારી. ૩

૫૬ ૫૪

સરન આયેકી લાજ નિભાયે હરિ:

દીનદયાલ કૃપાન કૃપાનીધી, મુરલીધર મહારાજ, નીભૈ ૧
 મેં મતિમંદ જનમયા જુગમે, ગાયા ગોહ સમાજ;
 રામકૃષ્ણસો નાંમ ન લીનો, કીનો કાજ અકાજ. નીભૈ ૨
 ધર્મ કર્મ કો મર્મ ન જાન્યો, બાંધી ન મુન્યકી પાજ,
 દાસ બીરદ વિશ્વાસ રહ્યો હે, સાધન સગરે તાજ. નીભૈ ૩

૫૬ ૫૫ રાગ લલીત

કમલ કર ફેરે આયે બોર બયે મેરે;
 ચલિત અધિકા કવિત મુખમુસ્કન, નેન સકુચય રચ ઘેરે. ૧
 દુર તન સગ સુરતકે લછન, અગ અંગ પ્રત્યહેરે;
 ત્રીકમદાસ આસ પરિપુરન, ચતુર સૌ તકે ચેરે. ૨

૫૬ ૫૬ રાગ બીલાવલ

તુમસોં આર દયાન ન દુળે;
 વેદપુરાન પુરાતન ખાતન, સુન સુનકે મેં સો પ્રજા પૂજે. ૧
 ગોકુલઘેડુ હાગક દીનકર, ગોપીવર ગોવરધનધારી,
 કમલાનાયક સખ સુખદાયક, સતસહાયક અતિ હીતધારી. ૨
 જન ઘકુર બહાસુર માર્યો, કંસાદીકકો ગર્વ ગમાયો;
 જન ઘકુર પાકવપતિ રાખી, સો ઘકુર મેરે મન બાયો. ૩
 અજ દલિદીક અનેક દેવતા, તાંસોં નહિ મેરે કષ્ટુ આમા,
 કરનાધન રહોર સ્વાતજલ, ચાહક ચાતુક ત્રીકમદાસ ૪

૫૬ ૫૭

લોક કહત હે હરિકો દાસ,
 હો ચિત સોચ ખીચાર આપકો, દેખ્યો પજો પરપંચકે પાસ. ૧

તજી તુમસો, ઠાકુર કરનાનિધ, અવર ભળ્યો ભોગનકી આસા;
 સોઈ રાગ રૂપ હોય લાગે, જય કીયો મોયે જગદો આસા. ૨
 ગણે પડી ગોવીંદ તુમારે, જો જગમે ભધ જાત પ્રકાસા;
 તાકી ચીંતા તુમે ચીંતામંની, ત્રીકમદાસ તજો શય ત્રાસા. ૩

પદ પદ રાગ રામકલી

દેખત મુદીત દેવકી માવે;
 રયામસુંદર કમલસોચન, કાઢિયે ' ન કલાવે. ૧
 તેજ પુંગ્વ પ્રકાસ ચહોં દિશ, દદન ચિતગ્યો જાયે;
 ભધ વીરમીત તબહીં રાની. બસુદેવ જગાયે. ૨
 આર જુજ ચઠાંદિ આપુધ, પીત પરલ લપટાયે;
 જાન પુરૂષ પુરાંન પ્રગટે, પુલકી લાગે પાયે. ૩
 હસી કહી, લે જાઓ ગોકુલ, દ્વિજૂજ રૂપ બનાયે;
 છુટે બધ કપાટ ખુટે, લીયે કંધ ચદ્મય. ૪
 મેધ ઝૂંહી ઝૂંહી પતન બારી, બાધ આગે ધાયે;
 પરસપદ ગંભીર યમુનાં, બાટ દહ બતાયે. ૫
 ઉતરીકે નંદગાંવ પોહિયો, સ્યામ સેજ સુવાયે;
 સુતા લે શીર આયે મથુરાં, નીગડ મયે જડાયે. ૬
 જાગ્ય હરખીત ભધ જસોદા, આનંદે નંદસયે;
 દાસ ત્રીકમ આસપુરન, રહે ગોકુલ જાયે. ૭

પદ પદ

બાઠયો નન્દકે આનન્દ, જસોદાકી કુખ જન્મે, કૃષ્ણ કરણકન્દ. ૧
 સકલ મન પ્રકુલીત બયો, માનો કમોદ ઉદયો ચન્દ;
 હસત મંગલ ગાત જીવતી, લસત મુખ અરવીંદ. ૨
 હરદ દધી ધૂત દુધ છરકત, કુસુમ બરખત ઇન્દ;
 બજત બાજન્ન દારા દુન્દુભી, નાદ નાંદનાં છન્દ. ૩

દેત નન્દ બધાઈ દિજકો, ગાય રત્ન ગયન્દ;
દાસત્રીકમ આસપૂરન, દૂર ભયે દુખદંડ. ૪

પદ ૬૦ રાગ સારંગ

આપી ગીરા બ ચકયો તન તોહ, મનન ચકયો અર યુધ બાવરી,
નિશ દીન બિયે વાસ બસ્ય દોહ, ઉડે શીરત માનો પવનપાવરી. ૧
અવપ ન જાનત, શીખ ન માનત, ચુક પરે અબહી દે દાવરી;
આર ખાન ચોરાસી સંકટ, શીર શીર ચઢ્યો જમકી આવરી. ૨
જેન મહે દન્ત હીન બહે આયો, બપ પાયો અબ ઓટ રાવરી;
ત્રીકમદાસ આસ પરિપુરન, રાખ્ય લેહો દે મુછ તાવરી. ૩

પદ ૬૧

બિધતે એસી કયો ન કરી,
હોને રાંમ રાંમ પ્રત્ય સોચન, નિરખત નેન બરી. ૧
સુંદર રૂપ સ્વરૂપ લાવકો, સન્મુખ ધીર ધરી;
એકહી દ્રિગ તામે અવરોધક, પાંપન પલક ધરી. ૨
નાહિ ન પ્રેમ પિછાંન માહિતે, કે કદર ચુક પરી;
ત્રીકમદાસ દિસા પ્રંજનનકી, બુંઝનહાર હરી. ૩

પદ ૬૨

બદન છખી દેખત કામ લગ્યો,
સન શોભા નિધિ શ્રીમુખ હરિકો, બોહોરી શૃંગાર સગ્યો. ૧
સિંધુ દુર્યો સકુચાયે સુધાકર, કમલન માનત ગ્યો,
સુંદરતાકો સકલ ભુવન પરી, જીન નીસાન બગ્યો. ૨
કાંઠાં કહો નિરખત અવી મેરે, ઉર આનન્દ ઉપગ્યો,
ત્રીકમદાસ આસ પરિપુરન, અગ દુઃખ દૂર બગ્યો. ૩

૫૬ રાગ ૬૩ બીલાવલ

પ્રાત દરશ નન્દલાલો, મન હરત હે માઈ;	
અહ કારજ બીસરાય કે, આતુર હડી ધાઈ.	૧
મેહ બરે અર નીંદ બરે, નેનાં સુખદાઈ;	
મૃદુ જમ્બની મનિાં ભોરકી, બારજ વિકસાઈ.	૨
અધુરી અલક બદન છબી, મોપે બરની ન જાઈ;	
સધન દુર્યો સસી ચરદો, મનિાં દેત દીખાઈ.	૩
પીત બસન તન સાંવરે, લીનો લપટાઈ;	
મરકત મિણ મનિાં કનકસોં, સુંદરતાં પાઈ.	૪
ડીંગમગ પગ ધરણી ધરે, માંનું લસત દુલાઈ;	
નોતન લતા તમાલકી, નોતન છબી છાઈ.	૫
કદુલા કંકન દીકીની, નોપુરકી નીકાઈ;	
ત્રીકમ માધુરી પર દોઈ, દ્રિગ રહેહે હંભાઈ.	૬

૫૬ ૬૪ રાગ બીલાસ

જે જે જે શ્રીમુરલી મનોહર;

સુંદર અલક, તિલક અતિ સુંદર, નેન બીલાસ બદન બારી જખર. ૧

કરણકુલ પ્રતિબીંબ કપોલન, લટપટી પાપ સો શીષ રહી હર;

મંગલ આરતી કરે જન ત્રીકમ, નખ શીખ મંગળ રૂપ હૃદય ધર. ૨

પદ ૬૬

જાગો કૃષ્ણ બચો અળ ભોર,
 શ્રીમુખ ચન્દ સરસ દરસનકો, તરમત હે મેરે નેન ચક્રાર. ૧
 રૂચ ખાગો પકવાન મીઠાઈ, રૂચ ધણ્યા અર મીમરી ઘોર,
 ધેન દોહો અપુર્ની હથીયારી, બધુરા મિકવ બદાવત મોર. ૨
 સગ સખા ખેલો ગ્રહે આગન, તુમ બવવીર ભાવતી જોર;
 ત્રીકમદાસ આસ પરિપૂરન, ઉઠ જોડે અંગ આરસ મોર. ૩

પદ ૬૭ રાગ ખીભાસ

ભોર બધે ટેરત ગોપીજન, મદન મોહન પિયા બદન દીખાગો,
 અધુર મંદુર ધરો મુરલી મનોહર, હસી કરી નીસકો બિરહ ન સાગો. ૧
 દધી મન્યન દોહનું તજ આઈ, સાસન નન્દકો બિધમ સુખાગો;
 શ્રીનન્દનન્દ ચન્દ ગોકુલકે તનક ચિને તન તાપ કુખાગો. ૨
 રસીક બચન સુની રસીક સીરામન, ચંચલ નેન બદાવન ચાગો;
 ઉડી જોડે સખ જોત બચૈયાં, ત્રીકમદાસ નિરખ સુખ પાગો. ૩

પદ ૬૮ રાગ રામકલી

રસીક ખીન કો રસપાન કરે,
 નન્દનન્દન બૃષભાન નન્દની, લીલા ઝરણુ ઝરે. ૧
 છાહે રહો છખી સોં જગમૈયા, પુટી પ્રવાહ ધરે;
 પ્રેમીજન પીવત નિસ-ખાસર, કરમટ કરન બરે. ૨
 શ્રીવત્સ કરના સત સંગત, ઉભય ઉપાયે ખરે
 ત્રીકમદાસ અન્ય સાધનતોં, કાજ કંથુ ન સરે. ૩

પદ ૬૯

નન્દનન્દનસોં નેહ નિભૈયે,
 પહ દુષભ દુજો સવ સુવભ, ઝેન સુને અર કાંદાંસોં કહીયે. ૧

યહ સંસાર બિચિત્ર રંગકા, બીગરે સુધરે સોચ ન પેચે;
 સેવા દ્રઢ આર ચરનામૃત, માહાપ્રસાદ મિલે સો લધયે. ૨
 અનાશક્ત કિયો અહકારજ, હેત જુક્ત જાંહાં હરીજન જાધયે;
 ત્રીકમદાસ આસ પરિપૂરન, શરણુ રહી લીલાસ ગધયે. ૩

પદ ૭૦ રાગ રામકલી

નીરખો ભોર જુગલ કીશોર,
 હરન સકલ ક્યેશ બાધા, શ્રીરાધા મુરલીમનોહર. ૧
 એક છબીકી લતા મનો, એક છબકો છોર;
 દાસત્રીકમ આસ પૂરન, અચય રહે યહ ભોર. ૨

પદ ૭૧ રાગ રામશ્રી

આજ હરી રેનહ નિદિ ડોલે,
 હિમમગ ચરણુ ધરત ધરણી પરી, સુધે બેન ન ખોલે. ૧
 ગુપ્ત ભેદ રતિ રંગ સંગકે, કહે દેત સખ ખોલે;
 ત્રીકમદાસ આસ પરિપૂરણુ, યહ દોહ નેન સલોલે. ૨

પદ ૭૨

લટપટ લાલન નેન સલોને,
 અધર દાગ રતિ રાગ ભાગ નેક ન પાપ સોને. ૧
 કિત વૈ આથે ચિત ખીરમાયે નવ તરનકિ ટોને;
 ત્રીકમદાસ આસ પરિપૂરન મેરેહિ પ્રાત પહોને. ૨

પદ ૭૩ રાગ પુરબી

અહો ગીરધારી, અહો બનવારી, અહો કુંવર મલ્લરાયે;
 ભઈ અવાર જાઓ ધર અપુને, ગૈયાં લેહો છુવાયે. ૧
 સૈલ શિખર ચઢી ટેરન લાગે, મધુરી બેન બળાયે;
 ત્રીકમદાસ આસ પરિપૂરન સંગ સખા ધર આયે. ૨

પદ ૭૪ રાગ કાનરો

- જો ગોવીંદ ચરન અનુરાગી, સોઈ ભોગી સોઈ બ્રહ્માગી;
 સોઈ સન્ત મહન્ન નર સોઈ સોઈ તપસ્વી સોઈ તાગી.
 દેખો દિશા ખીદેહી જનકકી, તનક આય અમ્મરીષ ન લાગી; ૧
 ખીન અનુભવ સુહાગ ન પાવે, કાહા જી બયો જોગી અનુરાગી;
 ત્રીકમદાસ આસ પરિપુરન, અજ પદ રજ જજ જનકી માગી ૨

પદ ૭૫

- નવ નીરદ નન્દલાલ લાડીયો, ચાતક નેન તૃપીત આતે મેરે;
 મજપતી બદન ચન્દ ચિતમેરો, હરન ચક્રાર ચક્રીત ગત્ય હેરે. ૧
 પિયા પંકજ હો મધુકર સજની, ખીજુરે નાહે બને સેહે નેરે;
 ત્રીકમદાસ આસ પરિપુરન, જલચર જ્યો જીવન જલ નેરે. ૨

પદ ૭૬ રાગ

- તરે તમાલકી હાંદિરી કોહ છેલ જામીયો,
 માન બયો મદમાતો ઘોડો, સગ સખા ગમે બાંદિરી. ૧
 ચન્દન ખોર મોરકે પખુઆ, બનમાલા લે લાંદિરી;
 પીતાંબર પટ કટિ કસ્ય બાધ્યો, બસ્ય ગયો મો મન માંદિરી. ૨
 પદ ચિત ચોર કોન કો છોહરા, મેં કષ્ટુ જાનો નાંદિરી,
 ત્રીકમદાસ આસ પરિપુરન, માન અટકી રહો તાંદિરી. ૩

ધેન દુધ બાઢે વછ ગાઢે, જમુના ધાર સુઘસરીઃ
 નટવરવેષ ધરેઃ નન્દનન્દન, લલના સજે સંગસરી. - ૩
 જનનત હો હરી મથુરા સિધારે, તાતે તા સુર હનિરીઃ
 કીધો ત્રીકમ તુમ હમસી ખીસારી, માન બંગ મુન્ય લીનેરી. ૪

પદ ૭૮ રાગ કેદારે

યા છખી નેનનતે ન ટરે,
 જીવતી જીવ મધી રસીક સીરોમણી લવીત લતાં ન તરે. ૧
 મોર મુકુટ મુકતાવરી લટકત, કુડવ કનક જરેઃ
 પીત ખસન કાછની પદ તુપૂર, શુભમાલા ગરે. ૨
 અમ ત્રિભગ દ્વિગચલ ચચલ, ચન્દન ખોર કરે,
 ત્રીકમદાસ આસ પરીપુરન, મુરલી અધર ધરે. ૩

પદ ૭૯ રાગ બીલાવણની ટોડી (પવનાં)

માઠરી અજળ અનોખી ભાંત્યકો પલના, લાયો સુધર ધરૈયાઃ
 ચિત્ર બીચીત્ર હર્યો જર્યો રતન, જાહાં ખેઠ નદ રૈયા. ૧
 મની મુકતાફલ મનોહર કુન્દના, મુકતાલરી જાલરી છખી હૈયાંઃ
 ધાયે બધાયે લીયો ધર ભીતર, મુહીત જસોદા મૈયા. ૨
 રાખ્યો રંગ મહલ શુભ મૂરત, નન્દ નીવાળ્યો ખીર બદૈયાંઃ
 કમલ નેન મુલત અર, કુલત વ્રજજન લેત બલૈયાં. ૩
 કહત જસોદા જસો મેરો લવનાં, તેસો પવના પઠ્યો દૈયાંઃ
 ત્રીકમદાસ આસ પુરનકો, સજ બીધી રીઝ રીઝ્યાં. ૪

પદ ૮૦

હયે લો લો હાયે હાલો હાવર, મેરે ખારે કનૈયા હાલરઃ
 તેરે પવના મોર અર મરઆ લગે અમોલ કમ્બાર. ૧

તેરે પલનાં ફુંક કુન્દનાં, મુક્તા ઝુંબક આલર; ૨
 તેરે પલનાં પાટકી ડેરી, મોહી રહી મળ આલર.
 તેરે નાક નયનીયાં મોહીયે, અર ઝુંબ મની માલર;
 ત્રીકમદાસ આસ પરીપુરન, ભક્તનકે પ્રતિપાલર. ૩

પદ ૮૧ રાગ રામઝી

પલનાં બુલત પ્રાણુ આધાર;
 ગદન મંગલ માન બલી બલી, જાત બદન નીહાર. ૧
 કુલહીત પુનીત બધનાં, ઝંડુલીયાં જરતાર.
 નાક નયુની નેન અંગન, અધર લીલા લાર. ૨
 પાન પોહ્યાં પુન ફુંદનાં હીયે મુક્તાહાર;
 અવણુ ફુંડલ સુભગ રેખા, તીલક અલક ધુધાર. ૩
 માત જસોદા જૂજ ઉદાવત, અંગના અંનકાર;
 દાસ ત્રીકમ આસ પુરન કિલક નંદકુમાર. ૪

પદ ૮૨ રાગ બીલાવલ ચોતાલ

લાલ લડેતો બુલત પલનાં, હબી નીહાર કુલત જન લલનાં;
 પાચે પેલુનીયાં નાક નયુનીયાં, કહુલા ઠણ્ઠમાલ મોતી મણીયાં. ૧
 રાધ સોન ઉતારત મેયા, ચિરંજીવે મેરો વારો કનેયાં;
 પ્રેમ બિબસ બરી લેત અંકુરન, ત્રીકમદાસ આસ પરિપુરન. ૨

પદ ૮૩ રાગ ગાહીની પુરવી (સોરઠ અથવા બીહાગ)

બન્સી બાજત સુનીયત યા મધુબનકી મેલા;
 અલીરી સખી મે તોયે બલકલ, લલીત ત્રીલંગી છેલા. ૧
 હતકણ્ડીત આતુર ઉઠી દોરી, એક એકતે પેખા;
 ત્રીકમદાસ બીર બાઈ ગ્યાલન, નંદ મહરકે મેહેલા. ૨

પદ ૮૪ રાગ ગોડી

હો હો હોરી નંદ હોનાં,	
કૂકત શીરત ઝાલ સંગ ઘેરે, કટિ તનયા સિર ગોર પખોનાં.	૧
તોરી કિવાર ફેરી જલ ગાગર, દોરી દેત દધી દુધકે દોહોનાં;	
દોરી દોરી દુલહની સીર નાવત, બચન ન પાવત ધરકે કોનાં.	૨
કાહુકી આંખી અખીલ ભરત હે, કાહુકો નીરતે ચીર બીજોનાં;	
કાહુકો મુખ માંજત કર અપુને, ગારી સુનાયે રહત ગેહે મોનાં.	૩
કાહુકી છતીયાં હાય છુવાવત, કાહુકે પરી રાવાવત છોનાં;	
ગીરત ભરત ઝંઝોરત ઝગરત, કાહા પુરખાસી કાહા પહોંનાં.	૪
છારી હાવત ગાંઠ જીગવત, પેઠત બાળ્ય પરાયે મોનાં;	
અધ્યપુર સખારી મેહેતારી, છાંડ દીયો ઈત ઉતકો ગોનાં.	૫
કાહુકી પધીયાં કાહુકી અંગીયાં, કાહુકો લેત ઉતારી તિથનાં;	
ત્રીકમદાસ આસ પરીપુરન, અજકી જીવની સ્થામ સસોનાં.	૬

પદ ૮૫ રાગ કાફી

નિર્દોષો દેયાં કાહા કહીયે, સમગ્રી જીયામે રહીયે,	
નંદનંદન કર પકરી પીછેરા, અંખીયાં મર્યો મુલાલ.	
સુખન દે છતીયાં પરી છોવત, બોહોરોં હોરીકો ખ્યાલ;	૧
દુરીજન લોક દેખતહોં ટોકત, આયે કરત હે આર્ય,	
નિઝર નિર્લજ દીઠ બોહો દોઝા, અપુને કુલકોં બ્યાર્ય.	૨
સહી સહી અલી કાંહાં લોં સહીયે, અજ હોં ટેહંગી ગારી;	
ત્રીકમદાસ ન માને જરબો, હરિજી રહેજો-હારી.	૩

આગે કંસરાયકે ડરતે, કહ્યુ યહ દોટા રહત ડરો;
 અખ ફાગુન પુલ્કો જગ મૈયા, દેવા દૂનો ઢીક કર્યો ૨
 આજ અયાન પેરી સાકરી બેટચો ત્રીકમ રગ બર્થો,
 બલી બર્થ જો કોઈ ન દેખી, લાજ રહી અર કાજ સર્થો. ૩

૫૬ ૮૭ રાગ મારૂ ખમ્ભાતી મિશ્રિત

નીપટ અચરો બાવન, હો સખી કાહા કરીયે ?
 મેરે જીવણ પર્થો જગન, મોહો દીન ધ્યો બરીયે ? ૮૬.
 એક તો યહ અનરાજકો દોટા દુસરો બનકો વીર,
 તિસરો ફાગુન માસકો સાસો, અર જસોમતીકી બીર,
 બરજતહીં કરીયે. ૧

એક તો મેરી સાસ રીસારી, દુહા નનન્દ નિકાર,
 તિસરી કચકી કીતિક સુનાઈ, નિકસન પાઈ દાર.
 અખ જલ ક્યો બરીયે. ૨

હો અપુને પીતમ રગ રાતી, યોહી બદાવત સોગ,
 જળ તળ મેરી કરત ચવાઈ, યહ અજવાસી લોગ,
 કિન કીનસો લરીયે ૩

બાવત જાત યહી મારગ બહે, નિકર્યો નન્દકુમાર,
 ત્રીકમદાસ આમ પરિપુરન, સુંદર બદન નીહાર
 અહ બચા લરીયે ૪

૫૬ ૮૮

હોરી ખેનન કો ચાહ, ચલી સખી જાહા ખસે,
 અપુને જીયામે એસી આવત હે, બૂજે ખીરહમે દાહ ચલી ૧
 લધુ બેસી કામ ખીસેસી, જોર બીદેસી નાહ;
 ખાખ ખીના ક્યો પહોંચો, ત્રીકમ બોહોત ઘોસકી રાહ. ચલી ૨

પદ ૮૯ રાગ કાફી

બરખત રંગ બુંદરીયાં, પ્યારીકા બોલે અંગ ચુંદરીયાં,
 પીયાકા પાધ પીછોરા બાધો લાંગો હરિ પરસ્પર ખેલત મિલ મુદર સુંદરીયાં
 ઝક જોરનમે કંધુ નહિ સુઝત, ધરત ભરત ગીર પરત હે ત્રિકમ
 કુંડલ માલ મુદરીયા

પદ ૯૦ રાગ

ખેલે હોરીયાં નવનીરદ નન્દલાલ,
 તા પરિ અરન અગ્રકા શોભા, પીય તન રગ ગુલાબ. ૧
 અખીસ છોટ ઉકુસધન ઇન્દુ છપ્પી ખીંદુ મગધ સુભાવ;
 બિચ બિચ કેસર દામનીકા મુતિ, ઇન્દુવનુષ વનમાવ. ૨
 બરખત ઝરી ભરી પીચકારી, ઇત ઉતતે વજખાલ;
 ત્રીકમદાસ દાસ મૃદુ મારત, ગરજ મૃદંગ ડક તાવ. ૩

પદ ૯૧

ખેલી ખેલી હોરી ચોરી ચારી રતીયાં,
 ડાહ કીશોરી ચતુર દોચોરી, સંગ લુબાચે રંગ રંગાચે. ખેલી ૧
 માધે ભોરી મેરી પોરી, લાલ ડીગભગ મતીયાં;
 મુખ મુંબારે દિગ ન ઉધારે, જુલી પીછોરી ઝોદી ચુંનરી
 કરતની હોરી બનીયાં: ખેલી ૨

નીત ન જાને, બરજોંઓં ન માને, નિપટ નિઝર યહ લરકો;
ત્રીકમદાસ આસ પરિપુરન, જોગી બ્રમર ધરધરકો. ૨

પદ ૯૩ રાગ બીહાગ

બેગ ચયો વૃપમાન લલીરી,
હારી ખેલી ખેલી મનમથ દલ મિલ મિલ, પોદો સ રગ રલીરી. ૧
મદન ગોપાળ ધાટ પરિ દાદે, દેખત તેરી બાટ અલીરી;
ત્રીકમદાસ આસ પરિપુરન, ભાંમની ભામની જાંમનિ જાત અલીરી. ૨

પદ ૯૪ રાગ વસન્ત

નવ ઋતુરાજ આજ બજ વિનતા, પર્વ પંચમી પુજ્ય ચલી;
ગાવતી અખીર ગુલાલ ઉડાવતી, ગોકુલકી સબ ગમી ગલી. ૧
કનકધાર ઉપહાર અનોપમ, નવ કદલી નવ નૃતકલી;
હાર શૃંગાર રૂપ મધુરી રચ, રતીસીકી હખી લેત છલી. ૨
લલીતાદીક નન્દલાલ ભરે, નન્દલાલ ભરી વૃપમાન લલી;
માનહોં છટા ધટા ધન ઉપર બોહોર છટા પરી ધટા દલી. ૩
ખાદી કેલ કુતોહલ સરીતા, બેલ મનોરથ મુક્લ ફલી;
ત્રીકમદાસ આસ પરિપુરન, દેત અક્ષીપ અર જાત બલી. ૪

પદ ૯૫ રાગ બીહાગ

બરોંસો શ્રીવલ્લભજુકો રાખો,
યાદી બરોંસો ઓર ન આગે, દીન બચેન નહિ 'બાખો'. ૧
અજ ઇલાદીક દેવ બડેરે, ઉનસો નાં અબીલાખો;
બૂતલ ભૂપત કેન બાપુરે, તિન તન કેસેં ઝાંખો. ૨
ચેહી બલ ચેહી ફલ મેરે, ફુજ પછ ન પાંખો;
ત્રીકમદાસ અતાપ ચરનકે, લકતી મુધારસ આખો. ૩

૫૬ ૯૬

મેરી ધ્યોં તરે વહ નાઓ,	
બોહોત જન્મકી જાગરી અરૂ વિધમ મદકો બાઓ,	૧
નીર અતિ ગમ્ભીર માયા, કુમતી કુરમ લાઓ,	
મહમહર મસન લાગે, કામ કોથ અહાઓ	૨
બિન રસા ધીન બાત વાકી, નાથ નાહે બચાઓ,	
તરે ત્રીકમ તઅહો જબ તુમ, ખેવટ વહીકે આઓ	૩

૫૬ ૯૭ રાગ

પોઠે લાડલી અરૂ લાલ,	
કુજસદન સુખાસ સબ્યા, કુસુમ કિસનય જાન	૧
શરદ અન્દ મુગન્ધ શીતળ, મન્દ બ્યાર ખીમાસ,	
સુરતકે સયોવ લોચન. બચન ગ્યન રસાવ	૨
અગ અગ તરમ રતિરમ, સ્વેદ અમ કથુ બાન,	
તાહે લેપટ પોષ ત્રીકમ, પ્રીતકે પ્રતિપાન	૩

૫૬ ૯૮ રાગ

મેરી લાડલી લે માન,	
બોત ભાતી મનાઇ મોહન, તજે ન અપુની બાંન	૧
અરૂન લોચન બોહ રેહી, ધુવટપટકી દાન	
કાહા કહો નીહુરાઈ વાકી, જાનત હે મેરે પ્રાન.	૨
બોહોત બધ કરી લ્યાઈ જદખી હોત રસકી હાંન	
કાજ સીઝે વેહ રીઝે, કીજે સોઈ સુખન.	૩
સુનત ત્રીકમ આપ આયે, જાહાં સખી સુખ દાન,	
માન છુટયો, મિગયો ધુધટ, કાહાનકી મુસકાન.	૪

૫૬ ૯૮

તો ખીના જો ન સરતો કાજ,	
હાહાં કરતી પેચા પરતી, મન ન ધરતી લાજ.	૧
એક બદલે ખીસમો બસ્ય, તિહારી સીરતાજ;	
દેખ રીઝે તાડીસો, એસી રૂપ ગુનકી સાજ.	૨
અબ તીહારે પાસ રહેજો, તીહારોં હી નાજ;	
દાસ ત્રીકમ આપ દૂતી, જાંહા કુંઆર વજરગજ.	૩

૫૬ ૧૦૦

આવત બાખીનીકે મોન,	
લટકી લટકત લાલ ગીરધર, મત ગજકી ગોન.	૧
ઉદીત નીંદ અનૂપ રાજત, નિપટ સેચન લોન;	
બામ દળન લલિ બિશાખા, છખીમો બરને કોન.	૨
ચાર અટા ચોખારી ખારી, બહત સુંદર પોન,	
દાસ ત્રીકમ રચીર સળ્યા, રચીર રાકા ઝોન.	૩

૫૬ ૧૦૧

દેખારી દેખ હરીકી છમી,	
કણુ કહેરી નીંદ ઘેહેરી, જાત અંખીયાં દખી.	૧
સેહે ન ખીરીયાં બધ સજની, જાજન લાગે જખી;	
દાસ ત્રીકમ રચીર સળ્યા સખદ કુલન રખી.	૨

૫૬ ૧૦૨ રાગ ખીહાગ

। કચુરી સીરા મૈયા,	
। બાવત હે તો કચુ ન ખવાવત, તરેસુ પાપર પીરા.	૧
। પકોરી શાખ સંધાનો, મક્કા મીવાયો છરા;	
મુગકી દારી બૂરબૂરી કણુ એક ઝોજો ખીરા.	૨

૧૭૫

દસી બોલી મેં સોઈ કીયો હે સુની હે સ્થામ સરીરા;
ત્રીકમદાસ આસ પરીપુરન આયે જોવો દોઈ બીરા. ૩

૫૬ ૧૦૩

કદીયો પ્રાન પતિ સો બેન,
અન્દ જળ અઢી અટા પોહોદે, એકમે લીખી એન. ૧
પાયે રાજ મહારાજ કહાં યે સુંદરી સુખ દેન;
મજ વધુ સંભારી હોં કળ, કુંજ કિચલપ સેન. ૨
છત્ર અમર છડીદાર કાડે, સભા મંડીત મેન;
સૂધ્ય આવત વ્વાત કળ હોં, મુગટ મુરલી ધેન. ૩
અંગ રાગ અનુપ જુષન બરન નાંહાના પેહેન;
પીતપટ બન ધાતુ શુંજ ચિતતહોં નખ એહેન. ૪
વ્રજવધુ બીલલા તખ પરી, સફરી લોહી ન રેન;
તુમ બીના તન છોંન ત્રીકમ, બહત ન દીઈ ન નેન. ૫

૫૬ ૧૦૪ રાગ બીહાગ

લાડલી પાન લીયે કર કાડી,
મદનમોહનકો મોહો બદાવત, દે અંચર મુખ સાડી ૧
બુરી બુરી ભાવ ખવાવત બીડી, ચિતવત અંખીયન આડી;
કીયો કટાઝ કમસ દલ લોચન, લલીતા લીયો ઉધાડી. ૨
ચારો દ્રષ્ટિ ભઈ જમ સન્મુખ, ચાંહ ચોગની બાહાડી;
ત્રીકમદાસ બિલાસ બિપુનમે, રસ બસ રસીક ખીલાડી. ૩

૫૬ ૧૦૫ રાગ બીહાગ

બલી બલી બાંનીક મોરલીધરન,
બંક બોહ બિસાલ લોચન, નવ કવલ દલ બરન. ૧

અલક તિલક અનૂપ નાશા, કુંડલ લોચ કરન;	
કાંછી કિંકની માલ મુક્તા, ચાર નુપુર ચરન.	૨
મન્દ હામ બીલાસ બર્ફની, માનુની મનહરન;	
દાસ ત્રીકમ આસ પૂરન, સદા રખો રારન.	૩

ઠાઢીયાનું પદ ૧૦૬ રાગ મારૂ

હોં ઠાઢીયા ધરકો નન્દગુકો,	
આયોહોં સુની જન્મ બધાર્ધ, બયો તુમ્હારે લરકો.	૧
રાનીગુ રીઝ હીયો દાઢીનકો, કંમન અપને કરકો;	
લેહેંગા લાલ અમોલી ચોલી, સાયુ મુંદર જરકો.	૨
અબ તુમ મોહે જસો રાગ, પગા આપુને સિરકો;	
કરકે કડા કાનકે મોતી, પેહેયોં લેહેનાં ધરકો.	૩
મેરે સુતકે કાજ દીવાઓ, અંગિયાં અપુને કુંઅરકો;	
ત્રીકમદાસ રહો યા પ્રજામેં, જ્યુગ જ્યુગ રાજ મહરકો.	૪

પદ ૧૦૭ રાગ ખંભાતી

તેરો પુત જસોદા ચિરંજીવો,	
આજ બીધાતા મેરો બવી, સખ બાતેન મન બાયો કીયો.	૧
હોં જયક સુની જન્મ વધાર્ધ, આયો કતમેં લેખ લીયો;	
બૃધ બેસ અજપતિકે સુતકો, દરસન પાઉં સીરાંહ લીયો.	૨
જુગજુગ રાગ્ય કરો યા અજમેં, મિધિયે માંગુ ન ઔર બીયો;	
ત્રીકમદાસ આસ પરિપુરન, પ્રગટયો કાંહાં નર કુલકો દીયો.	૩

બધાર્ધનાં પદ ૧૦૮ સારંગ

સુતકો જન્મ સુનતહોં પ્રલે, દેત બધાઇ નન્દ દેહ ભૂલે.	૧
સુરભી ખીરક લુટાએ ખોલી, મની માનક બંડાર અમોલી.	૨
કોહ બસુકી કરી ન મનાઈ, લે ગયે રંક નિઃસંક ઉદાર્ધ.	૩

જમો પદ પરમધ્યાન પશુપતીકો, સો પદ હટે લગાયો;
 જો પદ ક્ષાવતીર ભંડાંનવી, સો લે સીસ ચઢાયો. ૩
 પ્રભુ પોરીયાં આપ અધીપતિ, બયો ભક્ત મન લાયો;
 દીનો રાજ્ય સુતલકો ત્રીકમ, સુરપુર હુતે સીચાયો. ૪

પદ ૧૨૧ રાગ વેરાડીઃ

તો નિધનાયક રે નોમી પોસડી, અભીજીત મહુરત દિન દે જામ;
 રિધ સિધ ભરીરે ધરી નિરદોસડી, પ્રકટે શ્રીવિકલ પૂરનકામ. ૧
 આનન્દ બધાવનો શ્રીવલ્લભરાય ગૃહેરે, સખ ગૃહે શુભ ગૃહે અનુકૂલ;
 સમે સુહાંવનો ગનક કાંઠાં લો કહે, સુરીનર હરખ વરખે કુલ. ૨
 મિલ માનનીયાં મંગલ ગાવહી, મિત્ર માલનીયાં શુભે હાર
 તોરન બન્ધન દાર બન્ધાવહી, હુન્દુભી શ્રીદ્વિજવરકે દરખાર. ૩
 યાયક પાયે રે ઉર અભીજાસયો, સુરભી સાસકૃત દ્વિજદાન;
 દર્ધ જૂ કૃપા કરી ત્રીકમદાસકો, નીજપદ ભક્તી દયા નિધાન. ૪

પદ ૧૨૨ રાગ હાનડો

શ્રીવલ્લભ પદ વલ્લભ જાકોં, પ્રજવલ્લભ વલ્લભ શુંન તાકોં;
 રસીક કથા રસ લીલામેં રચી ઉપજે, ઝોર કરેં અમ કાહાકોં. ૧
 હોં હોઈ જળ સખ સુકૃત ફલ, તખ શ્રીવલ્લભ પદ અનુરાગા;
 પાવે ધાએ ચરન ચલી આવે, મિટ દૂર ભાગી બયો સુભાગા. ૨

● કવિ શ્રીત્રીકમદાસે શ્રીવલ્લભાચાર્યજીનો શુદ્ધદેવ માર્ગ ગ્રહણ કર્યો હતો,
 જે પુષ્ટિસંપ્રદાયના અનુયાયી થયા હતા. 'પ્રતીપ'નાર જટ્ટ ઈચ્છારામજી સાથે
 મને સહચાર હતો. તેથી શ્રીવલ્લભાચાર્યજીના અને શ્રીવિકલનાયજીના શુભુગાનના
 ટલાક પદો તેમની કવિતામાં મળી આવે છે. આ પદ શ્રીવિકલનાયજીની જન્મ
 પ્રથિનું વધાઈનું છે.

ધનકે શરણુ ખીના ઇન ભવમે, ઝોર તરનકો નાંહી ઉપાયે;
ત્રીકમદાસ આસ પરિપૂરન, જાકો સુજસ સકલ જીગ ગાયે. ૩

પદ ૧૧૩ રાગ ખીભાસ

જે જે શ્રીવલ્લભ વંશ પ્રસંસ,
વેદ પુરાંન નિધાન કૃપાકે, અવનિહીશે સીસ અવીતંસ. ૧
નવલકીશોર રસીક નન્દનન્દન, લીલા માંન સરોવર હંસ;
દેખીપત દૃષ્ટ પ્રગટ પ્રભુતાર્થ, જન કોહિ આનો જીય સંસ. ૨
તેજ પ્રતાપ સીસ યુન સદૃશ, સખ કોહિ શ્રીબિહારકો અંશ;
ત્રીકમદાસ આસ પરીપુરણુ, શરણુ ગયે કલ્પી કલ્મષ ધ્વંસ. ૩

પદ ૧૧૪ રાગ જોજોવંતી

ચલી ચલી ચુપ રહે ચતુર ચંવાંઈ,
સુની હે પારવ રોસ દોહુ ન લગાયે દોસ,
કાહેકોં તો રોસ તીરી કિન બિરમાંહી. ૧
વેતો રાધા રાધા કરે પલજં ન કલ પરે,
તાસોં તું અનંખ ધરે કોંન ધોં બલાંહી. ૨
દિનને આવત જાત આવરી બિહાની રાત,
પિયાસોં પ્રતિજ્યા કરીની અખ પીછતાઈ. ૩
નવસત અંગ સાજ સખહિ ન પર્યાગજ
આજ ગેરી રાખ્ય લાજ તેરી ચરનાંહી. ૪
મુસક મધુરી બાંની, મંજનકોં માંગ્યો પાની,
ત્રીકમદાસી તોં આગે જાયે, કહે વુહ નાંહી. ૫

પદ ૧૧૫ રાગ જૈજૈવન્તી।

મંજન અંજન કરી, મોતનસોં માંગ બરી;	
સીસપુલ જોદી ધરી, જોસરી બનાવકે.	૧
ઝલી ઝગઝગી કાંન કણ પોત પહુચી;	
પાંની કંકની નેપુર ઉરે હાર હુલસાવકે.	૨
મુંદરી મુંદર ચુરો, બાબુબન્ધ બાંધી જુરો;	
પેહેર પટ સખ ઘટ સોધો લપટાવકે.	૩
સાંવરેકે રંગ રાતી, અપુને ગુન ઉમગતી;	
ગમગતી ગતી ધીરી બીરી મુખ લ્યાવકે.	૪
જન્દાવન સુખરાસ બલી બલી ત્રીકમદાસ	
રસિક બીભાસ આસ ચલી ચિત લાવકે.	૫

પદ ૧૧૬ રાગ કાફો

મન મોહો લીધો ધન સાંવરીયે,	
મુંદર બદન દિખાયે દૂરતે, કલ ન પરત અબ કહા કરીયે.	૧
ઉત તટકોં કાકો નટ નાગર, હંમ છતકો ગાગરિ બરીયે;	
જુપામેં જાનો જાવ મીલોં, બીચ જલ જમુનાં કેસે તરીયે.	૨
સખકોઉ પુઝત માંહાં કયોં કાઠી, ઉન લોગનસોં કહાં લરીયે;	
પુનયા મગ આવેંગે ત્રીકમ, સંગહી સંગ ધરકોં શીરીયે.	૩

પદ ૧૧૭ રાગ સોરઠ

નેક હરિ સુનહો બીનતી ઝોર;	
કમલસોચન કબ નીહારો, કરી કૃપા મમ ઝોર.	૧
ઝોક ગજ દુજ દુપદી કારન, જોની આતુર જોર;	
વે પુરપાતન કાંહાં ગયો, જન ધાયે ખગપતિ જોર.	૨

શરન આયો સિંધરે, છન નનચો અખીયાં ચોર, ।
દાસ ત્રીકમ જાનનીધી, તુમ દયા નંદકીશોર. ૩

પદ ૧૧૮ રાગ સોરઠ

નઈ ઋણુ દોડ નવલ કીશોર, । । ।
પોહોડે બુલન ખાટ અટપરી, ચઢી ધટા ચઢું ચોર. ૧
તેસે હિ બોયત ખીરહ બિહંગમ, શુક સારસના શોર;
દાસ ત્રીકમ આસ પુરન, અચન રહે ચેહે જોર. ૨

પદ ૧૧૯ રાગ સોરઠ

બોલ ત બિરહે જગાઓ ચેરી ધન મોરના;
ઋણુકી સુધી પાઈ ચુરઝાંધ ઉપજે કામ અકોરના. ૧
મિચ બિચ ચાતક જીવતી ધાતક, અખી પીક ઝિંગોરના;
દાદુર બાદુર શબ્દ સુનાવત, ધરન હો નંદકીશોરનાં ૨
ઠાઠા કરો બરોં દિન કેસે, દેખી ધટા ચઢું ચોરના,
ત્રીકમદાસ આસ પુરનકો, બિખિસે બિષમ બિજોરના. ૩

પદ ૧૨૦ રાગ મલહાર

એરી માર્ધ આર્ધ રીત પાવસ, પુનિ જનમે મોહે લાગત પ્રાવકસી;
જેસી છુદ ઝરત બાદુરતે, કરત ધાઓ નાવકસી. ૧
સીરી ખ્યાર જવાલ વ્યાન લગે, બિરહની તન તાવકસી;
ત્રીકમદાસ આસ પરિપુરન, બીન ધટા ધૂમ ધાવકસી. ૨

પદ ૧૨૧ રાગ મલહાર

મનપતિ કયો મનકી સુધ જીલે, ।
તુમ બીન કોઝી ન જાત બરન જન, કાલિંદીકે ફૂલે. ૧
અવગુન કોન વિધાતા હમકો, દીયો ખીઝોલા ઘન,
ધન્ય લોક મથુરાકે બાસી, કરત કમળ મુખપાન. ૨

બિધિ અગ્નિન તુમ જનનહારે, ગિરહી જનકી બતીયાં; ૩
 સમર સમર ચેહ ચુક તુંગરી, હુક હુક હોત છતીયાં.
 કબરું.....૫ સંદેશ..... હાલ હમારે;
 ત્રીકમદાસ આસ પરીપુરન પલટે અ.....ધારે * ૪

પદ ૧૨૨ રાગ મલ્હાર

બીરાજત બીચહી મેઘ ઘટા.
 ઇતિ સ્યામા ઉત લાલ લાડીઓ, અપુની અપુની અટા. ૧
 પ્યારી નીલ પટોરી પેહની, પિય તન પીતપટા;
 માનો દામની ધન ઘેહેરે લીચો હે, ધનમેં છુપી જો છટા. ૨
 સૈન હિ સૈન સકેત પરસ્પર, નાંચત નૈન નટા;
 ત્રીકમદાસ આસ પરિપુરણ, જમુનાં તીર તટા. ૩

પદ ૧૨૩ રાગ મલ્હાર

પદ ઝાલુ મિલ ગિરહનકી માંધ,
 પાવસ પર્મ પ્રબીન દ્વિતિક, બોહાર મનાવન આંધ. ૧
 કારી સારી ઘટા ધન બારી, યુદ્ધન બનીક બનાધ;
 ચપલા ચંમકી ચપલ ગતી ગંવની, ઝહરિલોં ઝંમકી ઢીંગ ધાંધ. ૨
 મુર સામક સિર નામકે ઘડી, બદરેન ગોદ બીછાધ;
 મુખ અગુરી સંગત બગ (ખં) પંગત ગરગંન અરજ સુનાધ. ૩
 ધન ઓસર જડ સો રસ બાઢો, અલી કિત રહી અંનખાંધ;
 ત્રીકમ સ્યામ તમાલકા તુહી, હેમ લતા સુખદાધ. ૪

૭ વચ્ચેના અક્ષરો મૂળ પ્રતમાં ખરડીત થયા છે, તે બેઠા નથી, તેથી તેને સ્થાને ટપકીઓ મૂકી છે.

પદ ૧૨૪ રાગ મહારા

માધ તરસે મોરો જ્યારા,
બદરીયાં બરસે સુંદર સ્યામ બિનાજી, હમારે સ્યામ ધટા કોંન દરસે. ૧
કો કોંન જ્યે જલધર ઝરમૂંદે, બૂંદે પરતન પરચે;
ત્રીકમ દાસ આસ પરિપુરન, ધર આયે સખ સરસે. ૨

પદ ૧૨૫ રાગ મહારા

આજ બેન પાતંન ટપકત પાંની,
કમલ નેન શીર પાધ કસુંખી, ઉપરેનાં અસમાની. ૧
ઝમકત બીજ રીજ દોહ રસીકન, બુંદન પરત હે નાંહાંની;
વે તેરે મન ભાવન ત્રીકમ, તું વાટે મનમાંની. ૨

પદ ૧૨૬ રાગ બીભાસ

તેરે બુંદન બીરાજત અમ કન, શરદ ચન્દ મનો મોતી જરયોરી;
લહન બેખ રેખ અંજનકી, રૂપ મધૂખ પિયુષ ભરયોરી. ૧
કબરી કુસુમ સતાર નબ શોભા, કુંજન કેલ કલાપ સરયોરી;
ત્રીકમદાસ આસ પૂરન સંગ, તારે અધીક ઉલોત ધરયોરી. ૨

પદ ૧૨૭ રાગ બીભાસ (આંબો)

ચાર ચરન શ્રીકૃષ્ણચન્દ્રકો, રાજત હે સુરતર સુખદાઇ;
કરના મૂલ અનુચલ ફૂલન, સદા સુફલ ફૂલકી અધીકાઇ. ૧
નવધા રસ નવ દત્ત તલ ઝેણી, નીલ પ્રદ નહિતંન હરીતાઇ;
પોડસ ગીહ સુમંગલ સાખા, ફેલ રહી જગ સુજસ બાધ. ૨
લહમી લલીત લતા મીલ માંનો, બકત વહલતા સીતલ છાંઇ;
બકત બમર ગુંગરવ ગુનગુન, અતુલ પ્રસાદ બાસ લપટાઇ. ૩

સુર ચન્દન ચરચિત વર વરચિત, શૂપન ઇખી અદ્ભુત છખી પાષ;
 સનકાદીકસે બિમલ બિહંગમ, મુદીત હીદીત કીરતીકી લકાષ. ૪
 ચાર પદારથ કરી પરીકરમાં, સમરત સનમુખ આવત 'ધાષ;
 જાંડાં નહી બો ભય તાપ આપદા, ત્રીકમદસ બસો તાંહાં જાષ. ૫

પદ ૧૨૮ રાગ પટ

સખી આપે ગોપાલ ધુમત દ્વિરદ રાજ જ્યો, જીત રસ રીત બલ મેન સેના;
 રવેદ મકરંદ મુખચંદ મન દન્દસે, અથ ખુસે અરુન અરબિન્દ તેનાં. ૧
 બોહ તટ મુગટ લર લટક મુક્તાવસી, મરગજી માલ કર ખેત બેનાં;
 મંદ ગતિ અતિ બિરાજીત અલક તિલક છખી, મલીક મુસ્કાંત ચિત ચોર લેનાં. ૨
 દેખી બ્યાકુલ લાઈ કબ મીલોંગી દષ, અંક બરી યાહીતે નાંહે ચેહેનાં;
 દાસ ત્રીકમ અખુષ હોં કહા ખુધી કરોં, વિપુલ આરત અર અંધ રેનાં. ૩

પદ ૧૨૯ રાગ ભૈરવ

કમલનેન કમલબદન કમલ કૃષ્ણ કરો,
 પ્રાન પ્રાન પ્રાન મેરો, પ્રાનજીવન પ્યારો. ૧
 નખ શીખ આનેદ કંદ નંદકો દુલારો,
 ગોકુલકો ચંદ ચૌદ લોકકો ઉગરો. ૨
 સખીયનકો સરખસ મેરી અંખીયંનકો તારો;
 ત્રીકમદસ તાહે નેક કરો નાંહે ન્યારો. ૩

પદ ૧૩૦ રાગ દેવગાંધાર ૫ (પર્વતનાયનું પદ)

સાંવરો મંગલકી નીધી માષ,
 જા દીનતે પરખત ગૃહે આયો, બરનોં કહા જી બગાષ. ૧
 બાંધે બંધન વાર દ્વાર પ્રત્ય, ચઢુ દીશ ચોક પુરાઈ;
 ધર ધરતે માનુની મીલી આવત, ગાવત ગીત વધાઈ. ૨

જોત્ર માત્ર ખટ માસ ભાઈ તોહાં, મનેહોં દારકાં છાંઈ;
 જુઝ્મ-જનં જાંઝ સરાહત, નાહત ધન્ય પુન્ય પ્રજુતાર્થ.
 કિયો કૃતારથ કુલ કલી જુગમેં, કીરત જીપુલ બડાધ;
 સદા બસો બિલસો ઉર ત્રીકમ, દાસ આસ બરી પાંઈ.

૩

૪

પદ ૧૮૨ : રાગ કંઠ્યરણુ

કોન કહે તોણું આપ બાવરી;
 સુંદર સ્થામ સોર બિનતા જસ્ય, સો સખી મોથે બતાવ.
 તું અપુને મન નાંહી બીચારત, યોંહી રહી મુરઝાયે;
 કેતકી કુસુમ કુતોહલ જાકો, આખું કલી ન સુહાથે.
 ઉત નંદલાલ નિહારત તો મગ, ઇત તું રહી રીસાય;
 ત્રીકમદાસ આસ પૂરનકોં, ઉડી સે અંક લગાયે.

૧

૨

૩

પદ ૧૮૨ રાગ બીહાગની આશા

હરીકા-બદન નીહારી રહી;
 પ્રેમ બીબસ દિગ પલક ન લાગત, ચિત લીખીસી બધ.
 રોમ રોમમેં રૂપ માધુરી, ગીરધરકી ગડી ગાધ;
 જલમેં રસ રસમેં માલિકિતા, શશીમેં જોં સુધધ.
 રસીક કીરોર નંદનંદનકી, છખી નહી જાત કહી;
 ત્રીકમદાસ ધન્ય વે ગોપી, બેચન ચલી મહી.

૧

૨

૩

પદ ૧૮૩

ગોપી ગીરધરસં લુભાની;
 ગોરસ બેચન ચલી અલી સંગ, ઠીકપરે દંધી દાંની.
 બૂલી ગઈ ઘટ અર પટકી સુધી, અંગ અંગ ઈરઝાની;
 ઉમંગો પ્રેમ નેમ ન રલો કંથુ, દરી ગઈ સીસ અયાંની.

૧

૨

દેખી દિશા તા ઝિનકી ખીનતા, આપહી મેં મૂરકાની;
ત્રીકમદાસ રનેહ લીલાકી, કાહાં જાને નર યાની.

૩

૫૬ ૧૩૪

હરીકે નેન કમલ અતિ નીકે,
તામે અપલ કટાછનકી છબી, બસીકરન મો જીકે. ૧
નીકી નાશા વિયુલીત બેસર, કુડવ કનક મણીકે;
મુખ અમકલુ માનો અદબિગતે બરખત ખુંદ અમીકે. ૨
મીલ ગયે આયે અચાનક મોહન, મારગ કુંજ ગલીકે;
ત્રીકમદાસ નિરખી છબી ભૂલી, મનોહાકી મધુ પીકે. ૩

૫૬ ૧૩૫ રાગ બિલાવલ

સુંદર શ્યામ સુમંગતાં સીવાં,
ઝોઢી લઈ ઉપરેની અરગજી માલ મરગજી રાજત શ્રીવા. ૧
નીસકે કેલ અધર મીસ માનો, અથી આયો અંબુજ રસ પીવા;
ત્રીકમદાસ આસ પરિપુરન નિગખત બિખસ ભયો મેરો જીવા. ૨

૫૬ ૧૩૬ રાગ બિલાવલ

લલીત ત્રિભગ લલીત મુખ મુરલી,
લલીત તાંન ખીયાવલ ગાવત, તીન આંમ ગતી સાતોં મુરલી. ૧
લલીત લતા કદમ તર દોડે, બક ભોહ નેના મદ ધુરલી,
ત્રીકમદાસ સુનત ભાષ વ્યાકુલ, મોહન અધર સુધારસ મુરલી. ૨

૫૬ ૧૩૭ રાગ કાફી હોરી

ગાકુલકે ગીરીધારી, અનોખે છેહેલ ખેવારી,
ખેવત હોરી અપની પોરી, જોરી જોર સખારી,

૧૮૭

- ઘવ ભરી કર રાખી ધરી, કોઠ દીઠ પરી જળ નારી,
તકી પીચકારી મારી, ૧
- કાદા કહો કહુ કાંન ન રાખે, ખેલે યો ખેલ ખેલારી;
ઐન ખમ્મયે નેન સેન દે, બતાયે પ્રીત રીત ન્યારી,
ત્રીકમપ્રાય છખી પરવારી. ૨

પદ ૧૩૮ રાગ ખીહાગડો (વૈરાગ્ય.)

- હરી ખીનાં કોઠ સગો ન સાથી;
દુખ પાયો શરણે જળ આયો, દોરી છુરાયો હાથી. ૧
- કારતી જાપ તીર રહી કાઠી, દેખી દોખ પીછતાતી;
સાદાએ કરન કોઠ નિકટ ન આપ, બિપમ કાલકી કાતી. ૨
- તેસેંહી માત પિતા મૃત ધરંની, ભાધ ભતીજ નાતી;
અપુને સ્વારથ હેત દીખાવત, બ્યાદ દિવસકે બરાતી ૩
- ધુતિ ધુતી ધન સંચય કાનો, તોરી પિછરીકે જાતી;
જળ પંછી પીંજર તજ બાજ્યો, બયો ન કોઠ સંધાતી ૪
- હાથી ઘોરા માલ ખજાનાં, દુનીયાં દોલત તાતી;
અપુને અપુને ઠોર રહે સખ, માટી મીલી ગધ માતી. ૫
- રાગકી રિધિ બધ ખીરાંની, રંકકે દીયા ન બાતી;
તામે દેર નહિ તિલકો, જ્યોં કહુ લિખ્યો વિધાતી. ૬
- એસો દેખી બિચારકે ત્રીકમ, ફારી પ્રપંચકી જાતી;
જનમ જનમકો સંગી અભંગી, વાશેાં લગન લગાતી. ૭

પદ ૧૩૯ રાગ મારૂ (કડવાની જતે ગાવું)

- ખાંસુરી તેરી ચતુરતા ન્યારી,
રૂપ ખીનાં સુન રંગ ખીનાં, તેને વશી કીની બનવારી. ૧

ખંનકી સીંચી કુલકી નીચી, જડ તર તનપ અવતારી;
 કાલા જાનો કો સુંન મન મોહન, રહત અધર કરધારી. ૨
 અધર સુધારસ પીળત એકલી, જો જીવન મજનારી;
 બેઠ ન જાંચો ઉપજીત અંકુર આગે છેદં ન કરી. ૩
 જાતી સુબાવકે જંત્ર મંત્ર કાધો, શોચ શોચ હમ હારી;
 ત્રીકમદાસ આસ પરિપૂરન, પ્રભોકો પ્રાંતે ખ્યારી. ૪

પદ ૧૪૦ રાગ જંગલો ખ્યાલ

ખ્યારે દુક નજર કરે જાંઠ વારીયાં;
 જા દીનતે દેખે દિલગની અજહોનાં મિટત ખુમારીયાં. ૧
 દરદ દીવાની મેં તો દરદર ડોલોં, લાગી લુ પ્રેમ કટારીયાં;
 ત્રીકમદાસ આસ પરિપૂરણ, છુમસોં લગી જીભે ડારીયાં. ૨

પદ ૧૪૧ રાગ સારંગ

પંજી નચાવત આપહોં નાચત ધેન ચરાવત હેં દૂરન દૂરન;
 કબૂલક તોકિ છાહે તર 'ધાવત બાલકેલ તે સુરન સુરન. ૧
 કબહોં કદમ મૂલ ચડી બેન બગ્ગે તોં મધૂરન;
 ખગ મૂગ સુર લલના મનમોહન, ત્રીકમદાસ આસ પરિપૂરન. ૨

પદ ૧૪૨ રાગ ધન્યાશ્રી

હધોં અજ હમ ધેન ન દોહોવે,
 માખનચોર સિધારે મધુપુરી, કાહેકોં દહી બીથોવે. ૧
 કાહેકોં અંગ સુંગાર જનાવે, કાહેકોં દરપન છોવે;
 સ્યામ સુદર બિન સોહોં તિહારી, જન તન અંખી ન જોવે. ૨
 આદો જાંમ રહત હે અખીયાં નેકુ ન પલ છંન સોવે;
 ત્રીકમદાસ આસ પૂરન બીન, અખીયાં અનૂદીન રોવે. ૩

પદ ૧૪૩ રાગ ધન્યાશ્રી

હોયો હમ હજરે સંન્યાસી,	
હવન પ્રાન સ્વામ સુદર ખીન, આઠો જમ-હિંદાસી.	૧
વિરહ પ્રિયૂત ક્યપના કન્યા, બિયોગ બનકે વાસી;	
કર અંસઅનકી કરમાલા, મોહન મન્ત્ર ઉપાસી.	૨
કાંમકંડ સો કંડ કમંડવ, અખીયાં દરસન પ્યાસી;	
આસન આથા શીર બાવનકી, કેહે ગેયે કૃષ્ણ ખીસાસી.	૩
તુમ લે જોગ અનોખો આયે, આતંમકો અબ્યાસી;	
સો સ્વરૂપ કોં હમ કહા જાને, વૃન્દા વિપુન વિવાસી.	૪
દેખો દશાસકલ ઘજજનકી, અતર દૃષ્ટિ પ્રકાસી;	
ત્રીકમદાસ આસ પરિપૂરન, સો સુરકી હમ લસી.	૫

પદ ૧૪૪

કદીયો કુખજ સો ચેલી આત;	
સો બીધ કી જ્યોં સુખી રહેજો, સ્વામ સલોને આત.	૧
ભોજન ભોગ મીઠાઈ મેવા, બિજન નાહના બાંત;	
આટયો દુધ સીરાય સેહેનમેં, બહોત ન બીતે રાત.	૨
યહ પ્રકૃતિ હમારે પ્રિયકી, આખન મીસરી પ્રાત;	
સુની હોધી હમ બહુત દુખી બધ મોહન મધુરાં જાત.	૩
જો પે હેં બસુદેવ દેવકી બીના જસોદા માત;	
ત્રીકમદાસ આસ પૂરનકો કેહે કેહે તાત લડાત	૪

પદ ૧૪૫ રાગ અડાંત

જોંબન તો બિન હોં બનવારી, જાન સુરઝ બારી જ્યોં બીન બારીરી;	
સીંચીયેં દરસ સુધા સુદર ધન, પ્રતિ છન બરસ બરસ બલીહારી.	૧
ઓર નીર ન હોત હર્યારી, મોતન બેલ બિરહ પરગારી;	
ત્રીકમદાસ આસ પરિપૂરન અવધ ખીસારી મેરી કોંન દીસારી.	૨

પદ ૧૪૬ રાગ ખીલાવલ

જળ લગ અર્પો ન લાવદો નિજ જોવન નીકો,	
તમ લગ મુણ્ય ઝળસુદરી સમઢી હે શીમે	૧
તું તેરી મતિ માનિ હું અપુને સિર ટીકો,	
વે બહો નાયક બાવરી અલીકલી કપીકો	૨
મર્મ સમઝકે મદ છકી કર્પ બાપો છકો;	
ત્રીકમદસખી સ્વામીની મેરી બાત ઠહીકો.	૩

પદ ૧૪૭ રાગ ગોડી

જ્વાલન સગ સ્યામ ધન સુદર,	
તન બન દાત વિચિત્ર વિરાજીત, ગોરજ રજીત તન પીતાબર.	૧
શીપ મુકુટ મિમ્બાધર મુરલી, ગાવત ગોડી રાગ મનોહર;	
આવત બનમાના લેહે લાવત, બામર અંત અનત સુંન સાગર.	૨
મુદીત બદન મદમાતે લોચન, ધત ઉત સેન ધેન આગે ધરી,	
ત્રીકમદસ આસ પરિપુરણ, મજજન લેત બખાપે દોહ કર.	૩

પદ ૧૪૮ રાગ કાફી (રાસના પદો રાશ)

બખાધરે મોહન બાસુરીયા,	
ચોર લીયો મન મેરો કરી ચેટક, ફેરી ગર્ધ તન પાસુરીયાં.	૧
જુલી ગર્ધ મયના મહી માખન, આખન બરસત આસુરીયાં,	
બિરહ બિનસ ચલી અપી તજ તજ, માત પીતા સુત સાસુરીયા.	૨
મોહની તાન હરી ન પરી પ્રેહ, લોક લાજ કુલ ફાસુરીયાં;	
ત્રીકમદસ શ્રવનમે પાયલ, પાયન પેહેરી હાસુરીયાં.	૩

પદ ૧૪૯ રાગ કાફી

કહુ દેખ્યોરી ધન બન બેવરીયાં,	
મુરલીધર મન હરન હમરો, જુઝત સકલ સહેવરીયાં.	૧

મોર મુકુટ મકરાકૃત કુંડલ, ગરે ગુંગા ફલ સેલરીયાં; ૨
 સો મુંદર જ્યોં હમહી દીખાવે, હનકે ચરનકી ચેલરીયાં.
 તરોવર તુમ પરમારથ પ્રાણી, જાય જુઈ જુહક જેલરીયાં; ૩
 ત્રોકમદસ આસ પુરનકી, કોઉ ખતાવાવો જેલરીયાં.

પદ ૧૫૦ રાગ કાફી

હરી ખીરહે મિનીતા બાવરીયાં;
 લાગી કરન કૃષ્ણકી લીલા, તનમૈતા ભઈ લાવરીયાં; ૧
 એક ભઈ ઉખલ એક જસોદા, એક આલ એક ગાવરીયાં.
 એક સખી ભઈ રૂપ પુતના, એક ભઈ સ્તન ધાવરીયાં. ૨
 એક ગીરીવર એક ગીરીવરધારી, એક લકુટી એક લાવરીયાં.
 એક ત્રીકમ દંધી દાની, દૂજ અધરત જાત નોંઝવરીયાં. ૩

પદ ૧૫૧ રાગ માલવ

હુંદત હુંદત દ્રિગ ડીઠ પયોં,
 યહ પગુલા અપુને પીતમકો, ધ્વજ વજાંકુશ ચિન્હ ભયોં. ૧
 આગે જાત પીયા પાય ન દ્રિગ દેખ્યો હુન્ને પાયે ધયોં;
 ચક્રીત રહી જરી બરી ભઈ, ચૂનો નેનનીં દૂનો નીર ઝયોં. ૨
 કહુ એક જાત લખી વેહી સખી, માંન કીયે બાલમ મિહુયોં;
 એહી તેહી મિય આઈ જમુનાં તટ નટ નાગર કોં ગાન કયોં. ૩
 હવે સ્વર પુતરીકી પ્રતિમા, જાકો મન ધનસ્થામ હયોં;
 નેન નીર બહત ન રહત, માનો ગગા પ્રવાહ ફુધાર ઢયોં. ૪
 જહે નિશાસ પરિ સગરી મુખ હરી હરી ઓર સખે બિસયોં;
 ત્રાકમદસ મિલનકી આશા, છયા તન પિજર તે ન ટયોં. ૫

પદ ૧૫૨ રાગ માલવ

તેરી મુરલી મેરો હર લીયો પ્રાના,
 કાંન સુની જળ સુધી બીસારી, યોને લારી બજાઇ તાંના. ૧

મન' બિધુરે તન કોન કામકો ઠાડી ઠીસી' ચિત્ર' સમાનાં;
કરકો કોર આસ મુખકો મુખ ચોહિ રહયો ન ગીયો ન ગીલાનાં. ૨
કાહા કરો દુહ બિધ બઈ બેરી, પ્રેમકી ગાંઠીન કીન કુલકનાં;
ત્રીકમદાસ આસ પરિપૂરન, નિષ્ટ ગિકટ હે નેહ નિમાનાં. ૩

પદ ૧૫૩ રાગ માલવ

શ્રીગોકુલચન્દ ચિરંજીવો જુગ જુગ દીયો દરસન તાપ હરે;
મોર મુગટ બેજન્તી માલા, જળ સર્વનકે ગર્વ ગરે. ૧
બિંબિધ શૃંગાર હાર કટિ કિંકિની, એક એકકે કર કણ્ઠ ધરે;
નિરતત સુધર ઉધર તત ચેઈ ચેઈ, તાન માન ગતિ બેદ બરે. ૨
મધુરે ગાવત મધુરે બળવત, મધુરે મધુરે આલાપ કરે;
ગગન કુસુમ બરખાવત સુરગન, ચક્રો શશી ધત ઉત ન ઠરે. ૩
જસુનાં તીર સમીર ધીર નંદાં, બન બેલી સબ કુલે ફરે;
ત્રીકમદાસ બિલાસ બિમલ જસ, ક્ષવતી જન મન કામ સરે. ૪

પદ ૧૫૪ રાગ બીલાવલનો (કાનડો)

તુમકોં તજ મેં ઓર ન જાઉં,
હે ગોવીંદ ગોપાલ ગદાધર, જાકો અધમ ઉધારન નાઉં. ૧
બંકી બિપ' લ્યાય પયોધર, તાકે દુષ્ટતા કેતિક ગાઉં;
સો પાઈ ગતિ જનુની લાય જનમકી ટરી પ્રતિ છન પુલકાઉં. ૨
એસી' ખ્યાત તુંમારી સુનીયત, તારે શરન તુંમહારે આઉં;
ત્રીકમદાસ આસ પરિપુરણુ, એસો દયાલ ઓર કાંદાં પાઉં. ૩

પદ ૧૫૫ રાગ બીભાસ

મંગલ મદન મોહન' મુખ મંગલ, મંગલ મૂરતિ મંગલ ગાન;
મંગલ ચીતવેની' નેનકમલકી, મંગલ તિલક અલક મુસ્કાન. ૧
મંગલ અંગ ત્રીભંગ કણ બૂધીત, મંગલ લકુટ મુકુટકી ઠાન;
ત્રીકમદાસ સુમંગલ લીલા, મંગલ સેવા સુમરન ધ્યાન. ૨

પદ ૧૫૬—રાગ પુરવી

બલી ચલ ચલ ચતુર ચિતહરની, તુમ બિન લાલ ઉદાસી;
 નિવડ કુંજ જાંઘાં શુંજીત મધુકર, મધુલ પવન સુખ રાસી. ૧
 અપુને હાથ શુંથી દોઉ માલા, સુંની સુંની ફૂલ ખીચીત સુવાસી;
 અજહો કલુક ધરી નહી મોહન, એસે પ્રેમ ઉપાસી. ૨
 મોહે પઠાંઈ જાની તેરિ ખાસી, બહોત કાચે તે હોત મેરી હાંસી;
 ત્રિકમદાસ આસ પરિપુરન, રહે હે નેન ખીકાસી. ૩

પદ ૧૫૭—રાગ પુરવી

અખ દૂર જારી ડોગરી, જારી જહાં તે આઈ;
 કહા કહાં તોસાં, કહા કહો ઉનસોં જો તોહિ દેત પકાઈ. ૧
 વે બહો નાયક સખ બિધિ લાયક, તુમહી બીચ કરત ચતુરાઈ;
 ત્રીકમદાસ આસ પૂરનકી, પ્રીત રીતે મેં પાઈ. ૨

પદ ૧૫૮—રાગ પુરવી

ગેલ સજો ખીજાઈ ગોરજ રમ અખ તુ કાહેઠે સાંકે;
 ઉઠી ઉઠી ચાચે અધાર્યનતે, સખ લોગ ચવાંઈ ગાકે. ૧
 પેહેર સંદલી સારી ખારી, લે અંચર મુખ દાંકે,
 નિધરક ચલ બલી જાંઉ સાંવરો, ઉઝક ઉઝક કેં ગાકે. ૨
 ગોરમનમે કોઉ ન સુનેગો, બાજત પાયલ પાકે;
 ત્રીકમદાસ મજ મોહે મોહન, તેરી છખી લીલાકે. ૩

પદ ૧૫૯—રાગ પુરવી

બોલો લાલ બ્વાલ કહે ગૈયાં,
 હોંન આંઈ અખ સાંઝ સાવરે, ઢરી ચની વૃછકી હૈયાં. ૧
 તુમકો ખેલ મેં ખબર ન દિનકી, હમકો સેન દેત બચ બૈયાં;
 બન્સી ધુની સુની સખ બગ દેગી, બિહુરી બન બન મૈયાં. ૨

જોલોં ઘેન ખુલાવન જોહે, તોલોં દીનમની જાત અધીયાં;
ત્રીકમદાસ આસ પરિપૂરન, હસિ કરી યેન બજીયાં. ૩

પદ ૧૬૦—રાગ કલ્યાણ હમીર

ગોધન ધુલીમેં જુવ ગઈ, મગ નિકમી ખિરક ઢિગ આંધ;
દેખી પરે જળ મદન મોહન, પિયા તન હોં ચલી તિરછાઈ. ૧

નીચ બમન તન સાંઝ હુંધરી, નાહિ ન પરત લખાઈ;
મુખમી જોતી ઝમક આઝે રાકી, બોહાર સમઝી પિછતાંઈ. ૨

બલી બલી લાકી આવની ધાવની, કુકની પસારની બાંહી;
ત્રીકમદાસ આસ પરિપૂરન, લે ગયે ચિત ચુરાઈ. ૩

પદ ૧૬૧—રાગ કલ્યાણ હમીર

ગોધન સગ લલીત નિભગ, કોટી અનંગ મનમોહન,
મુગટકી ચટક ધુર ધુસરમેં, તેસી લટગતિ સોહન. ૧

પુલન માલ પુલનકે ઊગા, બાહુ સખાકે કઠ આરોહન,
બોહિ નઆવત ઈત ઉત ચિતવત, ચપલ નેનકે કોહન. ૨

બહુત જતન કરી ધરતે નીકમો, સેકર દોહની મિસ ગો દોહન,
ત્રીકમદાસ આસ પુરનકી, ચૈહ સુદર મુખ જોહન. ૩

પદ ૧૬૨—રાગ રાયરી

ચલી તન નવસત સજકે જોખનકે જોરા;
કણ્ઠ દર ધાડી બઈ જાંઘાં નન્દ કિસોરા. ૧

બની બનાહી ચાંદની મોહિ જાત ન દેખી;
મીલી ઉઝરી રૈનમેં મુખચન્દ વિસેખી. ૨

જાન પાપ જુગ મેહના ધાય સન્મુખ આયે,
ચારો નેન એકવ બયે રસ ચલ્યો હે બહાયે. ૩

બાહુ પરસ્પર કણ્ઠ ધરી ગજરાજકી ગતિયાં,
જમુનાં તીર તમાલ બન પુન્થોકી રતીયાં. ૪

બહુત સમીર સુહાવનો ટુલી. બનરાઈ,	
કુમુદ કેતકી મસ્તકા મધુકર લપટાઈ.	૫
રસીક બિહારન લાડીવી લાલ રસીક બીહારી;	
નિરા બીની જાની નહિ ઉભગ્યો રસ બારી.	૬
અમજલ કણુ તન સ્થામકે સ્થામા શિયલીતે ગાતે;	
નેન રમમગે ડિગમગે આવતહી પ્રાતે.	૭
૩૫ યુજ પ્રીતમ દોડ સોભા રહી બરખી;	
આશાપુરન ત્રીકમનસકી બાઈ નીરખી.	૮

પદ ૧૬૩—રાગ બીલાવલ

જસોમતી અપુને લાલકો શૂંગાર બનાવે;	
બદન પૂંછીદે બિંદુકા નયની પેહંનાવે.	૧
કરનકુલ કટિ કિંકીની ઉરહાર ધરાવે,	
કાજર નેનનિ આંજુકે મિસ મદુકા લાવે.	૨
અંગદ કકન મુદ્રિકા નેપુર જામી જાવે;	
કુલહીં અમુલી જરકસી હસી મોદ બદાવે.	૩
કણ્ઠ હાંસુરી બામુરી કર લકુરી ગદાવે,	
દર્પન હાથ દીખાનેઠે કણુ હસે હસાવે	૪
કબહૂંક કણ્ઠ લગાયકે પમ પાન કરાવે,	
કબહૂંક નવ નવનીત લે રચી રચી ખવાવે	૫
જો સુખ મિલસત જસુમતી બ્રહ્માદિ ન પાવે,	
જન ત્રીકમ અપુને કહા બડ ભાગ્ય સિરાવે	૬

પદ ૧૬૪—રાગ બીલાવલ

દેખો ગૂઢ પ્રીતકી રીત;	
કનક બરન ખારીકો ચાતે, સુદર સ્યામ ધરત પટ પીત.	૧
લીલ વસન વલ્લભ દુલહનિકો, જીયાતે પીયા તનકી રચી ચિત;	
ચેહ કેસર પેહ મૃગમદ બીંદ, ચહ મુરલી ચહ પોત યુનીત.	૨

ધનમેં સમુઝ પરે નહી ઓરે, મીનહીકી ગતિ જાને મીત,
ત્રીકમદાસ પદંતર નાંહી, યહ રસકી ઉપમા અદ્વીત. ૩

પદ ૧૬૫

ચિરજીવો જોરી વૃન્દાવન,
અહો બિધાતા ઈતનો માંગો, શ્રીવૃષભાન સુતા નન્દનન્દન. ૧
દોહ રસોકે શીરામણી દોહ, નવલ કીશોર સમાન શીવ ગુણ,
દોહ આતુર દોહ આતુર, દોહ પ્રેમ પ્રબીન સુખટ રન ૨
નીર તરંગ સુગન્ધ સુમનસો, એક રસ રૂપ એકહી દે તન,
ત્રીકમદાસ આસ પરિપુરન, બલિ બલિ દિગતે દુરો ન પદ્મ ઈન. ૩

પદ ૧૬૬—રાગ બીભાસ

કુજ રસ પુજમેં રસિક દોહ પ્રાતહી, કરત રસ કેલ જૂજ મેહેલ ગ્રીવા. ૧
રસ ભરે નેન રસ બેન રસકી કલા, પ્રકટ અંગ અંગ રસ રંગ સોવા. ૨
સિધિય મુકુટાદિ મંત્રી સ્યામ તન, સ્યામની શિયલ કબરી કુસુમ હાર નીવા. ૩
દાસ ત્રીકમ રસોકે જન બિના જોઅકો, યહ રસ સિધુકો બિડુ છીવા. ૪

॥ શ્રીકૃષ્ણાર્પણમસ્તુ ॥

॥ શ્રીરુક્મિણીકૃષ્ણાભ્યામ્ નમઃ ॥

(૪) શ્રી રુક્મણિ વ્યાહ

(દારસી બાપામાં)

મંગલાચરણુ

છાયો

જયતિ યદુકુલજાન, જયતિ દ્વારામતીર્થદિ,
જયતિ બ્રહ્મવિદ્યામ, જયતિ આરતજન બન્ધુ;
જયતિ સદા પ્રજવાસ, વિદ્યાસ રાસ રસિક રસ,
જયતિ ઉદાર અપાર, નાય ભંડાર સુજસ જસ;
છાયો ચૈવ બ્યાહે રમા, ભીમક ધર મંગળ બયો,
કમલાકાંત કીડાવપુ, શ્રીરણુછોડ તુમ જય જયો. ૧

કાયો ઉમ તપ મહા, પિતામહસોં બર પાયો,
તેસેહી કિષ્ણ લંકેશ, ઇશ કૈલાસ રીઝયો;
તોઉ તજ્યો નહિ ત્રાસ, જ્યાસ શીર સમ્રથ એસે,
એર દેવકે બજે બજ્યે બવભયકો કેસે;
કાલી કપાલી ચારમુખ, બલદાયક બલ ધોરકો,
કમલાકાંત કીડાવપ, અભય શરન રંછોરકો. ૨

(૧) કીડાવપુ=લીલાવપુ-લીલાસ્વરૂપ (જુઓ પરબતપચીશી પદ ૧૫)

(૨) હીરણ્યકશયપ પ્રજ્ઞાને બહુ વર પાંખ્યો તો પછુ તેને માથેથી ત્રાસ ન
અયો. તે જ પ્રમાણે રાવણને પછુ-રાકરને બજવા છતાં-ત્રાસ ન દેખ્યો. કપાલી=
જેના ડોકમાં જોપરાંની માળા છે તે.

સવૈયા:-ત્રીકમદાસની ટેક

ખારહી માસ યુર્યો રહે પ્યાસ, બીના જલ ર્વાત સનેહ ન જોરે,
જઘપિ બહો બરખા ઝડતુકે, જલ ધાર નિહારતહીં મુખ મોરે;
ઔર અનેક તડાગ નદી, નિજ નેમ અલો ચિસુકા જીન બોરે,
તેસેહી ત્રીકમ ટેક મહી, બીન શીરછોર મળે નહિ ઓરે. ૩

કોહ કમલજૂ, કો ગનનાયક, કો ગિરીજા, ગીરીજાપતિ પૂજે,
કોહ ઇન્દ્ર, દિવાકર, ચન્દ્ર આર, કોહ ખીર બદુકહીં બૂજે,
કોહ નેમ કરે તીરથવત, કોહ જોગ જાહેને સૂજે,
ત્રીકમદાસ પોકાર કહે, એક મેરે બીન રંછોર ન દૂજે. ૪

ઓર ન ઉજવલ રંગ રચ્યો, હમ કરેસોં પ્યાર કર્યો સો કર્યો,
બકદેવ બજે કીન ઓર કોહ, હમ બારેસોં નેહ ધર્યો સો ધર્યો;
કોહ બાવ બરોં તપ તીરથકો, હમ ચેહી સુભાવ પર્યો સો પર્યો,
જીન કીર્તન બર કોહ ઓર બરો, હમ શીરછોર બર્યો સો બર્યો. ૫

દુહા:-નિજ ગુરરતુતિ

તીન વરણુકે વિપ્ર ગુર સો વિપ્રન શીરતાજ;
શ્રીવલ્લભવંશ વિકુલેશ મુખ મૂલીધર મહારાજ. ૬

તિનકે પદ શીર પરસકે ખાંજીત હોં યહ બાત;
હરિલીલામૃત સિંધુમે અવગાહન દીનરાત. ૭

(૩) નેમ ચાતક બારે મહીના તરસે મરે પણ સ્વાની નક્ષત્રમા પડેલાં બુદ્ધ વચર બીજા અનેક નહીં તળાવ વગેરે છે, છતાં તેના પાણીથી તરસ છીપાવતો નથી તથા પોતાની ટેક મુકતો નથી, તેમ ત્રીકમદાસ પણ રહ્યોઃ શિવાય બીજા કોઈને સંજ્ઞા નથી.

(૪) કમલજૂ=અલ્પા. ગનનાયક=ગણેશ. બદુક=ઘેરવ. નેમ=નીયમ. દૂજે=બીજે.

(૫) કોઈને સફેદ રંગ પ્રસદ છે, ત્રીકમદાસને તો “કાળા રંગ” સાથે પ્રેમ છે, (સ્વામીસુદર-ધનસ્વામી કૃષ્ણચન્દ્ર સાથે) કોઈ મોટા દેવને બજે છે, ત્રીકમદાસને તો “બાળકમાં” રમેલ છે. (બાળકૃષ્ણ નન્દલાલામાં)

(૭) અવગાહન=નાહવું તે; સ્નાન કરવું તે

જનકી કરના કરી ચલે શક પવિત્રકે પન્થ;
 કૃષ્ણ રૂકમણી ખ્યાહુ-કો રચો ચહત હો મંથ. ૮
 છન્દ પ્રબન્ધ જાનો નહી ઝમક ઓર અનુપ્રાસ;
 તોહ ત્રીકમ રીઝહો જાન્થ આપનો દાસ. ૯
 જખાં હાંદ જૂત ફારસી સુની રામાયન ચન્દ;
 દીલમે દારદ આરઝુ બંદમ સુનાં પ્રબન્ધ. ૧૦

અથ રૂકમણીની કથા પ્રારંભ

વિદલંદેશ વર્ણન—કવિત

અજાણ દેશ દખનમે સુના એક શહેર વાકી,
 ખુખીકી સીકત કરે એસો કવિ કોન હે;
 બાગસોં બિયાબાંન બાગિસ્તાં બિહિસ્ત મનો,
 નહેરકી નઝાકત અર દિલ પસન્દ પોંન હે;
 જમી કફેસ્ત ઠોર ઠોર મોર સુઆ બોલે,
 બારે માફ ખ્યારકી બહાર રહકી રીઝો ન હે;
 દેખેતે દર દ્રષ્ટિ ટરે નહિ ત્રીકમદાસ,
 કહા કહા બખાનો એક એકતે સલોનેહે. ૧૧

(૧૦) જખા=ખાયા. દીલમે=મનમાં આરઝુ=ઈચ્છા. દારદ (દારીદન)=પાસે
 હોવું. બંદમ=હું બંધાઈ છું. સુનાં=એના જેવું જ. દીલમે.....પ્રબન્ધ=એના
 જેવું જ કાવ્ય કરવાની મનમાં ઈચ્છા થઈ.

(૧૧) ખુખી=સૌન્દર્ય. સીકત=વખાણ. બિયાબાંન=જંગલ, બયાબાન.
 બાગસોં બિયાબાંન=જેનો ઉજાડ જેવો પ્રદેશ બાગસમાન છે. બિહિસ્ત=
 સ્વર્ગ. બાગિસ્તાં બિહિસ્ત=જેના બાગો સ્વર્ગ જેવા છે. નહેર-પાણીની નહેર-
 ઝરા. નઝાકત=નરમાસ. પોંન=પવન. જમી=જમીન. કફેસ્ત (કફ=કુચેલી.
 દસ્ત=ઢાપ)=જમીન હચેલી જેવી સપાટ છે. સુઆ=પોષક માફ=મહિના
 ખ્યાર=પવન; હવા. બહાર=મોજ, આનંદ, સોબા, સૌન્દર્ય. રહ=જીવ, આત્મા.
 સલોને=સુન્દર.

ઉત્તમ ઉત્તમ કોટ ડોહોદી દરવાજા ચોટ,
 કોણ બજરી કાન્ત કંચુરા સુહાવની;
 કરકે નિશાન, થરકે છાતી દેખ દુશ્મનપી,
 ભરી ઝરોખા તેસી છતલીકો જાવની;
 ખન્દક પૂર આખ સ્વચ્છ, ખેલ રહે કંઈ મજ,
 માનો દરીઆઓ બીચ બેટકી બનાવની.
 માનમકે હાથકી ન હોયે યહ ત્રોકમદાસ,
 કુન્દનપુર નમકે કિલ્લેકી ઉઘાવની. ૧૨
 રસ્તા રચીખર ચાર ચૌહટા બખર હાર,
 હાટકે મુખમિલખે કાખીય સંવારીહે;
 ચીત્રકી ચતુરાઈ ચીતવત હે ત્રીકમદાસ,
 ચકીત બયે નેના શીર પથકે ન ખારી હે;
 મેરેલો મેરેબૂમ ખૂબ પેવંદી પોવનકી,
 મન્દીરકી સુન્દરતા મળી ગુનઝરી હે;
 કીધો ઇન્દ્રયોગ કીધો યહ પુરી કુમેરજી,
 કીધો કૈયામ આર એસી નાં નિહારી હે. ૧૩

રૈયતનું વર્ણન—સોરઠા

રહે રૈયત ખુશ હાથ ગ્રામ પાલકે ગ્રેમસો;
આર વરણુ વૃદ્ધ બાલ, સબ સદ્ગુણ સદૃશયુણ.

૧૪

રાખા ભીમકનું વર્ણન—કવિન

રાજે રાજધાની ભીમક ભગવદ્ભક્ત,
ભક્ટી આન્ય બીચ કોઈ ન સેવે હે;
દેવલ શ્રીકૃષ્ણકો ઉપાસન રાજ આસનપર,
બેઠે સમ લોકનકો સ્વાસન યો દેવે હે;
લખેમે રાતઘોરા નામ નન્દનન્દનકો,
એક દામ આરખે અનીતકો ન સેવે હે,
એસો ભૂપ અવનીપર દેખ્યો નહિ ત્રીકમદાસ,
સાગર સસાર ધોર તારબેકો બેવે હે.

૧૫

રાણીનું વર્ણન—સોરઠા

પતિવતા ધર નાર્ય રતી રખાસી રપનીધ;
પ્રમલે પાંચ કુમાર પાછે પુત્રી રકમીની.

૧૬

આકર્ષક. ખુબ=સુંદર પૈબન્દી=પોખોનું બેડેલપણું, જડેલપણું; થીમડું મારેલ
આંગણુ એટલે પત્થરના નાના કટકાથી જડેલ આગણું; ફરસબન્ધીવાળું આગણું.
પૈબન્દી=વ્યક્તિ. પોદ=આંગણુ, એક ગુલ=કુલ ઝાર=જામ્યા. ગુલઝારી=
કુલોના બળીયા જેવું ક્રી ધો=કોં તો. પુરી કુબેરભુકી=અલકાપુરી. નિહારી=
ભેઈ.

(૧૪) ખુશહાલ (ખુશ=સારી; હાલ=રિયતિ,=સારી રિયતિ.

(૧૫) આન્ય=આણુ. રાસન=લુકમ અથવા રવાસન=આશાસન, દિલાસો
લખ=હોક રાતઘોસ=સવદિવસ એક ..હે=બીજા પાસેથી એક પૈસો પણ
અનીતથી-દુરામનો લે નહિ સાગર. હે=ધોર સસારસાગરના વારણુદારની
મિલના-સેવા કરે ॥

રૂકમિણી વર્ણન—દોહા

રૂપ કલા ગુણ ચાતુરી શીલ સુલભન રાગ;	૧૭
પ્રકટી કમલા કૃષ્ણ હીત ગંગા વિશ્વ વિશાસ.	
રતિ રચી રંભા રચી નગ નાગનકી નાર્ય;	૧૮
ધર દમી લાયક નહી એસી ભીમક કુમાર્ય.	
ભાત પિતાકી પ્રીત અતિ અમક લહેતી બાસ;	૧૯
ચંદ્રકલાઓ બદનયો પોહોચો કન્યાકાસ.	

રાણી વચન—કવિત

એક રાજ રાંનીણુ અપુને સ્વામીકે સંગ,	
બેઠી રંગ મદલમે કરન લગી બતીયાં;	
“બપે પાંચ સાય બિહાકાય પોહોચો પુત્રીકા,	
બરકે સનેહ બીયા રહત ઘોસ રતીયાં;	
ગયે કાસ કહા લખ મર્માદ હોય ભગ્ન,	
બેઠકોં બિરોધ થહ ચકીન કરો છતીયાં;	
મામતહે નેક એક વિપ્રકો પુજાય લીજે,	
બડો ખાનદાન દેખકે પદાય બેન્ને પતીયાં.”	૨૦

(૧૭) સુલભનરાગ=સુલક્ષણનો ભવદાર

(૧૮) રતિ=કામદેવની શ્રી રચી=ઈન્દ્રાણી રંભા, નાગકુમારી વગેરે અપ્સરાઓ કોઈ પણ તેના ધરની દાસી થવાને પણ લાયક નથી, એવી સૌન્દર્યવાન રૂકમિણી છે

(૧૯) અલક=રાજવાણી; લહેતી લટવાળી; વાંકડીઆ કેસવાળી; છાંત્રાંદાર કેસવાળી લહેતી=જેની ઉપર સહુનો બહુ પ્રેમ છે એવી છાંત્રી ચંદ્રકલા હોઈ બદનયો=ચંદ્રકલા માફક વૃદ્ધિ પામતે.

(૨૦) સાલ=વરસ. બીયા=બચા, દુખ ઘોસ રતિયાં=દિવસ રાત. બેઠ=વેઠ સાસ ચકીન=પ્રતીતી, વિશ્વાસ. છતીયાં=ગતી. સાયત=ધડી નેક=શુભ, સુન્દર.

લીમક વચન—

“તુજ સનમ મુદમાંઝ તુમ તો કહે હો આજ,
 યહી કાજકો ખયાલ મેરે દીલકે ખીચ રહત હૈ,
 દેખે સખ ભૂપ રૂપ શરવીર સામંતકો,
 એક એક એજ લોક ઉનહીમે કહત હૈ;
 હારામતીકો ભૂપ કાઠી કંદર્પ સ્વરૂપ,
 સકય કસા ગુણ પ્રવીણ જાકો ખીરદ આપ બહત હૈ;
 એમે ખસુદેવનંદ શ્રીકૃષ્ણચંદનુસો,
 સુતાકો સંબંધ કરો મેરો ચિત ચહત હૈ.”

૨૧

રાણી બાંધ હાથ વઢે વાંણી “પત્રિકા પઠાઈયે;
 વચન—એમો અનૂપ વર મીલે જો પુત્રીકાં,
 સખસો સરસ બાઝ અપનોં સરાહીયે;
 મળાદા ઓર દોર નાતો જૂરનય વાકો,
 બોહોરોં દીર બોજતહીં એસો કાંઠાં પાઈયે;
 સાપતહું નેક એક વિપ્રકોં ખુલાય લીજે,
 મુર્ત મહોત્સવકોં મુઅતલ ન લાઠયે.”

૨૨

(૨૧) તુજ=સર્વોત્તમ; મુદર સનમ=દાહી, ખચારી મુદ=દુર્ધ માંઝ
 (દિન્દી)=ખીચ; અનંદર તુજ...માંઝ=હે ખચારી, તું આજે ધણી જ આનંદ-
 દાયક વાત કરે છે

તુજ સનમ મુદમાંઝ, તુમ તો કહે હો આજ,=
 વાદ ખચારી, આનંદમાં, તું તો કહે છે આજ.

ખયાલ=વિચાર સામંત=હાથ નીચેના રાજાઓ; અધિકારીઓ એજ=ખાંપણ.
 કંદર્પ=કામદેવ બિરદ=વિરૂદ્ધ, બડાઈ, યશ; પણ; ટેક, નેકનામી

(૨૨) સરાહીયે=વખાણીયે. મળાદા=રબેને; નહિત નાતો=સમ્બંધ.
 દોર=રથાન, જગ્યા જુરનય=જોડાઈ જય મળાદા...વાકો=નહિતર તેનો
 સમ્બંધ બીજા જગ્યાએ જોડાઈ જય. બોહોરોં... પાઈયે=ઠેર ઠેર ખૂબ રોષ
 કરીયે તો પણ એવો કયાંમતે? મુઅતલ=ખાલી; બેઠાર ન જવા દેવું, નકામું.

सौराष्ट्र

कवि—त्रिया तनयाके हेत तज्जही विभ पुनायडे
लग्नधडी धीजनेत नानभयो मुत न्येष्टे

२३

इकभैयानां लीमक प्रत्ये वयन

इकभैयार्तु वर्णन—कवित

आया पाठि तेज यथा इकभैया रसजला,
शुरसेसे नेन शुभ अनार रग धीये हें,
देडीसी ओढ अर मुछे भरीडीसी,
पुथीसी कमर हाथ जगरडे धीये हें,
शेर न्ये शीकरके दयाय भेडे हंभीतोर,
भानो वालीक दयाय दीये हें,
जामनके हाथते छीनाय पत्र पारेकीये,
“ऐसीही सखाड पर इवाड कोन छये हें ?

२४

इकभैया—“कोन कसय कोन काम ...
कोन पहराहने सखाड मतपार्थ हें,
आहीर गजारनदे पेहेरन पोशाक सारे,
धीये काम जेते तेते ऐकभै न बनाध हें,

(२४) पाठि=पत्र आया पाठि तेज=उतावणथी आनी आव्यो रसजला=
शुरसाथी नजतो शुभ=कुल अना=हारम. नेन...हें=दाडमना कुल जेवा इजना
राता नयनो ओढ=झडुडी, जगर शेर=सिंद शेरहें=सिंद जेम पोताना
शीकरने दयावीने माये दयालु करवा भेसे तेम पोताना ज्ञापने इकभैयाजे दयावी
दीधा हंभी=दाड पावक तो=भाडू रीते वालीक=जाप पारे धीये=कडे कटका
करी नाज्या ऐसीही. हें=मायी सखाड उपर कालु वजर जेजमे छवे-अर्थात
कोई नहि इलाह=नामदीओ जमार, भूर्ज अथवा सखामतीथी वजर जेजमे

કુધ જીધરાત કુધ મસકા મદિયારીકે,
કબહોં ચેર ખાય કબહોં માંચ્ય ધિધલાઈ હેં;
મામાકોં માર્ય પેરુલેં ખાલા ખુશપાય દીની,
બીનાં દરીવાઈત ખૂચ અકલકોં ચલાઈ હેં.

૨૫

ચારીતો બાલનસોં મસલહત ગવાનસોં,
સોખત પરુપાલનસોં જંગલકા બસનાં;
કબહું ગેરપિછ બાંધે કબહું લે કમલી કાધે,
કબહોં બેઠ સીંગી શીપ દામનેકા હસનાં;
પિતુ માત કાકા કાકી દેખો બેહયાઈ યાકી,
ઉનકે હજૂર જન બીરાંની સોં હસનાં;
ધનપર મોકુદ કહા ઝોર બેસુમાર યાકી,
અહબ આવતી હે કહત રાસકા બિલસનાં.

૨૬

બડી એળ આલમમેં પિદર દો કહાયબેકી,
 સોતો ધન દુનર જાની, બાંની કા બીગારીયે,
 અખમ પર હોય શેર, સખતસો ન બોલે ફેર,
 જુરે જુધ નાહ જાયે, નેન નાં નીહારીયે;
 • જહોરા સીયાહકામ બડા દગલખાજ નામ,
 મુલક મરાફર, અરજ મેરી ચિત ધારીયે;
 મિલેનાં જમામ તો કમામ બડી આપનકોં,
 એસેહી સંબંધીસોં બલીજુ સુતા મારીયે. ૨૭
 દુખતર જો ફીજાયે સો અપને સવારથકોં,
 કરેગા જમામ જય ફરજંકી આકરી;
 ઉનકે ખવારીક તમામ ખલક જનત હે,
 છોડ અથવા માતતાત ખરી ખાટ આકરી;
 વે જમક જીન્દાંમેં રેરો ગમામ અંખીયાં,
 ચેહ શીર્ષા ખેવ ગાયતાલ હાથ લાકરી;

માણુશો બાઈઓ સાથે હસે. બીરાની=પરશ્ન સ્ત્રી હજુર જન=તેના માણસો.
 મોકુફ.....યાત્રી=હવે એની વધુ વાત બંધ કરીએ અર્થાત કેટલા દોષ હેખા
 રીએ ? અદબ=શરમ; મોટા આગળ બોલતાં શરમ આવે છે.

(૨૭) બડી.....બેગી=કુનિયામાં બે બાપ હોવા એ મોટી એળ (ખામી-
 દોષ) છે તે, આ જે (ફજુને) બે બાપ હોવા એ તો એની ચતુરાઈ છે, જુઓ
 તો ખરા. દુનર=ચતુરાઈ. બાંની=ચાલી. અખલ...નીહારીયે=નબળા ઉપર સિંહ
 માફક વર્તે, પોતાના જેવા સખળ હોય તેને ફરી બોલાવે નહિ, તથા સાથે
 લડવા ટણિ લાગી જાય અને ફરી પાછો દેખવામાં જ ન આવે, એવા તે
 (ફજુ) છે. સિયાહ=કાળો કામ=રંગ. જહોરા સિયાહ કામ=જહોરમાં કાળા
 ખેડોનો છે. સિયાહ કામ=કાળા કર્મ કરનારો. જે “કામ”ને બદલે “કામ”
 લઈએ તો પણ કાળા કામ કરનાર છે. દગલખાજ=કપડી, મિલેનાં.....કોં=
 આવો જમામ ન મળે તો ઉલટાની આપણે કમાણી કરી અર્થાત કે સારું છે.

કૃતઘ્ની કમાલ પ્રતિપાલ બાલ જસોદાકો,
મધુરાં ગયે કે બાદ બૂલ્ય યાદ નાં કરી.”

૨૮

લીમકનો પ્રતિબોધ:-દોહા

બગવદ્ નિંદા સુન શ્રવન બીમક ઉપજ્યો કોષ,
સ્વારથ સિધ્ધિ બીચારકે કરન લગે પ્રતિબોધ.

૨૯

કવિત

“આકરી અઝીઝ સદ તરી તર્મીજ પર,
આખરકા ખાહાન દેખી ખીલ્યા મેરા હીયારે;
એસેંહી લાયક જો ફરજંદ દેવે દીનાનાથ,
જનત હોં સુફલ સંસારમેં છયા હે;
શાદીકી શાદમાની સંમેંધી સમતૂલતાતે,
ખીના બરાબરી બિહા કીયા ન કીયાહે;

(૨૮) દુખતર=દીકરી ફાજદ=ટાકરાં. દુખતર.....આકરી=આપણે આપણા સ્વાર્થ માટે દીકરી દઈએ કે જમાઈ તેની ચાકરી (બરદાસ્ત) કરશે ખવારી=કામી, પરાક્રમ. ખલ=જાત, દુનિયાં. ઉનકે.....આકરી=શ્રીકૃષ્ણનાં પરાક્રમે તો આખી દુનિયાં જાણે છે કે માખાપને ઊઠી ગોકુલ ગયો, અને ત્યાંથી પણ જસોદા ગોપીને તરછાડી મધુરાં ચાલ્યો ગયો. આવો કૃષ્ણ તે આપણી દીકરીને નહિ તરછાડે તેની શું ખાતરી? જાણ લાવાઈ છે. જઈક=જઈ; ૫૧૬ાં જન્દા મેં=જવતાં છતાં અથવા જન્દગીમાં ને..લાકરી=અહિંયા બારે ૫૩૫-જુમાં રોઈ રોઈ આંખ ગુમાવી અને ભાઈ તો રખડતા રમ્યા-ફર્યા-ભટક્યા-કર્કુ. ગાયતાલ=નકામી; રહી ગઈ. કમાલ=પુરેપુરો. પ્રતિપાલ બાલ જસોદાકો=જસોદાએ ઉછરેલો ઊઠરો

(૨૯) પ્રતિબોધ=સિખામણ. સમજવવા કોષ ચટ્યો પણ સ્વાર્થ સાધવા ખાતર રૂકમેયાને ખીજમાં કડુ રાખ્દો ન કહેતાં સમજવવા લાગ્યા.

પે દિલખાદ દામાદ ને મિત્રે ન તો,
ગીરાં બાર ગીંદી બીચ હાય દીવા લીયાહે.

૩૦

દોહડા

જ્યાં વિદ્યા ત્યાં ધન નહિ, જ્યાં શીઝ ત્યાં નહીં થર;

જ્યાં રૂપ ત્યાં નહિ ભૂપતા, જ્યાં ગુન ત્યાં ન ધર.

૩૧

પાંચ વરસ પેખત બપે, શૌહર સુતા સમાન;

નગર ન આયા કૃષ્ણ બિન દીગર દરીં જહાન.

૩૨

કવિત

વિદ્યાકો સુમેર અર ધનકો કુમેર,

કામદેવસો સ્વરૂપ સૌમધીલ સરસાનોહે;

ગુનકો ભંડાર ગીરા બાર બેગર,

બારઆં દિલ એયાર, ફેળખસે રૂઝાનોહે;

કસાકો નિધાન ખુરશીદસો પ્રતાપવાન,

નોજવાન કદરદાન જગમે ચેગાનો હે;

(૩૦) આફરી=ખુબ કષ્ટ; સાબાશ. અઝીઝ=દાવા. સદ=સો; સો વખત. તર્મીન=નિર્ણય વાત વિચારી સાફ નરસુ પારખવાની ચક્તિ-શુદ્ધિ. ખાદાન=ઈશ્કા, આફરી...હે=હાલા ખુબ, વારી શુદ્ધિ ઉપર સો વાર આફરીન છું તથા તારામાં જે કુટુંબના માન ખાતર ઈશ્કા છે તે જેઈ આફ હકય ખીજે છે. તારા જેવા લાયક છેકરા પરમારમા દે તો સંસારમાં છવું સફળ છે. હીયા=હેયું. સાદી=સગન સાદમાની=ખુશાલી, ખુશી, આનંદ. ખીદા=વિવાદ. પે=પણ. દિલખાદ=દિલપસન્દ. દામાદ=જમાઈ. ગીરાં=ચેલો, અમિય, બારી, બાર=દ્વાર, બાર. કોઠ. ગીંદી=સોફ? ગેદ=દડો? ગીંદારા=એક બાબતી વિવાદપસંદ રનેલીઓમાં જેવવાની મીઠાઈ.

(૩૧) ધર=રવાબિમાન; ગર્વ.

(૩૨) શૌહર=વર. દીચર=બીજે કોઈ. દરો=આમાં. જહાન=દુનિયામાં નગર...જહાન=કૃષ્ણ સિવાય પૃથ્વીમાં ખીજે કોઈ લાયક નગર ન આવ્યો.

દયાવંતં હયાવંતં દાના અસરારં ધીબ,
 નખશિખ બેએબ અર દારિકંકે રાનો હે. ૩૩
 પેદા હોત બહી પીની કંસકે કુલાંક દીની,
 બારહા બજંગ જેર કીયા જરાસંધકે;
 આતશ નમુદ નોશ નાગકે નિવાયો દોપ,
 પાન્યપે હાથ પહાડં પસ્ત કીયા ઇદ્રકે;
 અપને કીરીશમે બૈકુંઠસી ખીરાજમાન,
 દરિયામે દારિકાં બસાઇ દીલ પસંદ કોં;
 એસો બૂધ અવનીપર જન્યો નહિ ત્રીકમદાસ,
 તાતે તજનીજ કીયા શ્રીકૃષ્ણચંદકે. ૩૪

(૩૩) સુમેર=સુમેરુ, ઉચ્ચ નિવાસસ્થાન. જેનામા બધી વિદ્યાનો મેલાપ થયો છે.
 સોમ=ચન્દ્ર. બાર=ઢેકાણું, આશ્રયસ્થાન. ગીરા=ખોલવાની ચક્તિ; વકત્વ
 કળા. ગીરાબાર=જે કોઈ ખીજનો બોલે પોતાના ઉપર લઈ લે છે અથવા જે
 કીકી છોટે છે; કીકી છોડનાર. બાર=બોલે, બાર, અથવા ઢોઢ કીકીલો.
 ગીરાબાર=સુવક્તા; સરસ્વતીનો શબ્દાર. બેગર=અભિમાન વગરનો. બેગર
 બારઆં=પરોપકારી (વરસાદ જેવો). બારઆં=વર્ષાદ, દીલ ઐયાર=મુત્સદી દીલનો.
 ઐયાર=કળા વતુર. ફેજબક્ષ=ઉદાર દીલનો; સખી. ફરજાનો=ડાહો; રપાનો.
 નિધાન=ભરડાર, ઢેકાણું. ખુરશીદ=સૂર્ય. નોજવાન=નવજુવાન. કદરદાન=કદર
 કરવાવાળો; શુભ્રાહી. યેગાન=અદ્વિતીય, અલોક. હયાવન્ત=શરમ હજુર.
 અસરાર=ખાનગી, રહસ્ય. ઘેબ=છુપાયેલો, અદૃશ્ય. અસરાર ઘેબ=જેનામાં
 ખાનગી વાત છુપાઈ રહે છે-એટલે ઉલકા પેટા નહિ, પણ ફરીયા માફક ગમ્મીર-
 સાગરપેટા. બેએબ=ખોડ ખાંપણ વગરનો. નખશિખ=માયાથી ખગ સુધી,
 રાનો=રાજ.

(૩૪) બહી પીની=પૂતનાને પી ગયો. કુલાંક દીની=પછાડયો. બારહા=
 વારંવારી. બજંગ=લડાઈમાં, જંગમાં. જેર કીયા=હલકો પાડયો. આતશ=
 દાવાનાજ. નમુદ=પ્રત્યક્ષ. નોશ=પીનાર. આતશ નમુદ નોશ=ગ્યારે આજ
 દેખાઈ પ્રત્યક્ષ થઈ પ્રગ્વહીત થઈ, ત્યારે તે દાવાનાજને પી ગયો હતો તે.

રૂઝમેયાનો વળતો જવાબ:-દોહડા

જોરે ત્યત તુમ અઘલમે રાઈ પર્યા પસંદ,	
જાણી દોષતઠોં મિલે નીચ ન હોય ભુલંદ.	૩૫
રાજસભામે દરક નહિ બેઠનકો યહી હેત,	
કુલ કલંક દાયમ રહે ધન બર દુખતર દેત.	૩૬
દેવ હમર દાયમ કરે પે સાલગ બયે પીર,	
હોર નહિ તૃપ પાંતમે પાયે પૂજ્ય અહીર.	૩૭
પરદેનસીન પતિવ્રતા સુનબે કો નહિ શોક,	
જામ્મ જીમર હરંમરા બલે લોકકી ટોક.	૩૮
હુંગ ગુંગ બદ શકલ આર બદ ખસલત બદશાન,	
બૂપ કુમાર બ્યાલો બલો નહિ નીંદા નહિ હાન્ય.	૩૯
પાંચ બાઈ બમી ચેકે સાલગ હુસ્ન જમાલ,	
ઉન લાયક વર એક હોં શુરવીર શીશુપાલ.	૪૦

વય કિશોર વાલા નઝર સુકુટબંધ સુધવાન,
ધર આયે ઈજત બઢે ચૈદ ચતુર રાગન

૪૧

કવિત

વિદ્યમાન માતતાત બાહુબલી બોહોત બ્રાત,
નેક કોમ નેક જાત સખામે સરાહી યે;
કૌન કૃતેહજંગ ચીતરંગ રંગ દેમ તેધ,
દાયમ કાયમ દોલત કો, બહેરા જસ ગાધયે;
જરાસન્ધ જેસી બાજુ સન્મુખ તુમારે ત્રાજુ,
સાયત મુખારીક હે પત્રિકા પઠાધયે;
લાવે બરાત દીન સાત બીચ સાદીક,
સરંજામ સિદ્ધ કરો રચના રચાધયે.

૪૨

સોરઠા

સાયક નહિ યહ બાત જો તજવીજ તુમને કરી,
હોય હસરત તાત, સંબંધ બલો સમાનસો."

૪૩

લીમકનો જવાબ

બોલે બુજરગ વાર નાખુશ હોય નીજ પુત્રસો,
"હીલ્લે કરો હજાર નહીં શીશુપાલ શ્રોકૃષ્ણ સમ.

૪૪

(૪૧) વાલા=ઉચી. નઝીર=દાખલો, આદરી. નઝર=દૃષ્ટિ. વાલાનઝર=
ઉચી નઝરવાળો. સુકુટબંધ=શીરપેચવાળો, સુકટવાળો.

(૪૨) કૃતેહજંગ=વડાઈમાં જીતવાવાળો. દેમ=કીલ્લો; કપટ. તેધ=તદ્વાર.
દોલત=પૈસો, સાગ્ય, રાજ્ય, સુખ. ત્રાજુ=ત્રાજુ, તમારી સામેજ ત્રાજુ ઉ
તે સરખામણી કરી જુવો. મુખારીક=શુભમહુર્ત. બરાત=લગ્નની જાન; વરયાત્રા.
સંબંધ બલો સમાનસો=જમે તેટલી દિલગીરી હોય તોપણ સરખે સરખાનો
સંબંધ સારો.

(૪૩) હસરત=પરતાવો; દિલગીરી.

(૪૪) બુજરગ=ટક્ક, ધરડો. હીલ્લે=યુક્તિ.

મરઝી મેરી ચાહો ખુદી ખુદક સખ છાંડીકે,
ખામુદેવકોં બ્યાહો બર ખુરદી બેહેન આપની.”

૪૫

રૂકમૈયાની હઠ:-કવિત

“હવટવહે ગંગ આખ, મધરીબસોં આફતાખ,
અમર તણુ હોય મેર મકાનતે;

સત તજે સતી બામ એકપત્નીવત રામ,
હવે કૈલાસ ચવે કુલ્ય આસમાનતે;

શીવ તજે તીજે નેન કૃષ્ણસોં ન બ્યાહું બેહેન,
બ્યાહું શીશુપાદતે કહોં હોં સત્ય બાનતે;”

રૂકમૈયા રૂક ગયા બીમક લાચાર બધા,
સોપી બાત ખ્વાહસી દીલ ખીસકે સયાનતે.

૪૬

શિશુપાલને આમંત્રણ—ટાહા

પત્ર ગયેં શિશુપાદપે ફેંજ સહીત ફરમાયો;

તુમ તસરીફ દીન તીનમે રચ રૂકમીનીકો બ્યાહો.

૪૭

છાપે દોલ શાદી ચર રચના રચી અનૂપ;

લખી લમ કંકોતરી જુર આપે સખ ભૂપ.

૪૮

(૪૫) ખુદી ખદક=પથાત (ખુરદી=જયપણ, નાની.)

(૪૬) મધરીબ=પશ્ચિમ દીશા. આફતાબ=સૂર્ય તણુ=તણે બેસી જાય. મકાન=પાયો. મેરપર્વત રસાતળ જાય મકાન=રહેવાની જગ્યા, નિવાસ સયાન બામ=સ્ત્રી, કુલ્ય=ઉત્તર દુવનો તારો. બાન=વચન. ખીસકે=ખીસીકે=શરમથી, ખસી-ચાલ્યા યદને અચવા ખીસકે=ખસકે=ખસી જઈને.

(૪૭) ફરમાયો=હુકમ કયો આ ઠેકાણે આગ્રહપૂર્વક આવવા લખ્યું તથા-રીફ=ઈજત, મહત્વ. તથરીફ ફરમાયો=રૂકમીનીને પરલૂવાને માનભેર અન્ન પધારો.

(૪૮) છાપે=મેસાઆં. વિવાહમાં હાથના પંજની છાપ લીતે શુકનમાં મારે તે. માહવા નાખ્યો. જુર આપે=બેળા યદને આગ્યા.

લગ્નની તૈયારી—કવિત

આજે બધાઈકે બાજે શીશુપાલ દાર,
 મંડપમણી કંચનકે બટ્ટા બનાયે હે;
 રંગે તુરંગ નયે નયે નિશાન જરીકે,
 લસી રહે હાથીપર હોઘ જરાયે હે;
 બડે જર બફત ખીમા જાનત હે શોભાકી સીમા,
 જરાસન્ધ આદી ઝોર હમંમકે આયે હે;
 રૂકમૈયા રસમ ઇસ્તીકબાલકી બળલાય,
 કુન્દનપુર કરી મુકામ અતિ ઉજાદ છાયે હે.

૪૯

કવિવચન—દોહડા

જાડી સીયાનપ ચાતુરી કીયા કરે સખ કામ;
 આદમ તાદમ જીન્દગી, હોની હોયસો હોય.
 ચન્દ્ર હાદ્દી ચૈતકી નિમા શામ કે પેશ,
 પે બિધના એસી લિખી બે કન્યા પરણે કૃપ્ય
 કુલ ચરચાકી કેરીયત કહી કનીઝકે આપ;
 મુત દિકર હૈં મેહેલમેં લીન્હો વિપ્ર જુલાય.

૫૦

૫૧

૫૨

(૪૯) જરબફત=સૌનેરી તથા રૂપેરી વારથી ભરેલ બઠાવાળું રેશમી કાપડું.
 તેના (ખીમા=ખેમા) વણુ, ડેરા. બડે=મોટા. રસમ=રીવાજ, ધારો. રૂકમૈયે
 આવકારની ગોકવણુ કરી ઇસ્તીકબાલ=આવકાર બળલાય=પુર કરવું, પ્રસન્ન
 કરવું

(૫૦) સીયાનપ=કાઢાપણુ, બચાવો આદમ=માણસ. તાદમ=ત્યાં મુધી
 (દમ) શાસ જ ત્યાં મુધી

(૫૧) ચન્દ્ર=શુકલ પક્ષની અજવાળી નીમા=અરધી. શામ=સાંઝ. પેશ=
 પહેલા નીમા...પેશ=અરધી સાંઝ વીત્યા પહેલા.

(૫૨) કનીઝકે=સુલામટી, દાસી. મુતશીકર=ઉપાયનો વિચાર, માન, તદખીર.

મણીમય ચાળ મોતન બરી દીયો દીગનકો જાય;
મેવા ખૂબ ખવાય કરી પરી વિપ્રકે પાય. ૫૩

સ્વકમિણીના શ્રીકૃષ્ણને મુખસંકેશ

“સુતા ગાયકી એક ગતી પરાધીન અવતાર;
આપ પરી સેહેબે કરી કામે કૂક પુકાર. ૫૪
ગર ફિરીયાદ ગરીબકી સુનકે કરો સદાય;
દુખ દરીયા દુખત તરી આખદસ્ત બે પાય. ૫૫
જો હાથી દિત જુધ્ધ બહે અર કૃષ્ણકે કાજ;
દારે ત્યો પ્રીત દોરીયો કડીન પરીદે આજ. ૫૬
માતપિતા વર્જીત રહે ચૈવ બિહાવત ગ્રાત;
મેરે તો પતિ એક તુમ લાખ બાતકી બાત. ૫૭
લે લશ્કર આપા અદુ જરામન્ધસે સાથ;
તનહાં તુમ જીન આવોગે હે બખુલસો બાથ. ૫૮
મેં બિભાગ હોં રાવરે ચી શુદ આમદ શીશુપાલ;
જોસે બલી મૃગરાજકોં મુંધ ન રાકે શીયાલ. ૫૯

(૫૪) આપ પરી સેહેબ કરી=આવી પડે તે સહેવું. બીજો ઉપાય નથી.
સેહેબે કરી=સહેવું. કૂક=એક જાતનો આર્તસ્વર.

(૫૫) ગર=જો. આખદસ્ત બે પાય=હાથ પગ ધોઈને; સ્વચ્છ હાથપગવાળા.
તરી=જાવ, નીકા.

(૫૬) કૃષ્ણ=દ્રોપદી.

(૫૭) વર્જીત=તરછોડાયેલાં, નિષિદ્ધ.

(૫૮) અદુ=દુશ્મન. તનહાં=એકલા બખુલ=બાવળ સાથે બાથ કરવા જેવું
મુશ્કેલ કામ છે.

(૫૯) વિભાગ=સાત્ર, બલી. રાવરે=મગવદીય, આપકા, રાણીવાસના.
ચિશુદ=નેમાં શું થયું? શુદ=ચવું, હોવું. ચિ=નેમાં શું? આમદ=આવવું. શિશુ-
પાલ આવે છે તે શું થયું? બલી=શિકાર.

આદિ નારાયણ લગ્નમી રામસીત વા સોય;	
અબકે તુમ વસુદેવ સુત ભીમકસુતા હમ હોય.	૬૦
દૂરપંથ દારામતી લગ્ન ધરી નજદીક;	
અન આયે મમ મૃત્યુકી લિખી ખીધાત્તા લીક.”	૬૧
અંજન મીશ અગુરી કલમ અતિ બ્યાકુલ ચીત બામ;	
અરજ અપુને હાવકી લિખી કૃષ્ણકે નામ.	૬૨
અસ્ક ઝરે અછર ટરે ભીંજે પત્રસો પાન;	
બાંચેગે વ્રજલાડીલો સો અંતરગતકે જાન	૬૩

શ્રીરુકમિણીજીનો પત્ર:-સવૈયા

“અવસ્તી શ્રીમદ્દારામતિકે પત્ની પરમ સુખટ પનધારી,
 દીનદયાલ કૃપાલ કમાલ સદા શરણાંગત આરત હારી;
 નાદર કાદર સખકી આદર બડે બહાદર શીર સરદારી,
 સુદર સ્યામ સકલ સુખધામ અખિય અભીરામ અજીત ઉપગારી. ૬૪
 અનુકંપા આગર નાગર સાગર શુનશુભ ઉપમા સખલાયક,
 પરમપૂજ્ય સાની નહિ દૂળે અરચન-નીયાન અખલખલદાયક;
 કીબ્યે હાજત બીના લગ્નજત ચરમે દેજ દૈર્ઘ્યમે દાયક
 રાજન રાજ સુરન શીરતાજ ગરીબ નવાઝ ચદુકુલનાયક. ૬૫

(૬૧) અન આયે=નહિ આવો તો.

(૬૨) અંજનમીશ=અંજનરૂપી સાદી.

(૬૩) અસ્ક=આસુઝરે, પડે અછર ટરે=અક્ષર જી સાર્થભય.

(૬૪) પનધારી=પણધારી=ટેકવાળા, વચન પાળવાવાળા કૃપાલ કમાલ=પુરા કૃપાળુ આરતહારી=દુ ખ દુર કરવાવાળા. નાદર=અદૃશ્ય, અમલકારી. કાદર=સર્વ શક્તિમાન. સખકી આદર=મધાનો આશ્રયદાતા આદર=આછડ, આઢવાનું તે આશ્રય.

(૬૫) અનુકંપા=દયા. આગર=ખાણ, ધર, દયાસાગર નીયાન=અવ, પરિણામ. અરચન=પૂજ. અરચન-નિયાન=પૂજ સેવાનું અર્પિત પરિણામ-દેવ

કમતર તે કમતર કમખીદમત ઘસી દીન રૂકમની રાંતા,
 બાદ નિયાઝ પ્રણામ બંદગી ચરણ રેણુપર કર પેશાની;
 બળદ્યાય તસલીમ હજારા જનહાર અંતરકે જાંની,
 બહુ આદાબ ખીનય કરી કરીકેં દર જનાબ મારજ રશાની. ૬૬
 મહેલે દીન દેવી પૂજનકે હે હરી કુલ આચાર હમારો,
 બાહર શેહેર મુકામ ગાહસો ખીર બાત દીલ ખવાહ ખીચારો;
 મેરો હરન મેહેલ તે મુશકીલ બહી દીલમે બાસદ ભય બારો,
 ઉનકે રક્ષ દક્ષકે કારણ અંતરજામી લીખો ઇશારો. ૬૭
 માત પીતા મીરકીન યહી મૌન બહે જાનત હેં સુતકી જુ શારારત,
 મેં અપુને મન બ્યાહી આપકું બાઈ બ્યાહી શીશુપાત ખીચારત;

કીબલા=કેન્દ્ર. પૂજવાનું સ્થાન, મધ્યબિંદુ હાજત=જરૂરીઆત, આશા. કીબ્લે
 હાજત=આશાનું-જરૂરીઆતનું કેન્દ્ર, સ્થાન. લાજત=તકરાર-ખીન તકરાર ચરમા=
 હોમ, ઝરો. ફેજ=ઉદારપણું. ચરમે ફેજ=ઉદારતાનો ઝરો. ફઝૈલ=સદગુણ.
 ફાયક=ચંદિયાનું. ફઝૈલમે ફાયક=સદગુણમાં ચંદિયાવાં. શીરતાજ=માથાનો
 મુકુટ. ગરીબ નિવાજ=ગરીબ ઉપર મહેરબાની રાખનાર. ગરીબના બિલી
 (નવાખીશ=મહેરબાની)

(૬૬) કમતર=દીનમાં દીન, ખીદમત=નોકરી, ચાકરી. બાદ=વહું, કહેવું.
 બાલવું, લલકારવું નિવાઝ=અરજ બાદ નિવાઝ=અરજ કરે છું, પ્રાર્થના કરે
 છું. અથવા બહેનિવાઝ લઈએ તો બેદા=ગુલામ, અને નિવાઝ=પાળનાર બદગી=
 ઈશ્વરાધન, સેવા, સલામ, ભક્તિપૂર્વક વદના. રેણુ=રજ, ધુળ. પેશાની=
 માથું, કપાળ તસલીમ=ચરણે ચવું. તસલીમ બળદ્યાય=માન આપવું. આદાબ=
 નમ્રતા. દર=દાર, દરવાજા. જનાબ=મહારાય મારજ=અરજ ગુજરતી તે રશાની
 (રસીદન)=પહોંચાડું છું.

(૬૭) ખવાહ=યા, અથવા, ચાતો, જરૂર, અવશ્ય. બહી=હા, બરાબર,
 સાચો. બાસદ=ચાય છે, હોય છે, રહે છે. રક્ષ (રફે)=ખસેડવું. દક્ષ (દફે)=
 ચૂકાવવું. રક્ષ દક્ષ=તે લયને દુર કરવા માટે. રફા દફા=મટાડવો,
 શાંત કરવો.

ગોર ન કરો અમર ઈન ઓસર આગેંકી સખ જાય અકારય,
બહુત કહા વિનતી દાંનાસોં સુ અજ આંકિલ નિરકુ ઇસારત. ૬-
પચ્ચીમ બાનુ પ્રકાશ કરેં કાપેં વૃષ ધરેં કલકુંલ અકારયે,
દેખ્યો પરેં અમાસકો ઇન્દુ પાવક અપુની પ્રકૃતી ટાવે;
ઓર અહોનિશ હોહ સખેં અજ પુજન, શુધ્ધી સંકર નિરમાલે,
પ્રાંન તજે ન તજે પદપંકજ ખાપ મરેં ન ખરેં શીશુપાલે. ૬૯

દોહા

ભોર ભાવ્યની બ્યાહકી પોહોંયો નહિ પ્રાણેશ;
જાન જૈકુ કુરખાંન કુનમ નીમા ચામકે પેશ.” ૭૦

બ્રાહ્મણ્યું દ્વારકાપ્રતિ ગમન:—સોરઠા
વિપ્રે દધ બીદાય સાય સુલીજત સુખરી;
પરી દરાજ ંહે પાય એરી ચખ્ખાશખ પહૂંચીયો. ૭૧

(૬૮) મીરઝીન=મિયાસ, લાચાર શરારત=દુશ્વતા. ગોર=મહુ હડા (વચાર.
અકારય=ફેલ દાના=ડાહા સુ=કારણ. અઝ=સાથે, વડે, તેનાથી વગેરે.
આંકીલ=સમજી, ચતુર નિરકુ=અરથો, જરા નેહલો. સુઅઝ...ઇસારત=કારણ
ચતુરને જરા નેહલો ઇસારો ખસ છે.

(૬૯) પાવક=અગ્નિ. અજ ..નિરમાલે=જો રોજ પ્રજ્ઞાનું પુજન થાય અમર
શકર નિર્માલથી શુદ્ધિ થાય તો, અર્થાત્ પ્રજ્ઞાનું પુજન થવું નથી અને શિવ
નિર્માલ્યથી શુદ્ધિ થતી નથી, અને તોપણ કદાચ થાય તો. ખાપ મરેં=ઝેર
ખાઈને મરેં.

(૭૦) ભોર=સવાર. ભાવ્યની...નહિ=જો અવશ્ય થવાની જો તે લમને દિવસ
સવાર સુધીમાં નહિ આવતી પોહોંયો તો. જાન=છંદગી જૈકુ=સુડદુ. કુરખાન=
ભોમ, બલી દાન. કુનમ=ભોમ આપીશ. અથવા કુરખાન કુનમ=કુરખાન કરી
ફના કરીશ. નીમા=અરધી ચામ=સાંજ. પેશ=અજાઉ. ભોર...પેસ=જો લમની
સવારે નહિ આવી પહોંચે તો સધ્યાકાળ પહેલાં છંદગીને ભોમ આપી સુડદું
કરી મરીશ.

(૭૧) દરાજ=લાંબી ચઢ પગે પડી. ચખ્ખાશખ=શતોશરત.

દોહા

શુભકે આગમ શુભગ હૈં સહાય કરી કીરતાર;
બયે શુકન શુભ વિપ્રકોં કર શ્રીફલ સુકુમાર્ય.

૭૨

કવિત

જન્મકો બીખારી ધર, ના મુરાદ નારી,
બોત ખવારી સોં મિલાય કદર કુત કરે દોય કે;
આળસુ અજનન પુરા સખૂન બોલવે મેં શૂગ,
ગાહે નાહે તાંમ કરે ગાહે ખાય ધોયકે;
નાના ભાંતી મેવા મીઠાઇ તાજી તુર્તકી બનાઇ,
ખાંતકર ખાઈ એસેં આસ ગોય ગોયકે;
તિલબર ન માવે તોય ઉદરમે અચેત હોય,
સ્વામાગમ ગોંદરે રજો ગંવાર સોયકે

૭૩

છંદ હંસાલ કે સવૈયા

બકતવતસલ આરત જન બંધુ કરણાસીધુ ગિર્દ બહે
શુખખ સેર મરદાન મર્દસો દર્દ દાસકોં તવાં લહે;

(૭૨) કર શ્રીફલસુકુમાર્ય=હાથમાં નાળીયેર લીધેલ સુકુમારી-કન્યા મળી;
આવાં શુકન થયાં.

(૭૩) ના મુરાદ=ના પસંદ. ખવારી=શબ્દતા, તિરસ્કાર, અનાદર અપમાન
કદર=કદર્ય, કંજુસ. કુત=ખોરાક. સખૂન (સુખન)=વચન, વાકયો, શબ્દો;
વાચાળ. ગાહે=સમય, સ્થળ. (વાકયમાં) ગાહ...ગાહ=હમણાને પછી; કોઈ
વાર આમ અને કોઈવાર તેમ. ગાહે...ધોય કે=કોઈવાર નાહીને જમે ને
કોઈવાર પગ ધોઈને જમવા બેસી બય. તામ=ખોરાક ભોજન. ગોય ગોયકે=
ગોળા (દડા) વાળી વાળીને.

ઉઘરી આંખ અબૂખા દેખત મન મુતહૈયર હોય રહે,
સ્વપ્નો કીધો સ્વર્ગ, કહે બામન કીધો દારીકાં આપહિહે. ૭૪

“મેરે ગરીબકે કાજ અગર મહારાજ ધલાજ કરે તો કરે,
યા રૂકમીનીપર રહેમ લાય મુજે યહાં ઉઠાય ધરે તો ધરે;
જેસી સીકત સુની હમ કાનૂન તેસે દયાત્ર ખરે તો ખરે,
કહાં હું દુષ્ટ, કહાં દારામતી, સ્વપ્નો સાચો પરે તો પરે.” ૭૫

સોરઠા

“તુમ માંનસ યા દેવ, કહો નમ્ર યહ કોનસો;”
વે બોલે તતખેવ “અરે કીજ દારામતી.” ૭૬

દોહડા

કુલ્યો ભુલ્યો દેહદીશા ગીરો ગોમતી નય;
અંગ અંગ અનંગકી છબી જળ નીકસ્યો વે નાહાય. ૭૭

શ્રીકૃષ્ણનું વિદર્ભપ્રતિ પ્રયાણ:—સવૈયા

કરી ચંદન બંદન પ્રભુપાયન હર્ષભર્યો બ્રાહ્મણ ઉઠી ધાયો,
ડોહી દેવ દખલ નહિ પાવત પત્ર વસીયે દરશન પાયો;
અરજ છોડી કદમકે આગે જોડી હાથ સંદેશ સુનાયો,
આનંદનીધી આતુર મુછનપર ડાર દસ્ત સારથી યુવાયો. ૭૮

(૭૪) તર્વાં=પુરુષીયી; સુખ-બ=સુખથી. રોશ=પૂર્ણ દર્દ...લહે=સંતતુ દુઃખ માથે લે છે લહે=કટિ, છેદે, કાપે. મુતહૈયર=નવાઈ પામેલાં, અચ્ચો પામેલ; અબૂખા=અદૂભૂત, અનોખા. કીધો=અથવા, યાતો, નબ્બે.

(૭૫) સીકત=રખાણ, ગુણ અથવા શીકત=બકતને કાળે વચ્ચે પડતું.

(૭૭) ગીરો=પડતો આજડતો ગોમતી ગયો અંગ...નાહાય=અગે અગે જાણે કામદેવની છત્રી હોય નહિ એવો સ્વરૂપવાન યઈ તે નીકસ્યો

(૭૮) ડોહી=ડોહી, દરવાજો. દખલ=પ્રવેશ. ડોહી...પાયો=ત્યાં દેવતાઓને પણ પ્રવેશ કાતું દુર્લભ છે ત્યાં કુલ રૂકમીનીના પત્રની મદદથી-શીકારસથી-

જાને આપ, જાને વે રૂકમીની, કે જાને દીજી, ઝોર ન દોડ,
ધારે વસ્ત્ર ન શસ્ત્ર સંવારે દાતન ડાર સ્વાર બાયે દોડ;
રથ ધોરાડી કોંન શીઘ્રતા મનકે જોગ પહુંચે પુર સોડિ,
દિલમે ખટક અટક રૂકમીની કી, દૈવ, મખાદા હાંસી હોડ. ૭૯

માદર પિદર ખખર સુન સુનકે લાગે તળદી કરન ખયાલા,
હલધર આદી જાદો જુરી દોરે રથકી રાહ મીલે તતકાલા;
વે નારી આવન ઈતિજારી લેટપોટ બ્યાકુલ બેલાલા,
જારજાર બાર અસુવનકી બીજે ઘટપટ બીયુરે બાલા. ૮૦

રૂકમણિની ચિન્તા

‘બીઈ કીધો બીસરાયે વલ્લભ યા કહ્યુ દુરમનમાં ડર પાયે,
યા નજુમ માયત ન બતાઈ યા કહ્યુ રંજ રાહ અલશાયે;
યા ન મુદ્દ માને પિતુ માદર યા કહ્યુ હમમે દોપ દીખાયે,
યા કહ્યુ વિદ્ધ બયો મારગમે જો અમલુ પહુનાય ન આમે ? ૮૧

શ્રીકૃષ્ણના દર્શન થયાં કદમ=ચરણાર્વિદ. મુકનપર...જુલાયો=મુઝ ઉપર હાથ
નાખી સારથીને બેલાવ્યો. ફરત=હાથ વસીલે=શીફારસ, બલામલુ.

(૭૯) જાને...કોડિ=એક રૂકવ પોતે, અગર રૂકમીને જીજ્ઞે પ્રાદલુ=ત્રણ
જાણી જાણે છે, બીજુ કોઈ નહિ. દિલમે...હોડિ=પોતાના મનમાં રૂકમણિની
પ્રતિજ્ઞાની કાળજી. ક રખેને મેરિ પહોંચું ને દૈવ કરેને મારી હાંસી યા
(રૂકમણિ મરવાથી) ખટક=કાળજી. અટક=પલુ, પ્રતિજ્ઞા, ટેક મખાદા=રખેને,

(૮૦) માદર પિદર=માબાપ હલધર=જળમદ્. જાદો=જાદુવ રાહ=રસ્તો
આલો. જારજાર=ધણ રોવાથી. લેટ=આસક્ત. લેટ પોટ=કોઈના પ્રેમમાં
બેશુદ્ધ થવું. બાર=વરસાદ અથવા ધાર=ધારા. અસુવન=આંસુ. બીયુરે
બાલા=વિખરાઈ ગયેલા વાળ. રૂકમણિને મનમાં સંકલ્પ વિકલ્પ યાચ છે

(૮૧) નજુમ=તારાઓ, જોશ, જોશી. સાયત=મુદુર્ત. યા...બતાઈ=જોશ-
તારા બેવાથી યોગ્ય મુરત ન દેખાણું. રન=દુઃખ; હાલાકી. રંજ રાહ=
રસ્તાની હાલાકીથી. અલશાયે=આજસી ગયા. નમુદ=ન, મુદ=દુર્બ, આનન્દ

હોતો અજીત અજીત અવીનાશી ઝોર સ્વતત્ર સ્વર્ધા છાયે,
બૂજી હતી કબ્બ માદર કો જબ્બ દીરદ દુપદી કબ્બ સીધાયે,
સીતા હેત સેત સાગરમેં, મેંમુશો મોહોળત અતી લ્યાયે,
પેં મેરી કીસ્મત કી સુસ્તી જો અજહું મદુનાથ ન આયે ? ૮૨

જાત ગવાર અહીર કી નારન કારન કાન તજી કુચસારી,
કુલીલ કનીઝક કસરાયકી કુબ્બા ઘેર ગયે મોરારી,
ઉનતેં નહી અમતર હમ, નરહરી ! જો બીચ આમદ દેર બીચારી,
હીન કમીનેસો જાકો રૂચી તાહી રૂચે કયો રાજકુમારી ? ૮૩

પનપન ઘોસ દરે ન પરે કબ જધપી હે આવન કી આશા,
ખાયમરો કે પરો ધરનીયો ચઢી ઝરોખે આખર આસા,
દુરતેં દૃષ્ટ પરોં વે બામન દવા દવા દીનબયો ખુતાસા,
બાત રોહેરમેં બ્યાપી ગઇ શીશુયાય સેનમેં ઉપજ્યો ત્રાસા ૮૪
જ્યો રધુનાથ પ્રકટકે આગમ રાખ સો લક કચુરા ટાયે,
જાદો કુબ અવતાર પેહેને જ્યો કસકે મેહેલ સમૂન હલાયે,
વખત સુબહે ઉદે દીનખર જ્યો ચુન મહતામી મુખ મુરઝાયે,
ત્યો શીશુપાન સેનકે માનુશ સમ બેનર બેગન દેખાયે ૮૫

એવો મંત્રણ-આનંદમય નમાન્યુ-પસન્દ ન કર્તુ નમુદ=ખજર પડી ગઈને અદ-
કાબ્યા અજહુ=અત્યાર સુધી.

(૮૨) છુટી-પુછપુ હજ દીરદ=મેદાનવાળો, ગજેન્દ્ર, હાથી સેત=સેતુ,
પુલ મેંમુશ=વાદરા, મોહોળત=રોનેદ કીસ્મત=નસીબ, સુસ્તી=મોળપ

(૮૩) કનીઝક-દાસી અજતર રદ, ખરાબ જો બિચારી=જેથી કરીને
આપે આવવાની અન્દર વાર લગાડી. હીન-નીચ કમીન=ખોડ ખાપલુવાળા
(કુબજા જેવા). રૂચી-આદના, પ્રેમ, પસન્દગી

(૮૪) પલ આશા=પળ પળ જતા દિવસ નમતો જાય છે અને કળ વળતી
નથી દવા દવા=જેરથી દોડતો આવતો

(૮૫) રાખસોં-મહાનાદ સાથે, મહાગવાજ સાથે લક કચુરા=લકાના
કચુરા-કેટ ટાયે=દાણી નાખ્યા સુબહે=સવાર વખત સુબહે-સવાર ચુલ=

અંખિકા પૂજન

પહુચ સમીપ કરી ઇજ્જાર સમે જનાવ ખાત જો ખીતી,
કમલ કલી લોં ખીલી રૂકમીની પાપ પરી ફોજકે કર પ્રીતી;
બદન પખારી સંવારી આશુપન અંજન બસન આડ રમીરીતી,
ચલી મુદીત મગ નાજુક નૌરી ગૌરી પુજન પુરન પ્રીતી. ૮૬

પાન ફુલ પકવાન મીઠાઇ ધૂપ દીપ દીગર ઉપહારા,
હરન હિરાસ હિસાર ફોજકે રચે રમીર રૂકમીયે ચારા;
પુણ પ્રસન બઇ જળ દેવી બર માંગ્યો ફલહી તીહી ખારા,
જલપિ આદી અનાદીકી જોરી પે બાવસ સસાર વ્યવહારા. ૮૭

કુલ. મહતાબ=ચન્દ્ર મહતાબી=ચન્દ્રવિકાસી. શુભ મહતાબી=ચન્દ્રવિકાસી
કુલ (કમળ). વખત...મુરઝાયે=ચન્દ્રવિકાસી કુલ (કમળ) જેમ સવારે સૂર્ય
ઉગે કરમાય તેમ. મુરઝાયે=કરમાય, સુકાય. બેનૂર=તેજવીન. બેનન=
ચેતનારહિત

(૮૬) ઇજ્જાર=પ્રકાર કરવું. બહેર=પ્રકટ કરવું. સમે જનાવ=મધી મુથના,
બધા ખબર, ઈત્યાદિ. કમલ કલીલોં=કમલ કળી માફક-જેવી. બદન=સારીર.
પખારી=ધોઈને નાહીને. સવારી=સજા, અલટલ કરી, ઠીક કરી, દુરરવ કરી.
સવારી આશુપણ=ધરણા ધારણ કરી અજન=આંખ આંજ. બસન=વસ્ત્ર
મુદ=મગળ, હર્ષ, આનન્દ. મુદિત=આનન્દિત, પ્રકુષિત. મગ=રરતો. રાહ

(૮૭) દીગર ઉપહારા=ખીતો પૂજનો સામાન. હરન=હરણ. દીરાસ=સપ.
હીસાર=કીલો, કોટ. ફોજકે=ફોજનો. હરન...ચારા=હરણ થવાની બીકથી
ફોજનો કોટ રચી વચ્ચે રૂકમણિને રાખી. બર=વરદાન અથવા પતિ ફલહી=
જેનો વિવાહ નજીકમાં થવાનો છે તેવી કન્યા. બાવક=બાલ્યાં, બાલનાર
જલપિ...વ્યવહારા=જો કે પોતે વફા હોઈ આદિ અનાદિથી વિપ્રજની જોડે
છે તો પણ જન્મ લીધો હોવાથી વ્યવહાર ખાતર મોટેથી દેવી પાસે પૂજ કરી
વર માંગ્યો. અથવા બાવસ=મહાનો-શબ્દ લઈએ તો સસાર વ્યવહારના
મીપથી (કારણથી) વર માંગ્યો. મનુષ્યના જેવી ચેષ્ટા લીધા માટે કરી છે.

દોહા

છડી સવારી છખીની, ધીરવીર લખી તાય;
 નોકર નેક શીશુપાલ કે નીમકહરામ બહે જાય. ૮૮
 કુમકી જનકી કંઠાં કહોં બલી કહત સખ કોય;
 યહ અર સજેબા અગર ગિગર કૃષ્ણકે હોય. ૮૯
 કહાં તલઅત શ્રીકૃષ્ણકી કહાં મલઉન શીશુપાલ;
 અમર સમર મોહ પાવહી નર દર કોંન સુમાર. ૯૦

સ્વકમણિનું હરણ:—સવૈયા

બાલ જમાલ દેવાલતે નીકસી મંદ્યાલ મરાલ મદ ભંજન,
 અંચર ઝોટ કોટ સખીયનમે' તુપૂરનાહ સુનીન મનરંજન;
 આદિ યોગમાયા જીમ મોહની નેક કટાક્ષ દીપે દ્રિગ ખંજન,
 મોહે પડે ધરનીં સધરે તખ હરી ગોપાય અનંગજી ગંજન. ૯૧

(૮૮) લખી તાય=જોધને. નીમકહરામ=કુદહિવાળા.

(૮૯) જેખ=ચોખા, સંનદર્ય. સજેખ=ચોખાવાન. કુમકી=માહુતી અગર મદદે આવનાર. નોકર...કોય=જ્યારે શિશુપાલ ખુદની ફેજ નિમકહરામ થઈ તો જરાસંધ વગેરે જે તેની મદદે આવેલ તેની ફેજની શી વાત!

(૯૦) તલઅત=દેખાવ. મલઉન=મલુન=શાપિત. અમર=દેવતા. સમર=કામદેવ. અમર..સુમાર=જ્યાં દેવો તથા કામદેવ ખુદ મોહી ગયા ત્યાં મનુષ્યોના તે શા આસરા!

(૯૧) બાલ=મુંદરી. જમાલ=સૌન્દર્યવાન. દેવાલ=દેવાલય, દેવીનું મંદિર. મરાલ=દંડ. મંદ્યાલ મરાલ મદભંજન=દંડનું અભિમાન તોડે એવી ધીરી ગતી. ધરની=ધરણી, પૃથ્વી. અનંગગંજન=કામદેવને જીવનાર. આદિ...જનન=જેવાં મંદિરમાંથી બહાર નીકળ્યાં કે પોતાનાં જ જનોને કટાક્ષ મારી આસપાસ જોયું કે તુર્વ, પોને આદિ અનાદિ સાક્ષાત શ્રીલક્ષ્મી-યોગમાયા દોવાથી-તેના સ્વરૂપથી મોહ પામી બધા ધરણી ઉપર ગ્રેયુક્ત થઈ પડી ગયા.

દોહા

જ્યેં હાઉ મીલ મહતાપસોં વાદર બીજ મીલાય;
કોઉ હરી દેખી નહિ ચઢ બેડી રથ આય ૯૨

સવૈયા

બૂબ પરી બીગરી સધરી, અરી કૃષ્ણ હરી રૂમીની સુન કનિ,
બાધી કમર રથ બેડી રૂમીયો, બીદ પુકાર ધરી ધનુ પાને;
ઈત શીશુપાલ ઉત ચઢ્યો જરાસુત, પુરખેહ જાન છુપ્યો અસમાને,
બાજી હાક વાક સુરગનયોં, પુરમે રહે પકાયે ધાને ૯૩
કાન સુને બયે પ્રાન બિયસ અર દેખન હીક રહી અભિલાખા,
હમ સરસાલ સખી રૂમીનીકી, લે લે સુગન ઉઠાવત આંખાં;
બાજે નીકલ આગે દેવી સ્થલ, શીવકે જાય ચરન શીરનાખા,
અંમે અચલ રહો યદ જોરી, કહત નીહોરી બોરી બાખા. ૯૪

(૯૨) જ્યેં=જેમ હાઉ=ચન્દ્ર; વાદળી મહતાપ=ચાંદની, ચન્દ્ર, જ્યેં.....
આય=જેમ વાદળામાં વીજળી ઝળકી સમાઈ જાય અગર જેમ ચન્દ્રમાં ચાંદની
સમાઈ જાય તેમ રૂમીની હરવાં કોઈએ ન દેખ્યું, ફક્ત તેને કૃષ્ણના રથ
ઉપર બેઠેલ જોયાં, એવી ઝડપથી હરણ કર્યું

(૯૩) બીગરી સધરી=સધણુ બગચુ. બીદ પુકાર=પ્રતિજ્ઞા લઈને-હું કુદન-
પુરમાં નહિ પ્રવેશ કરું એવી પ્રતિજ્ઞા લઈને. પાને=દાઘમાં. પુરખેહ=ડાબલાની ધુળ.
પીડાના ડાબલાથી ઉઠેલી ધુળ. બાજી...ધાને=એ અવાજ ધઈ હાક વાગી તે
ઠેક સુરગન (દિવલોક) સુધી સબળાઈ, અને જામમાં પકાવેલ ધાન્ય એમને
એમ રહ્યાં-કોઈને ખાવા વખત ન રહ્યો

(૯૪) હીક=સાદસી. હિસ્મતવાળા; જરાકમાં ન ડરે તેવા. નીહોરી=પ્રાર્થના.
વિનતિ. હમ સરસાલ સખી=દરજામાં તથા ઉમરમાં સરખી એવી સખી.
હમ=સાય, સમાન, તુલ્ય. સર=ઉચ્ચસ્થાની, દરજાએ. સાલ=વર્ષ, ઉમર.
સગુન-શગુન=એક પ્રકારનો રીવાજ, જે વિવાહની વાતચિત નક્કી થાય ત્યારે

દોનું ફોજ મોજ દરીઆસી લાખ હજાર સુમાર મેનાવે,
 રથસોં રથ હાથીસોં હાથી, બરાબરીકે બાંન ચલાવે;
 નાલ લુંદંગ સફળંગ સેનમેં પેહેન જરે અર ખંગ ખીલાવે,
 ગીરે શૂર સો દૂર વરે અવકાશ નહોં જો લાશ ઉઠાવે. ૯૫

પહુચ ગયે પુર જોર જવાન, નિકટ નિશાન જાહો સેનાકે,
 કુક પુકારી કલત બદવાયક, "રે રે કલંક ચોર કન્યાકે;
 બાજત જેંગ બચાવત જાનકોં, ચાહીહે લેખ લીખે ધન્યાકે,
 આમદ બાઝ બચંગ હરીફા, દેખે ગાશીલ કુલ અન્યાકે ૯૬

કરાય છે; એમા કન્યા પક્ષના લોક વરપક્ષના લોકોને ત્યાં કઈ મીઠાઈ અથવા નમદ-રોઠક આદિ મોકલે છે; ચાહલા કરવા, ગળ્યાં મો કરવા વિવાહ સંબંધ નક્કી થયે જો ગળ્યા મોં કરવાનો રીવાજ છે તે. મગજ શત્રુન-અવસરે બવાતું ચીત. શત્રુન લેના=કોઈ કામ કરવા પહેલા કંઈ વિશિષ્ટ કિયામિ દ્વારા એ બાજુ કે આ કામ પાર પડશે કે નહિ તે. અથવા નજરનો, લેટ ઉઠાવત આંખા= સામે નજર કરવી, જોઈ, ટાકવું. બાને=ચોડે, વિના. બાજ આના=રહિત થવું; ખોલું, અર્થાત્ શકમણિ વગર; શકમણિ ખોલી

(૯૫) મોજ=મોજું નાલ=નળી, તોખ લુંદંગ=મદુક સફ=અવરથા; ચોજા; કમ. સફળંગસેનમે=લઢાઈ કરવા માટે વ્યૂહમાં ગાઠવાયેલું. ગીરે= પડે, મરે લઢાઈમાં. ખંગ=તરવાર ખીલાવે=રીવે. દૂર=અંધારા

(૯૬) પહુચ...સેનાકે=શકમૈયો ચાહવોની સેનાની નજીક પહોંચી ગયે. બદવાયક=બરાબ રાખે, અપરાધ. વાયક=રાખે. આમદ=આવતું થવું તે. માફીલ=પ્રેરવા, બેખબર. અન્ય=બીજું. બાઝન-બાઝના=ફસાવું. આમદબાઝ= ફસાવટમાં આંચે. હરિકે=પ્રતિરૂપથી, દુરમન. બાજબચંગ=બાજ પક્ષીના પંખમાં આંચે છે. બાઝ અથવા બાજ અથવા બાજ-એમ પાઠાંતર લઈ શકાય છે. આમદ બાજ=(બાજ-આંચે) બચંગ=પંખમાં આમદ બાજ બચંગ=બાજ દુરમનના પંખમાં આંચે છે. બ=માં. બચંગલ અથવા બચંગલ- બચંગુ=પંખમાં ચંગ=પંખ, ઠાકાજ

મુદતસોં મધરૂર શીરા કળો પરા નહિ દુશ્મનકી ડોટે,
કાળ અકાળ કીયે જીતે તહાં લાળ રહી સાયરકી ઓટે;
અમાં ચાહો તો આપ મીથો નાંતર તીર તીજનકી ચોટે,
ઈસ્તકલાલ ન રહેગા એહમક, કાંહા ક્ષત્રીએ લાગે ખોટે. ૯૭

અનુખ હો ગર સિપાહગીરીકા, નેકનચા રખતા હે ગીદી,
જો ક્ષત્રી અસખ્યા જગકા, આપ મિયે માંને દીન ધીદી;
તુ પશુખાલ બીચારા બાવક, ગાહે જગ બખાબન દીદી,
દુરે મુરે ઉખરે નહિ અકનુ ખૌદમ ખુરગર મૌત ખરીદી.” ૯૮

કૃષ્ણ-રઘુકૃષ્ણાનું યુદ્ધ:—કવિત

કુછીત કઠોર વાણી, સુની કાન કેશોરાય,
રૌસ સો શીરાયો રય, કીનો રંખનાદયે,

(૯૭) મુદતસો...ચોટે=પણ વખત મુખી મધરૂર વર્ષને ક્યોં અને તેવાં તેવાં
કથાં, પણ ફરીયાની ઓષ તેથી લાળ રહી, પણ હવે સપાટામાં આબો
હું. મટે એવ મચાવી કેમ લાગે છે? આવ, બચવું હોય તો આવીને મળ, નહિ
તર તો તીક્ષ્ણ તીરથી વીંધાઈશ અને હે મૂર્ખ ! અમાં=પણ, વળી. અમા-
અમાલ=મચાવ. નાંતર=નહિતર. તીજન=તીક્ષ્ણ. ચોટે=સપાટ. એહમાં=
બિચાર, મૂર્ખ

હુખીરા જમીન ખાઈ, ઉદધી ઉદનાઈ,
પાઈ રોય શીયત્તાઈ, ધુમરાઈ બાદકો;
બયે ચાક ચાક સીને, સીને ગીરી કુટનકો.
દીને હથીયાર ઝર, સુને નેક સાદકો,
રાંતીજી રીઝાય શીર નાય કહે સ્વામીસો;
લીજયે બચાય મેરે બાઈ માદરબદકો.

૯૯

છરો.

કરી કાહુકી બાંહ કાહુકી જાનુ જંધા,
કટે કાહુકે શીરા કરી બીની, લખ, સંધા;
કટે ખાય અર પીક કટે દંતો રાર જોરા,
કટે ચક અર જન કટે રય રયકે ધોરા;
કાલી કપાલી ખૂખીયે ગેદ ઉઝરત શીરાકો,
રમારવયંવર ધુધમે જખ ચક ચરો જગદીરાકો.

૧૦૦

દોહા

ત્રોકમદસ તકબરી, બાવે નહિ બગવાન;
રાવનસો રનમે રહે દસ શીર બીસબુખન.

૧૦૧

(૯૯) હુખીરા=ધણપણી. ઉદધી=દરિયા, સાગર. ઉદનાઈ=બળભર્યો. પાઈ રોય શીયત્તાઈ=રોષનાજને બાર લાગ્યાથી કાયર થઈ ગયો. બાદ=પવન, પવનમાં ધુમરાઈ બાદકો=દોષીયો, વાવાઝોડુ યજુ. ચાકચાક=તડ પડી ગઈ, ફાટ પડી ગઈ. સીને=હાતી સીના=પર્વતની બાજુમાં તડ-ફાટ પડી. ગિરિ=પહાડ. કુટ=ટેકરા, ડુંગરા. માદરબદ=માનો જવરો, સગો ભાઈ.

(૧૦૦) બાહ=હાય. બીની=ગાઠ. લખ=બોઠ કપાલી=રૂઢમાળા જેણે ગળામાં નાંખી છે તેવી કાળકા માતા. ખૂખીયે=આનંદથી ગેદ=દડો. ગેદ શીયકો ઉઝરત=માયાનો દડો ઉઠાણીને રમવા માંડી.

(૧૦૧) તકબરી=અભિમાની. બગવાનને અભિમાની પુરુષ પસંદ નથી જીવેદ દાખલો રાવજીને.

સોરઠા

બાકે જીયા ધરર કટુક બચન હરીસોં કહે;
સોઈ નાઠે સખશૂર ખાંનેા મૃગ મૃગરાજતે.

૧૦૨

સવૈયા

દાસકી અર્જ ઇજબત ત્રીકમ એસી ટેક સદા શ્રીહરિકી,
બાંધે હાથ બિચોકત બંધુ કમલાગ્રુકી છતીયાં ફરકી;
હલધર કહત ગોવર્ધન ધરસોં યહ નહીં રીત આપુને ધરકી,
ખોલી બંધ ખુરસંઝ ચસે તબ પેશ અંકી રહે માર્ગોપરકી.

૧૦૩

લખની ધામધુમ:—ટોહા

માધોપુર સુકામ કરી ખોસે દાનવદેવ;
ભીમક અર બૂભિપાત્ર નીજ માતપિના તતખેવ.

૧૦૪

ચોરાશી તેતીસ નવ અઠ્યાસી અર આઠ;
રોપ મહેશાદીક સમે આયે આપુને ઠાક.

૧૦૫

યથાયોગ સન્માન કરી મીસલ દધ માકુલ;
લોજન હરિ ભંડારમે અતર ખીરા તાંબલ.

૧૦૬

મંડપ દેખી મોહીત બધે સોહત ચીત્ર સુદેશ;
 ઇંદ્રસખાતે અધીક હે નીકા કહે નરેશ ૧૦૭
 નાહાના હંદ નોખત ધુરે ટુરી બેરી શરનાઈ,
 રાગરંગ નૃત્ય નાયકા શોભા બરની નગઈ. ૧૦૮
 કેશર અતર ગુલામજળ સોધો અધિક સુખાસ,
 વર શૃંગાર સામાસમેં તતબર ત્રીકમદાસ. ૧૦૯

વરરાજા શ્રીકૃષ્ણની શોભાવર્ણન:—સંધ્યા

સખ શોભાકે સ્થામ ધામ અર બર શૃંગાર શોભે અતિ સાજ,
 રોમરોમકી રૂચી બીલોકત કન્દર્પ દૂર રલો દીલ લાજ,
 જોજેકાર બધો ત્રિભુવનમેં હો હો દેવ દુન્દુભી બાજ,
 ત્રીકમદાસ આસ પરિપુરન લટકત ચલત ચહે જળ તાજ. ૧૧૦
 ગહનેમેં ગરકાવ દીવપર ઝળહળ ઝળહળ લસે નીરાના,
 મેં ધીલાફ ગાજ અરુપીપર સાય સરસ બાજીત બગના;
 કુલઝરી મહતાબ હવાઈ મનિ પીવ રહા ગુલખાના,
 રગ ખીરગ ટુરગ કોતવ કશ મંગલ ગીત ધુધુરે શાદીમાના. ૧૧૧

(૧૦૭) નીકા=અચ્છો, ઉત્તમ, લલા, બહીયા.

(૧૦૮) વર...ત્રીકમદાસ=વરને શૃંગાર સજવા વખતે ત્રીકમદાસ કહે કે હું
 હાજર-તેયાર છું સોધિત=પ્રસન્નિહાર

(૧૧૦) કન્દર્પ=કામદેવ. તાજ=અરુણી ઘોડો.

(૧૧૧) ગહનમેં-ગહના=આબૂષણ, ઘરેણાં ગરકાવ=નિમગ્ન, ડુબેલ, એટલે
 ધરેણામાં લદબદ શીવ=હાથી મેં=માં ધીલાફ=ફવચ ગાજ=મહાદુર, વીર.
 અરુપી=ઘોડો. કુલઝરી=એક પ્રકારની આલસબાજી, જેમાંથી અવાજ થઈ કુલ
 ઝરે છે કોઠી ઝડતી આલસબાજી. મહતાબ=એક પ્રકારની મીઠુખત્તી જેની
 આલસબાજી જેમાંથી રગ બેરગી તેજદાર પ્રકાશ પડે છે ગુલખાના=ગુલાબના
 કુલની વાડી કોતલ=ઘોડો, ખાલી ઘોડો સાજ સનેલ ચાગારેલ પણ અસવાર
 વગરનો ઘોડો. ટુરગ=ઘોડો કશ=જેથી રાખેલ શાદીયાના=પુશીનું વાળું,
 આનન્દ-મંગલ સૂચકવાળું.

છત્ર ચમર ચઢુ ઝોર હરે અરૂ ઝહરે લરકે કુલ અપારા,
 રત્નવન્દી કરી રૂપીરાયકોં પટ્ટયે સ્યામ સસુરકે હારા;
 પોંખનકો અજ નારી નગ્નકત દાસી હાથ દીયે ઉપહારા,
 દેખી દામાદકી ખૂબી સસુયે નેકુ રહી ન ચરીર સંભારા. ૧૧૨

બૂલી ગઈ શર તાક ઘોંસરાં અચકાં આપ નાક ચઢી લીનો,
 નાર નમાય રહે નરહરસોં અવિચોકત અજ હરને હસ દીનો;
 ભકે હાથ નાથ ત્રીભુવનકી સો સાહેબ સંસાર સુખ બીનો,
 ત્રીકમદાસ આસ પરિપૂરન અજીત જીત અરૂ પ્રીત અધીનો. ૧૧૩

ઝોરી ચઢે ચતુર ચીંતામની વામભાગ રૂકમીની ગુણુશશી,
 પાંતીપે પાંતી મીશ્તાનકે ઝોશર ગાવન ગારી નારી કરી હાંમી;

(૧૧૨) લરકે=લરકે છે, પ્રુપરુષિ માફક ધીમે ધીમે પરે છે. રત્નવન્દી=પમે
 લાગી, રત્ન માગી, પરવાનગી માગી. પરણવા જવા ત્રિદાયત્રિવિ માગી. નગ્ન-
 કત=સુકુમારતા. ઉપહારા=પોંખવાનો સામાન. નેકુ-નેક-નકએક=ન/રા પછુ,
 કુક, જરાપછુ દેહર્તુ જ્ઞાન ન રહુ

(૧૧૩) અચકાં=અચાનક=અભનતા આવી એકદમ નાક પકડી લીધું. પોંખવા
 ઠાણે જમાઈને માથેથી ઉતારીને નાનકડું ઘોંસકું, ત્રાક, શર, ભેતકું સાસુ
 જમાઈને દે છે. આ રીવાજ હજી નામદોમાં પ્રચલિત છે. ભે રીવસર પોંખવા
 માંડી હતે તો તો જમાઈ, ક્યારે સાસુ નાક પકડશે તે ભણે, તેથી પકડવાન
 દે અને મોઢું ફેરવી નાંખે. પછુ આંહિતો પ્રભુના રૂપમાં અંબહ જ્ઞાન બૂલી
 યવાથી શ્રીકૃષ્ણની સાસુએ એકદમ આવી, બીજું પોંખવાનું કાર્ય બૂલી જઈ, નાક
 પકડી લીધું. તેથી પ્રભુને માથું નીચે નમાવી રાખવું પડ્યું. આ ભેઈને રીસ તથા
 પ્રમાને હસવું આવી ગયું. ભકે...લીનો=પ્રભુ જેના હાથમાં ચોદ દોહની લગામ
 છે તે પોતે, અજીત હતાં પ્રેમને એવા આધીન છે કે જીતાહ ગયા, અને પોતાનું
 નાક પકડાવી પોતે નમદું માથું રાખ્યું, કારણ પોતે સંસાર સુખમાં મગ્ન છે.

(૧૧૪) વામ ભાગ=ડાબે પડ્યે. પાંતી=હથેલી પાંતી કે પાંતી મીશ્તાન કે
 ઝોસર=દસ્ત મિલાપ વખતે. ગારી=ગાળ, ફાણાં. હજી પછુ નિર્દોષ ફાણાં

હય ગજ રથ સુખપાલ નાલકી બાસન બસન દાસ ઓર દાસી,
ધન ધેનુ મહામૂલ અભૂપન દીને બીમક બદન બીકાસી. ૧૧૪
સારી સાસ હાસ કરી કરીકે કહત કુંવર અબ કુંગન ખોલો,
બૂજત બૂજત સાય સખીનકો, ધન હાયન દુમ ગીરીવર તોલો.
એક કહે મૈયા ન ખવાયો દૈયા માંગત ધર ધર ડોલો,
એક કહે લાગે જીન લાક્ષ્મી જાની અબે બસુદેવે જોયો. ૧૧૫

દોહડા

એક કહે બસુદેવકો, કહો કહો બોલાય,
મંગો હાર્મ ખીનંતી કરો પડે લડેતી પાય. ૧૧૬
કર કોમલ ગારી કકીન છુટયો ન છુટે દોર,
લાજ લુકાવત નેન હરી દસત સખી સુખમોર. ૧૧૭

ખવાય છે 'હરબડી' નામર લોકોમાં તેને કહે છે. તે બહુ દિલપસંદ રોમાંચ ખડાં કરે તેવી હોય છે. સુખપાલ=પાવખી, આસન

(૧૧૫) સારી સાસ=સાખી અને સાસુ કમન=કક્ષુ, કડું, સુડી. આ ડેઠાણે મીઠાળ બધિલ દોરડી કાઢે-હાથે લગ્નમાં રંગીન નાકા છડીએથી મીઠાળ બધિ છે તે દોરો. બૂજત=પૂજત; માહોમહિ કહે કે. ઈન...તોલો=ગીવર્ધન પર્વત આ હાથે તમે લકાવ્યો હતો કે? એક.....ડોલો=એક સખી કહે કે કમન છાડી ચકતા નથી તે શું વમારી માએ તમને ખવરાવ્યું પીવરાવ્યું નથી લાગણ; નહિવર પોતાનું ધર મુઠી (દૈયા) ફહી માટે ધર ધર તમે બઠકવ નહિ.

(૧૧૬) એક...બોલાય=એક કહે કે દોરો નથી છુટતો માટે વસુદેવને બોલાવી-એ, ત્યારે બીજી કહે કે બોલવીને શું કરવું? હાર કણલ કરી વિનતિ કરે અને કન્યાને પગે પડે એટલે ચલું. લડેતી=જેને માથે સોનો બહુ પ્રેમ છે તે છાડરી. દુલારી, લાડલી

(૧૧૭) લુકાવત=લુપાવત-સંતાડવી ચરમને લીધે પ્રભુએ આંખ (મોંઢ) સંતાડી દીધી, કારણ દોરડી ન છુટી

સવૈયા

પ્રાણ પુતના પાન કીયે જળ સોતહુતે સુત કં જો પક્ષગન,
તરણાટત તતછન હન્યો જળ કરતે કંઠાંન ધુદુરંન રીંગન;
લીલામાત્ર હાથ લીયે ગીરી અરી છતે કેતે દરી નંગન,
એર ન લગી ખીસોવત સાયર સો કાયર બયે ખોડત કંગન. ૧૧૮

દોહડા

સખ સુખી ભોગી ભાવ તો ખીના ખ્યાહ ખીવહાર;
સો સુખ લાગો લાડીસો દેત આનન્દ અપાર. ૧૧૯

કંવીત

ગૌરશ્યામ જુગલજોર ધન દામીનીકી ભોર,
એકે ખીરાજે રથ આયે આપ ભોંનકે;
તાગર્ભે પુરંગ બહુત હાથી અખ્યારી સોત,
દીને પોશાક પાક રૂપા અર સોનકે,
ભૂપતિ ભૂદેવ, દેવ સેવા કરી વસુદેવ,
ખીદા કરી પાપ પરે અલ્લા શીવ દોનકે;
પાપકે મુરાદ શાહ શાહ સખ જાદો સાથ,
ગાજતે નીચાન કીનો દારામતિ ગોંનકે. ૧૨૦

(૧૧૮) ન્યારે પુતનાના પ્રાણ પી ગયા ત્યારે તોહલું પારણે યુલવા હતા તથા
વણાવર્તને માર્યો ત્યારે ધુણ્ણે રીંખવા હતા અને રમત માત્રમાં ગોવર્ધન પર્વતને
તોળી લીધો અને લડાઈમાં એવા તેવા દુરમનો છત્યા; તેમજ સમુદ્ર મથન
કરવા ટાણે જેને વાર ન લાગી-એવા મળુ દોરદી ઊડવામાં કાયર થયા-યાકી
તયા-હારી ગયા-તે ન છુટી. ધુદુરન=ગોઠણથી. રીંગન=રીખવું. સાયર=સમુદ્ર.

(૧૨૦) ધન=મદદ. દામીની=સીંજણી. ગૌર...ભોર=જેમ ધન અને દામીની
સોભે તેમ રથમાં અને રૂકમણિની જુગલ જોડી ચોસતી હતી, ત્યાં ભ્રમ થાતો
હતો કે જાણે આ વાદળ અને વિજળી છે કે શું? ભોર=ભ્રમ, ભૂલ. ભોંનકે=

સવૈયા

નીરખી હરખે પુરકી પરખ, વરખે મુકતાફલ ફુલ લરે,
 ધર ધર તોરન ધન પતાકા મંગલ કલશ સુધાકે ધરે;
 બડબાગી બસુદેવકી કીરતી, બેદ પુરાન પુકાર કરે,
 ત્રીકમદાસ આસ પરીપુરન રહે ખવાસી ખીચ ખરે; ૧૨૧
 એક હુતે તખ આવન હુતો, એક હુતે તખ અવિગત કહાયે;
 એક હુતે તખ જપ બેગીનકે, બેગીનકે મન કપહોં ન ભાયે;
 જાન સુજાન ખીયારી બદીલ, ખુદ બધી કરીજે ભૂતલ આય;
 લખમીનાથ દારિકાં નાયક, કમલાખ્યાહે બડો જસ પાયે. ૧૨૨
 હે કશ્યાકર હે કમલાવર, હે નરહર નટવર નગધારી
 હે વજબાલક, હે પશુપાલક, હે નંદલાલ લીલા અવતારી
 હે રંછોર રસીક શીરમોર, નીહોર કરો અખ ઓર હંમારી;
 ત્રીકમદાસ આસ પરિપુરન, કૃપા કરાક્ષ કરો એક વારી. ૧૨૩

શુવન કે, મહેલમાં, તામ=પહેરામણિ અથવા તામમેં તુરમ=રેશમી ગાદીવાળા
 ઘોડા અથવા તાક લઈએ તો નજર કરો તો ઘોડા હાથી દેખવામાં આવે.
 મુરાદ=ઈચ્છા, અભિલાષા પૂર્ણ થવાથી. સાદ=ખુશી, અથવા સાદીની ઇચ્છા
 પાર પડવાથી. સાદ=ખુશી. સાય=સમુદ. ગોંનકે=ગામના.

(૧૨૧) મુકતાફળ=મોતી. સુધા=અમૃત, મીઠાં જળ. ખવાસી=ખવાસ,
 નોકર, ખાસ નોકર.

(૧૨૨) કવિ કહે છે કે જ્યારે પ્રભુ એક હતા ત્યારે અવિભાગ (અવ્યક્ત)
 કહેવાતા હતા, તથા થોડી થોડો તથા જપ કરવાવાળાને દિલપસંદ હતા, પણ
 સંસારી થોડાને સેવામાં લક્ષિમાં મગ્ના ન આવતી તેથી તેનો, પોતાના મનમાં
 વિચાર કરી પ્રભુએ (લખમી નાથે-નાશયણે) અવતાર લઈ, દ્વારકાનાયક થયા,
 અને રૂકમણિને પરણી જસ લીધો, તથા સંસારી થોડાને ને ગૃહસ્થાશ્રમનો
 મારગ બતાવી, તે આશ્રમમાં રહેતે છતે પરમ પદ પામવાનું સુલભ કર્યું.

(૧૨૩) નગધારી=ગોવર્ધન પર્વતધારી. નજ=પર્વત, પાહાડ. નીહોર=અનુમંદ.

દોહા

અધમ આધારન ખીરદસોં, શ્રીરંછાર સુહાવ;
નાંતર કીત તજ દારિકાં, સો પરખતધર આપ

૧૨૪

સોરઠા

તખ જાન્યો નીરધાર, અધમ આધારન હો હરિ,
પરખત કુલ અવતાર, દીનો ત્રીકમદાસદો.

૧૨૫

કુન્દલીયા

કંચન મણીમય દારકા, કમવાસી કમત્રાય,
ગરડાસન કૌસ્તુભ ગમે બાની વીમલ જસ ગાય,
બાની વિમલ જસ ગાય નયે નિત્ય પાર ન આવે,
તાકે ત્રીકમદાસ કોન ગતી રીઝ રીઝાવે;
અપરાધી પૂર એખ એન મતિમંદ મળીન મન,
પરખ ઉદાર પ્રવીણ પ્રભુ હું દીન અક્રિયન,
ગુન છપે દંધી સોરઠા દ્રેષ્ય એક કવીત,
દો દોહા પચાસપર દો કુંડલી ધરી ચીત,
દો કુંડલી ધરી ચીત તીસપર આઠ સવૈયા.

૧૨૬

શતપઠ ખીસ અરતીન બયે સખદી સુખ દેયા,

નિત્ય વાચો વરણુન કરો રકમીની રકમીનીનાથ ગુણુ ગુણુ છપે. ૧૨૭

॥ શ્રોતૃષ્ણાર્પણમસ્તુ ॥

(૧૨૪) ખીરદ=ટોક, પણુ. નાંતર કીત=નહિ તા પછી કયાથી

(૧૨૬) કમત્રાય=કમળા, લક્ષ્મી જેવી સી પુરએખ=ખામીવાળો. બાની... અક્રિયન=જો વાણી (સરવતી) રોજ નવા નવા પ્રયુના જસ-ગુણુ-ગાય તો પણ પાર ન આવે તો પછી હું ત્રીકમદાસ કોણુ ગણુતિમાં કે પ્રભુ મારા જાવાથી રીઝાયે, પણ પ્રભુ પરખ ઉદાર છે, તેથી તે રાજુ થશે

પરિશિષ્ટ ૧ લું

પર્વત મેહેતા અને નરસિંહ મેહેતાનો સંબંધ

આદિ ગુર્જર ભક્ત કવિ શ્રીનરસિંહ મેહેતાનાં સમગ્ર કાવ્યો હજી સુધી પ્રાપ્ત થયાં નથી, અને જેટલાં છુટક છુટક કટકે કટકે મળ્યાં તેટલાં “ગુજરાતી” પત્ર અને પ્રેસના માલીક સ્વ. ઇન્છારામે નરસિંહ મેહેતાકૃત કાવ્યસંગ્રહમાં છાપ્યાં છે આ સંગ્રહ થતો હતો ત્યારે કેટલુંક કામ મારા હસ્તક થયું હતું, અને મને કેટલોક અનુભવ તેના અંગે મળ્યો, અને પ્રાચીન ગુજરાતી કાવ્યો વિષે પ્રીતિ થવાના સંસ્કારો તેમના તરફથી જ મારામાં પડ્યા છે. એ સંગ્રહ છાપા પછી મહેતાજીના બીજાં ઘણાં પદો મળ્યાં છે અને તે મળકુર મન્યમાં તથા પરિશિષ્ટો તરીકે છાપ્યાં છે. તે પછી પણ ઘણાં અપ્રકટ પદો મળ્યાં છે, જે મળકુર પુસ્તક પ્રસિદ્ધ થઈ ગયા પછી ઉમેરી શકાયાં નથી. એ પુસ્તકની બીજી આવૃત્તિ કરવાનો પ્રસંગ આવશે ત્યારે તેમાં ઉમેરો, સુધારો વધારો કરવામાં આવશે.

અત્રે એક વાતનો વાંચકોએ વિચાર કરવાનો છે. મારા મનમાં ઘણી વાર એવું ઘોળાતું હતું કે કવિ નરસિંહ મેહેતાના કોઈ સમકાલીન સમભાની ભક્તો કે કવિઓ હતા કે નહિ? અને હતા તો શા માટે તેઓના નામોનો ઉલ્લેખ તેનાં કાવ્યોમાં જણાતો નથી? અને ખામ કરીને પોતાના કાકા પર્વત મેહેતાનો ઉલ્લેખ શા માટે નથી? કવિ નરસિંહ મેહેતાનાં કાવ્યોમાં ડાકોરાયશ્રી રણુજોડજીનું નામ નથી, તેમ પર્વતપતિશ્રી રણુજોડજીનું નામ પણ નથી, તેનું શું કારણ હશે? આ સંશયનું કોઈ સંતોષકારક સમાધાન કરી શકતું નહોતું, પણ શ્રીરણુજોડરાયજીએજ નેનું સમાધાન કરેલું અને લાગે છે. તે આ પ્રમાણે છે.

અપ્રસિદ્ધ પદોમાંથી હુડીનાં અને મામેરાનાં નરસિંહ મહેતાનાં પોતાનાં રચેલાં પદો તુલક મળી આવ્યાં, અને તે અમે ગુજરાતી પ્રેસના પંચાગમાં સ. ૧૯૮૬ના વર્ષની આવૃત્તિમાં છપાવ્યાં છે. આ હુડીમાં બે પદો ઉમેરવાનાં રહી ગયાં છે. તે બે પદો નરસિંહ મહેતા કાવ્યસંગ્રહમાં (આવૃત્તિ ૧ લી સં. ૧૯૧૪) પાને ૬૦૮ મે પદ ૧૦૦મુ અને ૧૦૧મુ છે તે છે. મામેરાનાં પદોમાંથી હજી છેવટનાં સમાપ્તિનાં પદો મળ્યા નથી, તે વિષે મેં ૧૯૮૬ના પંચાગમાં ઉલ્લેખ કર્યો છે. હવે નરસિંહ મહેતાના કાકા પર્વતદાસ મહેતા, જેઓ પણ શ્રીહારકા-ધીશ રણછોડરાયના પરમ ભક્ત હતા, અને જેમના ઉપર બોડાણાની માફક ભગવાન પ્રસન્ન થઈને સુક્ષ્મ સ્વરૂપે માંગરોણ પધાર્યા, તેનું આખ્યાન લખવાનો પ્રસંગ, ગુજરાતી પ્રેસનું ૧૯૮૫ ના વર્ષનું પંચાગ કાઢતી વખતે આવ્યો. તે વખતે પાટણના નાગર કવિશ્રી વિશ્વનાથ જાનીએ પર્વત મહેતા અને નરસિંહ મહેતાના મેળાપનો પ્રસંગ વર્ણવ્યો છે, તે યાદ આવવાથી બૃહતકાવ્યદોહન ભાગ ૮ માંથી કાઢી તેની કવિતા સાથે છપાવ્યો છે. છતાં મનમાં ખટકે રહ્યાં કરતો હતો કે આવો સુભગ્ય પ્રસંગ કાકાશ્રી પર્વત મહેતાને ઘેર આવ્યો છતાં નરસિંહનાં કાવ્યોમાં તે વિષે કેમ કશો ઉલ્લેખ જણાતો નથી? પણ જનોને મેં એ વિશે પૂછ્યું પણ કોઈ જેનું કંઈ પણ સમાધાન કરી શક્ય નહિ, પણ શ્રીરણછોડરાયે કૃપાળુ થઈને તેનો માર્ગ મને સૂઝાડ્યો. એક વખત આ વિષ-યના વિચારમાં નરસિંહ મહેતાનું કાવ્યસંગ્રહનું પુસ્તક લઈને અમર્યા પાનાં મેં ઉઘાડવારા માંડ્યાં, એટલે સૌથી પહેલા પરિચિત્તનું પાનું ૪૯૮ ઉઘડ્યું, અને તેના ઉપરનાં પદો ૮, ૯, ૧૦, અને ૧૧ વાંચ્યાં અને મારા પૂજ્ય પિતાશ્રીએ લખેલી તે ઉપરની ટીપ્પણી પણ વાંચી, એટલે મનમાં પ્રકારા પડ્યો, અને એકદમ આનંદ થયો, કે જેની સાચી ઝંખના કરતો હતો તે શ્રીરણછોડરાય- 'નરસિંહયા સ્વામી' એ પૂરી પાડી છે. ખરે જ પરમેશ્વર સત્યસકલપનો દાતા છે તે ખોટું તો નથી જ. આ ચાર પદો અને વિશ્વનાથ જાનીનું પર્વત મહેતાનું આખ્યાન એ બેને સંબંધ છે, એટલું જ નહિ પણ નરસિંહ મહેતા ને પર્વત મહેતાને એટલે કે કાકાભત્રિજને જેટલો છે, તેટલો સંબંધ છે.

મારા પૂજ્ય પિતાશ્રીએ આ ચાર પદો સંબંધમાં એવી કલ્પના કરીને ટીકા કરી છે કે આ ચાર પદો હારમાળા પ્રસંગનાં હોવાં જોઈએ. પણ તેમને પર્વત મહેતા અને નરસિંહ મહેતાનાં પ્રસંગનો વિષય ધ્યાનમાં નહિ, એટલે તેમણે કરેલું અનુમાન દોષયુક્ત પણ સુંદર છે; કારણ કે આ ચાર પદો ભગવાન મોહિનીરૂપ ધારણ કરીને નરસિંહ મહેતાને કંઈ શોષ પડ્યો ત્યારે પાણી પાવાને આવ્યા, તે સંબંધનાં છે, એટલું તો ભગવદ્ગ્રંથમાં તેમને સહજ સ્પર્શ્યું તો હતું જ. માત્ર એ ક્યા પ્રસંગને અંગે છે, એટલો તેઓ નિશ્ચય કરી શક્યા નહોતા.

હારમાળામાં ૩૦૦ પદોમાં આ કથાપ્રસંગ આવતો નથી. પણ તેમાં નરસિંહની સખી રતનબાઈનું નામ આવે છે, અને તે જ નામ આ ચાર પદોમાંથી ત્રીજા પદમાં છે, તે ઉપરથી આ પદોનો પ્રસંગ હારમાળાને લગતો હશે, એવું જ અનુમાન મારા પિતાશ્રીએ કર્યું છે, તે પ્રસંગ જોતાં ખોટું નથી. પણ તેનો સંપૂર્ણ નિશ્ચય આજે ત્રિકમદાસના ચરિત્ર અને કાવ્યના પ્રકાશન વખતે થાય છે. તેથી ગુજરાતના વૈષ્ણવ આસ્થાશીલ વિદ્વાનો આગળ આ વાર્તા રજુ કરવાની છટ લઉં છું. પ્રસ્તુત ચાર પદો નરસિંહ મહેતાએ, પોતાના કાકા ભક્તરાજ શ્રીપર્વતદાસ મહેતાને માથે શ્રીદ્વારકાધીશનું સૂક્ષ્મ સ્વરૂપ—ગોહનું સ્વરૂપ—માંગરોળ ગામે સં. ૧૫૦૧માં પધાર્યું, ત્યારે કીર્તન ઉત્સવ કરવાને ગયા ત્યારે ગાથાં હશે, એમ હવે સમજાય છે અને તેની સાક્ષી કવિશ્રી વિધનાથ જની પોતાના નરસિંહ મહેતાના ચરિત્રમાં આપેલી હકીકતથી પૂરે છે. (જૂઓ અધ્યાય ૩ જો, પાનું ૪૬-૪૯.) આ ચાર પદો મજકુર અધ્યાયની સાથે રાખીને વાંચવાથી ખુલાસો સ્પષ્ટ સમજાશે.

નરસિંહ મહેતા માંગરોળ ગામે તેના કાકા શ્રીપર્વત મહેતાને ત્યાં શ્રીદ્વારકાધીશ ભગવાન રણછોડરાયજી પ્રસન્ન થઈ સૂક્ષ્મ રૂપે પધાર્યા, ત્યારે જ આનંદોત્સવ થઈ રહ્યો હતો, તેમાં ભાગ લેવાને ગયા હતા, અને ત્યાં આગળ હાજર થયેલા વૈષ્ણવો શ્રીરણછોડરાયનાં કીર્તનો કરવામાં એટલા તો એમતાન મરચાલ બની ગયા કે નરસિંહ મહેતાને કીર્તનો અભંગ ગાતાં કંઈ પાણીનો શોષ

પડયો, અને પાણી માંગ્યું પણ તે કોઈએ સાબાનું નહિ. એટલે ભગવાન મોહિનીનું સ્વરૂપ ધારણ કરી સોનાની ઝારી લઇને બરમબ્રમા પાણી પાવા આપ્યા હતા. એનું વર્ણન ખાટણના કવિ શ્રીવિશ્વનાથ જાનીએ નરસિંહ મેહેતાના જીવનચરિત્રના કાવ્યમાં છટાથી કરેલું છે. નરસિંહ મેહેતાએ પોતે આ પ્રસંગના ધણું પદો રચેલાં હોવાનું જોઈએ, પણ તે બધા આજે પ્રાપ્ત થઈ શકતા નથી. તેમાંથી માત્ર ચાર પ્રાપ્ત થયા છે, તે અને છાપીએ છીએ. આ ઉપરથી નરસિંહ મેહેતા અને પર્વત મેહેતાનો સબ્ધ હોય તે નરસિંહ મેહેતા પોતાના કા-એથી અને વિશ્વનાથે જોડી આપેલી સાક્ષી-સામ્યથી સિદ્ધ થાય છે. અને પર્વત મેહેતા તથા નરસિંહ મેહેતા સ. ૧૫૦૧ માં આ જૂતળ ઉપર વિદ્યમાન હતા તેનો એક અચૂક પુરાવો આ ચાર પદોથી મળે છે વળી એમાં ત્રીજા પદમાં નરસિંહ મેહેતાની પુત્રી કુંવરબાઈ અને સખી રતનમાઈ, જે દારમાળાના પ્રસંગમાં પણ ભગવાનની સ્તુતિ કરતી વખતે સાથે હતા, તેઓ પણ આ પ્રસંગે સાથે હતા એમ જણાય છે.

અજમેર પાસે કીશનગઢના મહારાજ પાસે નરસિંહ મેહેતાનું, તેની ચાર સખીઓનું અને દારમાળાના પ્રસંગનું એક ચિત્ર છે, એમ બ. શા. નિ શાસ્ત્રી વસતરામ જણાવે છે. આ ચિત્ર પ્રકટ થાય તો ઘણું લાભ સુજરાતી ભાષાના ઇતિહાસમાં થાય અને તે પ્રાપ્ત કરવા માટે પ્રયત્ન કરીએ છીએ.

પદ ૧ જુ, રાગ સૌરઠ

આ જોને કોઈ ઉભી રે, આજસ મોડે રેક.

પ્રહયિ બાનુ બંધ બેરખા પુચી, મનડુ મોઢુ છે એને મોડે,

ઝાઝર ઝમકે ને નિષ્ણવા ઝમકે, હિંડે છે વાંકે અબોડે. આ.

સોત્રણ ઝારી તે અતિરે સમારી, માંહી નીર ગંગોદક તોલે,

નરસૈયાને પાણી પાવાને, કારણ હરિજી પધારયા કોડે. આ.

પદ ૨ જુ

મોહા મોહા મુનિવર રામા રે, ગોરી તારે તાજુડે,

ટક

અપ સ્વરૂપ કળ્યું નન આપે, મેં તો જાણી છે ઇશ્વરી માયા રે ગોરી.

રુમઝુમ રુમઝુમ નેપુર બાજે, પાવણે તે ચીર અતિ ચપિ રે;
 ધુધટમા મુખ એણી પેરે શોભે, મોઢાં મુનિગનનાં મન કપિ રે. ગોરી
 ગોઠં શું વદન ને મળરથળ ઝળકે, ઉપર દામણી લળકે રે,
 સાપુડાની કોર એણી પેરે શોભે, જાણે મગનમા વીજળી ચળકે રે. ગોરી
 વશીકરણુ વેણુ તમે ક્યારે ગ્રંથાવી, સુંદરી ચણુમાર વાળી રે;
 આ ચોળી તમે ક્યાં શીવડાથી, જને મોઢી છે મનનારી રે ગોરી.
 અચળ દ્રષ્ટે ચોદેશ ન્યાગે, માર્હિ મંદનનો ચાળો રે;
 નરસૈયાઓ સ્વામી જોયા સરીખડો, કોઈ એ સુંદરીનું વદન નિહાળો રે. ગોરી.

પદ ૩ શું

હરિ આપ્યા છે નારીના વેરો રે, એને કોઈ જુવો રે,
 શિવ બ્રહ્મા જેતું ધ્યાન ધરે છે, તેને જોઈ જોઈ દુઃખડા ખુવો રે. એને.
 બધવ એનો તત્ક્ષણે ઉઠ્યો(?) આપ્યો મંદિર જાણી રે;
 રતનબાઈ ધણુ બ્યાકુળ ફરે છે, તમે જ્યોતે મેડેતા પાણી રે એને.
 પરમેશ્વરે પુત્રી કરી જાણી, સમા મધ્ય આણી રે;
 અંતરધ્યાન થયો અલભેલો, વાત સહુ કોએ જાણી રે. એને.
 જેજેકાર થયો જમમાઢી, હરખ વાધ્યો છે હૃદયે રે,
 નરસૈયાઓ સ્વામી બસે મળીયો, એના ચરણુકમળ ચિત લઇએ રે. એને.

પદ ૪ શું

આ શો ચતુરાનાં ચિતનો ચાળો રે, એને કોઈ આજો રે, ટક.
 બ્રહ્માએ તો નથી ઘડી ભામિની, એ તો આપે જનીને આવી રે,
 ત્રણ લોકનું તેજ તારણી, એ તો છખી છખિલે બનાવી રે. એને.
 ધડુ ધરેલું એનેરે હાથે, હાથે બરી છે ચોળી રે;
 સાળુડે ભાત નવ-નારી-ફુંજરની, દસુંબાના રંગમાં જોળી રે, એને.
 વાસ પુરયો એણે મ-દાવનમાં, ગાવર્ધન ચક્ર આવે રે;
 એ નારીની જાત જે કો જાણે, તેનો ફેરા ફાવે રે. એને.

કહીએ છીએ પણ કહ્યું ન માને, એ તો નારી નહિ ગિરધારી રે;
 બ્રહ્મા હન્દ્ર શેષ શારદા, એનાં ચરણ તણા અધિકારી રે. એને.
 અંતર હેત પોતાનું જાણી, એ તો આવે છે અંતરજામી રે;
 બિનચાર મૂકી જીઓ વિચારી, એ તો નરસેવાયો સ્વામી રે. એને.

આ ચાર પદોથી અને વિશ્વનાથ કવિની સાક્ષીથી નરસિંહ મેહેતા,
 માંગરોળના શ્રીરણુછોડરાય અને પર્વત મેહેતાનો સંબંધ બેસે છે.

ખીજ એક વિશેષ વાત અને જણાવવાની છે. તે એ કે ‘ગોવિંદ ગમન’ નામના
 કાવ્યમાં નરસિંહ મેહેતા “નવ નારી કુંજર” ની અતિ સુંદર મનોહર કલ્પના
 કરી છે. આ કલ્પના અદ્ભુત છે, અને સંસ્કૃત કે પ્રાકૃત કોઈ પણ ગ્રન્થમાં
 નરસિંહ મેહેતા પહેલાં તે વિષે ઉલ્લેખ આવતો નથી. એ એટલા માટે
 ગર્ગસંહિતા, કૃષ્ણજન્મખંડ, હરિવંશ વગેરે મેહેતાજી પૂર્વેના ગ્રન્થો મૂળ
 જોયા, પણ તેમાં પણ આ વિષે કશો ઉલ્લેખ નથી; ત્યારે મેહેતાજીને આ
 આશ્ચર્યયુક્ત કલ્પના ક્યાંથી સ્પુરી? એવો સવાલ મનમાં ઉપજ થાય છે.
 સાક્ષરથી ગોવર્ધનરામે ‘દયારામના અક્ષર દેહ’માં નરસિંહ મેહેતાની આ ‘નવ-
 નારી કુંજર’ની કલ્પનાના વખાણુ કર્યા છે, પણ કોઈએ તેનું મૂળ શોધી કાઢી
 શક્યું નથી; કોઈ ગ્રન્થમાં તેનું તો મૂળ સાંપડતું નથી, પણ તેનું મૂળ નરસિંહ
 મેહેતા પોતે જ પૂરું પાડે છે, એ જાણીને ક્યા સહૃદયીને આનંદ નહિ થાય !
 નરસિંહ મેહેતાનાં કાવ્યો અને ભક્તિતનું મૂળ કોઈ પૂરાણા સંસ્કૃત કે
 પ્રાકૃત ગ્રન્થમાં મળે તેમ લાગતું નથી; એનું મૂળ તો એનાં સ્વાનુભવયુક્ત
 પદોજ છે, અને એ સમજવા માટે પણ એના જેટલા જ સમજાવી અને
 સહૃદયી આસ્થાશીલ થવાની જરૂર છે. કવિ વિશ્વનાથ જાનીએ નરસિંહ
 મેહેતાની હકિત તરીકે જણાવેલું નરસિંહ મેહેતાનું કથન ખરે જ સત્ય છે કે

“મારૂં ગાયું ગારો તે, ઘણા ગોદાં ખાશે;
 સ્થમજીને ગારો તો મુખે વૈકુંઠ જશે.”

માટે એનાં પદો વગેરે સમજીને વાંચવાવિચારવાનાં છે. એટલા માટે મારૂં માનવું એવું છે કે આ “નવનારીકુંજર” ની કલ્પનાનું મૂળ ઉપર જણાવેલા ૪ થા પદમાં છે. એમાં પ્રાંચમાં લીંબીમાં કવિ કહે છે કે બગવાને જે અદ્ભુત સૌન્દર્યયુક્ત મોહિની રમણીનું સ્વરૂપ ધર્યું હતું, તેના સાણુડા ઉપર ભાત “નવનારીકુંજર” ની હતી. જેમ કે —

“સાણુડે ભાતે નવનારીકુંજરની, કચુંબાના રંગમા બોળી રે ।

બગવાને પહેરેલા સાણુ ઉપર નવનારી કુંજરની ભાત જોઇને નરસિંહ મેહેતા ગોવિંદગમનના કાવ્યમાં એની ગુચણી કરી છે, એમ હવે આપણને સ્પષ્ટ જણાય છે. એના પછી જ પાટણનાં પટોળાઓમાં અને જયપુરના ચિત્રોમાં પણ નવનારીકુંજરનાં ચિત્રોનાં દર્શન થાય છે, એમ મારૂં સમજવું છે । મારા પૂન્ય પિતાશ્રી સ્વ. ઇચ્છારામે નરસિંહ મેહેતાના કાવ્યસંગ્રહમાં આ ચાર પદો ઉપર જે ટીકા હારમાળાના પ્રસંગને હૃદયેશીને કરી છે, તે તે પ્રસંગને બદલે પર્વત મેહેતાને જ્યો બનેલા પ્રસંગને લાગુ પાડવાની છે.

આ પ્રમાણે બનાયાસ કેટલોક ખુલાસો મળવાથી આનંદ થાય છે. પર્વત-દાસ મેહેતા તથા નરસિંહ મેહેતા (કાકા અને બત્રીબા), સવત ૧૫૦૧ માં ભૂતળ ઉપર માર્ગદર્શન ગામમાં શ્રીરથુછોડરાયનો કર્તનોત્સવ કરવાને વિધમાન હત્ય, એની ખાત્રી થાય છે. એટલે રા. રા. આચાર્ય આનંદચક્ર આયુ-ભાષા ધ્રુવ, રા. રા. કનૈયાલાલ મા મુનશી અને તેમને પગલે આવી રા. રો. નરસિંહરાવ બોળાનાથ દીવેટીઆ-એમણે નરસિંહ મેહેતાને સો એક વર્ષ પાછળ એટલે કે સં. ૧૫૭૨ અને તે પછી હાલવાની જે માગણી ગુર્જરાતના સાક્ષરવર્ગ આગળ કરી છે, તે સ્વીકારવાની હવે જરૂર લાગતી નથી, એવું મારૂં નમ્ર મત છે.

નટવરલાલ ઇચ્છારામે દસાઇ

પરિશિષ્ટ ૨ જી

નરસિંહ મેહેતાના સમયના ક્રેયડાનો ઉકેલ

A ઐતિહાસિક પુરાવાઓ.

(૧) સોરઠી તવારીખ. અથવા તવારીખે સોરઠ, મૂળ ગ્રંથ દ્વારેશી બાપામાં રચનાર દિવાન રણછોડજી અમરજી (વિ. સં. ૧૮૮૧ ઈ. સ. ૧૮૨૫), અંગ્રેજીમાં બાપાંતર કરનાર જોન્સ બર્નેસ.

સોરઠી તવારીખ. ગુજરાતીમાં બાપાંતર કરનાર બાણજી ગોકુલ પારેખ; ઉપાધનાર જાદવરાવ લીલાધરદાસ જુય. (છપાયુ ઈ.સ. ૧૮૯૧) જુઓ નરસિંહ મેહેતાના જીવન, રાહ મંડલિક, અને મહમદ બેગડા સંબંધી ઉલ્લેખ પાનાં ૯૧ થી ૧૦૩ સુધી.

અંગ્રેજી પુસ્તકનાં પાનાં ૧૧૧ થી ૧૧૮ ઉપર અમદાવાદના બાદશાહ મહમદ બેગડાએ જૂનાગઢ જિલ્લો, છેલ્લા રાજા રાહ મંડલિક પાંચમાને (ગેઝેટીયર પ્રમાણે કળને) ખુસલમાન બનાવ્યો, એ વગેરે હકીકત છે.

પાના. ૧૧૮ થી ૧૨૩ ઉપર પાંચમા રાહ મંડલિકના રાજ્યના નાયાનાં અનેક કારણોમાં નરસિંહ મેહેતાને સંતાપવામાં આવ્યો તે પણ એક ગણાવેલું છે, અને નરસિંહ મેહેતાની તવારીખ આપેલા છે. તેમાં ખાસ કરીને હારમાળાનો પ્રસંગ પણ વર્ણવ્યો છે. ખુદ હારમાળામાં પણ મંડલિકનું રાજ ચલેનાના હાથમાં જશે એવા શાપનું કથન પણ મળે છે.

Page 121. In spite of beholding so many evident miracles Raja Mandalik prohibited Narsinh Mehta from propagating the Vaishnav sect.

Page 122. If Hazrat Damodar-Rai will take off from his own neck a flower garland and give it to this Nagar, we will leave him to his own ways.

Page 123. Mehta Narsinha obtained garland in in Samvat 1512 and for the crime of insulting so innocent a worshipper of the god, the Mandalik dynasty lost the throne for ever.

Page 124. રાહ માંડલિકો રાજકાળ સંવત્ ૧૪૮૯ થી ૧૫૨૬. આ માંડલિક રાજ તે રાહ માંડલિક પાંચમો હતો.

મહમ્મદ બેગડાએ પાંચમા રાહ માંડલિકને યુસલમાન બનાવ્યો અને તેનું રાજ્ય તેના બે દિકરાઓને આપ્યું હતું. તેઓ રાયજાદા કહેવાતા હતા. તેઓ અમદાવાદથી નિમાઈ આવતા ચાણુદાસના હાથ નીચે રાજ્ય કરતા હતા. રાયજાદાનાં નામો અને તેમના વંશજોનાં નામો અને રાજ્યકાળનો સમય નીચે પ્રમાણે છે —

	ઇ. સ.	સંવત
ભૂપતસિંહ	૧૪૭૨-૧૫૦૩	૧૫૨૮-૧૫૫૯
બેગાર ૧ દો	૧૫૦૩-૧૫૨૪	૧૫૫૯-૧૫૮૦
નોંધણુ ૬ દો	૧૫૨૪-૧૫૫૧	૧૫૮૦-૧૬૦૭
શ્રીસિંહ	૧૫૫૧-૧૫૮૫	૧૬૦૭-૧૬૫૧
બેગાર ૭ મો	૧૫૮૫-૧૬૦૯	૧૬૫૧-૧૬૬૫

(૨) જૂનાગઢ રાજ્યના ઇતિહાસમાં તેમ જ ‘જોએ ગેઝેટીયર’માં મેજર જી. ડબ્લ્યુ. વાટસને પણ પોતાની શોધબોળને પરિણામે ઉપર પ્રમાણે જ હકિગત જણાવી છે.

(૩) “સૌરાષ્ટ્ર દેશનો ઇતિહાસ” ભાગ ૧ લો. લખનાર જાણીતા રોકેલર ભગવાનલાલ સંપતરામ. અન્ય છાપ્યો ઇ. સ. ૧૮૬૮માં.

તેઓ પણ ઉપની બામતને ટેકો આપે છે. જૂઓ પ્રકરણ ૭મું, પાનું ૧૭૯.

(૪) રાસમાળામાં કિ-લોક કાર્ણસ સાહેબ પાના ૪૬૫-૪૬૬ ઉપર, અને
(૫) ‘મીડીવીઅલ ઇન્ડિઆ’માં ઇતિહાસકાર લેન ખુલે ગુજરાતના રાજાઓના

અકરણુમાં મહમદ બેગડો, રાહ મંડલિકની (અને નરસિંહ મેહેતાની) વાત જણાવી છે, તે ઉપર પ્રમાણે છે

તે જ પ્રમાણે (૬) એલ્ફ્રીડ-ટનના ઇતિહાસમાં, (૭) બોમ્બે ગેઝેટીઅરમાં, (૮) કર્નલ વૉકર સાહેબના રિપોર્ટમાં, (૯) વડોદરાના રાજકર્તાઓનાં પુસ્તકમાં, (૧૦) કાઠિયાવાડના ગેઝેટીઅર, એ સર્વમાં પણ ઉપર પ્રમાણે હકીકત જણાવેલી છે.

આ સર્વ ઐતિહાસિક આધારો ઉપરથી જણાશે કે મહમદ બેગડો, રાહ મંડલિક અને નરસિંહ મેહેતા સમકાલીન હતા, અને હારમાળાનો પ્રસંગ ચૂકા-સમા રાહ મંડલિક પાંચમાના ઘણમાં એટલે સ ૧૫૧૨માં બન્યો હતો, એમ ચોક્કસ ઠરે છે. રાહ મંડલિક પછી જુનાગઢની ગાદીએ જે ભગીરથરા થયા તેમા મંડલિક નામનો કોઇ રાજા ૧૫૭૨ સુધીમાં કે તે પછીથીયે થયો નથી અને મંડલિક નામથી ઓળખાયો થે નથી. કારણ શ્રીયુત મુનશી સૂચવે છે, તેમ “મંડલિક” એ કોઈ બાપાતી રાજાને ઉદ્દેશનારી પદવી નથી, પણ વિશેષ નામ છે, અને એ નામના એક નહિ પણ પાંચ પાંચ મંડલિક થયા છે.* મેહેતા નરસિંહના સમયનો રાહ મંડલિક તે પાંચમો મંડલિક હતો. એટલે રા. રા. કનેચલાલ માણેકલાલ મુનશી અથવા તેમને પગથે ચાલનાર

રા. રા. નરસિંહરાય જોખાનાય દોવેટીઆ તર્ક કરે છે કે ૧૫૭૨ માં કોઇ ખીજે મંડનિક, (અડીયો) હશે તે, આમ ઐતિહાસિક પુરાવાને અભારે તદ્દન ખોટો હશે છે.

રા. રા. કનેથવાલ માલિકવાલ મુનશી, નરસિંહ મેહેતા ઉપર બેગળના સાધુ વૈષ્ણવાચાર્ય શ્રી કૃષ્ણ ચૈતન્યની ભક્તિની અસર હતી, તે પુરવાર કરવા માટે હારમાળાનો પ્રસંગ જે ૧૫૧૨ માં બન્યો, તેનો સમય ખસેડી સ. ૧૫૭૨ માં ખીજ કોઈકે માડસિકના રાજ્યકાળમાં બન્યો હતો, એમ સાહિત્યની આસમમાં હસાવવા માંગે છે. પણ તેમ નિષ્ફળ છે, (એમ ઉપરના ઐતિહાસિક પુરાવાથી વાચનારને જણાશે. સંવત્ ૧૫૭૨ માં જુનાગઢની ગાંધી ઉપર ખેંગારસિંહ ૬ ફો, અમદાવાદના બાદશાહના ખંડિયા તરીકે રાજનિર્વાહ ખેંગારસિંહ ૬ ફોને નામે રાજ્ય કરતો હતો. એના રાજ્ય કાળમાં હારમાળાનો પ્રસંગ બન્યો હોવાનો કશો પુરાવો મળતો નથી. એટલે રા. રા. કનેથવાલ મુનશીનો મુદ્દો સાચો હતો નથી.

અમરેલીથી રા. રા. બાઇ નયનમુખરાય વિનાદરાય મજમુદાર ખી એ. એલ એચ. ખી એક પત્રમાં લખે છે કે, “વગ્ના નરસિંહ મેહેતાજીએ જે સખીઓના નામ પોતાના કાવ્યોમાં લખેલાં છે, તે પોતે કોઈ પુરાણ કે કાવ્યમાથી લીધાં જ નથી, પરંતુ પોતે રાસ જે પ્રત્યક્ષ જોયો, તેમાં જે મુખ્ય સખીઓ હતી તથા તેણે પ્રત્યક્ષ જોયેલી તેમના નામ એ જ વર્ણનમાં લખ્યા છે. આગણીસમી સદીના ઉત્તરાર્ધમાં ડાર્વિનની ઇવોલ્યુશન થીયરી (ક્રમિક ઉન્નતિવાદ)ના પરિણામરૂપે જે જડવાદ પ્રથમ ફેલાયેલો તેના વાતાવરણમાં ઉગેલા નરસિંહરાયભાઈ અને મારે સમેદ કહેવું જોઈએ કે વડીન આનન્દ-શંકરભાઈ જેવાને પ્રભુ સાક્ષાત્ દર્શન ભક્તોને દે છે એ વિગેરે વાત ગમે ન જ ઉતરે તેઓ તો હર્બર્ટ સ્પેન્સરના unknown and unknowable અગાત અને અજોયના અગમ્યવાદમાં ‘બટકતા હોય એમ લાગે છે. અથવા તો પોતાના Biographical History of Philosophy (શીવમુશીનો

જીવનચરિત્રાત્મક ઇતિહાસ) નામના પુસ્તકમાં જો. લ્યુઇસ (J. Lewis) લખે છે તેમ (to know more, we must be more) વિશેષ જાણવાને, આપણે પણ વિશેષ થવું જોઈએ તથા (We can't be more) આપણે વિશેષ થઈ શકીએ જ નહિ એમ માનીવે છે. જ્યારે આર્ય ઋષિ-મુનિઓ તથા ભક્તોએ પોતપોતાના ઇષ્ટનાં સાક્ષાત્ દર્શન કર્યાના સંકેત દાખલાઓ એમ બતાવી આપે છે કે (we can be more, and it may be unknown to some, but it is not unknowable. It can be known) આપણે મહાત્મ થઈ શકીએ છીએ, અને કદાચ કેટલાકો તે જાણી-સમજી ન શકે, તો પણ તે કેવળ અવિદ્યેય કે અગમ્ય તો નથી જ. તે જાણી શકાય એવું તેમ છે. આ હવે બહુ જ ધીમે ધીમે વિજ્ઞાનની દૃષ્ટિમાં આવવા લાગ્યું છે. ઝાર્વિન પંડીતો જડવાદ તો ક્યારેતોયે ઊન્નતિ-ચિન્તન થઈ ગયો છે, પણ છાતી ડોકી નરસિંહને સાક્ષાત્ પરમ તત્ત્વનાં દર્શન થયાં હતાં એ વાત કબૂલી શકતા નથી; કારણ કે એવી નૈતિક હિમ્મત તેનામાં લાગતી નથી; તેથી પંડીત આમ તેમ વધખાં મારી વિતર્કકૃતકો કરી અનુમાનના ગોળાઓ ફેંકે છે. નરસિંહ મેહેતાજીએ રાસ પ્રત્યક્ષ જોયો, અગર હારમાળા પ્રભુએ તેને આરોપી, એમ માને એટલે સરળ થઈ જશે. ન માને તો પણ હારમાળાના પ્રસંગને અને મંડલિકના કાળને કોઈ પણ કૃતર્ક ફેરવી શકતા નથી; કારણ એ ઐતિહાસિક સત્ય હોઈ તે ચોક્કસ નિયત થયેલા છે. "

એ છે કે નો ચૈતન્ય નરસિંહ મેહેતા પહેલાં થયો હોય અને તેની ભક્તિપ્રણા-
સિની અસર, મી. મુનશી કહે છે તેમ મહેતાજી ઉપર થઈ હોય તો નરસિંહ
મેહેતાનાં કાવ્યોમાં ચૈતન્યનો ઉલ્લેખ આવવો જોઈએ, પણ તે ક્યાં છે? આવી
દલીલોથી તો એમ કહે છે કે ચૈતન્ય પ્રભુ નરસિંહ મેહેતા પછી થયા. આમ
દલીલ શા માટે ન થઈ શકે? નો એક ખીખ કવિઓ એક ખીખનો ઉલ્લેખ
કરે, એના ઉપર કેવળ તેના કાળનો નિર્ણય કરવામાં આવે તો, તેવા તર્કને શું
કહેવું, તે સમજાતું નથી. ચૈતન્યના ગોવિંદરામના કંઠામાં જુનાગઢમાં યવનરાજ
હતું કે હિન્દુ રાજ હતું તેનો ઉલ્લેખ પણ નથી, માટે આપણે શું સમજીએ?
તે પણ નહોતા, એમ જ કે? આ પ્રકારની દલીલ જ વિચિત્ર છે.

શ્રીચૈતન્ય પ્રભુ તો સં. ૧૫૭૨ માં જુનાગઢમાં આવી ગયા, પણ તે પહેલાં
શ્રીવલ્લભાચાર્યશ્રી સં. ૧૫૫૦-૫૨ માં જુનાગઢ, ગ્રામી, પ્રભાસ, દારમ, રમણુ-
દ્વીપ (બેટ દારમ), નારાયણ સરોવર વગેરે સ્થળોએ આવી ગયા હતા. અને
ચૈતન્ય કરતાં તો પુષ્ટિમાર્ગના મતને મળતી ઘણી વાનો નરસિંહ મેહેતાના
અન્યો વગેરેમાં જોવામાં આવે છે. તેથી તો વલ્લભ સપ્રદાયના વૈષ્ણવો વગેરેમાં
નરસિંહ મેહેતાને “બધૈયો” (વધાઈ ખાનારો) કહ્યો છે, અને તેનું એક
પદ (જૂઓ નરસિંહ મેહેતા કૃત કાવ્યસંગ્રહ પાનું ૫૩૩, પદ ૧૨૧) પણ
વારંવાર કહેવામાં આવે છે; અને ચાતુરી છત્રીશીના પદ અંક ૧૦ માં તો
“પુષ્ટિ મારગ” શબ્દ ચોખ્ખો વાપરેલો જણાય છે. વળી દયારામ કવિ
પોતાના રચેલાં ‘પુષ્ટિપથરહસ્ય’માં કહે છે કે “મકટ પહેલી નરસિંહ મેહેતા ગાંધ
વધાઈ.” (કડી ૮૨-૮૩ માં). આખા વલ્લભી વૈષ્ણવ સમાજની માન્યતા-
થી એટલું પુરવાર થાય છે કે નરસિંહ મેહેતા શ્રીવલ્લભાચાર્ય પૂર્વે જ
થઈ ગયો. શ્રીવલ્લભાચાર્યનો જન્મ સં. ૧૫૩૫ માં થયો હતો. એટલે કંઈ
નહિ તો નરસિંહ મેહેતા સં. ૧૫૩૫ પહેલાં તો થઈ ગયો હોવો જોઈએ,
અને દારમાણનો પ્રસંગ સં. ૧૫૧૨ શિવાય ખીખ કાંઈ પણ વર્ષ ઉપર
ઠેલી શકાય તેમ નથી.

આ ઉપરથી સિદ્ધ થાય છે કે નરસિંહ મેહેતા જૈતન્ય તેમ જ વધ્ધભાચાર્ય બન્નેની પૂર્વે થઈ ગયો છે. અને તેના ઉપર જૈતન્યની કે વધ્ધભાચાર્યના સિદ્ધાંતની છાયા નથી, તેમ લખિતા, ચન્દ્રાવલી, વિશાખા, આદિ રાધાની સખીઓના નામ આ આચાર્યોના કે તેમના શિષ્યોના અન્યો ઉપરથી મહેતાએ લીધા નથી, પણ શ્રીકૃષ્ણકૃષ્ણાએ પોતાને થયેલા પ્રત્યક્ષ સ્વાનુભવદર્શન ઉપરથી લીધેલાં છે, કારણ કે જ કટલીક વાતો નરસિંહ મેહેતાના કાવ્યોમા આવે છે તે કોઈ પણ અન્યમા આવતી નથી, જેમકે ગોવિંદગમનમાં નવનારીકુન્દની વાત, અને સુરતસંગ્રામમાં વર્ણવેલુ અદ્ભુત શૃંગાર અને વીરરસ જેવા વિરોધી રસનું એકીકરણ અને વર્ણન, “સુરતસંગ્રામ”મા અન્યકર્તા પોતે જ એક પાત્ર બની જઈ તેમા ધૂમલુ, અને પીંગળ જયદેવ, નામદેવ, રામાનન્દ ભક્તોને ધૂમાવવા, ગોપીભાવે ભગવાનને પ્રકટ ભજવા, અને સગારમાળામાંની કટલીક ભાવનાઓ વગેરે. આ સર્વ નરસિંહ મેહેતાની પોતાની સ્વાનુભવની ઉક્તિ છે. એનું દર્શન જૈતન્યમાં કે વધ્ધભાચાર્યના કે જૈતન્યના શિષ્યોના રચેલા (ઉગ્ગલ્પન નીકમણિ) વગેરે ઈથોમા થતું નથી. તેથી એમ જ સિદ્ધ થાય છે કે નરસિંહ મેહેતા કોઈનો નકલુ નથી, તેમ જૈતન્ય અને વધ્ધભાચાર્યથી પહેલા જ થઈ ગયો છે.

C. નરસિંહ મેહેતાના સમકાલિન અને પછી થયેલા કવિઓ.

વિક્રમના પદરમા અને સોળમા સૈકામાં ધણા કવિઓ થઈ ગયા છે, અને તેમાના ધણા નરસિંહ મેહેતાના સમકાલીન હતા એટલું જ નહિ પણ સોરઠ પણ જુનાગઢના વતની હતા. છતાં પણ તેઓએ નરસિંહ મેહેતા સખધમા કશો ઉલ્લેખ કર્યો નથી, તેથી કદાચ એમ પુરવાર ન થઈ શકે કે નરસિંહ મેહેતા તેઓના સમયમા નહેતાજ. એવા કોઈ કાયદો નથી કે નરસિંહ મેહેતા પછીય કે તેના સમયના કવિઓએ નરસિંહ મેહેતા સખધી કદાચ ઉલ્લેખ પોતાના કાવ્યોમાં કરવો જ જોઈએ વિના કારણ તેઓ નરસિંહ મેહેતાનું નામ પોતાના કાવ્યોમા શા માટે લે? નરસિંહ મેહેતાના સમયમાં જ

પ્રભાસ પાટણુમા કાચસ્થ કવિ કેશવદાસ સ. ૧૫૨૯ માં અને ભીમ સ. ૧૫૪૦ માં અને પત્રી ગૌરીચરિત્ર અને રાવણમદો રીસવાદવાળો શ્રીધર સં ૧૫૫૪ માં ખુદ જૂનાગઢમાં થઈ ગયો છે, છતાં તેઓએ નરસિંહ મેહેતા સખધર્મા કરો ઉત્તેજ કર્યો નથી પણ તેથી કંઈ એમ સિદ્ધ નથી થઈ શકે કે નરસિંહ મેહેતો તેઓની પહેલા થઈ ગયો નહોતો.

રા મુનશી હારમાળાનો પ્રસંગ સ. ૧૫૭૨ માં બન્યો એમ ઠરાવવા માગે છે આજ સમયે એના જ ગામમાં શ્રીધર કવિ થઈ ગયો છે, છતાં તેણે નરસિંહ મેહેતાનું નામ વિના કારણ પોતાના ટાંચ ગ્રંથમાં લીધું નથી, તેથી નરસિંહ મેહેતો તેનો સમકાલીન કે પૂર્વકાલીન નહોતો એમ ઠરતું નથી.

તેમજ આખા સોરઠને ચાંદે ચંગે એવો રાજા પ્રેરિત હારમાળાનો પ્રસંગ શ્રીધરના સમયમાં એટલે કે સ. ૧૫૭૨ માં બન્યો હોયતો તે એનો ઉત્તેજ કર્યા વિના રહેજ નહિ. એથી હારમાળાનો પ્રસંગ સ. ૧૫૭૨ માં બન્યો નથી, એમ સમજવાને સખળ કારણ મળે છે.

નરસિંહ મેહેતાના સમયના અને તેના પછીના જે કવિઓ ગુજરાતી ભાષામાં થઈ ગયા છે, તેમાંથી કોઈએ “ભક્તચરિત્ર” લખ્યું હોય, અને તેમાં નરસિંહ મેહેતાનું નામ આવ્યું ન હોય તો રા રા કનેપાયાત મુનશી જે જાનની દલીલ કરે છે તે માન્ય કરી શકાય પણ વસ્તુસ્થિતિ તેવી છે જ નહિ એટલે રા મુનશીની નરસિંહ મેહેતાને સમયચ્યુત કરવાની જે દલીલો છે તે સ્વીકારી શકાય તેવી નથી હોવી રા મુનશીની વિરુદ્ધ જાય એવી એક દલીલ છે શુદ્ધેવાખ્યાનના કર્તા જોરસદના ડોહિયા કુળના કવિ વસ્તાભાઈએ ‘સાધુચરિત્ર’ લખેલું છે, અને તે મારા પૂજ્ય પિતાશ્રી સ્વ. ઇચ્છારામે જોયું હતું, અને તેમાં નરસિંહ મેહેતાનું ચરિત્ર હતું એમ તેમણે સ્પષ્ટ બૂઠનૂકાબદોહનના ભાગ ચોથામાં વસ્તાભાઈ કવિનું ચરિત્ર છાપ્યું છે તેમાં જણાવેલું છે આ વસ્તો કવિ સ. ૧૬૨૦ માં થઈ ગયો છે, અને નરસિંહ મેહેતા સખધી નેની લખેલી હકીકત જોટી તો હોઈ શકે નહિ દિલ્લીરીની વાત એટલી જ છે કે મારા

પિતાશ્રીએ પ્રસ્તુત કાવ્યની નકલ કરાવી નહિ લીધી; અને આજે તેની બીજી હસ્તલિખિત પ્રત મળતી નથી. રા. રા. મુનશી આવા સારા પુરાવાને અંદર ઉરાડી દે છે, કારણ કે તે તેમને હાવતો આવતો નથી.

વળા સં. ૧૬૦૧ માં યદ્ય ગયેલા વડોદરાના કવિ નાકરે નાની ભક્તમણ લખેલી છે, તે જો મળા આવે અને તેમાં મહેતાજીનું જીવનચરિત્ર હોય તો તે રા. મુનશીની દલીલને તોડનારું સખળ કારણ યદ્ય પડે ખરું.

નરસિંહ મહેતા સંબંધમાં સ્પષ્ટ ઉલ્લેખ, મરભૂમિના ચારણ કવિ “હરિસ” કાવ્યના કર્તા ઇશ્વરદાસ ચારણ, જેઓ સં. ૧૫૧૫ થી તે ૧૬૨૨ સુધી જીવતા હતા, તેમણે એક ‘તિથિકાવ્ય’ રચ્યું છે તેમાં આવે છે. આ કાવ્ય લખીડીના મહારાજાશ્રીએ જે “હરિસ” હપાવ્યો છે તેમાં આપેલું છે. કવિ ઇશ્વરદાસ ચારણ આ તિથિકાવ્યમાં પરમેશ્વરની સ્તુતિ કરતાં આ પ્રમાણે લખે છે:—

“લેતાં નાગરા લાજ, નોમં નરસૈયા તણી
મામેરું મહારાજ, સખળું પુર્યું શામાળા.”

આ કાવ્ય ક્યારે રચાયું હશે તે વિશે ઇશ્વરદાસના ચરિત્રકાર ચારણ શંકરદાનજીએ લખેલા ચરિત્ર ઉપરથી અનુમાન થાય છે કે તે વિ. સં. ૧૬૨૧ માં રચાયું હોયું જોઈએ. ભક્ત તરિકે નરસિંહ મહેતાનું વર્ણન અને ભગવાને મામેરા વખતે તેની રાખેલી લાજ, એ પ્રસંગ જોતાં નરસિંહ મહેતા તેની પૂર્વ ધણાં વર્ષ અગાઉ યદ્ય ગયેલા હોવા જોઈએ એમ પુરવાર થાય છે; અને તેથી નરસિંહ મહેતાના જીવનકાળની જે મર્યાદા વિદ્વાનોએ બાંધી છે, તે રા. રા. મુનશીની દલીલોથી ખોટી કરી શકતી નથી.

નરસિંહ મહેતાની ભક્ત તરિકેની ખ્યાતિ સોરઠની સીમા છોડીને મારવાડ અને મળભૂમિ સુધી અને દક્ષિણમાં તથા મધ્ય પ્રાંત વગેરે દૂરના પ્રદેશોમાં તે વખતે વિક્રમના ૧૬મા ૧૭મા સૌકર્યોમાં ફેલાય ગઈ હતી, અને

તેટલી પ્રસિદ્ધિ થવા માટે આપણે એક સૈંકા સુધીએ તો નરસિંહ મેહેતા સં. ૧૫૦૦માં થઈ ગયેલો હતો એમ જ માની શકાય. વળી મૂળ મેહતા-ભારવાડના પણ સં. ૧૫૯૫ પછી દ્વારકામાં આવી વસેલા મીરાજીએ "નરસિંહજીકા માયરા" કાવ્ય રચ્યું હતું તે માટે શંકા લાવવાનું કારણ નથી, અને સંવત ૧૭૧૦માં મધ્ય પ્રાંતના નાગપુર નગરના ખીખ એક કવિ જી-મલજીએ પણ હુડી* રચેલી મળી આવે છે. સ્વ. ગોવર્ધનરામ ભાઈ તો જણાવે છે કે નરસિંહ મેહેતાની ખ્યાતિ એક ભક્ત તરિકે ઠેક કાશ્મીરથી કન્યાકુમારી સુધી પ્રસરેલી હતી. શ્રીવલ્લભાચાર્યજી પછી તેના પૌત્ર શ્રીકલ્યાણ-રામજી જેઓ વિ. સં. ૧૬૨૦ માં હયાત હતા, તેમણે પોતાના એક સંસ્કૃત ગ્રંથમાં નરસિંહ મેહેતાનું નામ લખ્યું છે.†

હવે એક ખીજે મુદ્દો વિચારીએ. શ્રીકૃષ્ણ પછી દ્વારકાધીશના વજનાબના સ્થાપેલાં ત્રણ સ્વરૂપો હતાં:—એ મોટા અને એક નાનું. તેમાંથી એક મોટું સ્વરૂપ સં. ૧૨૧૫માં ડાકોરના ભક્ત બોડાણાને માથે પધાર્યું, અને એક નાનું સં. ૧૫૦૧ માં પર્વત મેહેતાને માથે માંગરોળમાં પધાર્યું; અને ત્રીજું ત્રિકમજીનું સ્વરૂપ મૂળ દ્વારકામાં રહ્યું. નરસિંહ મેહેતાના કાવ્યમાં દ્વારકાપતિ-રમણદ્વોપતિ(મેટપતિ)ની સ્તુતિ આવે છે. પર્વતપતિ રહ્યોડાડરાયની

* મુલ ઉપજ્યો પિવત પરમાન, ફરી સહાયતા શ્રીમગવાન,
હીર આરોગ્યો શ્રીજડુરાય, નરસિકી હુડી સિકરાય.

સોરઠા

નગર નાગપુર વાસ, નામ જેઠમલ આનિયે
હરિ ભક્તનકો દાસ, સવત સતરાસો દશક.
સમૌ વેઠ ગુસ્વાર, જ્યેષ્ઠ શુવલ પક્ષ અષ્ટમી,
હરિગુણ કિયો સ્વાર, જો વાંચે સીસૈ મુને.

† આ હકીકત મને વૈ. મુળચંદ તુલસીદાસ તેલીવાળાએ કહી હતી
શ્રીકલ્યાણરાયજીનો અન્ય મેં જાતે જોયો નથી.

સ્તુતિના પદો હજી મળ્યાં નથી, પણ માત્ર ચાર પદો એ પ્રસંગને લગતાં મળ્યાં છે. એ શિવાય બીજા કશો ઉલ્લેખ નથી. બોડાણા સંબંધમાં કે ઇકારનાથ રથુડોડરાયજી સંબંધમાં તો એટલે પણ ઉલ્લેખ મળતો નથી, તો તેથી શું આપણે એમ સમજવું કે બોડાણો નરસિંહ મેહેતા પહેલાં થઈ ગયા નથી? રા. રા. મુનશીની આવા પ્રશ્નરની દલીલો જરા પણ વજન આપવા જેવી નથી.

D. વિદ્વાનોની રાકાતું સમાધાન

સ્વ ગોવર્ધનરામભાઈના પ્રથમ સાહિત્ય પરિષદ વખતે અપાયેલા ભાષણ ઉપર વિવેચન કરતા આચાર્યશ્રી આનંદશંકરભાઈએ નરસિંહ મેહેતાને સમયવ્યુત કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે. અને નરસિંહના કાવ્યમાં ચૈતન્યની ભક્તિની અને કમ્પીરના મતની અસર જોવાનો અને ચૈતન્ય સંપ્રદાયમાંના મન્યોમાથી રાધાની સખીઓ લલિતા, વિશાખા, ચન્દ્રાવલી આદિનાં નામો લીધાં છે, એવું પુરવાર કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે. તે પછી ૧૯૨૬ રા. રા. કનૈયાલાલ મા. મુનશીએ એ જ વિષય સંબંધમાં શંકા-ચોડશી ઉભી કરી નરસિંહ મેહેતાને સમયબ્રહ્મ કર્યો છે અને તેના મન્યોમાં ચૈતન્યની અસર છે, એવું પુરવાર કરવાનું જબરૂં મથન કર્યું છે. જે વાત રા. રા. આનંદશંકરભાઈએ જરા સહિઅ રાખી હતી તેને રા. મુનશીએ મટાડીને સિદ્ધ પનાવવા મથન કીધું પણ તેની આ સોગે સોળ શંકાઓ સોળે સોળ આના મિથ્યા છે, તે સહેલાઈથી પુરવાર થઈ શકે તેમ છે. પણ અરે એ સંબંધમાં ઝાંઝું લખવાનું રચળ નથી, માટે તેની આખી ચર્ચામાં ઉતરતા નથી.

સૌથી પહેલાં આચાર્યશ્રી આનંદશંકરભાઈએ નરસિંહ મેહેતાની જીવન-કાળની પ્રચલિત તિથિ અને વર્ષ ખસેડવાની હિમાયત કરી હતી, અને લખ્યું હતું કે, “આ રચને નરસિંહ મેહેતાની તારીખને લોકોડાડિત શિવાય અધિક પ્રમાણ ન હોય તો નરસિંહ મેહેતાની આજ સુધી મનાની તારીખમાં

થોડાક વર્ષનો ફેરફાર કરવો ઉચિત છે.” આમ લખ્યા પછી તેમણે નરસિંહ મહેતા ઉપર કબીર અને ચૈતન્યની અસર છે, એવું કેટલાક અન્યગત ઉત્તર-આથી જણાયું છે, તેથી નરસિંહ મહેતાને આજ સુધી મનાતા આવેલાં વર્ષ ઉપરથી ૧૦૦ વર્ષ પાછળ હાથવવાની સૂચના કરી હતી. પણ તેમણે કરેલી સૂચનામાં ભવિષ્યોત્તર વગેરે પુરાણોના પુરાવાથી કેટલોક બાધ આવતો હતો એટલે પ્રસ્તુત લેખને અતે તેમનો મત કામાડેજ થઈ ગયો, અને લેખના ઉપસહારમાં તેઓથી લખે છે કે, “ઠહેવાની જરૂર નથી કે આજ સુધી મનાતી આવેલી તારીખ જો અચળ માલમ પડે તો ચૈતન્યને બદલે ભવિષ્યોત્તર પુરાણની કલ્પના કરીને નિર્વાહ કરવામાં બાધ નથી.” (જૂઓ. વસંત માસિકના સ. ૧૯૬૧ના ગ્રાવણ અને બાદપદ મામના અંક) આજ સુધી મનાતી આવેલી તારીખ અચળ છે, એ પુરવાર કરવાનું કામ આપણું છે, એને તે આ લેખદ્વારા કર્યું છે.

’ આ સંબંધમાં જણાવવાનું કે નરસિંહ મહેતા ભવિષ્યપુરાણ, ભાગવત, ગર્ગસહિતા, પદ્મપુરાણ, ઉપનિષદો, રકન્દ્રપુરાણ, બ્રહ્મવૈવર્ત, કૃષ્ણજન્મખંડ, નારદાદિ પાંચરાત્ર, સોત્વતતન્ત્ર, રાધિકાતન્ત્ર, ભારતનું નારાયણપૂર્વ, હરિવંશ વગેરે ધર્મ ગ્રંથોથી પૂરેપૂરું જાણીતો હતો, એટલુંજ નહિ પણ તેની પૂર્વ થઇ ગયેના ભક્ત જેવા કે જયદેવ, નામદેવ, રામાનંદઆદિ સન્તો અને ભક્તોના માહાત્મ્યથી પણ તે જાણીતો હતો એ ઉપરાંત જે કેટલીક નવી આવના, કલ્પના તેના કાવ્યાદિમાં જણાય છે, કે જે તેની પૂર્વેના કોઈ અન્યમાં કે સન્તોની વાણીમાં પણ જણાતાં નથી, તે તેને ભગવતકૃપાથી થયેલા રાસાદિ કીસાનાં પ્રત્યક્ષ દર્શન વગેરે સ્વાતંત્ર્યભવના પરિણામરૂપ જણાય છે. આ હકિગતને એના કાવ્યોમાંથી જોઈએ તેટલો ટેકો મળી શકે તેમ છે. આધુનિક ચિકિત્સકો ભગવતકૃપાનાં અદ્ભુત દૃશ્યાદિમાં માનતા નહિ હોવાથી તેઓ કેવળ તર્કથી ભક્તોનાં કાવ્યાદિ કસોટી જૂએ છે અને કંઈ સમાધાનપૂર્વક તોગો ખેસાડી નહિ શકવાથી વાચનારને અનેક શક્યતા તર્કવિતર્ક કરતો છોડી

મૂકે છે. નરસિંહ મેહેતાની ભક્તિની જ્વાળા ક્યાથી પ્રગ્ની, તેનું મૂળ અન્ય
 અન્યોમાં જોવા જવા કરતાં તેના સ્વાતંત્ર્યપૂર્વક કથનોમાં જોવું એ વધારે
 શ્રેયસ્કર છે. એ માન્યા સિવાય એનો બીજો કોઈ રીતે ખુલાસો થઈ
 શકે તેમ નથી

હોય એ સમ્બવિત છે. વળી જુનાગઢ તટયા પછી અને મુસલમાનેનું ખંડિયા રાજ્ય સ્થપાયા પછી નરસિંહ મેહેતા જુનાગઢ છોડી છેલ્લાં વર્ષો દારકામાં ગાન્યાં હોવાં જોઇએ, એમ લાગે છે. આ રીતે તપાસતા તેનો અવસાનકાળ સ. ૧૫૫૫ સુધી જાય છે. તે આશરે ૮૦-૮૫ વર્ષ જીવ્યો હોય તો તે અસંભવિત તો નથી જ.

જો નરસિંહ મેહેતા અને વલ્લભાચાર્યજીનો મેળાપ ન થયો હોય પણ ઉક્ત વધાઇનું પદ તેની ભવિષ્યવાણી તરીકે, વૈષ્ણવો માને છે તેમ માનીએ તો પણ, નરસિંહ મેહેતા સં ૧૫૩૫ પહેલાં થઇ ગયો હતો, એટલું તો પુરવાર થાય છે. ચાતુરી છત્રીથીમાં આવતો ‘પુષ્ટિ’ શબ્દનો પ્રેમના અર્થમાં તો એને જ પહેલવહેલો ઉપયોગ કર્યો છે, એટલું તો માન્યા શિવાય છૂટકો નથી. એટલે રા. મુનશીની માફક કોઇ કહે કે વલ્લભાચાર્યે નરસિંહ મેહેતા ઉપરથી બલવાદ, પુષ્ટિમાર્ગ, નિર્ગુણ ભક્તિ વગેરે સ્વીકારી, તો શા માટે તેમા શંકા લાવવી? આ લખાણનો હેતુ એવો નથી કે વલ્લભાચાર્યે નરસિંહ મેહેતા પાસેથી પુષ્ટિમાર્ગની પ્રજ્ઞાલિકા મેળવી, એવું પુરવાર કરવું નરસિંહ મેહેતાની ભક્તિ સ્વયંસ્પુરિત છે. તે જ પ્રમાણે વલ્લભાચાર્યજીની એ છે પણ આ એ સ્વયં સ્પુરણમાં નરસિંહને પહેલી સ્વયં સ્પુરણ છે, એ કહેવાની મતલબ છે. અને આલુ પ્રસંગને અંગે અન્ય સાધનો ઉપરથી નરસિંહ મેહેતા વલ્લભાચાર્યજી પહેલાં થઇ ગયો, એટલે સં ૧૫૩૫ પહેલાં થઇ ગયો, એ સિદ્ધ થાય છે. જો નરસિંહ મેહેતા રાહ મંડલિકનું પતન જોવા જીવ્યો નહિ હોય તો સ. ૧૫૨૮ પહેલાં તે ભગવદ્ગરણ થયો હોવો જોઇએ અને તેવું અતુમાન સ્વ. ઇચ્છારામ વગેરેએ કરેલું છે.

ઇ. જ્યોતિષ રીતે પણ નરસિંહ સં. ૧૫૧૨ માં હતો, તેનો પુરાવો.

હવે માત્ર રા. રા. કૌશાલ મુનશીએ એક સખળ દલીલ તરીકે કેટલીક જ્યોતિષની માહિતી આપી છે, અને દારમાળાની કેટલીક પ્રતોમાં ૧૫૧૨ ના

મૂકે છે. નરસિંહ મેહેતાની ભક્તિની જ્વાળા ક્યાંથી પ્રકટી, તેનું મૂળ અન્ય અન્યોમાં જોવા જવા કરતાં તેના સ્વાનુભવયુક્ત કથનોમાં જોવું એ વધારે શ્રેયસ્કર છે. એ માન્યા શિવાય એનો બીજો કોઈ રીતે ખુલાસો થઈ શકે તેમ નથી.

નરસિંહ મેહેતા, જયદેવ, નામદેવ, રામાનંદના પંત્રી થયો હતો, અને ચૈતન્ય, વલ્લભાચાર્યની પહેલા થયો છે. એટલે સં. ૧૫૭૫ પહેલાં થઈ ગયો તેમાં શક નથી. પણ તે પૂર્વે ક્યારે થયો ? એ શોધી કાઢવાનું છે. સં. ૧૫૦૧ માં અને ૧૫૧૨ માં તે જીવતો હતો, એ ચોક્કસ છે, એટલે સ્વ. ઇચ્છારામે, સ્વ. મણિસંકર કીકાણીએ, સ્વ. આચાર્ય વલ્લભજી હરિદત્તે, વેદમૂર્તિ કમળનખનાચાર્ય વગેરેએ પાકી શોધખોળ કરીને જે કાળનિર્ણય કર્યો છે, તે જ અમને તો વાજબી લાગે છે. એટલે કે સં. ૧૪૭૦ માં તેનો જન્મ હતો તે સત્ય છે. બહુમાં બહુ તો કદાચ ૧૪૭૦ ને બદલે ૧૪૮૦ નો સવત માનો તો ચાલે. પણ તેને એથી અગાડી તો ધસડી લાવી નહિ શકાય. માત્ર તે ભગવતસરણને ક્યારે પ્રાપ્ત થયો તે ચોક્કસ જણાયું નથી. પણ તેનાં, વલ્લભાચાર્યના અને વિઠ્ઠલનાથના આગમનના વધાઈનાં પદ* ઉપરથી, દયારામના કથન ઉપરથી, અને ચાતુરી પેઢશીનાં પદ અંક ૧૦માં આવતા "પુષ્ટિમાર્ગ" એ શબ્દ ઉપરથી;—મારું તો એમ માનવું ચાલે છે કે સવત ૧૫૫૦-૫૨ માં શ્રીવલ્લભાચાર્યજીનું આગમન દારિકામાં થયું તે વખતે કદાચ આચાર્યશ્રીને નરસિંહ મેહેતા સાથે મેળાપ થયેલો હોવો જોઈએ, અને વલ્લભાચાર્યશ્રીનો ઉપદેશ તેને મળ્યો હોવો જોઈએ, અને નરસિંહ મેહેતાની નિર્ણય ભક્તિનો પ્રભાવ પણ આચાર્યશ્રી ઉપર પણ પડ્યો હોવો જોઈએ. એટલે તે વખતે નરસિંહ મેહેતા લગભગ ૮૦-૮૫ વર્ષનો

* નરસિંહ મેહેતાજીવ કાવ્યસમૃદ્ધ. પાનું ૫૩૩, પદ ૧૨૧ મું. એ ઉપરની મારા પિતામીની લખેલી ટીકા, દયારામ વગેરેના કાવ્યોનું કથન ધ્યાન બહાર રહી જવાથી ઉતાવળે લખાયેલી છે, માટે યોગ્ય નથી.

હોય એ સમ્બવિત છે. વળી જુનાગઢ વટયા પછી અને મુસલમાનોનું ખંડિયા રાજ્ય સ્થપાયા પછી નરસિંહ મેહેતા જુનાગઢ છોડી છેલ્લાં વર્ષો દારકામાં ગા.ત્યાં હોવાં જોઇએ, એમ લાગે છે. આ રીતે તપાસતા તેનો અવસાનકાળ સ. ૧૫૫૫ સુધી જાય છે. તે આશરે ૮૦-૮૫ વર્ષ જીવ્યો હોય તો તે અસમ્બવિત તો નથી જ.

જો નરસિંહ મેહેતા અને વલ્લભાચાર્યજીનો મેળાપ ન થયો હોય પણ ઉક્ત વધાઇનું પદ તેની ભવિષ્યવાણી તરીકે, વૈષ્ણવો માને છે તેમ માનીએ તો પણ, નરસિંહ મેહેતા સ. ૧૫૩૫ પહેલાં થઇ ગયો હતો, એટલું તો પુરવાર થાય છે. ચાતુરી છત્રીશીમાં આવતો ‘પુષ્ટિ’ શબ્દનો પ્રેમના અર્થમાં તો એને જ પહેલવહેલો ઉપયોગ કર્યો છે, એટલું તો માન્યા શિવાય છટકો નથી. એટલે રા. મુનશીની માફક કોઇ કહે કે વલ્લભાચાર્યે નરસિંહ મેહેતા ઉપરથી ધ્વજવાદ, પુષ્ટિમાર્ગ, નિર્ગુણ ભક્તિ વગેરે સ્વીકારી, તો શા માટે તેમાં શંકા લાવવી? આ લખાણનો હેતુ એવો નથી કે વલ્લભાચાર્યે નરસિંહ મેહેતા પાસેથી પુષ્ટિમાર્ગની પ્રણાલિકા મેળવી, એવું પુરવાર કરવું. નરસિંહ મેહેતાની ભક્તિ સ્વયંસ્ફુરિત છે. તે જ પ્રમાણે વલ્લભાચાર્યજીની એ છે પણ આ બે સ્વયં સ્ફુરણમાં નરસિંહને પહેલી સ્વયં સ્ફુરણ છે, એ કહેવાની ભતલખ છે. અને આજુ પ્રસંગને અંગે અન્ય સાધનો ઉપરથી નરસિંહ મેહેતા વલ્લભાચાર્યજી પહેલાં થઇ ગયો, એટલે સં. ૧૫૩૫ પહેલાં થઇ ગયો, એ સિદ્ધ થાય છે. જો નરસિંહ મેહેતા રાહ મંડલિકનું પતન જોવા જીવ્યો નહિ હોય તો સ. ૧૫૨૮ પહેલાં તે ભગવદ્ગરણ થયો હોવો જોઇએ અને તેવું અનુમાન સ્વ. ઇચ્છારામ વગેરેએ કરેલું છે.

II જ્યોતિષ રીતે પણ નરસિંહ સં. ૧૫૧૨ માં હતો, તેનો પુરાવો.

હવે માત્ર રા. રા. કૃષ્ણાલાલ મુનશીએ એક સખળ દલીલ તરીકે કેટલીક જ્યોતિષની માહિતી આપી છે, અને દારમાળાની કેટલીક પ્રતોમાં ૧૫૧૨ના

માગસર માસ, શુકલ પક્ષ, સાતમની તિથિ એટલે માગસર સુદ ૭ મળના આવે છે, પણ એક માત્ર વાર મળતો નથી આવતો. વર્ષ સાથે જે માસ, તિથિ, પક્ષ, વાર આપે-નાં છે, જે પોતાને બંધ બેસતા નહિ લાગવાથી ૧૫૧૨ ને બદલે ૧૫૭૨નું વર્ષ હારમાળાના પ્રસંગ માટે રા. મુનશીએ પસંદ કર્યું છે, તે જરા તપાસી જોઈએ.

આના સમ્બન્ધમાં એટલો જ ખુલાસો કરવાનો કે માસ, તિથિ, પક્ષ, વાર મળતાં નહિ આવે તેથી તે બદલી નહિ લેતાં આખું ૧૫૧૨ નું વર્ષ, જે સર્વ પ્રતોમા એક સરખું મળતું આવે છે, તે જ એકદમ બદલી નાંખવું અને ૧૫૭૨ નું ચોક્કસ વર્ષ કરાવી દેવું, એ ઘણું જોખમકારક છે; અને આટલા જ કારણસર નરસિંહ મેહેતાને સૌ એક વરસ પાળળ પાડવો એ કંઈ વાજખી ન ગણાય. તેનું કારણ કે સ. ૧૫૧૨નું વર્ષ, માગસર મહિના, શુકલપક્ષ, સાતમની તિથિ અને રવિવાર, જે જ્યોતિષની ગણતરીએ ખરા ઠરેલા છે, તે બીજી વિધાસભાયક હારમાળાની સંખ્યાબંધ જૂની નવી પ્રતોમા મળી આવે છે. મતબબ કે જે જ્યોતિષની ગણતરી રા. રા. મુનશીએ કરાવી તેને આધારે નરસિંહ મેહેતાને ૬૦ વરસ સમયમ્યુત કર્યો છે, તે ગણતરી તો ઉલટી તેની સામે જાય છે, અને હારમાળાના પ્રસંગને માટે અને રાહમંડલિકના અસ્તિત્વને મોટે સ. ૧૫૧૨ માગસર શુદ્ધ સાતમ ને રવિવાર એ તારીખ સાચાં પડે છે. આ વર્ષમાસાદિ માટે સુભાગ્યે હારમાળાની ઘણી જૂની પ્રતો મોજુદ છે, તે જોઈ તપાસી શકાય તેમ છે. એટલે સં. ૧૫૭૨નું નહિ, પણ ૧૫૧૨નું વર્ષ જ હારમાળાના પ્રસંગ માટે ખરું ઠરે છે.

ભાવનગરના જ્યોતિષિ રા. રા. જગજીવન નરબેરામ બધેકા પાસે રા. રા. કનૈયાલાલ મુનશીએ ગણતરી કરાવી છે, અને તે ઉપરથી સ. ૧૫૧૨ને માગસર શુદ્ધ ૭ ને શનિવાર આવે છે, અને આ તારીખ-વાર દ્રાહપણુ પ્રતમાં ન આવતા હોવાથી, રા. મુનશી સં. ૧૫૧૨નું વર્ષ સ્વીકારવાની ના પાડે છે, પણ બીજી બાજુએ વિચિત્ર રીતે સં. ૧૫૭૨નું વર્ષ પણ દ્રાહપણુ પ્રતમાં

મળતું ન હોવા છતાં તેઓ તે વર્ષ સ્વીકારવાનો આગ્રહ શા માટે કરે છે, તે સમજાતું નથી. પણ જ્યોતિષિ બધેકાની ગણતરીએ સં. ૧૫૭૨ ને માગશર શુદ્ધ ૭ ને સોમવાર આવે છે, માટે ૧૫૧૨ ને બદલે ૧૫૭૨નું વર્ષ સ્વીકારવાનો આગ્રહ તેઓ કરે છે. પણ શ્રીપિલાઈના પુસ્તક સાથે મેળવતાં ૨૧ બધેકાજની ગણતરીમાં આવતા બધા વાર ખોટા કરે છે; માત્ર ૧૫૭૨નો માગશર શુદ્ધ ૭, ને સોમવાર ખરો આવે છે. પણ હારમાળાની કોઈ પણ પ્રતમાં ૧૫૭૨નું વર્ષ આવતું નથી, તો શા આધારે એ વર્ષ હારમાળાના પ્રસંગ માટે સ્વીકારવું, એ ૨૧ મુનશી સમજાવતા નથી.

આ સંબંધમાં મેં મુખર્ષના જીવાન ઉત્સાહી, અને માયન પંચાંગના પુરસ્કર્તા જોશી કૃષ્ણરામ બહાદુર શર્મા પાસે તપાસ કરાવી તો એક દિવસનો ફરક જણાયો. એટલે ૧૫૧૨ના માગશર શુદ્ધ સાતમે ૨૧ જોશી બધેકાની ગણતરીએ રવિવાર આવે છે, બ્યારે ૨૧ કૃષ્ણરામની ગણતરીએ રવિવાર નીકળ્યો. મારી પાસેની હારમાળાની કેટલાક પ્રતોમાં સં. ૧૫૧૨ ને માગશર શુદ્ધ ૭ ને રવિવાર એખખાં લખેલાં મળે છે. આ સંબંધમાં વિશેષ એકસાધ કરવા માટે મેં, મદ્રાસની સરકારે ઇ. સ. ૧૯૨૨ માં દિવાન બહાદુર એલ. ડી. સ્વામીકન્ટુ પિલાઈ આઈ. એસ. એ; એમ.એ; ખી.એલ. એમની પાસે લગભગ છેલ્લાં એક હજાર વરસનાં તિથિવાર વગેરે કઢાવીને તેનાં મોટાં ૮ વોલ્યુમો છાપી પ્રકટ કર્યાં છે, તે મંગાવીને તપામી જોયાં. આ ગ્રન્થનું નામ ‘ઇન્ડીયન એશીમરીસ’ *Indian Ephemeris* છે. તેના પાંચમા ભાગમાં ઇ. સ. ૧૪૦૦ થી ૧૫૯૯ ની એશીમરીઓ આપેલી છે. તે ભાગ મંગાવીને તપાસ્યો, તેમાં વિ. સ. ૧૫૧૨ના માગશર શુદ્ધ ૭ ને રવિવાર છે. તે દહાડે ઇ. મ. તા. ૧૬મી નવેમ્બર ૧૪૫૫ આવે છે. સાતમ ૮ ધડી ૨૦ ખજની જણાવી છે. નક્ષત્ર શનિ-મિથા ૪જા ધડીનું; હીજરી સન ૮૫૬ જિલહજ તા. ખરી છે. સાકે વર્ષ ૧૭૭૭ યુવા નામનો સંવત્સર છે, અને કલિયુગને ખેલાને ૪૫૫૬ વર્ષ નીત્યાં, એમ જણાવેલું છે.

આ ઉપરથી વાંચનારને સમજાશે કે જ્યોતિષિ બધેકાની ગણતરીમાં પણ એક દિવસનો ફેર આવે છે. સરકારી પુસ્તકમાં આપેલી તારીખ તિથિ વધારે વિશ્વાસલાયક છે અને તે હસ્તલિખિત પુસ્તકમાં આપેલી એ જ વસ્તુથી મળતી આવે છે. એટલે હારમાળાનો પ્રસંગ વિ. સં. ૧૫૧૨ના માગશર શુદ્ધ સાતમ ને રવિવારે ચોક્કસ બન્યો, એમાં હવે જરાએ સંકોને સ્થાન રહેવું ન જોઈએ.

વાંચનારાઓની સુગમતા માટે જુની પ્રતોમાં મળતો વાર, જોડી બધેકાએ કાઢ્યો વાર, અને દિ. બા. પિલાઈના પુસ્તકમાંથી નીકળતો વાર નીચે આપું છું. વિશેષ ધ્યાનમાં રાખવાનું છે કે ગુ. વ સોસાયટીના, કાર્પસ ગુજરાતી સમાના, અને ગુજરાતી પ્રેસના સંગ્રહોમાંની હારમાળાની સર્વ પ્રતોમાં સં. ૧૫૧૨ જ આવે છે. માસાદિક કોઈ કોઈમાં ભૂલ આવે છે, પણ સં. ૧૫૭૨ નું વર્ષ કોઈ પણ પ્રતમાં આવતું નથી, એટલે સં. ૧૫૭૨ નું વર્ષ તો મુદ્દસ સ્વીકારવા જેવું નથી.

જુની પ્રતના વાર	બધેકા વાર	પિલાઈ વાર
સં. ૧૫૧૨ માગશર શુદ્ધ ૭ સોમવાર	શનિવાર	રવિવાર.
" " ચૈત્ર " ૭ સોમવાર	શુક્રવાર	શનિવાર.
" " વૈશાખ " " સોમવાર	બુધવાર	સોમવાર
રા. રા. ક મા. મુનશીએ સ્વીકારેલું સં. ૧૫૭૨નું વર્ષ કોઈ પ્રતમાં લખેલું નથી.		
" ૧૫૭૨ માગશર " " નથી.	સોમવાર	સોમવાર
" " ચૈત્ર " " નથી.	મંગળવાર	સોમવાર

રા. રા. બધેકાની ગણતરીમાં કેમ ફરક પડ્યો તેનું સમાધાન આ પ્રમાણે કરીએ તો થઈ શકે. સંવત ૧૫૧૨ના માગશર શુદ્ધ ૬ ને શનિવાર હતો. આપણે વૈષ્ણવો ઉદ્યાન તિથિમાં માનનારા છીએ. એ દિવસે છઠ્ઠ ૧૨ ધડી હતી, તે પછી શનિવારે બપોરે સાતમ બેસે છે, અને રવિવારે ઉદ્યાત

સાતમ ૮૧૧ ધડીની હતી. દી. બા. પીલાઈએ ઉજ્જવળ મધ્યમથી ગણતરી કરી છે. હવે હારમાળાનો આખો પ્રસંગ શનિવારનો પાછો દિવસ, આખી રાત, અને રવિવારની સવાર સુધીમાં બન્યો હતો. એટલે સાતમ શનિવાર પછી કહી શકાય અને રવિવાર પછી કહી શકાય. છેવટનો બનાવ રવિવારે સવારે બન્યો, એટલે સાતમ ને રવિવાર જ મનાયો અને લખાયો. આ ઉપરથી જણાશે કે વિ. સં. ૧૫૧૨ના માગસર શુદ્ધ ૭ ને રવિવાર હતો, એવું જ હસ્ત-નિખિત હારમાળાના પુસ્તકમાં મળે છે તે ખોટું નથી, પણ સાચું છે. એટલે બધાજ અને પીલાઈજ બન્ને સાચા કહીએ તો ચાહે, અને રા. રા. મુનશીજ એક દિવસના વારની હેરફેરને લીધે આખું વર્ષ બદલી નાંખવું ન જોઈએ.

આવી રીતે એક બે દિવસનો તફાવત તો આવે. ઇ. ત. પર્વત મેહેતાને ત્યાં રણછોડરાયજી પંધાર્યા તે સં. ૧૫૦૧ ને માગસર શુદ્ધ છઠ્ઠો તો ચોક્કસ છે. ત્રિકમદાસજીએ તે દિવસે ખુધવાર આવતો હતો એમ જણાવેલું છે. પીલાઈના પુસ્તકમાં માગસર શુદ્ધ છઠ્ઠને સોમવાર આવે છે. આમ બે દિવસનો ફરક આવે છે. શુ આ ઉપરથી આપણે વાર બદલી લેવાને બદલે આખું વર્ષ, માસ પક્ષ અને તિથિ બદલી લેવાં એ વાજગી કહેવાય કે? કારણ કે વારનો ગોઠાગો હમેશાં લદ્દિઆઓ કડી નાખે છે. તેઓ જ વર્ષમાં કાબ્યની નકલ કરતા હોય તે વર્ષનો વાર કોઈવાર ઉમેરી દે છે. પરાપૂર્વથી મનાતા આવેલા વર્ષ, માસ, પક્ષ અને તિથિ સામાન્ય રીતે ખોટાં હતાં નથી. વળી જ્યોતિષિઓની ગણતરીઓમાં પણ ફરક પડે છે. એક વાર મળતો કલ્પ ન આવે તો તેથી આખું આખું વરસ બદલી નાંખી ન શકાય. હવે ૧૫૦૧ને બદલે ૧૫૦૦નું વર્ષ લઈએ. એમાં માગસર શુદ્ધ છઠ્ઠને ગુરવાર આવે છે, પણ ખુધવારે પાંચમનો ક્ષય છે, એટલે છઠ્ઠ ખુધવારની મનાઈ હોવી જોઈએ. તેથી જો ૧૫૦૧ને બદલે ૧૫૦૦નું વર્ષ આ દાખલામાં માનીએ તો ચાલી શકે, પણ તેમ કરવાની જરૂર નથી. આમ જ્યોતિષ શાસ્ત્ર ઉપર કેવળ આધાર

રાખવો, તે કરતા જે વર્ષાદિ ઘણી પ્રતોમા મળતા આવે, અને કાર્ય મિદ્ધ થાય એ જ માન્ય રાખવાં એ શ્રેયસ્કર છે. “એકાદ દિવસની ભૂત તિથિદેરથી થઈ શકે છે” એટલું તો રા. મુનશી પોતાના નિબંધમા સ્વીકારે છે, તો પ્રામાણિક રીતે તેમણે હવે નરસિંહ મેહેતાના હારપ્રાપ્તિના પ્રસંગનું સ. ૧૫૧૨ નું જ વર્ષ સિદ્ધ બનાવ તરીકે સ્વીકારવું જોઈએ.

આ ઉપરાંત એક સ્વતંત્ર પુરાવા તરીકે અમે સ્વ દેવશકર વૈકુંઠજી ભટ્ટે ‘શુન્નરાત્રી’ પત્રના દીવાળી પર્વના ઈ સ. ૧૯૧૪ના ખાસ અક્રમા તજાનની ટેકડી અને ગોપનાથ મહાદેવ વિષે લખેલો લેખ રજુ કરીએ છીએ એમા આ નિદાન મેહેતાજીએ જાતમેહનત કરીને કેટલીક શોધખોળને પરિણામે અને ભાટચારજીના લખેલા ચોપડાને આધારે નરસિંહ મેહેતા સ. ૧૪૭૦ માં જન્મ્યો હતો, અને સ. ૧૫૦૪મા બીનખ્યા થઈને ગયો હતો, તેનો પુરાવો આપેતો છે. ભાવનગરના એક જૂતપૂર્વ અંગ્રેજ પ્રોફેસર મી એન્ટીએ લખેલી વિગતનો પણ હવાનો તેમણે આપ્યો છે આ ઉપરથી પણ વિદ્વાનો જોઈ શકશે કે રા. રા. મુનશીની સંમતોડશી ખોટી છે. અને નરસિંહ મેહેતાના સમય વિષેનો નહિ-કાયડાનો કાયડો વિનાકારણે તેમણે ઉભો કર્યો છે, અને પોતાની વિચારસરણીમા પોતે જ ગુચ્છવાઈ ગયા છે.

૧મી નરસિંહ મેહેતા ઉપર સહજ આ પયની કે ચૈતન્ય મતની કે વલ્લભા ચાર્યના મતની ભક્તિની મુદ્દન અસર જણાતી નથી, પણ એ સર્વ ભક્તિઓ નીકળી તે પહેલા સોરઠમા નરસિંહની વૈષ્ણવ ભક્તિની જ્વાળા સ્વતંત્ર સ્વાનુભવ ઉપરથી પ્રકાશ આપ્યા હિન્દમા પ્રકાશ આપી રહી હતી, અને તેને વફાદાર ચાર્યના વૈષ્ણવોએ થોડા પરિવર્તન સાથે ઝીની છે. આ વૈષ્ણવોમાં એક કવિ દયારામ પોતાના “પુષ્ટિપથ રહસ્ય” નામના ગ્રંથમાં નરસિંહ મેહેતાને પોતાના પયનો ‘બધૈયો’ કહેતા લખે છે :-

પ્રખટ પડેલી નરસિંહ મેહેતે ગાઢ વધાઇ,
શ્રીનરભ શ્રીવિકૃત પ્રખટ થશે પ્રજાર્ધ ૮૨

કરશે પ્રકટ પુષ્ટિમાર્ગ ત્યા તે અનુસરશે,
ઢેવળ શરણુ યાત્રાથી નિ સાધન બવ તરશે ૮૩

આ સર્વ દાખનાદ્વીનો ઉપરથી એમ સિદ્ધ થાય છે કે નરસિંહ મેહેતાને સમયમુત્ક કરવાના અને તેનાપર પારખ પ્રદેશના આચારોની અસર હોવાના રા આનંદશાસ્ત્રીના અને રા મુનશીના પ્રયત્નો મિથ્યા છે હવે નરસિંહનો જીવનમંડળ વિ સ. ૧૪૭૦ થી ૧૫૫૫ સુધીનો ચોક્કસ આકાશ શકાય છે

આ લેખ લખવામા આરંભની ઐતિહાસિક હકિકત રા રા બાઇ નયનસુખરાયે પૂરી પાડી છે, તે માટે તેના આભાર માનું છું નરસિંહ મેહેતાના મમયનો પ્રાપ્તો આ લેખથી સન્તોષકારક રીતે વિદ્વાનોમા ઉકેલાયો મનાશે, તો મારો પ્રયત્ન સફળ થયેતો માનીશ આ મન્મન્દમા કંઈ દોષ પ્રાપ્તિ નજરમા આવે તો તે વિષે અને જણાવવા કૃપા કરવામા આવશે તો મારા ઉપર મોટો ઉપકાર થશે

આ ૧૧ વિવેચન ઉપરથી વાચનાર સમજી શકશે કે આ પુસ્તકના ૧૬ મા અને ૧૭ મા પાના ઉપર નરસિંહ મેહેતા અને પર્વત મેહેતા વગેરે મન્મન્દમા જે વર્ષો અને પેઢીનામુ વગેરે જણાયા છે તે સાચા છે. અને

તેઓ બન્ને જૂનાગઢના છેલ્લા ચૂડાસમા રાજા રાહ મંડલિક(પાંચમે)ના અને અમદાવાદના મહમદ બેગડના સમયમાં વિદ્યમાન હતા. પર્વત મેહેતાને ત્યાં રણછોડરાયનું સ્વરૂપ ૧૫૦૧માં પદાર્થ હતું, ત્યારે નરસિંહ ત્યાં હાજર હતો અને હારમાળાનો પ્રસંગ સં. ૧૫૧૨ માં રાહ મંડલિકના દરબારમાં જ થયો હતો; એ વગેરે બધી હકીકતો અને વર્ષો સાચાં છે; અને તે રા. રા. આચાર્ય આનંદશંકરભાઈની, રા. નરસિંહરાવભાઈની, કે રા. રા. કનૈયાલાલ મજુમદરાય મુનશીની તર્કબાજીથી ચકિત થઈ શકે તેમ નથી. આ વર્ષો અને તારીખો અચળ જ છે. હવે એ માટે કોઈનું સન્દેહ રહેવો ન જોઈએ.

વળી રા. રા. મુનશી કહે છે કે “ઐતન્ય પહેલાં ગુજરાતમાં શુદ્ધ ભક્તિ પ્રક્ટી, એ ગર્વમદ બનાવતું માન આપણને ખિન્ન હૃદયે છોડી દેવું પડ્યું” પણ હવે તેમ કરવાની જરૂર નથી, અને આ બીના ઐતિહાસિક ઉત્ક્રાન્તિને પણ વિરોધ કરનારી નથી. કારણ કે નરસિંહની ભક્તિનો પ્રકાર બધા આચાર્યોની ભક્તિના કરતા અનોખો જ છે, અને એ વિષય અત્રે સમજાવવાનું પ્રયોજન નથી.

આજથી ૫૦-૭૫ વર્ષની વાત ઉપર હારમાળા કેની રચેલી માનવી ? પ્રેમાનંદની કે નરસિંહ મેહેતાની ? એ વિષય ઉપર મોટો વાદ ગુજરાતી વિદ્વાનોમાં ચાલતો હતો. પણ તે આજે પ્રેમાનંદના જન્મકાળ પેઢલાંની એટલે સં. ૧૬૭૫ના વર્ષની અને ઓછી સંખ્યાના પદોની હારમાળાની ઘણી હસ્ત-લિખિત પ્રતો મળતી હોવાથી, પ્રસ્તુત વાદ શમ્યો છે, અને હારમાળા નરસિંહ મેહેતાની જ રચેલી છે, પણ પ્રેમાનંદની કે વિશ્વનાથ જાનીની રચેલી નથી, એ વિષયમાં કોઈ પણ સાહિત્યકારને શંકા રહેલી નથી. પણ આ દરમ્યાન પરપ્રાંતિય આચાર્યોની ભક્તિનો પ્રભાવ નરસિંહ મેહેતા ઉપર પડેલો જોવાની ખોટી લાલસા વિદ્વાનોમાં પેદા થવાથી નરસિંહ મેહેતાને સમયમ્યુત કરવાને કેટલાક તાર્કિક પુરવાને આધારે ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદની પહેલી બેઠક પછી એટલા થવા લાગી, અને તેની પુરવણી તરીકે હારમાળાના પ્રસંગ

બન્યાનો સમય એટલે ૧૫૧૨નું વર્ષ ફેરવી ૧૫૭૨નું ઠરાવવાનો જ્યોતિષની રીતે પ્રયત્ન થયો. પણ આ બન્ને પ્રયત્નોમાં ઐતિહાસિક હકિકત વિસારવામાં આવતી હતી; અને કેટલાક પ્રાથમિક મતાગ્રહને પ્રુષ્ટ કરવાને અનુમાનો કરવામાં આવ્યાં હતાં. આ સર્વ કહેવાતા પ્રમાણો અને શંકાઓનું સમાધાન અન્ય વિદ્વાનોદ્વારા થતું રહ્યું છે અને તેમાં મારા તરફથી યત્નિયત ફાગે આ ક્ષેત્ર દ્વારા થાય છે. મને આશા છે કે આ નવીન વાદરૂપી આવરણનો ભંગ થયો છે, અને સાહિત્યના સ્વચ્છ આકારમાં નરસિંહરૂપી ઇન્દુ સોળ કળા પરિપૂર્ણ પ્રકાર આપી, ચાતક રસિક જનોને પદરૂપી ચન્દ્રિકાથી આહ્વાદકારી થાય, એ જ અવ્યર્થના છે.

નરવરલાલ ઇન્છાસામ દેશાઈ

પરિશિષ્ટ ૩ જી

ત્રિકમદાસનો પત્ર

શ્રીરણુછોડજી સદા સહાય

ચિ. ભાઈ રેવારાકર શ્રીકાકોરથી શુ. ત્રિકમદાસનો આશિર્વાદ, પ્રથમ વણારશીને મોકલો તે સાથે સમાચાર લખ(વા)ને તમને લખું છે, જે ઉજવ કરી સાર મુરત બોધ આહી આવજો. તેને માસ ૨ થ(યા) ઉત્તર નથી. શુ જાણીયે વણારશી પોતો કે ન પોતો. શ્રી ઇંછા. શરીરને માહા રોગે થેફ તેની વિગત આશારામ કહેશે. લાચાર કઠણ અવસર દેખી શ્રી કાકોરનાથની છત્ર છાહા તમે આની પડયો છું, પછે જે ઇંછા. તમે આશારામ પહેલે ને મુરત સાર આવે તો તાજપોરને મારગે સંપુરણ મહા-વજતે વળવાની કોશીશ નકરતાં આની પહોચજો જે પ્રભુ મહેર કરે. એમ કરતા મુરત નાવે તો દરોગ પડી આશારામને તરત વિદાય કરજો. હરિ ઇંછા તે ખફ. તમારા ભાઈઓને આંહીના દેણાવેણાથી વાફક કર્યા છે. એમ. કાકોરજીની સેવાની બલ્લમણ કરતા આવજો. મુસજી વછરાજીની હુડીનો અવેજ હજી પોતો નથી, શાકુકાર દીન કરે છે તેનો યંદુખરત તરત કરજો, જે આખરુ કામ છે. બાદરવા સુદ ૨. ખીજા મમાચાર ચિરં-જીવોને પત્રથી જાણારો.

(સંવત ૧૮૫૫)

मीमोराय्ये ह्येकमु मपोमरं ह्येकमु मपोमरं
 मुरा नावेतोदयं कश्चिच्चाभागां ननेद
 त्वीदा एतद्विज्ञाति ननेद त्वमाराज्ये
 मीमोराय्ये ननेद गामे एतद्विज्ञाति ननेद
 मीमोराय्ये ननेद गामे एतद्विज्ञाति ननेद
 मीमोराय्ये ननेद गामे एतद्विज्ञाति ननेद
 मीमोराय्ये ननेद गामे एतद्विज्ञाति ननेद
 मीमोराय्ये ननेद गामे एतद्विज्ञाति ननेद
 मीमोराय्ये ननेद गामे एतद्विज्ञाति ननेद
 मीमोराय्ये ननेद गामे एतद्विज्ञाति ननेद

पत्र २५ मधुर परिशिष्ट श्रीमता आपे ३ ते नृपते पाद २

મહેતાનું ‘જન્મવર્ષ’ ઉપલી વંશાવલિને આધારે માન્યું છે, તે કરતાં પચીસ વર્ષ મોડું માનવું પડે. પરંતુ પેઢી દીક ૩૦ વર્ષ ગણવાનો રિવાજ છે તે માત્ર સમ્ભવથી ધડાયો છે અને જન્મ પેઢીઓ વધારે તેમ અકસ્માત્ અને અનિશ્ચિતતાના અંશનો સમ્ભવ વધારે.”

[આ વંશવૃક્ષ સાચું નથી એમ હું કહેતો નથી. પણ એક જોવા જોવું છે કે એમાં પ્રરૂપોત્તમદાસની અટક “પંજા” કહી છે. પણ “પંજા” અટક નામરી ન્પાતના “પ્રાણણ” (વૈદિક) વર્ગમાં હોય છે, શૂદ્રસ્થવર્ગમાં નાણી નથી. પરંતુ એ ખરૂં કે હાલ એ જ્ઞાતિના પેટાઓમાં જોવા બેદ પડ્યા છે, તેવા નરસિંહ મહેતાના સમયમાં નહિ હોય.”]

(જૂઓ “વસન્ત” માસિક પત્રનું વર્ષ ૨૬ મુ, અંક ૩ જો. ચૈત્ર સંવત ૧૯૮૬. પ્રસિદ્ધ ભાદ્રપદ ૧૯૮૬, પાનું ૧૦૦.)

આ દીકા સમ્બન્ધમાં ખુલાસો એ છે કે, આ વંશવૃક્ષમાં મેં જે સંવત વર્ષો આપેલાં છે તે, ઐતિહાસિક જે સાધનો મળ્યાં તે ઉપરથી જલુતરી કરીને આપેલાં છે. એમાં પર્વતદાસ મહેતાનો જન્મ આશરે સં. ૧૪૩૩ મેં મૂક્યો છે. તેનો આધાર ત્રિકમદાસની રમેલી “પર્વત ચમ્પીશી” છે. જૂઓ એ કાળનું પદ ૩ જી, કહી ૬ ફી. પાનું ૨૩ મુ.

કાળનાં વર્ષો મેં મંગાવેલાં, પણ કોઇ તે બધા મૂળ પુરોના પૂરાં પાડી શક્યું નહોતું, એટલે જે સાધનો પ્રાપ્ત થયાં તે ઉપરથી મેં વર્ષો માંડ્યાં છે. ત્રિકમદાસના જન્મ અને ભગવતચરણનાં વર્ષો તેમના વંશજો પાસેથી ચોક્કસ મળે છે, અને તેમનું આખું જીવનચરિત્ર પણ મળ્યું છે; એટલે એ વર્ષો સંબંધમાં શંકાને જગાએ સ્થાન નથી. હવે પર્વતદાસ અને ત્રિકમદાસ વચ્ચે ૧૦ પેઢી અને ૩૧૭ વર્ષનું અંતર પડે છે. એટલે રા. રા. નરસિંહરાવભાઈ પેઢી દીઠ ૩૦ વરસ ગણે છે, તેને બદલે જો પેઢી દીઠ ૩૫ કે ૩૬ વરસ ગણશે તો જે ૫૭ વર્ષનો ગાળો, જે તેમને જણાય છે તે નીકળી જશે. સામાન્ય રીવાજ એવો છે કે એક શતકમાં ત્રણ પેઢીઓ સમાય; અથવા તો એક પેઢી દીઠ ઝોઝામાં ઝોઝાં ૩૦ વરસ અને વધુમાં વધુ ૪૦ વરસ મૂકાય છે. કારણ કે એક માણસને ૪૦ વરસની ઉંમર સુધીમાં (જે તે પરણ્યો હોય અને વાંઝીયો ન હોય તો) તેને એકાદ બે પુત્રની પ્રાપ્તિ થઈ ગયેલી હોય છે. એટલે પેઢી દીઠ જો ૩૦ ને બદલે સરેરાશ ૩૫ કે ૩૬ વર્ષનું પરિમાણ સ્વીકારવામાં આવશે તો પર્વતદાસના જન્મવર્ષની શંકા ટળી જશે. આમ પેઢી દીઠ ગણતરી કરવી એ સ્થૂળમાનની રીત છે, એટલે એના ઉપર બહુ મદાર તો ખાંધી ન શકાય, અને તે જ વાત રા. રા. નરસિંહરાવે ઉપજા કરાના અંતમાં જણાવી છે તે ચોખ્ખું છે. પણ એ સંબંધિત વર્ષ મળી રહ્યાં હોય તો પેઢી દીઠ વર્ષ ગણવાની સ્થૂળ રીત સિદ્ધાંતને ટેકો તો આપી શકે. આપણા દાખલામાં પર્વત મેહેતા ૧૪૩૩ માં જન્મ્યા અને ત્રિકમદાસ ૧૭૯૦ માં જન્મ્યા એટલું તો પહેલેથી નક્કી થાય છે, એટલે પેઢી દીઠ ૩૦ વરસ ગણવા કરતા ૩૫ કે ૩૬ વરસ ગણવામાં કંઈ હરકત આવતી નથી.

‘પડનગરા નાગરામાંના વૈષ્ણવ કુટુંબના ઇતિહાસ’*માં, રા. રા. કલ્યાણરાય જેઠાભાઈ બક્ષીની સહાયથી અમૃતલાલ જટારાંકર જૂએ પણ ઉપર

* “પડનગરા નાગરા “વૈષ્ણવ”નું વચ્ચું” એકલું કરી છપાવી પ્રતિષ્ઠ કરનાર અમૃતલાલ જટારાંકર જૂ. રાજકોટ, ઈ. સ. ૧૯૦૩

“ગર્ગ જોશી જરા ગાય જોનો મધ, નારદ નામ મુખથી ન મૂકે,
તે બ્રહ્મા દ્વાર આવીને ઉભા રહ્યા, ગોપિકા મુખ જોવાને દૂકે.

આનો સીધો સરળ અર્થ તો પ્રસિદ્ધ છે, પણ જો તેમા રહેલો ગભિર
વ્યગ્રાર્થ વિચારિએ તો ગર્ગ જોશી શબ્દ ગર્ગસહિતા માટે, નારદ શબ્દ
નારદ પાંચરાત્ર માટે અને બ્રહ્મા શબ્દ બ્રહ્મવૈવર્તપુરાણ માટે નરસિંહ
મેહેતે ચોજ્યો છે, એમ મને લાગે છે. અને એમ સ્વીકારીએ તો ભાગવતમા
જ પ્રેમની વાતો પરીક્ષિત પ્રીછ્યો નહિ, તે ઉપના ત્રણ ત્રયોમાં છે એવું,
આ બે ત્રણ પદો (કાન્ધસમૃદ્ધિ ૧૯ મુ, ૨૪ મુ, અને ૩૫ મુ પદ)
એકલા સાથે રાખીને સમજવાથી નરસિંહ મેહેતો આપણને કહેતો હોય,
એવો લક્ષ્યાર્થ એમાંથી ઉત્પન્ન થાય છે

રા રા નરસિંહરાવે ઉપતો એક ફકરો લખીને, પ્રેા આનંદરાકર
ધ્રુવની દલીલોનું, તેમ જ રા મુનશીની ચક્રોડશીનું મર્દન કર્યું છે અને
નરસિંહ મેહેતો કંઈ નહિ તો સ ૧૫૩૫ પહેલો ચર્ચ ગયો છે, એટલું તો
તેઓ સ્વીકારે છે એટલે મહેતાને સમયત્રષ્ટ કરવાની અન્ય વિદ્વાનોની એષ્ટા
તેમને સમત હોય એમ લાગતું નથી એટલા માટે પહેલા અને બીજા
પરિશિષ્ટોમા જ્યાં જ્યાં પ્રેદિસર ધ્રુવ અને મુનશીના નામો સાથે રા રા
નરસિંહરાવન નામ છે, તે ત્યાં છાપ્યું જ નહિ હોય, એમ સમજીને સુઝ

નટવરલાલ ઇન્દુજીરામ દેસાઈ

પ્રેમની વાત પરીક્ષિત પ્રોજ્યો નહિ, શુક્રજીએ સમજી રસ સંતાળો;
 જ્ઞાન વૈરાગ્ય કરી, અંધ પૂરો કર્યો, મુક્તિનો માર્ગ સુધો દેખાજો.
 મારીને મુક્તિ આપી ધણા દૈત્યને જ્ઞાનિ વિદ્યાની સહુ મુનિરે જોગી,
 પ્રેમને જોગ તો મનતણી ગોપિકા, અવર વિરલા દોષ ભક્ત જોગી.

(કાવ્યસંગ્રહ. પાનું ૪૭૮ મું, ૫૬ ૨૪ મું.)

તમામ વૈષ્ણવોમાં એવી ૬૯ માન્યતા પરાપૂર્વથી ચાલી આવે છે કે
 શ્રીમદ્ભાગવતના દશમ સ્કન્ધમાં રાસપંચાધ્યાયીમાં શુકદેવજીએ, આસનમરણ્ય
 પરીક્ષિત રામની પાસે શ્રોકૃષ્ણની પ્રેમલીલાનું આવેશપૂર્વક ભરપૂર શૃંગાર-
 રસનું વર્ણન કરવા માંડતા પરીક્ષિત રામએ વચમાં રસવિરહ પ્રશ્નો પૂછ્યાં;
 તેથી શ્રીશુકદેવજીએ એ વર્ણન અપૂર્ણ રાખ્યું અને છેવટે એકાદશ
 સ્કન્ધમાં જ્ઞાન-વૈરાગ્યની વાતો જણાવી પરીક્ષિતને, દૈત્યોને મારીને જેવી
 મુક્તિ મળે છે તેવી મુક્તિ અપાવી. આ જ માન્યતાનો ઉપલી કડીમાં
 નરસિંહ મેહેતા પડધો પાડ્યો છે, અને જે પ્રેમની વાતો ભાગવતમાં નથી
 તે વાત તેણે ખીજા અંશોમાંથી સ્વીકારી, એનું ચોખ્ખું સમન્વય છે.

વળી નરસિંહ મેહેતા પૂર્વે પણ ભાગવતમાં આવતી રાસાદિ લીલા એાછી
 કેમ અને કૃષ્ણજન્મ ખંડ, ગર્ગસંહિતામાં આવતી લીલાઓ શૃંગારી વિશેષ
 કેમ, એવા પ્રશ્નો પૂછતા, તેનો ઉત્તર પણ ઉપલી કડી નરસિંહ આપે છે.
 નરસિંહ મેહેતા પહેલાં ભાગવત અને જયદેવની અષ્ટપદીઓ ઉપરાંત પણ
 ખીજું વૈષ્ણવ માર્ગનું તરતું લોકસાહિત્ય ધણું હતું, એનું લાગ્યા વગર રહેતું
 નથી. આ સાહિત્ય તે ક્યું તે આપણે આજે ચોક્કમ જાણવાને આપણી
 પાસે સાધનો નથી. પણ નરસિંહ કાવ્યસંગ્રહના પાના ૪૭૬ ઉપર જે ૫૬
 ૧૯ મુ આપેલું છે, તે ૫૬માં એક કડી આ પ્રમાણે છે, અને તે વિચારવા

“ગર્ગ જોશી જશ ગાય જોનો મદા, નારદ નામ મુખથી ન મૂકે;
તે બ્રહ્મા દ્વાર આવીને ઉભા રહ્યા, ગોપિકા મુખ જોવાને દૂકે.

આનો સીધો સરળ અર્થ તો પ્રસિદ્ધ છે; પણ જો તેમાં રહેલો ગર્ભિત
વ્યંગ્યાર્થ વિચારીએ તો ગર્ગ જોશી શબ્દ ગર્ગસંહિતા માટે, નારદ શબ્દ
નારદ પાંચરાત્ર માટે અને બ્રહ્મા શબ્દ બ્રહ્મવૈવર્તપુરાણ માટે નરસિંહ
મેહેતે યોજ્યો છે, એમ મને લાગે છે. અને એમ સ્વીકારીએ તો ભાગવતમાં
જ પ્રેમની વાતો પરીક્ષિત પ્રીછ્યો નહિ, તે ઉપલા ત્રણ ગ્રંથોમાં છે એવું,
આ બે ત્રણ પદો (કાવ્યસંગ્રહનું ૧૯ મું, ૨૪ મું, અને ૩૫ મું ૫૬)
એકઠાં સાથે રાખીને સમજવાથી નરસિંહ મેહેતો આપણને કહેતો હોય,
એવો લક્ષ્યાર્થ એમાંથી ઉત્પન્ન થાય છે.

રા. રા. નરસિંહરાવે ઉપલો એક ફકરો લખીને, પ્રો. આનંદશંકર
ધ્રુવની દલીલોનું, તેમ જ રા. મુનશીની શંકાઓડરીનું મર્દન કર્યું છે અને
નરસિંહ મેહેતો કંઈ નહિ તો સં. ૧૫૩૫ પહેલો ચર્ચ ગયો છે, એટલું તો
તેઓ સ્વીકારે છે. એટલે મહેતાને સમયગ્રહ કરવાની અન્ય વિદ્વાનોની એટલા
તેમને સંમત હોય એમ લાગતું નથી. એટલા માટે પહેલા અને બીજા
પરિશિષ્ટોમાં બ્યાંબ્યાં પ્રોફેસર ધ્રુવ અને મુનશીનાં નામો સાથે રા. રા.
નરસિંહરાવનું નામ છે, તે ત્યાં છાપ્યું જ નહિ હોય, એમ સમજીને સુરા
વાચકને વાંચવા વિનંતિ છે.

નટવરલાલ ઇચ્છારામ દેસાઈ

એક ધર લઈ દીધું હોવું જોઈએ. ત્રિકમદાસને દાહ કર્યો ત્યાં ડેરી કરીને તે જગ્યા અમારા ગોરને કૃષ્ણાર્પણ કરેલી. તે સમાધિના સિંગને મહાદેવ માની હાલ તાજેતરમાં કોઠાએ શિવાલય બનાવ્યું છે, જે મેં ગયે વર્ષે નવું બેંચું છે. XXX અત્યારે હવે જે બાવાએ જીર્ણોદ્ધાર કર્યો તેણે મહાદેવનું નામ પાડી પાડીયું માર્યું છે.

આ શિવાલય તે ત્રિકમદાસને જ્યાં અગ્નિસંસ્કાર કરી તેના ઉપર ચણા-વેલી ડેરી-તે છે, અને તે નાગરાનું શિવાલય એટલે તે મજુમદાર કુટુંબના નાગરાનું છે. (જૂઓ ચંદ્રવળાનો ૩૦ મો છંદ. પાનું ૫૬ મું.)”

રા. રા. નયનસુખરાય વિશેષમાં લખે છે કે “ધર લઈને ઇચ્છારામજીને આપ્યું તથા તેની અને ગોમતીજીની વચ્ચેની પડતર જમીન લઈ ત્યાં ધર્મશાળા કરેલી અને ડોકોરજીના દર્શન કરતાં, મંદિરમાંની ધમ્મ દેખાય એમ તે જગ્યા, જે ગોમતીતટે છે તે અગ્નિસંસ્કાર કરી તેના ઉપર ડેરી ચણેલી. આ ડેરી અને ધર્મશાળા અમારા ગોરને દીધેલ અને તેની પછવાડે જ હાલ જે ઇચ્છારામજીની બેઠક છે, તે ધર ઇચ્છારામજીને માટે લીધું હોવું જોઈએ. કારણ કે આ ડેરી પાછળ ઇચ્છારામજીની બેઠક છે.”

પેટલાદથી વૃજલાલભાઈ, રા. રા. નયનસુખરાયના એક સ્નેહી, તેમના ઉપર લખેલા એક પત્રમાં ઇચ્છારામ બદ્દજી-સંબંધમાં નીચે પ્રમાણે વિશેષ હકીકત લખી મોકલે છે:—

“ઇચ્છારામજીના પિતાનું નામ તપાસ કરતાં કોઈ રીતે પતો લાગતો નથી. તેના છોકરાનું નામ કૃષ્ણો અને તેના બીજાનું નામ ઇચ્છાબાઈ હતું. તેમનો દેહ ગોકુળ પાસે રાવળમાં પડ્યો હતો. તેમના ડોકોરજી મારી પાસે હતા, પરંતુ તે શ્રી હવે સુરતવાળા મહારાજશ્રીને ત્યાં પધરાવ્યા છે.”

આ ઇચ્છારામ બદ્દજી તે દયારામના ગુરુ ચાચ અને ત્રિકમદાસના દેહાવસાન પછી તેનો ઇચ્છારામ બદ્દજીની સાથે સમાગમ થયો હોવો જોઈએ

નરવરલાલ ઇચ્છારામ દેશાઈ

પરિશિષ્ટ ૫ મું

ધન્ધારામ ભટ્ટજી સમ્બન્ધી હકીકત

રા રા નયનસુખરાય પાસેના સ ૧૮૩૮ ના વર્ષના એક દસ્તાવેજ ઉપરથી એમ પણ સમજાય છે કે મૂળ પેન્નાદના પણ ડાકોરમા આની વમેના, અલુભાઈના ‘પ્રદીપકાર અને કવિ દયારામના ગુરુ ધન્ધારામ ભટ્ટજીને કવિશ્રી ત્રિકમદાસજીએ રહેવાને માટે ડાકોરમા એક ઘર વેચાતું હતું આપેલું આ દસ્તાવેજ ઉપરથી જણાય છે કે ધન્ધારામ ભટ્ટજીના પિતાનું નામ વિદુલજી હતું. આ વિરે ચોખ્ખી કરવા માટે રા. નયનસુખરાયે ડાકોરવાસી શ્રી હરિદાસ ટ્રેવળરામભાઈને લખેલું તેઓ આ સબબમા એક પત્રમાં લખે છે કે —

“એને માટે મેં ભટ્ટજીના અનુદેશમા અને બીજા લાગતા વળગતાં એને પૂછતા કાઢીને ભટ્ટજીના પિતાશ્રીનું નામ ચોક્કસ જાણવામા નથી પેટલાદ કે જ્યાં તેઓશ્રીનું મૂળ વતન હતું ત્યાં પણ તથામ પ્રાવી, પણ મત્તાનાર ખબર મેં જાણતું નથી છતાં અત્રે ભટ્ટજીના ક્ષેત્ર આગળ શ્રીગામતી તટપર એક શિવાલય છે, તેનાગરેતું એમ પ્રહેવાય છે ને તેને અગે થોડીક જમીન હતી તેમના થોડાક ભાગ તે શિવાલયને તામે લેવામા આવ્યો છે ઉપરાંત સ. ૧૮૩૮ ની સાનની હકીકત શ્રીના મદિ રમા મળે છે તે અત્રેના સસ્થાનને લગતી છે વિરોપમા વિનતિ કે આપની પાસે જે સ. ૧૮૩૮ નો દસ્તાવેજ છે, તેમા જે નામો સાક્ષોષ છે તે મોટા આધારરૂપ છે, અને તેમા કંઈ સકા કરવા જેવું નથી જે ધરનો તે દસ્તાવેજ છે તે ઘર ક્યા અને પ્ર્યુ તેનો અત્યારે પત્તો લાગવો અશક્ય છે પણ એ આધાર સો ટકા ખરો જ હોવો જોઈએ, માટે મને લાગે છે કે એ વિગત તમો જાપશો તો કશી હરકત નથી”

એક ઘર લઈ દીધું હોતું જોઈએ. ત્રિકમદાસને દાહ કર્યો ત્યાં ડેરી કરીને તે જગ્યા અમારા ગોરને કૃષ્ણાર્પણ કરેલી. તે સમાધિના કિંગને મહાદેવ માની હાલ તાજેતરમાં કોઈએ શિવાલય બનાવ્યું છે, જે મેં ગયે વર્ષે નવું જોયું છે. XXX અત્યારે હવે જે બાવાએ જીર્ણોદ્ધાર કર્યો તેણે મહાદેવનું નામ પાડી પાટીયું માર્યું છે.

આ શિવાલય તે ત્રિકમદાસને જ્યાં અગ્નિસંસ્કાર કરી તેના ઉપર ચણાવેલી ડેરી-તે છે, અને તે નાગરોનું શિવાલય એટલે તે મજુમદાર કુટુંબના નાગરોનું છે. (જૂઓ ચંદ્રવર્ણાનો ૩૦ મો છંદ. પાનું ૫૬ મુ.)”

રા. રા. નયનસુખરાય વિશેષમાં લખે છે કે “ઘર લઈને ઇચ્છારામજીને આપ્યું તથા તેની અને ગોમતીજીની વચ્ચેની પડતર જમીન લઈ ત્યાં ધર્મશાળા કરેલી અને ડોકોરજીના દર્શન કરતાં, મંદિરમાંની ધમ્મ દેખાય એમ તે જગ્યા, જે ગોમતીતટે છે તે અગ્નિસંસ્કાર કરી તેના ઉપર ડેરી ચણેલી. આ ડેરી અને ધર્મશાળા અમારા ગોરને દીધેલ અને તેની પાછવાડે જ હાલ જે ઇચ્છારામજીની બેઠક છે, તે ઘર ઇચ્છારામજીને માટે લીધું હોતું જોઈએ. કારણ કે આ ડેરી પાછળ ઇચ્છારામજીની બેઠક છે.”

પેટલાદથી વૃજલાલભાઈ, રા. રા. નયનસુખરાયના એક સ્નેહી, તેમના ઉપર લખેલા એક પત્રમાં ઇચ્છારામ બદ્દજી સંબંધમાં નીચે પ્રમાણે વિશેષ લખીકત લખી મોકલે છે:—

“ઇચ્છારામજીના પિતાનું નામ તપાસ કરતાં કોઈ રીતે પત્તો લાગતો નથી. તેના છોકરાનું નામ કૃષ્ણા અને તેના સ્ત્રીનું નામ ઇચ્છાબાઈ હતું. તેમનો દેહ ગોકુળ પાસે રાવળમાં પડ્યો હતો. તેમના કોકોરજી મારી પામે હતા, પરંતુ તે શ્રી હવે સુરતવાળા મહારાજશ્રીને ત્યાં પધરાવ્યા છે.”

આ ઇચ્છારામ બદ્દજી તે દયારામના ગુરુ થાય અને ત્રિકમદાસના દેહવસાન પછી તેનો ઇચ્છારામ બદ્દજીની સાથે સમાગમ થયો હોવો જોઈએ નટવરલાલ ઇચ્છારામ દેસાઈ

(३) त्रिकुमदासलुने गायकवाड सरकार तरक्षधी अणेहुं भान
थी म्हाळसाकांत.

थी राजा शाहु नरपति चरणी तत्पर
गोविंदराव गायकवाड सेना
खासखेल शमशेर बहादुर.

आज्ञापन सरकार राजश्री गोविंदराव गायकवाड सेना खासखेल शमशेर
बहादुर ता त्रिकुमदास भगानीदास मेहेता. सुा. यमसतिसेन मयावअलफ
सरकार चाकरीचे उपयोगी एकनिष्ठ जाणून कृपावंत होऊन पालखी
दिली असे तरी याचे अनुभव घेऊन सरकार चाकरी एकनिष्ठपणे करित जाणे
जाणीजे छ. ११ माहे जमादोल आखर मोरतर सुद.

(गु.ओ. २-६५७॥ १३. पातुं ५३) (A. D. 1795 Samvat 1851)

(४)

राजेथी गोविंद चिंतामण व माणको नरहरराव नारो धीपत गोसावी यास
अखडित लक्ष्मी अलंकृत राजमान्य राजेथी फतेसिंगराव गायकवाड सेनायास
खेल शमशेर बहादुर दंडवत मुरसेन तीसेन मयावअलफ मेहेता त्रिकुमदास
याची सालाबाद येणे प्रमाणे तपसील. x x x x x

	१५००	वतन काठीयाबाडचे मुलकगिरीवर
मण सेर	१००	इनामी गाम मोजे गोलाघर
१॥ ३		मोदीखान्यातून सीधा.

x x x x x x x x सदर प्रमाणे
इनामी गाव सालाबाद प्रमाणे पाळून वेतनाच्या ऐवज वे दिहून देऊन मोदी-
खान्यातून सीधा देवीन जाणे जाणीजे छ. चन्द्र २० माहे सफर.

(A. D. 1790 Samvat 1846)

(૫) રાજશ્રીયા વિરાજિત રાજમાન્ય રાજશ્રી ત્રિકમદાસમાઈ સ્વામીચે સેવેશીં પો. બાવાજી આપાજી સા. દંબવત. વિનંતી ઉપરી ચેયીલ કુશલ જાણૂન સ્વકીય કુશલ લિહીત જાવે. વિશેષ X X X X અગત્ય ધરૂન સદરહુ પ્રા. એવજ પાર પાહન લેકન નરસી પારેય યાંચે નાંવે પાવતી પાઠવાવી. હેં કામ તુમ્હોં કલકલીનેં જરૂર કરાવે. X લશ્કરાંત પ્રાકુલ માણૂસ લિહાવયાસ તુમ્હોં બાહા ત્યાં અર્થોં હરણક વિપર્યોં બાંકઢે પહૂં ન યાવે તરી યાંચા ઉલગઢા કરૂન યાવયાંચે તુમ્હાંકઢે બાહે. સુહામ્રતિ વિશેષ કાચ લિહિજે. હે વિનંતી.

કાર્તિક સુદ ૫ સંવત ૧૮૫૪ શુ. અકાલાનજીક જુનાગઢ

(૬) કવિપુત્ર ગવરીદાસે ભદ્ર (અમદાવાદ) સર કર્યું તે બાબત

સ્વસ્તિથી અમદાવાદ સંસ્થાને સરવે ઉપમા જોગ રાજશ્રી બાહા ગવરી-દાસ ત્રિકમદાસ વડોદરેથી લ. પરી. મંગળદાસ સખીદાસના જોગોપાળ વાંચજો. અત્ર કુશળ છે. તમાઈ પત્ર શુદી ૫ તું લખ્યું આવ્યું, તે વાંચી સમાચાર અક્ષરશઃ માણૂમ થયો. સરવે શહેર હસ્તગત થઈ દાહી ફરી ભદ્ર ઉપર તોપો ચાપુ એવું શ્રીમંત બાબાસાહેબે લખ્યું તેથી ધણી ખુશ થઈ છે. બાહા લોકોએ ચાકરીની શર્ત કરી કસર દોષએ રાખી નથી, સર્વ દોષતના વિભાગી લોક છે. સર્વનો મનોરથ શ્રીમંત પૂર્ણ કરશે. તમે પણ સરકાર ચાકરીમાં કસર રાખી નથી. સંવત ૧૮૫૬ આપાદ શુદી ૧૧ શુક્રવાર (ધ. સ. ૧૮૦૦)

(૭) પર્વતનાથ શ્રીરણુછોડશય માંગરોળ લૂટાતા જુનાગઢ પધાર્યા ત્યારે તેને વર્ષાસન મળતું હતું તે સમ્બન્ધી સનદની નકલ ૨૮૦ માં પાના પર આપી છે. સંવત ૧૮૦૧ માં દત્તોજ ગાયકવાડ (અગર પેશવા) સરકાર તરફથી ચાખવું ગામ નિમાવ માટે બક્ષીસ મળ્યું હતું. તથા સં. ૧૮૦૪ અને પછી સં. ૧૮૦૬ ના અરસામાં પહેલા નવાબે એ ઇનામ માન્ય રાખ્યું તથા દીવાન અમરજીએ પણ જારી રાખ્યું હતું. (જૂઓ પાનું ૭૭ મુ, અધ્યાય ૪ થો)

श्रीवरद

राजश्री कमावीसदार वर्तमान भावील प्रांत सोरठ अखंडित लक्ष्मी अलंकृत राजमान्य श्री। फतेहसिंहराव गायकवाड दंडवत् सुरसनः समान सीतेन व अलक वेदमूर्ति मांडणजी भट वीन मदनजी भट श्रीरणछोडजीचा सेवक वास्तव प्रमाणें मांगरोळकर याजला वैकुण्ठवासी पीलाजीराव गायकवाड याणी वर्षासन रु २०० दोनशें संवत् १७८४ चौन्यांयशीच्या सालीं सनदपत्र करून दिली होती व तीर्थरूप सेना खासखेल समक्षेर बहादुर यांनीही ताकीदपत्र दिलें होतें त्यास प्राचीन सनदपत्र व ताकीदपत्र अशी मांगरोळांत कस्बाती यांनीं दगा करून देसाई मारले व गांव लुटले त्यामध्ये भट मजकुरचे घर लुटलें गेलें त्याघरोबर कागदपत्र होते ते सर्व गेले म्हणोन भटजी लडकरांत नजीक चीतळ प्रा. मजकुरचे मुकामी येऊन वर्तमान विदित केलें त्याजवरून तुम्हांस पत्र सादर असे कीं नीमे अमल सरकारचा त्याचे रु. १०० शंभर तुम्हीं देणें व नीमे अमल धीमंत प्रधान याचे असे त्याचे कमावीसदार आहेत त्याजला सागोन बाकी रु. १०० शंभर ते देणे तुम्हांकडून हिला हरकत न होतां वर्षा-सनचा ऐवज भटमजकुरास पावीत जाणें. धर्मकार्यास अन्तर न करणें पुनः प्रति वर्षास नूतन पत्राचा आक्षेप न करितां सुरक्षीत ऐवज (मशहूर नीलेस) मा. रु. नीलेस पावतीत जाणें या पत्राची नफळ तुम्हीं लिहून घेणें आणि हे पत्र भटजी मजकुरास भोगवटी यांसी असो देणें जाणीजे तारीख १३ माहे सफर मोहत्तय.

नयनसुभराय विनादराय भणभुदर.

પદોની અનુક્રમણિકા

પર્વત પચીશીનાં પદો (સચિત્ર)

અંક	વિષય	પૃષ્ઠ	અંક	વિષય	પૃષ્ઠ
	નમો નમો શ્રી ને શ્રીરણુછોડ ૨૧		૨૨	આનંદ રસની રેલરે	૪૦
૧	નય રણુછોડ જુડુકળ ભાણુ ૨૧		૨૩	મેહેતા પરબત તણેરે	૪૧
૨	ભૂતળ બકિત પદારથ મેટો ૨૨		૨૪	વારણે ભઈ અટલવચનને	૪૨
૩	પરબતે પ્રતિજ્ઞા લીધી ૨૩		૨૫	પરબત પચીશી પરિપૂરણુ ૪૨	
૪	સેજ યજ્ઞી શામળીયો ઉઠયા ૨૫				
૫	શ્રીપતિ સ્વર્નાતરમાં બાલ્યા ૨૫				
૬	રૂકમણિ મન ચિન્તા કરે ૨૬				
૭	વળીયા પરબત આબ્યા ફળીયે ૨૬				
૮	હાલડીએ બેઠા મપ હાકે ૨૭				
૯	ઉત્તમ કથા હરિજન ડેરી ૨૭				
૧૦	પરબત વૈશ્ણવ કથાં વસે ૩૦				
૧૧	નાગર નમી નમી આપણા ૩૧				
૧૨	આવોરે આવોરે મારે મંદિરીએ ૩૨				
૧૩	આરત ભંજનરે ૩૨				
૧૪	હરિકમળા હાસ વિલાસ કરે ૩૩				
૧૫	વહાલોજી વિમાસેરે ૩૩				
૧૬	હં તો સાંભળની ૩૪				
૧૭	પ્રાતસમે પાણિવારિયો ૩૪				
૧૮	સહુ ઉલ્લ ઇજિલાતણું ૩૫				
૧૯	ધન્ય ધન્ય સંવત પેદર એક ૩૫				
૨૦	શ્રીરણુછોડ રવાડી ચઢયા ૩૮				
૨૧	ભલે પધાર્યા શ્રીનાયજી ૩૮				

પરબત નાથ શ્રીરણુછોડ- રાયજીનાં પદો

૧	મારે મંદિરે મંગળ નીત નવા ૪૩
૨	પાવન કરવાને પધાર્યા ૪૩
૩	મંગળ ગુઠા મેહરે ૪૪
૪	આણુનો રળીઆમણો હાહડો ૪૪
૫	આઠ પહોર આંમણીએ મારે ૪૪
૬	સંવત પેદર એક અપાર ૪૫

આત્મકથનનાં પદો

૧	માહરે રડાવાનાં રણુછોડનાં ૧૦૫
૩	ને જન રણુછોડ ભને ૧૦૫
૬	ભાઈ માહરે લેહણું મોલકમી- વરજી ૧૦૬
૧૦	કર્મે ભેગે ભંડાં ભંડાં ફરુ ભદવા ૧૦૮

અંક	વિષય	પૃષ્ઠ	અંક	વિષય	પૃષ્ઠ
૨૦	પ્રાગટ્ય પરબત કેરે ધામ	૧૧૩	૧૨	નાયજ નદિ મેલુંજ રે (જા.)	૧૧૦
૨૧	નીરખીને હરખીરે*	૧૧૩	૧૩	પાલવ સાથો મેં નાય (જા.)	૧૧૦
૩૪	મગળ આયેરે માનુની	૧૧૭	૧૪	રાખ્ય જડુનાય	
	(પ્રજાપાપમા)			મુજનાય (જા)	૧૧૦
૩	તબ નાચો નિરધાર	૧૪૨	૧૫	નાય મેહેલું નહિ	
૩૬	શીરજીહાડ ચરજી			પાલવ (જા)	૧૧૦
	ભજ મનવા	૧૫૩	૧૬	હું મારુ સુરતર સામ-	
૪૦	જળ તે શ્રીહરિભયે સહાયે	૧૫૩		લીયા (જા)	૧૧૧
૪૧	આયે ચળકે શ્રીઅપુને		૧૭	નામ ધર્યું રણઠાડ	
	નિપાસ	૧૫૩		જે વારે (જા)	૧૧૨

ગુજરાતી ૫૬ સંગ્રહ

૨	હું તો વર શીરજીહાડ વરી		૧૯	અવગુણ આણીયા મા	
	(મૃતારભક્તિ)	૧૦૫		જરે (જા)	૧૧૨
૪	રહીયે ચરજીકમળની છાયા.		૨૨	ભજન વિના ભૂતળમાં	
	(જ્ઞાનભક્તિ)	૧૦૬		(ભક્તિ ઉપદેશ)	૧૧૩
૫	જગમા ન હોયરે ખીલો		૨૩	રામકૃષ્ણનું નામ સમરતાં(ભ)	૧૧૪
	કોઈ (જા)	૧૦૬	૨૪	નેહ લોભાણો ના-	
૭	હું તો મોહી છું રે			હોતીયો (મૃ)	૧૧૪
	મહારાજ (મૃ.)	૧૦૭	૨૫	સા સુકેવ કીર્ધાં નંદરાણી	
૮	વરીયો વરીયો શ્રીવૈકુંઠ-			(બાલલીલા)	૧૧૫
	નાય ધણી (મૃ)	૧૦૭	૨૬	તે ક્યમ મુકીયે રે, (ભક્તિ)	૧૧૫
૯	રસીયા રજની રમી રમ		૨૭	તે ક્યમ વિસરે રે (ભક્તિ)	૧૧૫
	માણીજ (મૃ)	૧૦૭	૨૮	ઝઈ તે પાછળ ન આવે	
૧૧	નિર્મળ જળ હરિગુણ			(ભક્તિ)	૧૧૬
	ગગામા (જા)	૧૦૮			

(*આ ૫૬મા ત્રિકમહાસજીને ન્યારે કેદ કરવામા આવ્યા ત્યારે ભગવાને જે સ્વરૂપે દર્શન આપ્યાં તે વખતનું વર્ણન છે.)

અંક	વિષય	પૃષ્ઠ	અંક	વિષય	પૃષ્ઠ
૩૯આ	તારી ટેવ (માનલીલા)	૧૧૬	૪૬	પોશીને પ્રાણ (જા)	૧૨૩
૩૭	તારા ભાગ્ય વિચાર (ભક્તિ)	૧૧૬	૫૦	રોળણીનું સાલ મહારે (શૃં)	૧૨૩
૩૧	ધોળી ભઈ ગોવિંદા (શૃં)	૧૧૭	૫૧	સહી સમાણી ફરે સપરાણી (શૃં)	૧૨૩
૩૨	નવસવસંત હસતી (વસંત. હોલી)	૧૧૭	૫૨	ઝલ તે ક્યમ મળેરે (જા)	૧૨૪
૩૩	ભ ભ ભેવન રાતા માતા (હોલી)	૧૧૭	મજાપાનાં પદાં		
૩૫	જસોદાના ધરની રોખા (નંદમહોત્સવ)	૧૧૮	દ્વારકાનાથનો મહિમા		
૩૬	મારે મોહોલે આવને (હોલી)	૧૧૮	૧	ભન મન દ્વારાવતીપતિ	૧૪૦
૩૭	હવિગુણ ગાની ઘેહેલો (જા)	૧૧૮	૨	જયતી શ્રીગોમતી	૧૪૧
૩૮	ભવા ફેરે ઝાહાલ માં છેડો (પનઘડલીલા)	૧૧૯	૪	પ્રાણ નિવેદ કિયે	૧૪૨
૩૯	બાઈ મારે પ્રીત બંધાણી (દાનલીલા)	૧૧૯	૫	ભૂતળ અરથળ સાલ	૧૪૩
૪૦	મારે હરિ સાથે હેલો (શૃં)	૧૧૯	૬	(ગોમતી મહિમા) સખ તીરથકી સીરતાન	૧૪૩
૪૧	રમુવર રામજી સીતા (જા)	૧૨૦	૭	બંદો શ્રીરણુછાડ સુઅરણું	૧૪૩
૪૨	ઠાણે સમુરતે સાંચરી (ગિરસલીલા)	૧૨૦	૮	જયતિ પદમાવતિપતિ	૧૪૩
૪૩	નેણામાં બીનાયજી (જા)	૧૨૦	૯	કનકવાળ રત્ન જરી (મંજળા)	૧૪૪
૪૪	કાંઈ કાંઈ કામણુ ગારી રે (રાસલીલા)	૧૨૧	૧૦	ભગીયે મહારાજ (મંજળા)	૧૪૪
૪૫	હુંપણું ન ભયે વારુ (જા)	૧૨૧	૧૧	મયળ આરતી (આરતી)	૧૪૫
૪૬	સુરતની સાખા રે (જા)	૧૨૨	૧૨	બોરેલી શ્રીરણુછાડ (મંજળા)	૧૪૫
૪૭	છાની નવ રહે સજની (શૃં)	૧૨૨	૧૩	મહારાજકે નેન સુરત રમ (મંજળા)	૧૪૫
૪૮	મહાપાત્રી માહારા જીવન (વસવભક્તિ)	૧૨૩	૧૪	મહારાજ રંછોર નિરખી (શૃંગારવખતે)	૧૪૫
			૧૫	મૈથતિ પાયો શ્રીદ્વારકેય	૧૪૬
			૧૬	સાધન સત્ય કૃપાસના	૧૪૬
			૧૭	તનક હરિ ચિતવવ મેરી ઓર	૧૪૬

અંક	વિષય	પૃષ્ઠ	અંક	વિષય	પૃષ્ઠ
૧૮	છત્રી દેખી છત્રીલે લાલનકી	૧૪૭	૪૨	રાજધિરાજ મહારાજ	૧૫૪
૧૯	શ્રીમુખચન્દ્ર ચક્રાર	૧૪૭	૪૩	મુજરો માનીયે મહારાજ	૧૫૪
૨૦	તો મોયે માનસ જન્મ હીયો	૧૪૭	૪૪	બજ પ્રલહાદ ભયો	૧૫૫
૨૧	બકતકો ભેખ બનાય ફીરો	૧૪૮	૪૫	નવ સાવન લાવન	
૨૨	જામજામરાજ બિચાર	૧૪૮		(હીરોરાનું પદ)	૧૫૫
૨૩	ચણ્ડોડ બિના એસી કોન કરે	૧૪૮	૪૬	મીમુરલીધર ચાર ચરનચીત	૧૫૭
૨૪	હમભની નાય હુમ તારોગે	૧૪૮	૪૭	જયતિ શ્રીરાધિકે રસિક	૧૫૭
૨૫	રનછાર હુમે રન છારોગે	૧૪૯	૪૮	રસિક રસના બળ્યો રામ	૧૫૮
૨૬	સજ મન ચરન ચિતાહરન	૧૪૯	૪૯	છાડ દેરી ગુપાલ મથનિયા	૧૫૮
૨૭	રસિક દોહ રાજીવ કુજતરે	૧૪૯	૫૦	આલીરી મેરે નેન લગે	૧૫૯
			૫૧	મંત્રણ આરતી શ્રીમુરલી-	

અંક	વિષય	પૃષ્ઠ	અંક	વિષય	પૃષ્ઠ
૬૫	જગો લાલ લાડલી મેરે	૧૬૩	૮૭	નિપટ અચરો બાળક	૧૭૦
૬૬	જગો કૃષ્ણ કયો અળ કોર	૧૬૪	૮૮	હોરી બેલનકો ચાહ	૧૭૦
૬૭	કોર કયે ટેરવ ગોપીજન	૧૬૪	૮૯	જરખવ રંગ છુંદરીયાં	૧૭૧
૬૮	રસીકખીન કો રસપાન કરે	૧૬૪	૯૦	ખેલે હોરીયાં નવ નીરદ	
૬૯	નન્દનનંદનસોં નેહ નિભેયે	૧૬૪		નન્દલાલ	૧૭૧
૭૦	નીરખોં કોર જીવલ ડીરોર	૧૬૫	૯૧	ખેલી ખેલી હોરી,	૧૭૧
૭૧	આજ હરિ રૈનકે નીરે ડોલે	૧૬૫	૯૨	મારજ ચલન ન રેલ	૧૭૧
૭૨	લટપટ લાલન નેન સલોને	૧૬૫	૯૩	ખેત્ર ચલો જૂથઆન લક્ષીરી	૧૭૨
૭૩	અહો ગિરધારી, અહો		૯૪	નવ ઝંતુરાજ આજ રાજ	
	બનવારી	૧૬૫		ખિનતા	૧૭૨

૭૪	તે ગોવિન્દ ચરન અનુરાગી	૧૬૬
૭૫	નવનીરદ નન્દલાલ લાડલી	૧૬૬
૭૬	તર તમાલકી હાંહેરી	૧૬૬
૭૭	ધારેકી બન્સી બાજલ	૧૬૬
૭૮	યા છબી નૈનનતેં નદરે	૧૬૭

પલ્લનાનાં પદ

૭૯	માઈરી અજળ અનોંખી	૧૬૭
૮૦	હલો હો હો હાલો હાલો	
	હાલર	૧૬૭
૮૧	પલનાં જીવત પ્રાણ આધાર	૧૬૮
૮૨	લાલ લડે તે જીવત પલનાં	૧૬૮
૮૩	બન્સી બાજલ સુનીચત	૧૬૮
૮૪	હો હો હોરીનંદ દીના	૧૬૯
૮૫	નિર્દોષોં દેયાં કહા કહીયે	૧૬૯
	ગોપાળ ગુમાની મેરે ખ્યાલ	
	પડયો	૧૬૯

૯૫	કરોંસો શીવલલ જીલે	
	સખો વલ્લભાચાર્યનું પદ	૧૭૨
૯૬	મેરી કયોં તરે ચલ નાખો	૧૭૩
૯૭	પેલે લાડલી અર લાલ	૧૭૩
૯૮	ખેલી લાડલી લે માન	૧૭૩
૯૯	તો બીના ભે ન સરતો કાજ	૧૭૪
૧૦૦	આવત ભાગ્યની કે ભોંન	૧૭૪
૧૦૧	કેખીરી દેખ હનિ છબી	૧૭૪
૧૦૨	પુરી કચુરી સીરા મીયા	૧૭૪
૧૦૩	કહીયો માનપતિસોં ખેન	૧૭૫
૧૦૪	લાડલી પાન લીયે કર ઠારી	૧૭૫
૧૦૫	બલી બલી બાંનીક મોરલી	
	ધરન	૧૭૫

હાલીયાનાં પદ

૧૦૬	હોં હાલીયા ધરકો નન્દજીલો	૧૭૬
-----	--------------------------	-----

અંક	વિષય	પૃષ્ઠ	અંક	વિષય	પૃષ્ઠ
૧૦૭	તેરો પુત્ર જસોદા ચિરજયો	૧૭૬	૧૨૨	ગિરાગિત બીચડો મેધ	
	વધાઈનું પદ			ધડા	૧૮૨
૧૦૮	સુતકો જન્મ સુનવડો કુલે	૧૭૭	૧૨૩	યહ જતુ મીલ ગિરદનકી માર્છ	૧૮૨
	વામન દ્વાદશીનું પદ		૧૨૪	માર્છ વરસે મોરો છયરા	૧૮૩
૧૦૯	મુંતી ધુની રાત્ર બાહિર		૧૨૫	આજ બન પાતન ટપકવ	
	આજે	૧૭૭		પાત્રી	૧૮૩
૧૧૦	બજ ફજ જસદીંગ પાયો	૧૭૭	૧૨૬	તેરે બદન ગિરાગિત	
	પિકુલનાથનાં જન્મનાં પદો			અમકન	૧૮૩
૧૧૧	નો નિધનાયક રે નોમી		૧૨૭	ચાર ચરન શ્રીકૃષ્ણ ચન્દ્રકો	
				(આંખો)	૧૮૩

શુદ્ધિ અને વૃદ્ધિ.

—પાતું ૧ હું સ્લોકમાં અને નોટમાં મંગળપુર અને માંગરોળ નામ છે, તે ઠંકાણે છર્ણદુર્ગ અને જૂનાગઢ વાંચવું. હાલમાં પર્વતપતિ રણછોડરાય જૂનાગઢ બિરાજે છે.

—પાને ૨૦ મેં ઉલ્લેખી ૬ ફી લીટીમાં એવું લખાણ છે કે રણછોડરાયનું કાવ્ય ત્રિકમદાસનું રચેયુ સ. ૧૯૮૪ના પંચાગમાં છાપેયુ છે. ત્યાં આગળ પ્રસ્તુત કાવ્ય ત્રિકમદાસનું રચેયુ છે એમ નહિ વાંચવું પણ તેના પુત્ર રૈવાચકરનું રચેયું છે એમ વાંચવું આ આખું કાવ્ય જુદત્ કાવ્ય દોહનના ૨૯ ભાગમાં છાપાયેલું છે.

—પાને ૨૧ મેં વચમાં ત્રિકમદાસની રચેલી શ્રીડાકોરલીલા હજી પ્રસિદ્ધિમાં આવી નથી, એમ છાપેલું છે. આ ભાગ છપાયેા ત્યારે અમારી પાસે ત્રિકમદાસનાં પદો કાવ્યો વગેરેની નકલ નહોતી, તેથી ઉપર પ્રમાણે છપાવું હતું. તે પછી શ. શ. લાઈ નયનસુખરાય સાથે પરિચય થતાં તેમણે ત્રિકમદાસનું ચરિત્ર, રૈવાચકર કવિનું ચન્દ્રાવળા છંદમાં રચેલું પૌતાના પિતાનું ચરિત્ર, શુજરાતી પદો, મજા લાખાનાં પદો, શ્રીડાકોરલીલાનું મજાલાખાનું કાવ્ય, અને કૃષ્ણસીમાં જાળાનમાં રચેલું શ્રીરૂકમીની—ખ્યાલનું કાવ્ય લખી મોકલ્યાં, એટલે તે સર્વ વસ્તુનો આ પુસ્તકમાં પાછળથી ઉમેરો થયો, અને અપ્રસિદ્ધ ગણેલાં કાવ્યાદિ પ્રસિદ્ધિમાં આવ્યાં છે. એટલે ફેરફાર ધ્યાનમાં રાખીને પાના ૧૯, ૨૦, ૨૧ વાળો ભાગ વાંચવા વિનવિ છે.

—પાતું ૪૨ મું, પદ ૨૪ મું, કડી ૪થી, એમાં “જમરાણા” શબ્દ છે ત્યાં “જમરાળ” શબ્દ વાંચવો.

—પાના ૪૯ પરનું આખ્યાન પુરૂં થતાં પરિશિષ્ટ પાના ૨૩૫ ઉપર આપેલાં ૪ પદો ૩ ૯ અધ્યાત્મના વિષય સાથે વાંચવાથી તેનું રહસ્ય સમજરો, અને કાકા પર્વતદાસ અને બત્રીલ નરસિંહ મહેતાનો સંબંધ સમજરો. પર્વત મહેતાને ધર દારકાથી રણછોડરાયનું નાનું સ્વરૂપ પધાર્યું તે પ્રસન્નના નરસિંહ મહેતાનાં રચેલાં ખીલ પદો હોવાં જોઈએ, પણ તે હજી મળ્યાં નથી.

—પાનું ૫૨ મું, કડી ૭ મી, લીટી ૨૯, નિઝામ લખે તે ઠંકાણે ‘નિઝામલ તખે’ શબ્દ મૂકી વાંચવું.

૧૧૪-૨૦ ૪ થી નોંધ—આ કડી ઉપરથી સિદ્ધ થાય છે કે પર્વત મહેતાને માથે જે સ્વરૂપ માંગરોળમાં બિરાજતું તે ત્રિકમદાસના જીવન કાળમાં મુસલમાનોના બખ્ષિડાને લીધે જીનાઝડ પધાર્યું હતું. અને તે વખતે જે આનંદોત્સવ થયો અને કીર્તન ત્રિકમદાસે ગાયું તે પદ આજ છે. આ ઉપરથી માંગરોળવાળું સ્વરૂપ હાલમાં જીનાઝડ બિરાજે છે, એમ પુરવાર થાય છે.

૧૧૩ પદ ૧૧ ઉપર નોંધ—ત્રિકમદાસના જીવનપ્રસંગને લગતું આ પદ છે. તેઓ જ્યારે કેટલાં હવા ત્યારે હીરો શુસી આપધાવ કરવાનો વિચાર કરતા હતા. તે વખતે શ્રીરત્નજીડરાયજીએ તેમને પ્રત્યક્ષ દર્શન આપી તેમ કરતા અટકાવ્યા.

પાત્ર	કડી	લીટી	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૧૨૫ કડી ૧	૫	મધુરા મુકટ	મધુરા મુકટ	
૧૨૬ ૪	૨	ભંજ	ભંજ	
૧૨૬ ૮	૧	“મહ બાલક અત્ર દેવસે વામધી” છે તેને સ્થાને સુધારવું કે “મહ બાલક અતિ હેવ સેવા મધી”		
૧૨૬	૧૧	૨	સરોજસ	સરોજ
૧૨૬	૧૩	૧	ભયોસો	ભયાસો
૧૨૭	૧૫	૨	ધરનસો	ધર્મસો
૧૨૭	૧૬	૨	તો ઉન	તોઉ ન
૧૨૭	૧૭	૨	સોધ	સોય
૧૨૮	૨૬	૨	નાયા	ધામા
૧૨૮	૨૬	૨	પરોસને	પરોને
”	”	”	ગાદી	ગાડી
”	૩૩	૧	નીંદ	નીંદ ન
૧૩૧	૩૭	૪	સુખી	સાખ

પાત્ર	ઠડી	લીટી	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૧૩૧	૪૦	૨	ભની	મની
”	”	૩	ભાચા	ભાધા
”	૪૧	૨	મહ મહે	ગહ ગહે
૧૩૨	૪૧	૧	પોહોળ	પુખ
”	૪૪	૧	હોયઈ, નાથ	હો, ચડુનાથ
”	”	૨	સીબરી	ચબરી
૧૩૩	૪૯	૨	પુન	પુની

ક્રં	પદ	લીટી	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૧૪૩	૭	૩	તાપ હરણુ	તાપ તમહરણુ
૧૪૪	૧૪	૧	નવની રજ	નવનીરજ
"	"	૬	જઘા	જઘા
"	૧૫	૪	પ્રવેશ	આવેશ
૧૪૭	૧૯	૧	પીવતન	પીવત ન
"	"	૩	પરી રીઠ ગોરી	પરીરી ઠગોરી
૧૪૮	૨૧	૪	શાંત્ય ન	શાંત્યન
૧૪૯	૨૭	૩	બુદ ન	બુદન
૧૫૦	૨૯	૪	સૂત્રાન	સૂત્રાન
૧૫૦	૩૦	૨	કર	કરત
૧૫૧	૩૦	૫	જા રજા	જા રજ

પાનું	પદ	લીટી	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૧૫૬	૪૫	૧૪	અજહી કોઠી અનગ લાજે	અંજ કોઠી અનગલી લાજે
૧૫૬	ઉલ્લેચી ૬ઠી		વળણ	વલણ
૧૫૭	આરભમાં જ ઉમેરવાની કઠી			
	(સાખી) પ્રેમ મમ્મ પુર બાસીયા, બલક બવૈયાં લેત,			
	સુખસાગર રસ બસ બટયો ઉમગી અસીસે દેત.			
૧૫૭	૪૬	૩	દ્રઠ	દઠ
૧૫૮	૪૮	૧	રસ ના	રસના
"	"	૮	ભયતાપ	ત્રયતાપ
"	૪૯	૪	યો	નયો
૨૫૯	૫૦	૩	સોવિન	સોવત્
"	૫૨	૪	અઝી	કુઅઝી
૧૬૦	૫૫	૨	સકુચય	સકુચ
૧૬૧	૫૮	૫	પટલ	પટ
"	૫૯	૨	કમોઈ	કુમુઈ
૧૬૨	૬૦	૧	મનન	મન ન
૧૬૨	૬૨	૩	માનવ જર્થો	માન તર્થો
૧૬૩	૬૩	૮	મિલ	મિલ
૧૬૩	૬૪	૩	કરણકુલ	કરણકુલ
૧૬૪	૬૭	૩	નન્દકો	નનન્દકો
૧૬૫	૭૨	૨	ભગ નેક	ભગ નિસ નેક
૧૬૭	૭૬	૩	કુન્દનાં	કુન્દનાં
૧૬૮	૮૦	૧	"	"
૧૭૦	૮૮	૩	ખીસેસી	વિરોસી
૧૭૨	૯૩	૨	મિલ.મિલ	મિલ
૧૭૨	૯૩	૪	ભાંમની ભાંમની	ભાંમની

પાત્ર	પદ	લીટી	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૧૭૩	૯૭	૪	સુરતકે સલોન	સુરત કેલ
૧૭૫	૧૦૩	૯	સફરી લોઈ ન	સફરીલો દીન
"	"	૧૦	ન દીઈ ન	નદી ઈન
૧૭૬	૧૦૬	૧	ઠાલીયા	ઢાલીયા
૧૭૬	૧૦૬	૫	બસો	બકસો
૧૭૬	૧૦૭	૨	બવી	બવી બલી
૧૭૬	૧૦૭	૬	ઠાહાં નર	ઠાહાંનડ

સુધારો. ૧. પરિશિષ્ટોમા ન્યા 'રાહ મંડલિક' સખ્દ ભૂલમા વપરાયો હોય અને સુધારવો રહી ગયો હોય ત્યા ત્યા 'રાહ મંડલિક' સખ્દ વાપરવો રાહ બેટલે શબ્દ અથવા રાત, અને 'મંડલિક' એ રાતનુ વિશેષ નામ છે

સુધારો. ૨. પરિશિષ્ટ ખીલમા Becham A ઐતિહાસિક પુરાવા નં ૧ (૧) સૌરાઈ તવારીખ, (૨) બૉમ્બે ગેઝેટિઅર (કાઠિયાવાડનો વિભાગ) વૉલ્યુમ ૮ મું, (૩) જુનાગઢ રાજ્યનો ઇતિહાસ, તથા (૪) સૌરાષ્ટ્ર દેશનો ઇતિહાસ-એમાં નરસિંહ મેહેતાનો, રાહ મંડલિકનો અને મદમદ બિગડોનો ઉલ્લેખ છે, અને તેઓ સમકાલીન હતા એ જણાવવાને પ્રમાણભૂત અન્ય તરીકે નોંધ્યા છે.

ખાફી રાસમાળામાં, લેન પુલની ચોપડીમા, એલ્ડીન્સ્ટનના ઇતિહાસમાં, વડોદરાના રાજકર્તાઓ એ નામના પુસ્તકમા, વાકર સાહેબના રિપોર્ટમા નરસિંહ મેહેતાનું નામ કે કયા (મંડલિકના નામના એક કારણ તરીકે જેવી રીતે સૌરાઈ તવારીખમાં છે તેમ) નથી. આ પુસ્તકોનો આધાર રાત મંડલિક ખાત્રમે અને મદમદ બિગડો સમકાલીન હતા તે માટે તેનો કાળ નક્કી કરવાના વિશેષ પ્રમાણ તરીકે લીધો છે

અસહ્ય અને અપ્રાપ્ય

શ્રી નરસિંહ મેહેતાકૃત કાવ્ય-સંગ્રહ.

(સ્વ. ઈચ્છારામ સૂર્યરામ દેશાધ સંપાદિત)

આ ગ્રંથમાં આદિ ગુજરાતી કવિ ભક્ત શ્રીનરસિંહ મેહેતા યાવત્પ્રાપ્ત પદોનો અપૂર્વ સંગ્રહ કરેલો છે. આના જેવો સંગ્રહ હજી સુધી થયો નથી. એમાં નરસિંહ મેહેતાના (૧) હારમાળાનો પદો, અને તેની ચર્ચા, તથા વધારાના મળેલાં પદો; (૨) કાંચોમાં ગોવિંદગમન, (૩) શામળશાહનો વિવાહ; (૪) સુરત સંગામ; (૫) આતુરી છત્રીશી અને (૬) પોડસી; (૭) દાણુલીલા (૮) સુદામા ચરિત્ર; (૯) શ્રીકૃષ્ણ જન્મ અને (૧૦) વધાઈના પદો; તથા (૧૧) અન્ય પદોમાં રાસ સહસ્ત્રપદી; (૧૨) શૃંગારમાળા; (૧૩) વસંત; (૧૪) હીડિળો; (૧૫) ખાલ લીલા; (૧૬) ભક્તિમાનના પદો; (૭) આરતી, નામ દમણ, વામન જન્મ; નરસિંહ જન્મ; રૂકમણિ વિવાહ; શિવજીના પદો; મોહિની સ્વરૂપ; દ્રોપદીની સ્તુતિ; આર માસ; આવાં અનેક કાર્તનોત્સવોને આ અપૂર્વ સંગ્રહ છે. માત્ર થોડી નકલો રહી છે. ખપી ગયા પંજી દોષ પણ કીમતે આ સંગ્રહ મળશે નહિ.

કીમત રૂ. ૩) ટપાલ ખર્ચ જુદો. લખો—

મેનેજર “ગુજરાતી” પ્રિન્ટીંગ પ્રેસ.

સાસુન બિલ્ડીંગ્સ, એલ્ફીન્સ્ટન સર્કલ.

કોટ—મુંબઈ નં. ૧.